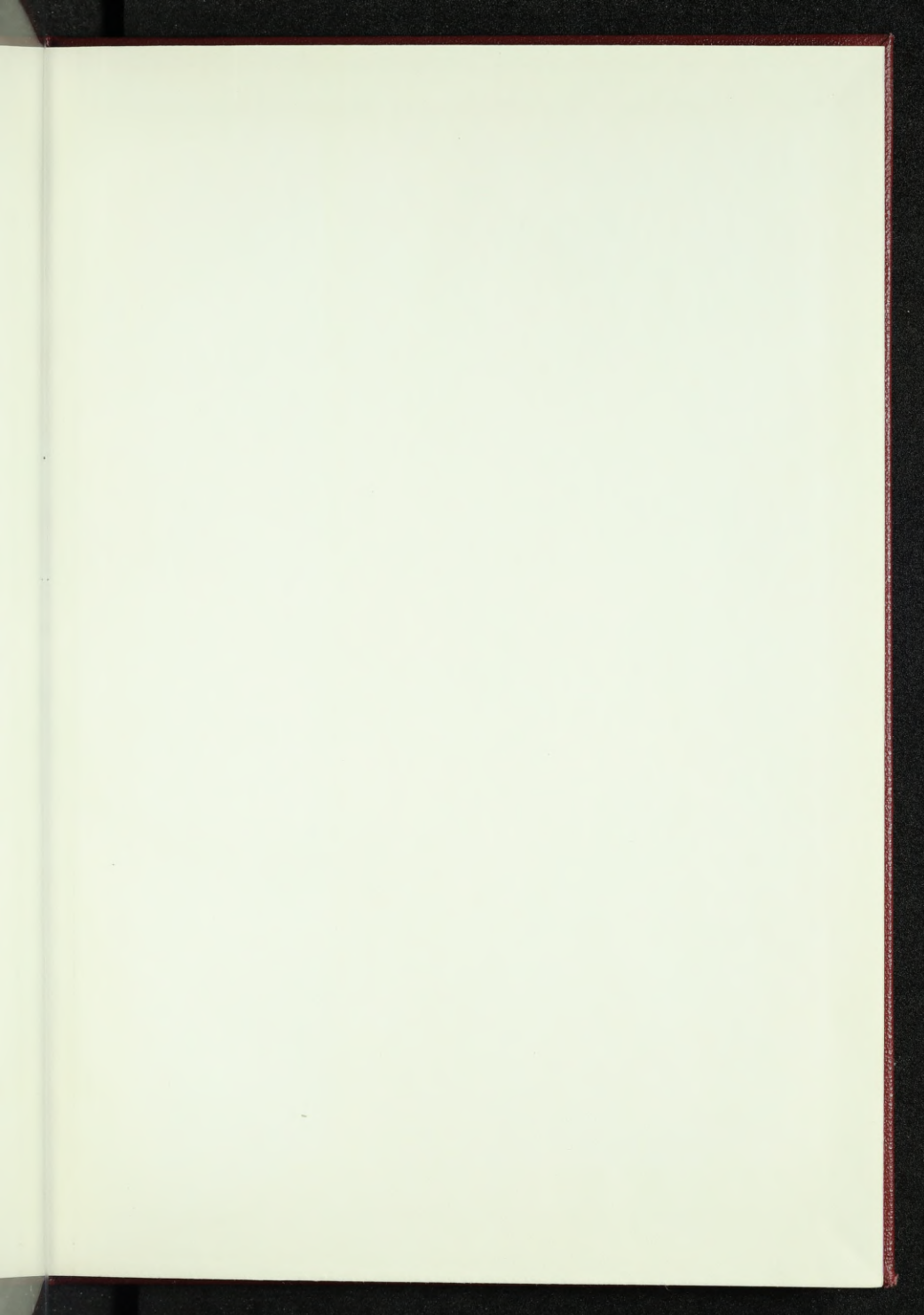

MC

111.675

OSZK

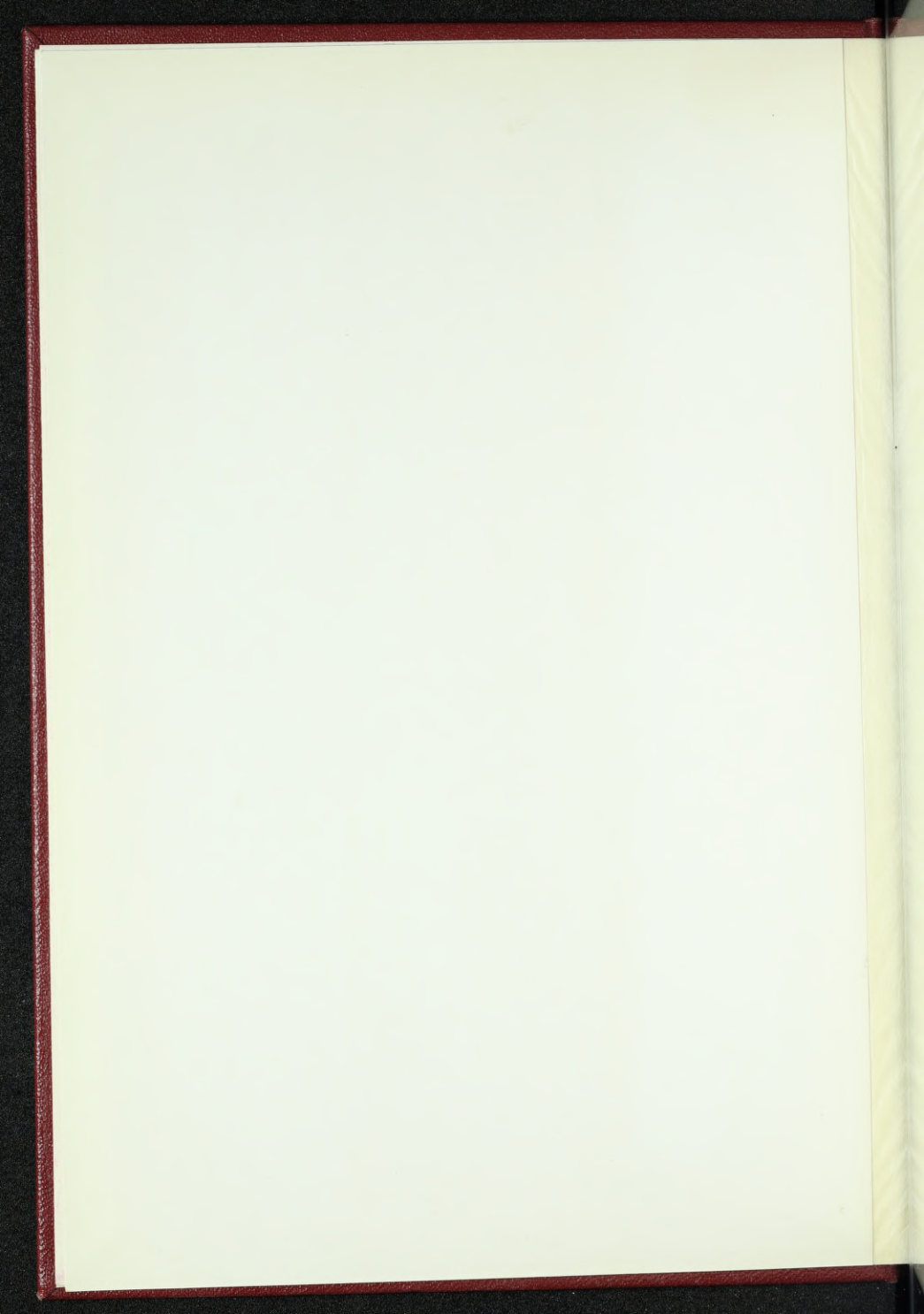

MC
111.675

„A MAG KIKÉL”

*Előadások
Kölcsey Ferenc
születésének
200. évfordulóján*

1990.

„A MAG KIKÉL”
Előadások Kölcsey Ferencről

A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában

A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi megemlékezésének, továbbá az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok-, a Filozófiai- és Történelemtudományok Osztálya, valamint a Kölcsey Társaság debreceni tudományos ülésének előadásai Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából

**Kiadta az Országos Takarékpénztár támogatásával
a Kölcsey Társaság**

„A MAG KIKÉL”

Előadások Kölcsey Ferencről

Szerkesztette:

TAXNER-TÓTH ERNŐ

32

BUDAPEST—FEHÉRGYARMAT, 1990.

Lektorálta:
GERGELY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:
G. MERVA MÁRIA

MC 117.675

1991

Tartalomjegyzék

I.

<i>Újfalussy József</i> : Bevezető	9
<i>Németh G. Béla</i> : A magát formáló ember, a történelmet alakító személyiség	11

II.

<i>Szörényi László</i> : A diák Kölcsey ismeretlen latin nyelvű műve ...	19
<i>Taxner-Tóth Ernő</i> : Kölcsey és Szemere barátságának kezdete	30
<i>Wéber Antal</i> : Irodalomkritikai elvekről	49
<i>Csetri Lajos</i> : A Vanitatum vanitas értelmezéséhez	53
<i>Szajbély Mihály</i> : Vélemények az 1830-as évek magyar prózájáról	58
<i>Fried István</i> : Filológiai megjegyzések néhány Kölcsey-műhöz	67
<i>Mezei Márta</i> : Kölcsey és az Akadémia	82

III.

<i>Szabad György</i> : Kölcsey, az érdekegyesítő	97
<i>Fenyő István</i> : „Küzdés a pálya” (Az Országgyűlési Napló művészi sajátosságairól)	102
<i>Pajkossy Gábor</i> : Kölcsey és a liberálisok elleni politikai perek	110
<i>Takács Péter</i> : Kölcsey és a szatmárcsekei határperek	121
<i>Lukácsy Sándor</i> : A Parainesis	126
<i>Dávidházi Péter</i> : A Vanitatum Vanitas és a magyar kritika	139

IV.

<i>Németh G. Béla</i> : Zárszó	159
--------------------------------------	-----

THE HISTORY OF THE

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

„... én sok kedvetlen csatlakozás után megtanultam, hogy valamely szép remény egyszeri vagy kétszeri, sokszor éppen számtalanszori nem teljesedése miatt sem kell kétségbeesni. A magot elvetjük, s ki nem kél; újra vetünk, s kikél, de fűben eltapodtatik; ismét vetünk, s nemcsak kikél, de fejet hány, s már érik, már-már sarló alá dől, midőn felleg támad, s a jég elveri. A kislelkű ember öszszeharapja ajkait, kezeit egymásba ölti, kétségbeesik, többet nem vét, s nem is arat soha. De a lankadatlan férfiú kezdeni s százszor újra kezdeni nem fárad el; s ha mégsem boldogúlt, unokájának is meghagyja, hogy merényt merény után kezdjen; s íme egyszer eljön az idő, a mag kikél, nő, megérik, s gazdag aratással örvendeztet. Való, a kezdő már sírban hever, de mi az? Ha az emberiség egészéért kell munkálni: ez az egész nem halandó.”

Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló

Ápril 24.—Május 3. 1833

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

I.

Újfalussy József Bevezető

1990. augusztus 8-án múltott kétszáz esztendeje, hogy a Közép-Szolnok-, a későbbi Szilágy megyei Szödemeteren, Kölcey Péter és Bölöny Ágnes fiaként megszületett Kölcey Ferenc, a magyar reformkor egyik legnemesebb jelleme, szellemi vezéralakja, Emlékét idézi a Magyar Tudományos Akadémia ülése, emlékének áldoz a Nyelv- és Irodalomtudományok-, a Filozófiai- és Történelemtudományok Osztálya s a Kölcey Társaság debreceni tudományos ülése.

Hálával és tisztelettel emlékeznénk meg róla akkor is, ha csupán nemzeti *Himnuszunk* költőjeként tartanók számon. Megilletné őt a nemzet főhajtása egymagában azért a költői tettéért, azért az alkotásért, amely az ötvenes évek fenyegetettsége közben is elég erős volt megtartani magát a kicserélését sürgető szándékok ellenében, és éveken át szinte egyetlen órlángja volt az egész nép emlékezetében a nemzeti tudat és azonosság eszméjének. Költői tett, azzal a mértékkel mérve, amellyel alkotója Berzsenyi képletes ravatalánál mérte az igazi költőt.

Emlékeznénk rá akár mint lírai költészetünk kiemelkedő szellemére, akár mint nyelvújításunk harcainak józan ítéletű moderátorára, irodalmi kritikánk atyjára, vagy mint európai látókörű és műveltségű gondolkodóra és a pozsonyi diéta reformpolitikusára. Ezekért egyenként is megérdemelné tisztelgésünket. Ő azonban mindez együtt és egy személyben volt, nem is valamilyen látványos, felületes tájékozottság mozgékony sokoldalúságával, hanem a szilárdan etikus jellem és személyiség, gondolat, szó és tett törhetetlen, szerves egységében.

Az a vidék, ahol élete javát leélte, a Partium, olyan protestáns magyar köznemesség hazája volt, amelynek fiai éppen nem csupa Döbrögiek voltak, hanem olyan férfiak és asszonyok, akik a műveltség parancsát családi hagyományként, társasági illemként és nemzeti kötelességként örökölték. Műveltségük részint a nagy református kollégiumok, Patak, Debrecen és partikuláik, részint az erdélyi iskolák forrásából táplálkozott. Ezek ide mindkét részről az európai kultúrát közvetítették, sajátos zamatú szellemi flórát sarjasztva Európának ebben a távoli szögletében.

Személyes sorsa Kölcey Ferencnek különösen is a művelődés, az elmélyedő végiggondolás és végigküzdés körét jelölte ki élethivatásául. Gyönyörű *Parainesis*ének első szavaival szinte önmagát jellemezte. Ő volt „Az, ki életében sokat érzett és gondolkozott, s érzeményeit és gondolatait nyom nélkül elröppenni nem hagyta.” Ő ezzel nemcsak magának, hanem egész nemzetének gyűjtött „oly kincset”, „mely az élet minden szakában, a szerencse minden változásai közt gazdag táplálatot nyújt lelkének.”

Hogy mennyit érzett, azt igen nehéz, korai árvaságától a gyerekként szerzett testi fogyatékoságon át a meg nem értettségig vezető életútja sejteti, lirája figyelmes füleknek elmondja. Gondoljuk meg: micsoda szélsőségek között hányódik, micsoda erővel fogja hámba indulatait az az ember, aki 33 éves korában, Petőfi születésének hónapjában írja meg az ódai röptű *Himnusz*t, és alig egy hónapra rá kezdi írni a *Vanitatum vanitast*, a magyar líra egyik legfélelmetesebb haláltáncát, sztoikus rezdületlenséget tetve a képmutogató hangjához.

Hogy mennyit gondolkozott, annak, egész életművével együtt, különösen hiteles tanúi azok a „jegyzőkönyvek”, Bayle, d’Holbach, Diderot, Descartes, Kant és mások műveinek kivonatai, amelyekben filozófiai tanulmányait dolgozta fel ifjúkori barátjával, Kállay Ferencel együtt, s amelyeket munkatársaival Szauder József 1968-ban adott közre.

Érezni és gondolkodni, tanulni és cselekedni ösztökelte őt az a kor is, amelyben élt, amelyet méltán nevezhetnénk ugyanúgy „a Herkules-bölcsők idejének”, mint a Szódemeternek szinte kezességében született Ady Endre a maga ifjúságának korát. Valóban, micsoda pillanatai kultúránk történetének, amikor Kölcsey Csokonai temetésén találkozik az érsemjéni születésű Kazinczy Ferencel! Csak zárójelben merhetjük megkérdezni: merő véletlen lehet irodalomtörténetünk ennyi érmelléki vonzata? Hiszen „egy kancsó jankai bor mellett” írta K. F., azaz Kerekes Ferenc is a Lúdas Matyi első kiadásának előszavát. Márpedig Janka, teljesebb nevén Jankafalva, annak a kőlyi nagyhegynek a második oldalán fekszik, amelyet a szalontai Arany János mozdított el Armidájával, hogy helyén az alvilágba juttassa Rák Bendét. Végül Kölcsey ifjúságának színhelye, Álmosd is alig egy ugrásra van az Értől.

Antológiát állíthatnánk össze Kölcsey Ferencnek korunkhoz, hozzánk is közvetlenül szóló, költői és prózai írásaiban ránk hagyott erkölcsi intelmeiből. Hitelükről az a jellem, az a személyiség kezleskedik, aki maga élt úgy, ahogy nekünk tanácsolja. Minden korok közéleti emberei, politikusai számára ez az egyik legfontosabb, példaadó üzenete.

Másik fontos, különösen korunk politikai gondolkodásának és gyakorlatának szóló, a maga kora más nagy gondolkodóival közös tanúságtétele a politika és a művelődés elválaszthatatlan egységének megvallása, hangoztatása és megélése. Példájából, intéséből a Biblia szavát halljuk: „Elvész az én népem, mert tudomány nélkül való.”

Illetlen és tiszteletlen volna, méltatlan alkalmunkhoz és Kölcsey Ferenchez, ha emlékének jegyében nagyon a mába akarnánk gázolni. Hallgassunk a bölcs szóra: „a múlt csak példa legyen most”. A példa pedig legyen az ő példája.

Emlékezésünket tegye egyben családi ünneppé is az, hogy benne Akadémiaink első tagjainak egyikét tiszteljük, akit az 1830. november 17-én jegyzett a Nyelvtudományi Osztály tagjainak sorába.

Nem kétséges, Kölcsey Ferenc nem tartozott a történelem üstökösként feltűnt és emlegetett sztárjai közé. Tüze a házitűzhely ki nem apadó lángja, amelynek melege dolgozni, fénye látni segít. A Magyar Tudományos Akadémiának megtisztelő feladata, hogy a maga eszközeivel hozzájáruljon Kölcsey életművének és történelmi alakjának megismeréséhez.

Németh G. Béla

A magát formáló ember, a történelmet alakító személyiség

1. Alig van jelentős magyar irodalomtörténész, aki Kölcseynek ne mutatna volna be hódolatát, aki ne róta volna le előtte köteles adóját. S ez nagyon is természetes, ez több mint magától értetődő. Mert kevéstől, mert alig valaki hazaitól tanulhatott mind a maga tudományát, mind önnön magatartását illetően többet, mint tőle. Gondolatai minduntalan áthallanak a nagy utódok, Eötvös és Kemény, Széchenyi és Deák, Arany és Madách vagy éppen Babits és Bibó szövegén és szaván. De ha ez így van, lehet-e, szabad-e, kell-e róla értekezve szólani, akár egy évforduló alkalmán is? Nem pusztá retorikai mutatvány-e, nem hiábavaló ünnepi erőfeszítés-e annyi előd után valami olyat mondani róla, kiemelni tőle, amiről még nem beszéltek, amit még nem állítottak kellőképp előtérbe?

A *Parainesist*, e nagy erkölcsi tanúságtételét és üzenetét még a mi nemzedékünknek is könyv nélkül kellett tudnia, s bizonyosan a mai literátus, etikus és historikus érzékű s érdeklődésű fiatalok is sokat tudnak citálni belőle. S ott találjuk idézve a *Nemzeti hagyományokról* való eszméldkedését, a *Berzsenyiről* szóló kritikáját és hódoló búcsúját, a *Körnert* bemutató s a történelem és irodalom viszonyát taglaló, a *kritika* mibenlétét boncoló írását, követi fölszólalásait a *szólásszabadságról*, a *magyar nyelv* ügyéről, *Erdély* kérdéséről, védőbeszédét *Kossuthról*, az országgyűlési ifjakról, Bars megye képviselőjéről szinte minden történeti összefoglalásban s a róla szóló munkákban egyaránt.

Mégis néhány nekünk nagyon is fontosnak tetsző, korunknak pedig nagyon is időszerűnek látszó írása csak néhány szerzőnél nyert több-kevesebb figyelmet. Közülök különösen kettőt említünk: a *vallásról* szóló nagyarányú töredékét s a *Történetnyomozás* című munkáját. Illetve harmadikként, mintegy zárójelben, az I. Ferenc jubileumára mondott beszédét. Az egyik legjobb Kölcsey-stúdium szerzője, nagyszerű mesterünk, Horváth János, a költő tanulmányairól szólván, azt mondja, csak az irodalommal szorosabban összefüggőekre terjeszkedik ki; ezekre tehát nem. Talán nem sértés a méltán olyannyira tisztelt nagy tudósra, sem pedig irodalomtörténet-írásunkra, ha némileg karakterisztikusnak véljük, hogy két ilyen töményen bölcséleti jellegű, s azon belül történetfilozófiai, etikai és ismeretelméleti vonatkozású tanulmány többnyire a szélen maradt, még ennek a költőnek az esetében is. Szauder József e tekintetben az első számú és lényegi kivétel.

2. Még ennek a költőnek az esetében is, mondjuk, mert szorosabban vett egyedi szellemi alkotára, individuális megkülönböztető jellemére a rendkívül tudatos önszemléleten alapuló folytonos felfogásalakítást, érzü-

letformálást, léleképítést látjuk karakterisztikusnak. Meghökkenítő, már-már megdöbbentő e tekintetben *Szemere Pálnak* küldött két önéletrajzi levele. Szinte évről évre szakaszolja intellektuális alkátának, érzelmi világának, környezethez való viszonyának változását; másfél-két évtizedre visszamenően azt éppoly pontosan megmondja, melyik volt az a hónap, amelyben kedélyét a nyomottság leginkább kinozta, s amelyben így semmit sem dolgozott, mint ahogy megmondja azt is, kitől, mikor, milyen emócióval s gesztussal vált el, s hol s miért lett valamely környezetbeli magánerőfeszítése eredménytelen.

Arra sokan rámutattak Horváth Jánostól Szauder Józsefen, Horváth Károlyon, Lukácsy Sándoron, Fenyő Istvánon át Kulin Ferencig, hogy mind a verseiben, mind leveleiben, mind pedig erősebben szubjektív értekező írásaiban örökké valami sötétes-világos, borongós-derült, homálylón-kéklő kettősség uralodik. A szorongás és a kivágyódás, az aggodalom és a reménység, a szomorúság is a vigasz dualitásának egyensúlyi, föloldási, harmonizálási óhajtása verseiben szinte fogalmi élességgel jelenik meg. Ezt a fogalmiságot, ezt az értelmi szintre áttevést viszont sajátos, rendszerint feszült, de fegyelmezett intellektuális érzület öleli körül, többnyire visszafogott melankólikus hangulat hatja át, mély, de erős határok között tartott pátoszú hanghordozás nyilvánítja meg. E dualitásnak, e hangnemenek és hanghordozásnak magán- és közéleti magyarázatát számtalanszor adták, előszámálva magányának és testi sérültségének, nehéz családi körülményeinek és lehangoló helyi viszonyainak, sorozatos politikai csalódásainak és gyakori magáramaradásának, meg roppant magatartásbeli diszciplínátságának, érzelmi elfojtódásának tényeit. Beszéltek a nagy európai s hazai szellemi korszakváltás lelki ütközéseiről is. A gondolatiakról is, a bölcselietiekről is, de bővebben inkább csak az irodalmat illetőekről. Pedig Kölcseynél az előbbieket éppoly fontosak, mint az utóbbiak. Babitsot, Péterfyt s talán Keményt leszámítva íróink közül alig valaki olvasott annyi személyes érdekekkel, annyi belső indítással, annyira lelki kényszerrel filozófiát, mint ő.

3. A fölvilágosodás eszmevilága ellenállhatatlanul vonzotta. S első korszakában, kezdő időszakában szinte egyértelműen uralodik is nála ez. Egy fogalomhoz való viszonya jól s gondolatmenetünkbe illően is példázza ezt. *A kozmopolitizmus ez.* A kezdő, de már érett Kölcsey teljesen mellette foglalt állást, ami a művelődést illeti. Később, a társadalmi mozgalmak hatására, a romantika áramában, elfordult ettől a fogalomtól és magatartástól, s a nemzeti hagyományokra kívánt alapozni. Am azt a központi elemét korábbi fölfogásának, mely történetfilozófiai tekintetben nem ellenkezik a nemzetivel, sőt, inkább gazdagítja, kiteljesíti, megemeli, azt végig megtartotta. „Egyetemiségről”, „univerzalizásról” beszélt ekkor, amely a különböző nemzetek nemzeti tulajdonságainak közös emberi lényegiségét hangsúlyozza, mutatja föl.

Ennek jegyében a különböző népek és nemzetek lelki, szellemi, gondolati karakterét különböző művelődési fokozatúnak, módozatúnak, színezetűnek véli, de a szellemi fejlődés mibenlétét, célbeli lényegét egyetemesen azonosnak tekinti. S hogy ezt a szétválaszthatatlan összetartozást romantikus kortársai közül oly sokan nem értik, ez mélyen lehangolja. Érzi, hogy a nemzeti karakter adorációja jegyében nemcsak osztályosai fordulnak véle szemben, de azokat ellene uszítják, akikért társadalmi tevékenységével küzd.

Mind a különbözőségben való azonosság fölemelő tudatának önérzése, mind annak kortársi érteshiányán érzett lehangoltsága mindkét említett tanulmányában világosan megmutatkozik.

Kölcsy mélyen vallásos lélek. Már érett kezdeteitől élete végéig a klasszikus *theizmus* híve. Írásai s a róla szóló irodalom ismerői előtt nem kell a theizmus mibenlétét s különbségét egyrészt a deizmushoz, másrészt a tételes vallásokhoz képest fejtegetni. Mégis, a gondolatvezetés érdekében, egy-két mondatban egy lényegi vonására s e korszakbeli módosulására tán tanácsos utalni. A theizmus, mint tudott, elzárkózik a személyes Isten létének s tulajdonságainak fontolásától, tárgyalásától. A világot, a mindenséget s benne az embert létrehívó és mozgató erők és rendező elvek összességében véli annak létét és bizonyítékát megnyilvánulni. Ismeretes, hogy a theizmus közvetlen Kölcsy előtti s Kölcsy-kori alakulására erős befolyással volt Kant isten-felfogása. A kanti úgynevezett morális istenbizonyítás szerint — amelyet ma sokan inkább antropológiáinak vagy pszichológiáinak mondanak — az ember sem nem létrehívója, sem nem teremtő oka a világnak. Így a benne uralkodó rendnek, illetve erkölcsiségnek, erkölcsiség kötelezettségérzetének s az általa a létezők boldogulását lehetségessé tévő erőknek és elveknek sem. Ezek csak az embernél nagyobb teremtő erőtől és rendező értelemről származhatnak. Kölcsy vallástanulmányában, jellemző módon, nem az *Isten*, hanem az *istenség*, a *Gotttheit* szavát-fogalmát használja. Ez korábban némely misztikusoknál, és időben viszont a pantheistáknál és a theistáknál szokásos. Így például Goethenél, Schillernél, Lessingnél, de még inkább Kantnál.

Társul ehhez, illetve beléolvad ebbe a felfogásba Kölcsyénél is az akkor ugyancsak elterjedt ethnotheologikus elgondolás is. Minden nép s minden ember, vallja Kölcsy is, ezeket az erőket és elveket s ezt az erkölcsi értelmet és kötelezettséget sejtji, főleg szubjektív érzésvilágában, s próbálja valláson keresztül megragadni s általa magának is erkölcsi útmutatást szerezni. Ezért a vallások egymás elleni harca teljesen értelmetlen. Különségük, azaz az erők, az elvek, az értelem megragadása s az általa segített erkölcsiség kialakítása a művelődés különböző fejlettségi fokából következik. Egyedül a kultúra amaz alacsony fokán álló vallások tanai és befolyása ellen jogosult, főleg művelődéssel, civilizációval, küzdeni, amelyek emberáldozatot, illetve (állati szintű) emberi kiszolgáltatottságot követelnek, illetve engednek meg.

A kálmínista Kölcsy, aki oly hevesen tiltakozik mind az állam által támogatott katolikus reverzális követelés ellen, mind a protestáns egyházakba való átlépés tilalma, illetve placetumhoz kötése ellen, a reformáció történeti tényét, hosszasan fejtegetve, kárhoztatja. Az szerinte egy időre megakasztotta, hátráltatta, visszavetette s következményeivel még mindig lassítja a művelődés, az egyetemes erkölcsiség előrehaladását. Úgy vélte, a katolikus egyházban, bármily sokszor akadályozta, sőt üldözte is az a művelődési előrelépés, mégis megvoltak már azok a feltételek, különösen a reneszánsz és a reformáció idején, amelyek a szabadon gondolkodást s a reá épülő művelődést gyorsabban és egyetemesebben segítették volna előre. A katolikus egyház klérusa képezte ki a szabadon gondolkodó értelmi rétegeket s nyújtott védelmet nekik a hatalmi ellenerőkkel szemben, akár világiak, akár egyháziak voltak is azok.

Luther és a többiek mozgalma újra felekezeties, dogmás-tézises viták felé fordította az elméket. Olyan helyzetet teremtett, amelyben az igazság filozófiai keresése, a tudomány hasznos művelése, a kultúra szélesítő fej-

lesztése helyett hittételeiket védtek korábbi korok makacsságával és vakbuzgalmával, türelmetlenségével és erőszakosságával még kiművelt elmék is. Megosztották Európát, s okot és alkalmat adtak fejedelmeknek és hatalmasoknak megnyomorító, rabló és szabadsággátló borzalmas háborúkhöz. Kölcsey nem fogalmazta meg, de ha gondosan olvassuk, világossá válik, Luthernek és társainak *nem hitbéli különvéleményét* kárhozta, hanem azt, hogy nézeteik védelmében önző hatalmak segítségével egyházakat szerveztek, szellemi küzdelmek helyett hatalmi erőszaknak engedtek, készítettek teret.

4. Nem az a fontos gondolatvezetésünkben, tévedett-e Kölcsey a reformáció megítélésében, s ha igen, miért s kinek a hatására fordult téves ösvényekre. Azt ugyan érdemes megjegyezni, hogy a kézenfekvő látszat ellenére sem a romantika régi egyházhoz vonzódó vagy éppen abban át is lépő nagy német protestáns képviselőinek felfogását látjuk itt viszont, hanem a felvilágosodás, főleg a francia felvilágosodás némely képviselőiét. Ismeretes, hogy egyik legállandóbb alakító hatást az a Pierre Bayle gyakorolta rá, aki jezsuita neveltségéből filozófiai eszmélkedése nyomán lett erős kálvinistává, de a régi és új egyház értékei tekintetében többször is ingadozást mutatott. Az utóbbinak racionálisabb teológiáját, az előbbinek, dogmái ellenére is, engedékenyebb gyakorlatát érezhette közelebb a kálvini rigorozitással szemben.

Mégsem ő, hanem Kölcsey félmúltjának egy sajátos, mára már jórészt elfeledett, ekkor azonban hatásos történésze befolyásolta Kölcseyt is erősen, mégpedig úgy, hogy saját anyagával cáfolja őt. Charles-François-Dominique Villers ez. A forradalom előzményeitől a jakobinusokig szinte minden irányban részes volt; egy időben, később, Mme de Staël körében is forgott. A jakobinusok idején Göttingába emigrált s nagy tekintélyre tett szert. Lutherről is, a kanti filozófiáról is sokat forgatott könyvet tett közzé. Mint annyi francia társa, a nemzeti önközpontúságból ő is az emigrációban lép ki, és csodálattal fedezi föl a német kultúra történetét és alkotásait.

S rögtön szélsőséges túlzásokba is esik. Luthert nem csak korszakos nagyságnak tartja, hanem minden ez után következő vallásos és világi gondolkodás, érzés és belátás legfőbb előzményének, indikálójának is. A felvilágosodás kriticismusától a pietizmus érzelmi intenzitásáig mindent megtalálni vél benne. Nagy anyagát, bár hatásosan, de meglehetősen mozaikosan s végiggondolatlanul sorakoztatja föl. Kölcsey ezért számtalanszor egyetértően idéz tőle részleteket, miközben történeti alapfelfogását és eredményét elhárítja. Ami nem jelenti, hogy az érzelmi világ fontosságának nála található hangsúlyozását is elítélné, csak e tekintetben is kritikatlan egyoldalúságát veti el.

Hogy mennyire volt igaza Villers-nek s mennyire Kölcseynek, ismételjük, ezúttal mellékes. Szauder József Kornis Gyulával vitázva s Révai József fölületességét és egyoldalúságát megmutatva — már amennyire az akkor lehetséges volt — habozó, bár Kölcsey szempontjait Villers-énél inkább méltányoló. A fontos az, hogy Kölcsey a vallások közti teljes tolarenciát sürgette s a meglévő egyházak és felekezetek kölcsönös egymás méltánylását, a művelődésben való együtt munkálkodásukat kívánta. Sőt, a vallások és tudomány közti békét is óhajtotta; mert hiszen mindkettő más-másképp, de az emberi szellemmel, az emberi lélekkel, annak kiművelésével és kielégítésével foglalatoskodik. E közös és kölcsönös munkálkodás és megértés tekintetében Lessing Bölcs Nathánjához állt igazán közel.

S ahogy előbb említettük, mint a vallások, a felekezetek közt, úgy a tudomány és a vallás között is a tolerancia álláspontját képviseli, bár nem ugyanazon megokolással. Úgy véli, az emberi létezés bizonyos alapkérdéseire a művelődés legmagasabb fokán sem a pusztá ráció és a ráépülő tudomány tud rákérdezni és választ adni. Mindkettőre a vallások kísérlete látszik legtöbb embert kielégítőnek, megnyugtatónak. Hiszi ugyan, hogy eme kérdéseket és válaszlehetőségeket a maga körében s a maga eszközeivel a költészet is érzékelheti, élménnyé teheti. A költészet és a vallás közé azonban, akárcsak Kant, mégsem tesz egyenlőséglelet. A vallások, a hasonló mentalitású és műveltségtípusú egyének tradicionális közösségei, a maguk rokon vagy azonos érzelmi világképei körén belül ragadják meg e kérdéseket és válaszlehetőségeket, s fejezik ki őket fogalmi, szimbolikus, liturgikus-allegorikus eszközökkel, s állítják őket rendszerbe. Mind a kérdés-megragadásban, mind a feleletkísérletben rendszer- és hagyománykötöttebb a vallás, mint a költészet. A vallási élmény ihletheti a költészetet, de a vallás öröklött tézisei csak ritkán, kivételesen tárgyai a költészetnek.

A romantikának a marxista úgynevezett esztétikától annyiszor szembre vetett vallásos irracionálizmusról van tehát itt szó? Azt hisszük, hogy képtelen kérdésállítással, föltételezéssel találkozunk itt. Azzal, hogy valamely gondolkodó, a világ megismerésére és megértésére törekvő ember elhatározottan, programszerűen elveti a rációt, hogy aztán a ráció értékét tagadó irányt hozzon létre és hirdessen. Alighanem elfogadhatóbb az a fölfogás, amely nem irányzatnak tekinti az irracionálizmust, hanem gondolkodástörténeti helyzetnek, szellemi-lelki eszméleti állapotnak. A megismerés, a megértés folyamán beálló eventuális olyan helyzetnek, állapotnak, amelyben az addigi eszközei elégtelennek bizonyulnak a kérdések megragadására és feleletkísérletre, de kérdések jelenlétének érzete nem racionális megfoghatósággal jelen van. Mégpedig mindent áthatóan — s nem utolsó sorban éppen ezért — nagyon is sürgetően van jelen. Persze, az eventualitás egyes esetben egész korszakokra, sőt, szinte az egész történelem folyamára kiterjedhet.

Kölcsey tehát itt is közel állt a nagy köningsbergi mesterhez, mint közel a kételkedés és gondolkodás kötelezettségeinek szétválaszthatatlanságában is. Erről azonban történetfilozófiai stúdiumai szólnak igazán.

5. A Kölcsey-tanulmányok rendszerint kedvvel állítják középpontba a nemzeti hagyományokról szóló tanulmányt. Joggal, hisz egyfolytában hiányolja a nemzeti múlt ismeretét és a reá való építést. Csakhogy véle együtt nem hangsúlyozzák kellő egyenlőséggel, hogy a hagyomány értelmezését és megszűrését s a belőle tovább viendő megválasztását csak az egyetemes történelem keretébe, összehasonlító vizsgálatába helyezze tudta elfogadni. Mert, szerinte, csak az esetben jön létre az, amit a történetnyomozás legfőbb céljának és eredményének, biztosítékának és ismérvének tekint: „a história philosophiája”. Ez az, ami „felül emeli nemzeti különlegességeken [a historikus] pillantatát (...) s a történetnek különféleseiben nyomozza azt a rendet, amelyhez az emberi kifejlés és munkálkodás köve van.” S amelynek jegyében a historikus egyre fölteszi magának a kérdést, mily „valamely bizonyos célra siet mindaz az erő, rend és munkálkodás”, amelyet a vizsgálgódás közben folyton érzékel és maga előtt lát. Mert „az emberek különösen és az emberi nemzetek közönségesen, minden elhajlásaik és különbözőseik mellett is, mindig és mindenütt ugyanazon mozgások közt forgnak.”

Hosszas idézés és fejtegetés helyett fogjuk össze javasolt eljárás és magatartását — bármily nagyképpen és divatosan neveltségek is e szavak — *modell- és paradigmászerűen*. Kölcsey egy négylépcsős eljárást tekint realis eredményt ígérőnek. Egy-egy nemzet, korszak vagy problémakör általános ismerete alapján egyfajta kutatási hipotézist kell kialakítani. Ebből kiindulva kell a kutatóndó jelenség tényeit abból a szempontból megvizsgálni, igazolják-e azok e hipotézist vagy kiigazítását avagy teljes elvetését s új föllállítását javallják-e. Életveszélyes nem így eljárni. „Mennél inkább szerelmek valaki a maga hipotézisébe, annál messzebb téveszti el magát (...) s a mocsárban felbukkanó lángot vezércsillagnak nézi; saját gondolatait a valósággal összetéveszti.” Különösen azoknál tartja ezt fokozottan veszélyesnek, akik „e merészséget a hazaszeretettel párosították”.

Ha viszont a komparatív, a tér- és időbeli szemesítés igazolja s kiegészítve hitelesíti a föltételezést, akkor az egyes egyének, az egyes történetileg kialakult egyediségek, például a nemzetek eddigi útjának megtérsére és az ezutáni alakítására lehet tanulságaikat hasznosítani. Ezáltal „nemcsak egy szűkkörű háznépnek tagjaivá, hanem egy egész nagy kiterjedésű hazának, sőt az egész világnak polgáraivá lehetünk”. Mint azonban a vallás esetében, itt is szükségesnek, sőt kötelezőnek véli a folytonos korrekcióra utasító kételkedést önnön eredményeinkkel s felfogásunkkal szemben. „Gyanunk felébred históriánk legrégibb emlékei mellett s tulajdon korunknak évkönyveinél sem enyészik el” — mondja, s így folytatja: „... íme, két s három egyforma vagy egymáshoz illő vonás világot látszik gyűjtani, de a negyedikre vetsz tekintetet s újabb sötétség vesz körül”.

Végül harmadiknak, mint mondtuk, mintegy zárójelben, szólunk arról a munkájáról, az *I. Ferenc uralkodói jubileumát köszöntő beszédről*, amelyről a történetírás többnyire némi szemérmességgel hallgat vagy csupán afféle alkalmi kényszerűség szülöttjének tartja. Volt is jelen az utóbbiból a keletkezés okai közt. Csakhogy Kölcsey mindig kívánt jelentőset, időszerűt, segítőt is mondani. Okossággal mintegy keresztüllép Ferenc uralkodásának kegyetlen első korszakán, a megtorlások időszakán. Nem dicsér olyat, amit ő nem dicsérhet. Azt méltányolja, ami a második, harmadik korszakában megkezdődött, aminek művelődési-gazdasági alapjai, lehetőségei, ha lassan is, de megteremtődtek. Arról a polgáriás biedermeier korszakáról van szó, amely a rendőrállamot s a restaurációt legalább annyira megszelídítette, hogy a polgár gondolkodhatott, művelődhetett, gazdagodhatott; a polgárosulni vágyó közéleti ember szűkkörű egyletekbe szervezhető, táguló publikus körülményeket teremthetett.

Érzékeli, hogy miközben visszafogta a nemzeti mozgalmak sebességét, részint, akarva-akaratlan, fölkészülést is nyújtott, részint lefogta a centrifugális erőket, amelyek gyöngíthették volna a központi törekvést, a polgárosodás elősegítését. Az elvek embere itt a realpolitikus okos kompromisszumával érzékeltette, példázta — amely példát azonban a negyvenes évek második felében nem mindenki fontolt meg —, miként kell egy olyan explozív területen, mint ez az ország, eljárni. Mint a reformkor igazi nagyjainak, neki is megvolt az az igazi belátása, hogy e roppantul vegyes etnikumú és művelődésű, vallású és kultúrfokú területen az együttélés megbontása végzetes lehet. A társadalom kebelében a nemzeti jogokat úgy kell kivívni és megvalósítani, hogy az összetartó keret, modernizálva bár, de megmaradjon.

Történetírásunknak, fölhagyva a kismemesi nacionalista s a Mód Aladár—Andics Erzsébet—Révai-féle (önellentmondásos autarkias-interna-

cionalista) történetfelfogással, figyelnie kellene arra, hogy a polgári nemzetállami individualizálódás és differenciálódás idején a mélyben ugyan-csak az industrializációnak és merkantilizációnak és az általuk megkövetelt legiszlációnak és adminisztrációnak, amely ezt az individualizálódást és differenciálódást létrehozta, velejárójaként mozgott egy távolabbra mutató, a nemzetállamon túlmutató, mint Kölcsey mondta, egy „egyetemi” következése és követelménye is: az integráció és az unifikáció. Az akkori Németország nacionalisan központosító egységesülési problémája, benne rejlő veszélyeivel, nagyon is világosan érzékeltette ezt; s a Dunai Birodalom gazdaságilag-történetileg nagyon is összenőtt és egymásra utalt népeinek világában is kitapintható volt a két mozgás, a két törekvés egyensúlyának, illetőleg helyes arányának szüksége. Csak az érzelmi és a popularitást előbbre helyező, rögtönző, a nem egyetemiségben gondolkodó politika nem vette figyelembe ezt. A Széchenyi, a Wesselényi típusúak már ekkor érzékelték azt, amiről oly revelációként szokás ma szólni: a kis államok nyomorúságát, kiszolgáltatottságát, az autarchia, a magukba zárttság alig életképességét. Mint ahogy a kiegyezés jó gazdasági szakemberei, Kállay Bénitől Wekerléig, a Dunai Birodalom kérdését nem egyszerűen Habsburg-kérdésnek, nem is egyszerűen nemzeti kérdésnek fogták fel, mint az áldott jó hazafi 48-as társaik többsége, hanem egy gazdasági és társadalom fejlődési régió kérdésének.

Foglaljunk össze mindebből néhány olyat, aminő Kölcsey e munkáiban is mutatkozó felfogásából az utókornak is tanulságot jelent, jelenthet.

a. Kölcsey a fővilágosodás és a romantika sajátos ötvözője. A fővilágosodás, minden bizonnyal legjobb összefoglaló s egyben kritikus gondolkodójának, Kantnak voltak lelkes hívei Magyarországon, de gondolataiból az irányzat ama kritikai elemeit, amelyek a romantikába is átvezettek, nála jobban, mélyebben alig értette s élte át valaki. Tudjuk, a nagy német romantikának, e mérhetetlenül fontos gondolkodástörténeti korszaknak szinte egyetlen olyan jelentős képviselője sem volt, aki ne tekintette volna Kantot elődjének, tanítójának. Még a filozófiai gondolkodástól viszonylag távolálló nagy dráma- és regényíró, Kleist is így tekintett rá. S többnyire éppen egyrészt az érzelmi, a belső lelki megérző megismerés és megértés fontosságát, az ítéleterő és ízlés szoros kapcsolatát, de egyben a kétség soha ki nem hagyható korrekciós jelenlétét hangsúlyozták. Nem a racionalizáció ellenében, hanem kiegészítéséül, segítségéül. Kölcsey hasonlóképp gondolkodott.

b. Az ítéleterő s az ízlés kimunkálását mindenekelőtt a művelődés általános emelésében látta, aminek azonban nélkülözhetetlen előfeltételéül tekintette egyrészt a vezető rétegek minden fajta, főleg azonban történeti-politikai képzettségének fokozását s a társadalmi igazságosságnak és jólétnek a polgári-liberális törvényalkotás és jogszolgáltatás által való minél gyorsabb előmozdítását.

c. Ezt aművelődést és törvényalkotást, meg jogszolgáltatást a szemléleti és politikai irányok kölcsönös toleranciája jegyében vélte eredményesen és mielőbb elérhetőnek. De mint Kant, angol mesterei nyomán, a toleranciát egyrészt nem valamely hatalom vagy csoport részéről való kegyes engedményeknek tekintette, hanem a belátásos kölcsönösség eredményének, másrészt nem célnak, hanem eszköznek éppúgy, mint a nagy liberális, preliberális angolok: a szabadság, a teljes gondolatszabadság s a más érdekét nem sértő cselekvésszabadság eszközeinek, lépcsőjének.

d. Kezdeti úgynevezett „kozmpopolitizmusa” után úgy kívánt nemzeti hagyományokra épülő nemzeti jellemű művelődést és társadalmi rendet létresegíteni, hogy annak lényege az emberi univerzalitás jegyében az egyetemes műveltségi és haladási célértékekkel essék egybe.

e. Nem kívánt sem forradalmat, sem olyan nemzetállami önállóságot, amely a vegyes népeességű birodalom nációit egymásnak fordítaná s e területet véres politikai, nyomorúságos gazdasági és visszarántó művelődési zűrzavarba taszítaná. Híve a történetileg adott magyar vezetésnek, de nem ellensége a kialakuló nemzetiségi helyi önkormányzatoknak. A századelő kegyetlen megtorlásait és folytatólagos önkényét jól tudja, nem tagadja, de a fokozatos és részterületeken át való előrehaladást jobbnak látszik vélni, mint az általános támadást. Mert az előbbi föl is készít, hozzá is idomít a fejlettebb Európához való hasonulásra, s ugyanakkor meggátolja a zűrzavart, a szétesést.

f. A nemzeti hagyományokra kívánt alapozni, mégpedig közülük azokra, amelyekben az „egyetemi”, az „univerzális” emberi lényeg is jelen volt. Szerette Montesquieu-t s bizonyosan egyetértett volna maximájával: a hagyományokat te válaszsd, ne a hagyományok válasszanak téged.

II.

Szörényi László A diák Kölcsey ismeretlen latin nyelvű műve

Az Országos Széchenyi Könyvtár egy vegyes tartalmú latin kézirat-kötegének egyik füzetében rejtőzik a tizennegyedik évének vége felé járó, a II. retorikai osztályt elvégzett Kölcsey Ferenc latin beszéde. Az írónak erre az (eddig ismereteink szerinti első) művére Szabó G. Zoltán barátom bukkant rá, a Gondolat Kiadónál nemrég kiadott Kölcsey-levelezés munkálatai közben. Ő hívta föl rá figyelmemet, s átengedte nekem közlésre. Fogadja e helyütt is köszönetemet.

A füzet címe: ORATIONES GRATULATORIAE in honorem SERENISSIMI HUNGARIAE PRINCIPIS JOSEPHI ANTONII (Palatini) a Rhetoribus secundi anni conscriptae Anno MDCCCV In Collegio Rhetoratorum Debrecinensi.¹ Őt beszédet tartalmaz a következő sorrendben: Takáts Jánosét (tizenöt éves), Kölcseyét, Lónyai Györgyét (tizenöt éves), Tóth Péterét (tizennégy éves) és Tüdös Józsefét (tizenhat éves). Színnyei József csak egy író nevét tartotta fenn közülük, Kölcseyét mellett, Tüdösét: Pocsajon született, 1788-ban és évtizedekig volt Komárom református papja, ott is halt meg 1857-ben; ő mondott „Ne bántsd az árvát!” címmel halotti beszédet Jókay József, az író édesapja fölött.² Az őt beszéd lejegyzése öt különböző kéztől származik, a tisztázat szándékával, helyenként javításokkal; nincs okunk annak föltételezésére, hogy idegen kezek másolták volna őket; így Kölcseyé is valószínűleg autográf.

József nádor 1805 nyarán, július végén Máramarosba utazott. Útját csakhamar meg kellett szakítania, mert az északkeleti megyében utolérte őt Ferenc császár július 26-án kelt levele. Ebben a császár szigorú titoktartás alatt értesítette, hogy megegyezett az oroszokkal, tehát létrejött a Franciaország elleni harmadik koalíció, a Napóleon elleni háború nem-sokára megkezdődik, az oroszok augusztus 16-án lépik át majd az osztrák határt. A háborús hírek — a titkos tárgyalások ellenére — már szerte kerengtek az országban. József nádor május óta, amikor is a tárgyalásokról értesült Bécsben, ellenezte a hadba lépést és megpróbálta lebeszélni császári bátyját miniszterei tervének elfogadásáról.³

Debreceni fogadásakor tehát olyan hangulat uralkodott, ahol a legfőbb kérdés háború vagy béke alternatívája volt. Sajnos, mivel a nádor máramarosi úti naplója az alsúti levéltár többi kincsével együtt 1945-ben megsemmisült vagy szétszóródott, nincs módunkban megállapítani a debreceni fogadtatás pontos protokollját, magát a látogatás pontos napját sem; mindenesetre augusztus 9. előtt lehetett, hiszen Kölcsey még tizenégy évesként szónokolt.⁴

Ha a beszédeket akár futólag áttekintjük, felfedezünk bennük olyan hasonlóságokat, amelyek nem magyarázhatók csupán az alkalom azonoságából, sem a műfaj — az üdvözlő beszéd, sőt: fejedelmi személyt üdvözlő beszéd — műfaji sajátosságaiból. Nyilván abból kell fakadniuk, hogy a kis szónokok felkészítő tanár — Székelyhidi József — bizonyos alaptéziseket elébük tűzött.^{4a}

Mielőtt tehát megismernők Kölcsey beszédét, legalább futólag át kell tekintenünk a másik négy rhetorét. Takáts János alaptétele a következő: ha méltán nevezzük boldognak azokat a gyermekeket, akiket szülei jó és méltó nevelésben részesítenek, még méltányosabb boldognak nevezni azokat a népeket, akik atyai fejedelmet nyertek. Az alattvalók jóléte teljes mértékben a fejedelmektől függ: ez a fejedelmi, atyáskodó jóindulat virágoztatja fel az országot és népeket gazdaságilag és művelődésileg is. Ellenben a kegyetlen fejedelmek borítják fel az országok rendjét, egyáltalán aláássák saját biztonságukat is. Példa Athén virágása és bukása. Magyarország már a nagy II. József idejében is megtapasztalta, milyen az igazi fejedelmi atya, a nádor mintegy őt ismétli. A peroratióban felmerül Mátyás király példája is. A beszéd végig ünneplő, virágos stílusú.⁵

Lónyai György a tételt mintegy negative bizonyítja: boldogtalanok azok az országok, melyek gonosz fejedelmet kaptak. Bezzeg boldogok azok, köztük a mi hazánk is, akiknek fejedelme jó, igazságos, atyai, sőt önfeláldozó: viszonylag hosszú helyet foglal el az Athénért életét adó Codrus király példája; ehhez, meglehetősen ügyetlenül, a hazáját mindig szerető és bölcs tanácsokkal szolgáló Cicero példáját fűzi a szónok (a két példa nem teljesen vág egybe, nem is beszélve arról, hogy együtt is elég messze visznek a kitzűzött argumentumtól).⁶

Tóth Péter köszöntő beszéde a legrövidebb és legkezdetlegesebb. A különböző államformákat hasonlítja össze: azt, ahol az állam terhe az összes polgár vállán nyugszik, s azt, ahol a fejedelem minden teher és felelősség. Persze a monarchia győz az összehasonlításban, ha jó fejedelmek irányítják. Példát nem hoz, csak általában hivatkozik minden kor minden történézésére. A végén az összes felsorolt erényt persze fölismeri az ünneplést nádorban és kissé suta módon köszönti a debreceni múzsák nevében.⁷

A legidősebb rhetor, Tüdős József bizonyos kenettel beszél azokról a szörnyű rémtettekről, amelyeket a zarnoki fejedelmek képesek elkövetni védtelen alattvalóik, főleg a nők, özvegyek és árvák ellen. Bezzeg boldog Magyarország, mert itt a fejedelem nem fosztja ki alattvalóit, összeesküvések sem szövődnek, vagy ha mégis, még csirájában elfojtják azokat, az özvegyek és árvák is meghallgatást találnak stb., stb. A tisztán antik, a többi szónoktól nagyjában meg is tartott okoskodást itt állandóan az Istenre, illetve az Istentől adott — természetesen a jó fejedelemnek adott — bölcsességre való hivatkozás színesíti. Külön kiemeli, hogy a mi fejedelmünk bujaságáról például semmit nem tudhatunk, hiszen talpig erényes. Egészében a szónoklat meglehetősen egyházas, így a fölvetett műfajtól egy kissé elüt, de persze, beilleszkedik az összképbe.⁸

Merőben ugyan nem, de kompozíciójában feltétlenül elüt — előnyére — a többi dolgozattól Kölcsey beszéde. Bevezető után az egészet adom, eredeti szövegében és fordításban, most csak fő jellemzőire hívom fel a figyelmet.

Ami a materiát themává emeli, vagyis az intellectio műveletével kialakított hypothesis, az Kölcsey beszédében erkölcsi szempontból genus

honestum, a tárgy minősége szempontjából pedig genus apodicticum.⁹ Vagyis a causa: a természetjogból következőleg a népek és a fejedelmek boldogsága kölcsönösen föltételezi egymást. Statusát tekintve, mivel a tárgyat logikai okoskodással fejtí ki, tehát a genus rationaléba tartozik. A hypothesis a status qualitatis keretein belül mozog: az ész és a szív kettős követelménye szerint meghatározott, bölcs és a jó fejedelem fogalmát a minden dolog intézéséhez szükséges, magasabbrendű bölcsesség fogalmából vezeti le Kőlcsey.

Ami most már a felépítést illeti: a principium (vagy exordium) a logikai, illetve természetjogi levezetés után hirtelen meglehetősen szenvedélyes hangba csap át, mikor a szerző azt eseteli, hogy a nyomorúságos emberi életben egyáltalán mit lehet biztosnak tekinteni. Ez a fajta patheticum a genus deliberativum esetében — s Kőlcsey beszéde feltétlenül ebbe a nembe tartozik — kerülhető lenne, de mint insinuatio, azaz behízelgés, mégis ajánlható, noha így a causát az admirabile fajtájába csúsztatja: tehát amikor a közönséget meg kell arról győzni, hogy a felvett tárgy egyáltalán választható. Így a melankólikus, az életet általában pesszimiztikusan szemlélő, zárójelbe tett kirohanás a Fortuna ellen, archaikus, illetve — a többi, rutinszerűen megírt üdvözlő szónoklatot kontextusnak véve — modern, szentimentális ízt kölcsönöz a beszédnek.

A következő egység a narratio. Ez eleinte prodiégészisnek látszik, vagyis rövid, célzatos ismertetésnek; később azonban némileg átszúszik a hüpodiégészisbe, ahol már az hűdítékokat és a körülményeket is ismer-tetjük — adott esetben a fejedelmét. A hajós-hasonlat, amely Alkaiosz és Horatius óta összefont az államéletre alkalmazható metaforákkal, némileg a kiterés — az egressio — szerepét játssza.

A propositio, vagyis a részletezés a következő beszédrész. Ez a jó kormányzás hasznait elemzi, az alattvalóknak hajtott haszonnal és az ellenségnek okozott kárral. A legfontosabb rész következik: az argumentatio. Az argumentumok a testes, vagyis tanúk fajtájából valók: figyelemreméltó, hogy Kőlcsey — ellentétben társaival — az egy Augustus után csupa a modern történelemből vett tanúbizonyságot sorakoztat fel, ráadásul protestáns színezetűeket is, mint angliai Erzsébetet vagy IV. Henriket. Az argumenta a causa is előkerülnek, ezeken belül a rossz elkerésére vett érvek. Nagyon lendületes, ahogyan a rossz kormányzás szörnyű következményeit eseteli; hasonlók előfordultak társaival is, de mindenféle kompozíciós súly nélkül.

Természetesen alkalmazza az argumentatitio során a bővítést, az amplificatiót is. Elsősorban a comparatiót és az ex insequentibus, azaz a következményekből vett érvelést. Társaival ellentétben, akik teljesen biztos dolognak veszik tárgyukat s ezért csak érzelmi közhelyeket használnak, Kőlcsey bőven él a példákkal, pedig a res gesta a tárgyalt ügyön kívül található fel.

A bizonyítás, illetve érvelés második része a Fejedelem képességeinek, mint témának, illetve hypothesisnek másik oldalát fejtegeti, a tudás után a szeretetet, vagyis azt, hogy csak az a fejedelem lehet biztonságban, akit szeretetért alattvalói is viszontszeretnek. A nemleges esetben előforduló felfordulás és anarchia képe kimondatlanul is Franciaországra céloz és a magyar nemességnek azt a consensusát tükrözi, mint Berzsenyi idevágó költeményei.

Ezzel fel is merül már az elfojtani kívánt, mert nyíltan ki sem mondható főtéma, az, amely 1805 nyarán minden gondolkodó és politizáló

magyart izgatott: a háború és béke dilemmájának kérdése. Meglepő, sőt megindító, ahogyan az utolsó részben, a peroratióban Kölcsey mennyire szubjektív hangot üt meg. Megszélesíti a hazát és hozzá fordul, hogy megmagyarázza, mi indokolja a haza védőinek mértéken vagy illendőségen túli biztatását is. Olyan toposzt használ a szülőföldről, mely majd sirunk is lesz, amely — nyilván közös antik példa nyomán — a *Szózatig* ér. És beszövi — noha szemérmesen — legszemélyesebb debreceni fájdalmát, a szülőföldjétől való elszakítottágot is. (Debrecenre társai csak mint műzsahtonra mertek utalni.)

Figyelemreméltó az is, hogy József nádor és Ferenc császár érdekeit mint II., azaz Nagy József császár érdemeinek újjászületését ünnepli. Ez nyilván összefügg a tolerancia-rendelettel, illetve azzal a maradandó benyomással, amelyet II. József debreceni látogatása keltett.¹⁰

Kölcsey, illetve kortársai a II. retorikai osztályban három olyan tanácsot használtak a Budai Ézsaiás által 1804-ben kidolgozott és bevezetett, de csak később kinyomtatott tanterv szerint (ezt álmosdi tantervnek hívjuk), amely felkészítette őket hasonló retorikai feladatok megoldására, mint a nádort üdvözlő beszéd: Johannes Godofredus Hasse: *Liber de Caussis stili Latini* (Debrecen, 1799) című könyvét, valamint Cicero *De Oratore*-ját, az 1795-ös kiadásban és a retorika fejedelmének *Válogatott beszédeit* (Orationes selectae, Debrecen, 1796).¹¹ Hasse részletes retorikát is tartalmaz, tanulságos is lehetett, de elsősorban — az auktorok és a szótár szorgalmas használata mellett — a szövelezéskészítésre. A konstrukcióra leghasznosabb lehetett a Cicero-beszédgyűjtemény Sinai Miklós-féle előszavának és az egyes beszédek előtt közölt retorikai szerkezetleírásoknak a tanulmányozása. Ezek az „Artificium rhetoricum” címet viselő analízisek önálló beszédszerkeztéshez sok segítséget adhattak. Véleményem szerint Kölcsey előtt az Archias költő védelmében mondott beszéd lebeghetett leginkább, hiszen ez alapozódik egy mesterségnek — ott a költőinek, itt a fejedelmeknek — az ismertetésére, illetve dicséretére.¹² Sinainak pedig — eredetileg 1767-ben kelt — előszava leszögezi, hogyan kell imitálni Cicerót.¹³ A Sextus Roscius Amerinus érdekében mondott beszédből leshette el végül Kölcsey a conclusio érzelmi megerősítését, prosopopoeia révén.¹⁴ További tanulmányozást igényel Kölcsey érett szónoki művészetének — természetesen már nemzeti nyelven írott műveinek — összefüggése a most ismertetett latin zsenyében feltáruló retorikai műveltséggel.

JEGYZETEK

¹Jelzete: 1684. Quart. Lat. A címlap alján ceruzás, más kéztől származó megjegyzés: Cod. Sex. XIX. Terjedelme 15 ff. Az utolsó folio rectóján, a modern gépszámozás fölött ceruzás szám: 91. — Ezúttal mondok köszönetet Karasz Orsolyának, aki az OSZK Kézirat-tárában segítette kutatásaimat.

²Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. k. Bp., 1914. 590–591. has.

³Domanovszky Sándor: *József nádor élete*. I. k. (József nádor élete és irata.) FHHAEr. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1944. 411. l.

⁴Vö. Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. I. k. Bp., 1970. 674. l.

⁵aVö. Csorba Sándor: *Kölcsey érett Debrecen*. Debrecen, 1982. 72. l.

⁶Az 1. jegyzetben idézett kéziratban: ff. 1^r–4^r.

⁷i. m. ff. 8^r–9^v. Lónyai osztályelső volt, Kölcsey irodalmi vetélytársa. (Köszönöm ezt a felvilágosítást Taxner-Tóth Ernőnek.)

⁸i. m. 10^r–11^r.

⁹i. m. ff. 12^r–15^r.

¹⁰Itt és a következőkben a retorikai kifejezéseket abban az értelemben

használok, mint Szabó G. Zoltánnal írt könyvemben: *Kis magyar retorika*. Bp. 1988.

¹⁰Vö. Nagy Sándor: *A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig*. (Keretörténet) [Debrecen], 1940. 145. l. skk.

¹¹l. m. 171—177. l.

¹²Az általam használt példány: *M. Tullii Ciceronis Selectae Orationes* (...). Debrecini, [...] MDCCCLXVII. 226—227. l.

¹³l. m. 77. 2v.

¹⁴l. m. 2—3. l.

A következőkben közlöm Kölcsey beszédének latin szövegét, majd a magyar fordítást. A latin szövegben a betű szerinti hűsége törekedtem, a nyilvánvaló tollhibákat is csak a kritikai jegyzetekben javítottam, ugyanott tüntettem fel a szöveggel kapcsolatos egyéb textológiai megjegyzéseimet.

A magyar fordításban igyekeztem arra, hogy hűen tükröztessem Kölcsey szóhasználatát, valamint — amennyire csak lehetséges volt — körmondait is.

(f.5^r) Quibuscumque rebus feliciter administrandis sapiens consilium benignusque animus succurrat ac subeat necesse est; sic illos quorum felicitas nobis curae cordique esse debet fortunatos reddere poterimus, sic illorum felicitatem promovē[bi]mus. Itaque magna vis, magnumque momentum positum est in bonis sapientibusque Principibus ad conservandas, bonisque cumulandas¹ omnibus civitates: utquamvis (sic!) variis agitemur homines vicissitudinibus; quamvis frustra felicitatem nobis polliceamur, frustra gaudia, frustra spem certam cum vitrea sint et fallacia, splendeant ut frangantur, alliciant nos ut defraudent: attamen si quae esse possint, inter tott (sic!) tristitias m[oj]erores et luctus hominum gaudia; si² quae, mortalibus inter tot (:quibus anguntur premuntur³ afflictantur:) aerumnas miserias et infortunia, felicitas relicta⁴ sit: ea in regno illis gubernato Regibus, quorum domus⁵ subditis non sunt oclusae, qui supplicantium (sic!) praeces respuendas sibi non existimant, qui sapientis manus (sic!)⁶ inpositum sibi gerere possunt consilio, reperitur. Et p[r]ofecto ex his Gubernatoribus intotam (sic!) regionem effluere commoda video: ex quibus sapientiae primum commoda mihi proferenda esse videntur, deinde amoris Principum, et benignitatis erga subditos. Quod igitur ad sapientiam Principum attinet, quam voco Reipublicae bene regendae scientiam, nonne hanc regionem tutorem, defensorem, liberatoremque esse arbitramur? Quid enim aliud est quod damna regni cuiusdam resarcire? quid quod ab illo pericula depellere imminentia? quid quod eius commoda promovere valet nisi prudens Rectoris sapientia? Illi namque sunt damna Rei publicae visa, illi pericula nota, illi commoda intellecta: is autem aliquid efficere poterit cui quae perfecturus est manifesta sunt. Itaque vel ut expertus multa navis cuiusdam Gubernator quem non fugit qui modus in regendis adhibendus esse videatur ratibus, soepius (sic!) navem suam e maris aestu ad salutem e scopulorum periculo ad requiem extrahit: ita sapiens etiam regni (f.5^v) cuiusdam Princeps subditos suos e magnis periculis ad felicitatem e summa sollicitudine ad tranquillitatem (sic!) traducit. Cum enim Rex quidam Regni administrandi peritus quietem Imperii sui stabilitat, et confirmat; nonne tunc maxime exercentur artes, coluntur agri, vigent literarum studia? Licet autem bella illi Imperio immineant licet pericula, hostiumque multitudo minitetur, efficere tamen Regis poterit prudentia, ne quies Regni sui magnopere conturbetur. Hostes etenim fatigando, suos muniendo, ex-

trinsecus pugnando, intus quietem conciliando nonne hoc effici posse per sapientem Regem arbitramur? Magna ergo Gubernatoris cuiusdam prudentia commoda conciliat. Nonne enim bellis intestinis vexata, exhaustamque Romanorum Rempublicam Augusti prudentia pace quieteque donavit? Nonne Galliam ejecto Rege Henrico tertio, in sua quasi⁷ viscera arma convertentem Henrici quarti sapientia sedavit, seque inter rem⁸ Jure manus cohibuit. Quid Elisabethae Britannorum Reginae Regnum illius prudentia in summam felicitatem positum (sic!) esse dicam? quid fortunatam Galliae conditionem (sic!) Ludovico XIV Regnante proferam? ex quibuscumque enim patet rebus felicem esse Regionem eam cui sapientem habere Regem contigit. Quodsi namque praelium (sic!) aliquod secundum adferre possit commoda, quam tandem a Rei publicae bene regendae scientia felicitatem conciliari putemus? Praelia si quidem externos profligant et prohibent hostes; haec intestinum potest cohibere malum: illa fines Imperii proferunt; sed potior est quies Regni, quam haec conciliat. Illa multo sanguine civium profuso prosunt: haec sine caede sine strage hominum commoda regno donat; postremo felicia quoque praelia a sapientibus conficiuntur Rectoribus. Quantam igitur Regum prudentia felicitatem (f.6^r) adferre potest. Bene etenim gerere Rempublicam est illius mala semovere et felicitatem promovere. Et profecto natio sapientem nacta Imperatorem fortunata, prospera et merito felix putanda esse videtur. Tanta namque eius est felicitas quantam gentes Rectore minus prudente utentes nec optandam sibi esse existimant. Illae namque Rectoris imprudentia conturbatae multis dissensionibus vexatae, plurimis malis oneratae quot⁹ (sic!) horas, tott (sic!)¹⁰ luctus, quod^{10a} dies, tott infortunia numerant: at quantam sapiens regis adferat prudentia felicitatem dixi superius.

Sive enim quies Regni sit optima rerum; eam Rei publicae bene Gubernandae peritus Imperator potest conciliare, sive divitiae, requirantur, in quiete Regni maxime potest exercere Mercatura. Sive studia magnam conciliant felicitatem; et illa in tranquilla regionis conditione possunt maxime vigere quid igitur Regno a prudenti Principe Gubernato ad felicitatem deesse videtur? Vel utinamque rura ab hominibus rei rusticae peritis culta pluviis utilibus rigata nec nimio hiemis frigore nec ardente aestatis fervore perusta laetas proferunt fruges et plenis aristis redundant: sic regna a sapienti Rege institutisque eius utilibus Gubernata cives alunt felices et fortunatos. Alterum, quod mihi dicendum videbatur, amor est Regis erga subditos; qui quanta Republicae bene regendae scientia tanta et ipse commoda Regnis conciliat. Quid enim aliud, quatenus aliorum felicitatem promovemus, praeter amorem? Amore enim illos quibus favemus prosequimur. Jam vero nonne Reges sunt, qui subditos, aut ira gravi commoti, deturbare in pericula, aut misericordia ducti eripere ex infortuniis, aut odio stimulati vexare damnis, aut amore coacti transponere possunt in felicitatem? Illi namque summum inter homines tenent Imperium, quorum auctoritati semetissime cuncti parere debeant. Itaque amor Regum erga sub (f.6^v) ditos¹¹ nonne maximam illis potest fortunam adferre? Nonne felix est ista natio quam Princeps eius digilit? Amor enim, sine quo etiam gaudia in luctus, laetitiae in tristitias voluptas in odio jucunditas in taedio transformarentur compellit (sic!) Principem ut multa suis bona cumulet et coacervet: et rursus amor Principis subditos in amorem sui ducit, trahit, et rapit. Nonne autem hoc amore et benignitate amititiam (sic!), amicitia pacem, pace felicitatem conciliari

putamus? Cur igitur gentem amantem sui nactam Imperatorem felicem esse negemus? Ubi namque miseri homines non negligunt, ubi supplicantium (sic!) praeces respuendae non existimantur, ubi non crudelitas sed clementia ubi non metus sed amor, ubi non terror, sed reverentia homines ad obedientiam (sic!) compellunt, quid ibi miserum quid metuendum esse videtur? Cum enim amor aliquem ad officium redigit Durissimis etiam laboribus sponte succumbit nihilique videt refugiendum. At quanta praeter haec amor Principum erga suos, commoda regno conciliat consideremus. Permulta enim sunt quae felices reddunt Republicas. Quae namque sunt Regna, in quibus dissensiones civium et seditioes, intestina bella, conjurationes in Regum,¹² proditiones, clandestinaeque cum hostibus colloquia minori numero reperiuntur? Illane in quibus Regis potentiam metus sustentat et terror custodit, an in quibus Rex amari se a subditis (Rex) cupit, in illis namque dum metui se cupit Princeps odium subditorum contrahit: in his diligi cupientem Regem amor, et favor subditorum sequitur; adeoque in illis insidiae Regi structae dissensiones civium, caedes, et strages hominum, et totius Regni perturbatio furit: In his defensio Regis, pax, concordia, felicitasque Regni dominantur. Quanta igitur commoda Princeps amans suorum conciliat, quantis Regna malis liberat? Etenim in bellis etiam felicior est natio qui amantem sui nacta est Principem. Dum (f.7^a) enim amor Principis erga subditos subditorum amorem in se convertit, facilius laetoeque magis homines animo receptis obtemperant.¹³ Laetus vero animus est qui superat omnia contemnit labores, et dum vehementius instat cuipiam rei, eam perficit. Quae igitur commoda Regno Princeps amans gentis sibi subditae conciliat? Quam magna quam multa? quam paene innumerabilia? O Felicem certe nationem, quam amore Rex eius prosequitur! O Prosperam quam amor Principi suo ligat, ut in pace vivere possit! O Fortunatam quam non ira pertinax, non implacabilis crudelitas non inexorabilis¹⁴ inclementia Regis sui pungit, vexat, et cruciat! Quanta haec in nomen etiam Principis auditum Gaudio perfunditur quam incredibili jucunditate clementiam eius experitur?

Experiebatur etiam nostra gens tum alias, cum Magno Josepho Regnante omnem Hungariam visere peragrareque non dubitabat. Atque utinam vita eius vita in longiores producta fuisset annos sed — quamvis obierit, non Magnus JOSEPHI secundi animus exstinguebatur. In Augusta namque Domo Austriaca natus est FRANCISCUS secundus Imperator Germaniae Maximus, natus alter JOSEPHUS Princeps Hungariae praestantissimus. Quanto hic amore nos prosequitur qui nostram Patriam visendam esse sibi putabat. Felices, nos, quibus hunc habere contigit Principem! Patriae namque nostrae vulnera sanat damna resarcit, commoda promovet, et magni illius JOSEPHI, JOSEPHUS ipse feliciter vestigia sequitur. Sequere Princeps cunctis venerandae (sic!) sequere, nos te laudamus, laudabit posteritas benedicamus tibi vivo benedicent mortuo superstites. Patria nostra cuius curam habes, magno te venientem excipit gaudio, nostra verba eternam (sic!) virtuti vestrae felicitatem orare nunquam desinent. Felicitatem enim dare non nisi DEUS Omnipotens potest, et eam optare (f.7^a) tantum homines possumus. Sed obsecundabit ut opinor bonis DEUS Omnipotens consiliis; bene factisque Perficiendis secundis fortuna ventis aspirabit. Nulla igitur te Princeps Clementissime a patria nostra defendenda tempestas depellat, removeat et recipiat: obsecro etiam deinceps huic curam esse tibi habendam. Verum quid ego

virtutem vestram ad hanc servandam hortatus sum eum curae tibi cor-
dique sit eius Felicitas? Quo me venerandum nomen patriae ducis ut ad
te defendendum etiam defensores stimulem? Sed grato in te animo ferri
debemus, quoniam magna cum nobis commoda comunicas quid enim
est maius quam nascentibus nobis locum quo deponamur prebere (sic!)?
prebuiti; nos alendos literisque instituendos eripuisti Cur ego non ad te
defendendum si non possumus ipsi defendere hortemur alios? Cur non
defensoribus tuis longos felicesque annos precemur?

Franciscus Költsei
Rhetor Secundi Anni
quatuordecim annos natus

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Szögletes zárójelbe [...] tettük azokat a betűket, melyeket a kéziratba utólag szűrtünk be. Hegyes zárójel (...) a kihúzott szót jelöli. A zárójelbe tett (sic!) jelzés utal a helyesírás különlegességére. A számozott jegyzetek az alábbiakban következnek, a javításokra vonatkoznak.

¹Javitva erről: conservandas

²Javitva erről: sic

³Javitva erről: praemuntur

⁴Javitva az eredetileg hibásan elválasztott „relic--ta” alakról így: reli-cta

⁵Javitva erről: aedes

⁶Tollhiba, helyesen: munus

⁷Előtte egy kihúzott „q”

⁸Javitva erről: ram

⁹Javitva erről: quod

¹⁰A szökezdő „t” javítva „q”-ról

¹¹a Tollhiba „quot[us]” helyett

¹¹A kézirat f. 6^r alján sub-, a dítos pedig őrszó gyanánt; a f. 6^v kezdetén viszont az egész szó megismétlődik

¹²Tollhiba, helyesen: Regem

¹³A pont helyett eredetileg vessző állott

¹⁴Javitva erről: exorabilis

¹⁵Princeps Hungariae: szokatlanul megtisztelt ezzel József nádort, akinek a bécsi udvar felfogása szerint nem járt a „Fejedelem” cím, főhercegnek nevezték.

Szükségszerű, hogy bölcs gondolkozásmód és jóindulatú érzület segítse és támogassa mindazon ügyet, melyet boldogító módon kell intézni: így tehetjük boldoggá azokat, akiknek üdve kötelességszerűen a mi gondoskodásunktól és szívüinktől függ, és így mozdítjuk elő az ő boldogulásukat. Így tehát a jó és bölcs Fejedelmeknek nagy az ereje és nagy a jelentősége a népek megőrzésében, valamint az összes javakkal való elhalmozásában: amint hogy bármennyire is a forgandó szerencse járma alatt nyögünk mi emberek, bármennyire is hiába kecseszettjük magunkat a boldogsággal, hiába az örömmel, hiába a biztos reménnyel, mivel mindezek törékeny üvegéből valók és csalókák, csak azért ragyognak, hogy eltorjjenek, azért csalogatnak, hogy lépze csaljanak; mégis ha valami öröme számát az emberek ennyi szomorúsága, bánata és gyásza közepett, ha maradt egyáltalán valamelyes boldogság a halandókra nehezédő annyira csapásban, nyomorúságban és szerencsétlenségben (melyek szorongatnak, nyomorgatnak, háborgatnak minket), akkor azt csak abban az országban találhatjuk fel, amelyet olyan királyok kormányoznak, akiknek palotája nincsen zárva az alattvalók előtt, akik nem gondolják, hogy a kérelmezők könyörgéseit vissza kell utasítaniuk, akik a rájuk ruházott feladatot bölcs gondolkozásmóddal képesek ellátni. És valóban úgy látom, hogy ezen Kormányzók az egész honra oly előnyöket árasztanak, melyek közül nekem a bölcsesség előnyét kell legelső helyre állítanom, azután a Fejedelmeknek alattvalóik iránt érzett szeretét és jóakarátát. Most már ami

a Fejedelmek bölcsességét illeti, amelyet úgy hívok: az Állam jó kormányzásának tudománya, azt nyilvánvalóan oltalmazó, védelmező és megszabható irányvonalnak kell tartanunk? Mi más ez ugyanis, mint meggátolni azokat a károkat, melyek egy országra háramolhatnak? Mi más, mint a fenyegető veszedelmeket eltávoztatni tőle? Mi más mozdíthatja elő annak javát, mint az Uralkodónak körültekintő bölcsessége? Ő az ugyanis, aki meglátja az Államot fenyegető károkat, ő ismeri az arra leselkedő veszedelmeket, ő veszi észbe mindazt, ami annak előnyére válhatik: valamit végrehajtani pedig az képes, aki előtt nyilvánvaló az, amit végbe akar vinni. Ily módon, akárcsak egy hajó sokat tapasztalt Kormányosa, aki jól tudja, hogyan kell gályáját irányítani, igen gyakran menti ki hajóját a tengerzajból és a szirteken leselkedő veszedelemből nyugodt vizekre vezérli: egy ország bölcs Fejedelme ugyanígy vezérli alattvalóit a nagy veszedelmekből a boldogságra és a legnagyobb aggodalomból a nyugalomra. Ugyanis amikor egy országnak a kormányzáshoz értő Királya Birodalma békeességét tartóssá teszi és megszilárdítja, magától értetődően nem akkor űzik-e a legnagyobb fokon a mesterségeket, művelik a földeket és nem akkor virágzik-e leginkább a tudomány? Mert még akkor is, ha háborúk fenyegetik Birodalmát, akkor is, ha veszedelmek leselkednek rá és az ellenség sokasága ijeszti, a Király körültekintése mégis elérheti, hogy Országának békeességét ne nagyon zavarják. Nemde jól véljük-e, hogy megteheti ezt a bölcs Király, ha az ellenséget kifárasztja, az övét megerősíti, kívül csatázik, belül azonban megteremti a nyugalmat? Egy Kormányzó körültekintése tehát nagy előnyöket terem. Vajon a polgárháborúktól gyötört és kimerített római Államot Augustus körültekintése nem ajándékozta-e meg békével és nyugalommal? Vajon Franciaországot, amely III. Henrik elűzése után mintegy önnön testét marcangolta fegyveres kézzel, IV. Henrik bölcsessége nem csillapította-e le, s közben a Joggal nem fogta-e le kezét? Említsem-e, hogy a britek Királynőjének, Erzsébetnek körültekintése országát a boldogság legfelső polcára emelte? Hozakodjam-e elő Franciaország boldog állapotával XIV. Lajos uralkodása alatt? Akármelyik példa világosan bizonyítja, hogy boldog az a hon, amelynek bölcs Király jutott osztályrészül. Másodsor: hozhat-e valamely háború vajon olyan előnyt, amelyet az Állam jó kormányzásának tudománya végül boldogságra fordíthat? Ha a háborúság ugyanis a külföldieket sújtja és távol tartja az ellenséget: ez a tudomány viszont a belső bajokat gátolja meg, az kitágítja a Birodalom határait, de többet ér az Ország nyugalma, melyet ez terem meg. Az használ — de a polgárvér bőséges ontásával; ez javakkal ajándékozta meg az országot, öldöklés és az emberek lemészárlása nélkül; végül pedig szerencsés háborúkat is a bölcs Uralkodók vívják. A Királyok körültekintése tehát mily nagy boldogságot hozhat. Az Állam jó irányítása tudniillik nem más, mint a bajokat eltávoztatni és a boldogságot előmozdítani. És valóban, az a nemzet, amelynek bölcs császár jutott osztályrészül, méltán vélhető szerencsésnek, virágzóznak és érdemlegesen boldognak. Ugyanis olyan nagy az ő boldogsága, amekkorát azon népek, amelyek kevésbé körültekintő Uralkodó alatt élnek, még csak nem is mernek remélni maguknak. Őket ugyanis Uralkodójuk meg gondolatlanlansága zúrvarba ejti, sok széthúzás gyötéri őket, igen sok baj terhe alatt ahány órát számlálnak, annyi gyászt, ahány napot, megannyi szerencsétlenséget: ellenben, hogy a király bölcs körültekintése mekkora boldogságot hoz, már fentebb megmondtam.

Ugyanis akár az Ország békesége a legjobb dolog: azt az Állam jó kormányzásában járatos Császár tudja megteremteni; akár a gazdagság megszerzése: az Ország békesége idején gyakorolható leginkább a kereskedelem. Akár a tudományok szerzik a nagy boldogságot, s azok leginkább a hon nyugodalmas állapotában virulhatnak, mi látszik tehát hiányozni a boldogságból egy olyan országnak, amelyet körültekintő Fejedelem kormányoz? Vagy amiképpen a szántóföldek, ha a paraszti munkához értő emberek művelik, s hasznos esők áztatják, és sem a tél túlságos hidege, sem a nyár perzselő forrósága nem égeti ki őket, bőséges termést hoznak, és telt kalással rengedeznek: azonképpen a bölcs király és az ő hasznos intézkedései által kormányzott országok is boldog és szerencsés polgárokat táplálnak. A másik téma, amelyről szándékom vala szólani, a Király szeretete alattvalói iránt; amely önmagában is annyi előnyt teremt az Országoknak, mint amennyit az Állam jó kormányzásának tudománya. Mi más ugyanis, amennyiben mások boldogságát előmozdítjuk, mint szeretet? Szeretettel ajándékozunk meg ugyanis azokat, akiknek kedvezünk. Már most ugyebár a Királyok azok, akik alattvalóikat, akár súlyos haragtól vezéreltetve, veszedelmekbe taszíthatják, akár irgalmasságtól indíttatva a szerencsétlenségekbe kiragadhatják, akár gyűlöletből ösztökéltetve bajokkal gyötörhetik, akár szeretettől készítve boldogságba juttathatják? Mert az emberek közti legfőbb Hatalom az övék, s az ő tekintélyük előtt mindenkinek önként engedelmeskednie kell. Így tehát a Királyoknak alattvalóik iránti szeretete vajon nem a legnagyobb szerencsét hozhatja-e azoknak? Nem boldog-e azon nemzet, melyet Fejedelme szeret? A szeretet ugyanis, amely nélkül még az öröm is gyászra, a vidámság szomorúságra, a gyönyörűség gyűlöletté, a jövedy unalommá változik, a Fejedelmet arra készíti, hogy az övéinek sok jót halmozzon fel és gyűjtsön egybe; másrésről viszont a Fejedelem szeretete alattvalóit az ő iránta való szeretetre vezérli, vonzza és ragadja. Nem úgy vélekedünk-e, hogy ez a szeretet és jóindulat teremti a barátságot, a barátság a békét, a béke pedig a boldogságot? Miért tagadjuk hát, hogy boldog az a nép, amelynek őt szerető Császár jutott osztályrészül? Mert ahol a nyomorult embereket nem hanyagolják el, ahol a kérelmezők könyörgéseit nem tartják visszautasítandónak, ahol nem kegyetlenség, hanem kegyesség, ahol nem félelem, hanem szeretet, ahol nem rémület, hanem tisztelet készíti az embereket engedelmességre, mi van ott szálanomra méltó, mi félelmetes? Midőn ugyanis valakit szeretet kényszerít a kötelességre, a legkeményebb fáradozásokat is önként vállalja, és semmiről sem hiszi, hogy vissza kell tőle riadnia. De gondoljuk csak meg, hogy a Fejedelmeknek övéik iránt érzett szeretete még az említettek felül is mily előnyöket teremt az országnak! Nagyon sok olyan dolog van ugyanis, ami boldoggá teszi az Államokat. Mert melyek azok az országok, amelyekben a polgárok széthúzása és zendülései, a belháborúk, a Király elleni összeesküvések, árulások, az ellenséggel való titkos megbeszélések kisebb számban találhatók? Azok-e, melyekben a Király hatalmát félelem támogatja és rémület őrzi, vagy amelyekben a Király arra törekszik, hogy alattvalói szeressék; azokban ugyanis, mivel a Fejedelem azt kívánja, hogy féljenek tőle, alattvalói gyűlöletét vonja magára; ezekben viszont, a Királyt, aki szeretetre vágyik, alattvalói szeretete és ragaszkodása veszi körül. Ennek folytán azokban a Királyra elszelvényeskedések, a polgárok széthúzása, gyilkosságok és az embermészárlás örjöng és az egész Ország zavarba hull; ezekben pedig a király oltalma s az

Ország békéje, egyetértése és boldogsága uralkodik. Mely nagy előnyöket teremt tehát egy olyan Fejedelem, aki szereti öveit és Országait, mely nagy bajoktól szabadítja meg? Hiszen még a háborúkban is boldogabb az a nemzet, amelynek szerető Fejedelem jutott osztályrészéül. Amíg ugyanis a Fejedelem szeretete az alattvalók iránt az alattvalók szeretetét öfeléje fordítja, az emberek könnyebben és vidámbab lélekkel alkalmazkodnak a rendeletekhez. Vidám lélek pedig az, amely minden felül-emelkedik, megveti a fáradalmakat, s amíg erőteljesen áll neki valamely dolognak, el is végzi azt. Mily előnyöket teremt tehát Országának a neki alávett népet szerető Fejedelem? Mily nagyot, mily sokat, mennyit, majd megszámlálhatatlant! Ó bizonyára boldog azon nemzet, amelyet Királya szeretettel övez! Ó virágzó, hiszen szeretet köti Fejedelméhez, hogy békében élhessen! Ó szerencsés, mert nem döfködi, gyötri és kínozza saját Királyának makacs haragja, engesztelhetetlen kegyetlensége és könyörtelen irgalmatlansága! Mekkora öröm önti el ezen nemzetet már akkor is, ha csak nevét hallja Fejedelmének, hihetetlen gyönyörűséggel tapasztalja kegyességét.

Megtapasztalta ezt a mi népünk máskor is, akkor is, mikor láthatta, hogy uralkodása alatt Nagy József az egész Magyarországot meglátogatja és végigutazza. És bárcsak élete számosabb éveket ért volna meg — de, noha elhunyt, II. JÓZSEF nagy lelke nem hunyt ki. Mivel a Fenséges Ausztriai Házban megszületett II. FERENC, Németország hatalmas császára, s megszületett a másik JÓZSEF, Magyarország legkitünőbb Fejedelme. Ó akkora szeretettel övez bennünket, hogy elhatározta: végiglátogatja Hazánkat. Boldogok vagyunk mi, akiknek osztályrészükül jutott, hogy ilyen Fejedelmünk legyen! Ugyanis Hazánk sebeit gyógyítja, kárait orvosolja, javát előmozdítja és — ő maga is JÓZSEF — azon nagy JÓZSEFNEK nyomdokait szerencsés módon követi. Kövesd csak őket, Fejedelem, akit mindenek tisztelnek, kövesd csak, mi dicsérünk téged, dicsérni fog az utókor is, áldunk téged életedben, haló porodban is áldani fog a maradék. Hazánk, melynek gondját viseled, nagy örömmel fogadja jöveteledet, szavunk sosem szűnik meg erényedre boldogságot esdeni neked. Boldogságot ugyanis csak a Mindenható ISTEN adhat, mi emberek csak esdhetünk érte. De segíteni fog — ahogy gondolom — a Mindenható Isten jó elgondolásaidnak; jó cselekedeteidnek a végrehajtásához pedig a Szerencse fog kedvező szelekkel fújni. Ó Legkegyelmesebb Fejedelem, hazánk megvédésétől téged semmi fürgeteg nem fog eltántorítani, elfordítani és elvonni: könyörgök mégis, hogy viselj rá gondot. Azonban miért biztattam erényességedet e haza megőrzésére, mikor az ő Boldogsága gondoskodó szíveden fekszik? Ó, hazám imáandó neve, hová ragadsz engemet, hogy még oltalmazódat is oltalmazra buzdítom? De irántad hálás lélekkel kell lennünk, hiszen nagy előnyökben részesítasz minket, mert mi van nagyobb dolog annál, mint hogy születésünkkor oly helyet nyújtsanak nekünk, ahol majd egykor nyugodni fogunk; megadtad, s onnan, hogy nevelkedjünk s a tudományokban gyarapodjunk, ki is ragadtál minket. Akkor tehát miért ne lelkesítsünk másokat a te oltalmazra, mikor mi magunk még nem vagyunk képesek megoltalmazni? Miért ne kívánjunk a te oltalmazóidnak hosszú és boldog éveket?

Költsei Ferenc
másodéves szónoklatlan-tanuló
tizennégy esztendő

Taxner-Tóth Ernő

Kölcsey és Szemere barátságának kezdete

1.

A húszéves Kölcsey 1810 elején jogi tanulmányok végett ment Pestre. Péchy Imre, az álmosdi „kis világból” magas kormánytiszttségbe emelkedett pártfogó rokon azt várta, ezzel elősegítheti hivatali érvényesülését. Kazinczy azt remélte, beilleszkedik a pesti irodalmi életbe. Kölcsey mindkettőjüknek csalódást okozott, noha az írakkal tényleg megismerkedett, s mintha már ekkor egymásra találtak volna az öt évvel idősebb, korszerűbb műveltségű Szemere Pállal. Ekkori kapcsolatukról azonban igen keveset tudunk. Abból, hogy Kölcsey Szemere társaságában volt, amikor fölkeresték a Pestre látogató Berzsenyit; vagy amikor találkoztak Fáy Andrással, messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le: a pesti értelmiség ugyanis szoros közösségben élt ekkoriban, szinte mindenki mindenkivel naponta találkozott. Figyelemre méltóbb az az utalás, hogy májusban Kölcsey inkább a mezőket járta Szemerével, és „poétáskodtak” jogi tanulmányok helyett. Ősszel azonban a költői álmokat melengető és filozófiai tanulmányokat folytató fiatalembert elfogta a menekülési vágy, talán meg is betegedett, mindenestre visszatért Debrecenbe, majd Szödemeteren kerest menedéket.

Szemere 1811. május 17-én írt Kölcseynek, aki ősszel elküldte neki *Andalgások* című versét, mire válasz érkezett, a kapcsolat azonban nem látszik túlságosan fontosnak. Kölcsey életének ekkor még Kazinczy volt a legfontosabb szereplője. Ezért nevezhetjük váratlannak Kölcsey 1813. május 22-i levelét. Már az első sorában olyan hangot üt meg, amire korábban nincs példa: „Végre édes Szemerém! . . . Hosszú hallgatásomból valamely isteni kéz ébreszte fel, soha még ily elevenen nem tűnt fel azon kor képzetimben: az ismert városban gondoltam lenni magamat s régi szállásod előtt . . . A falusiaknak levelik hosszúk szoktak lenni, azt mondja Rousseau az Új Heloise előtt, mert ritkán írnak, s olyankor örömost öntenek ki mindent . . . szükségem van nekem itt a Nyir szélén barátokra . . .” Mi váltotta ki e segélykiáltást? Az, amit egy elejtett megjegyzésből tudunk, hogy Szent György napkor elmulasztották a személyes találkozást? Az Álmosdon átélt érzelmi kielégítetlenség? Nem sokkal korábban első szatmári útjának élményei? A Kazinczyval elhidegült viszony? Nem tudjuk.

Szemere válasza hasonló hangvételű: „Mely meglepetés, mely forró édes meglepetés tőled keblemnek barátja” — írja. Közös pesti élményeikre és a Kölcseytől kapott görög leckékre emlékezik, majd így folytatja: „Vajha most, midőn lelkeink egymás iránt újabb lángokra kelnek, midőn újonnan összetalálkoznak, ne áldomtam légyen édeset, mely után jövendőben hasztalan óhajtozzak. Hagyj élnem édes barátságodnak édjeivel! Keress fel

engemet, valahányszor szíved megtelik . . ."¹ Kapcsolatuk hirtelen oly erősnek bizonyul, hogy Kazinczy Szemerére vonatkozó bántó megjegyzését Kölcsey azonnal visszautasítja, így ír barátja védelmében: „Ki oly erős, hogy valaha meg nem tévedett volna? Ki eléggé erős a passiók vészzeinek helyt állani? Azon nagy kit semmi nem tántorít, nem a mi világunkból való, mint a görög mívnek Ideáljait csudáljuk őt, de ezt itt aki szenved és örül, legyen kicsapongó, legyen sikamló némelykor lépteiben, epedéssel szorítjuk szívünkhöz . . .”²

Kölcsey tudta Szemeréről, hogy szereti a társaságot, az italt, a nőket, nem tartózkodik a kicsapongásoktól sem. Tudta, hogy ember, tehát nem felel meg a görög teljesség és tökéletesség igényének, ami inkább csak költői tárgy lehet. 1813. augusztus 13-i levelében irigylí Szemerét azért a pesti társaságért, ami elől három éve még fejvesztve menekült. Rá jellemző illúziók rabjaként kérdezi: „Talán a politikai környülmények nyomnak téged? Mit a pénz a te lelkednek, és azon bujálkodás, melyet az üres szíved követnek? A te szükségéid kevesek és könnyen pótolhatók, mert lelked gazdag és együgyű . . .”³ Noha a levél utalásai nem egészen világosak, Kölcseynek a pénzzel szembeni idegenkedését ugyanúgy tanúsítják, mint politikai érdeklődését. Nyilvánvaló, hogy Pesten fokozott figyelemmel tekintettek a napóleoni háborúk újabb fejleményeire, amelyek következtében országgyűlési jóváhagyás nélkül készült a nemesi fölkelés meghirdetése, ami a megyékben sok izgalmat okozott.

Későbbi önéletrajzában határozottan utalt álmosdi szerelmére, illetőleg bénító „szerelmi helyhezetről” beszélt, ami jelenthet személytelen vágyat is. Többértelmű a következő magyarázata is: „szerelmes kezdék lenni, de kiben? Azt ugyan ki nem találjátok, ha az egész kalendáriumot felforgatjátok is . . .”⁴ Akár valóságos, akár képzelt személyről volt szó, augusztus 13-án úgy írt Szemerének,⁵ hogy nem tudta, barátja éppen Lasztótczon udvarol és arra készül, néhány nap múlva megkérje Szemere Krisztina kezét. Az eljegyzésről tudósító Kazinczy ezeket írta: „Eszes, derek, igen jól nevelt, franciául is olvasó, parányi, de kedves formájú szőke leányt kap a’ mi Palink, kivel csalhatatlanul jól fog élni, sőt nem jól, de boldogul”.⁶

Mivel ezt és még inkább Szemere augusztus 29-i levelét Kölcsey későn kapta meg, nem tudni, a házassági hírnék köze van-e pesti útjához. Csak annyi ismeretes, hogy az augusztus végét és a szeptember elejét ott töltötte „Vitkovicsnak házában, az ő, Horvát és kedves Palink társaságjokban.”⁷ Valójában azonban Szemere csak később, két nappal elutazása előtt csatlakozott hozzájuk. Pesten Kölcsey többször találkozott az ügyvédi vizsgájára készülő Kállayval, akivel sok időt töltött Institoris kölcsönkönyvtárában és üzletében.⁸ Azt, hogy mit olvasott itt, nem érdemes találgatni, hiszen nagyon kevés ideje volt. Sajnos azt sem tudjuk, vett-e magának könyveket, s ha igen, mit. Különösen erős olvasmányélménynek a következő leveleiben nincs nyoma. Ez a pesti út, amiről egyébként csak levéleni utalásokból tudunk, váratlan ugyan, de megfelelt ekkori nyugtalanságának. Sok időt nem tölthetett Pesten, de szeptember elején már hazaért, „tele szívvel és égett arccal a hosszú út miatt”.⁹ Következő levelében főleg találkozásairól tudósítja Kazinczyt, az előbbieket mellett Helmezy Mihályt említve. Nem sokkal ezután már küldi is Szemerének a *Jegyváltó* című dalát, de utazásának okairól, valamint a vers születésének körülményeiről semmi lényegeset nem mond. Hacsak a következő megjegyzést nem tekintjük annak: „Kihívlak völegény! viadalra hívlak ki ha irtál e már nagy lépésedről, s ha irtál e forróbbat mint én”.¹⁰ Szauder nem tudott mit kez-

deni e verssel, noha kirobbanóan erős személyes ihletét észrevette.¹¹ Fenyő szerepek mögé rejtőzésről beszél és dagályt emleget (nem alaptalanul).¹² Ám a vers oly őszintének látszik, hogy önkéntelenül keresni kell, nem ismerhette-e Kölcey az eljegyzést megelőzően Szemere Krisztinát? Erre azonban semmi nem utal, legfőlegbb Szatmárban találkozhattak 1813 tavaszán. Inkább a fiatal költőből elemi erővel kitörő szerelmi vágy megnyilvánulásáról lehet szó. Ennek lángjában azonosult barátjával, s teljes érzelmi átéléssel helyezte önmagát a vőlegény szerepébe. A *Jegyváltó* nem tartozik Kölcey legnagyobb versei közé, de „szép” — ahogy Szauder mondja —, és alighanem ennek az érzelmi telítettségű korszaknak a legjellemzőbb korai megnyilatkozása. A költő olyan hőfokra hevíti a versbe foglalt vágyat, ahol magától értetődő, hogy a lélek forró, a szív verőzönnel nyílik meg, a szemekben könny remeg. A vőlegény egész testében reszket a felindultságtól, hogy gyűrűvel és csókkal magához kötheti azt, aki keblének nyári est homályában, messze lengő szél fuvallamánál megjelent ideálja. Ebbe az érzésbe észrevétlenül bele lehet halni, mert a nagy remény, a boldog múltban vagy jövőben megtalálni „Bájos arcod” — szép álom. Tündér világba illik ez, mint majd Csongor szerelme Vörösmartynál, s az érzelme földöntúli közegébe röpíti azt, akiben ez éppen a legmagasabb hőfokra gerjedt. A vallási és társadalmi kötöttségekből szabadulni vágyó ember az egyenrangú és önkéntes kapcsolatoktól remélte azt a támaszt, amire a bizonytalanná vált új rendben, ahol saját erejéből kellett helyét megtalálnia, egyre nagyobb szüksége volt. Képeletét az érzékenység korának gazdag irodalmi példatára táplálta — Rousseau-tól és Richardsontól a *Werther* Goethejéig.¹³ Csak éppen az olvasmányokból fölszívott érzelmességet a kor embere őszintén magáévá tette. Kölcey talán másoknál is erősebben.

Ma már nehezen érthető a kapcsolatkeresésnek az a rendkívül mélyen átél, érzelmileg telített formája, amelynek köznapi lecsapódása a levelekben található sok „édes” megszólítás, ölelés, csók, reszketés, könny. Még a szerelem szó sem csupán a férfi és nő közt lehetséges kapcsolatot jelöli, hanem általános — s szeretetnél forróbb — emberi érzés. Kölcey így magyarázta el ezt Kazinczynak, akinek persze csak ebben a vonatkozásban volt erre szüksége, különben maga is hasonló fölfokozottságban élte át barátságait: „én barátaimban nem kerestem soha sem Literátort, sem dicséret, egyedül szerelmet kerestem én önálok, tisztát és forró, mert nekem egyébre szükségem nincsen . . .”¹⁴ Az oly sokszor megidézett ideál sem csupán a férfi szerelmének tárgya, de egyúttal a hön áhitot — elvont — „jó” és „szép” megtestesítője is, az a célpont, ahol az értelem és érzelme találkozik. Mivel pedig a kor azonos hullámhosszon gondolkodni és eszmét cserélni képes, emberét gyakran hosszú időre elválasztotta egymástól az életforma, a távolság, a barátság eszméje az ideák magas világába emelkedett. Ezt annyira érzékelték, hogy mélyen meghatódtak, ha valódi barátságra — vagy szerelemre — találtak.

Kölceyben szülei korai elvesztése, a debreceni kollégium puritán, merev, szigorúan kálvinista fölfogású világa, az Álmosdon nyakába szakadó gazdálkodási gondok azt az olvasmányokból ismert élményt tudatosították, hogy a világ „rideg”. Ez készítette befelé fordulásra, s tanulmányai elvezették annak fölismeréséhez, hogy kérdéseire sem Helvetius, sem d’Holbach, sem a felvilágosodás racionális észtszetelete nem tud válaszolni. 1814. május 31-én arról panaszkodott Kazinczynak, hogy nincsenek családi és baráti „kötelmei”, ezért magáévá tette az „epicurisi cinizmus vagy cinikus epikurizmus” világszemléletét. Ez azonban megtévesztő és félrevezető.

A helyét kereső Kölcsey tanácstalanságának keserű megnyilatkozása. Egy korábbi leveléből kiderül, hogy gondolkodóként odajutott, ami egyaránt ellentétben állt kálvinista neveltetésével és gondolkodásbeli racionalizmusával: felfedezte a metafizikát. Ugyancsak Kazinczynek írta még 1813. október 21-én: „gyermek koromnak legszebb évét a görög filozófiának virágai között töltöttem el... En a keresztyének vallását egyedül az Evangéliumokból, s Klopstock Messiasából ismerem. Olyan az egészen, mint az Eleusisi misztériumok, vagy a Sybilláknak barlangja, tele sejtítésekkel, bámulattal, elfogódással. Ha választanom kellene a szekták között, bizonyosan én is annak adnék pálmát mely magát Rómáról nevezi...¹⁵ Elsősorban nem a fennálló egyházakra gondol — a reformációt érdeklődésén kívülinek vallja —, hanem a katolikus szellem nagyobb fogékonyságára, a tapasztalati-érzéki valóságon kívüli dolgok iránt. „O az a tapasztalás. Ott van sírja minden álmainknak, kényeinknek: mikor eloszlik az sütő heve előtt a sötétítiszta, s nem többé fantáziáink bájképeit, csak azt látjuk ami valósággal van... Nincs többé semmi vizgatalsz; hátra semmismen maradt...¹⁶ A „sötétítiszta” itt nem azonos Kazinczy „Hellaunckel”-jével, ami esztétikai értelmű. Kölcsey a nagy titokra gondol, ami az emberi lélek mélyén sötétlik (és tisztá), amit az foghat föl, akinek a sors „vérző” (érzékeny) keblét és csapongó fantáziát adott; a költő pedig azt átélve és átszenvedve, a maga nyelvi eszközeivel másoknak is fölfogható formába öntheti. Ehhez persze egy metanyelvre van szükség.

A korabeli magyar irodalom nagy kérdése, hogy a befogadó közeg kis számú és ízlésében elmaradott. Kazinczy a nyelv megújításával és idegen példákkal akart ezen segíteni. Kölcsey 1813—1814-ben arra döbönt rá, Kazinczy felfogása nem teszi lehetővé az őt legmélyebben izgató kérdések kifejezését. Úgy vélte, az új század manírja a dagályos, de „ezen dagály a szentimentalizmusnak, s sokaknál igazán a szívnek nyelve”.¹⁷ A szív kifejezőképes nyelvét azonban egyelőre csak keresi.

Görög nyelvtudása ekkor érte el azt a szintet, hogy eredetiben olvashassa, abból fordíthassa Anakreont, Pindaroszt, Saphot és Homéroszt. „Homérot olvasom — írja —, az Iliászt egészen elolvastam, az Odysseát, melyet még ezelőtt nem olvastam nemrégem kezdém el.”¹⁸ Nem sokkal később kiegészíti ezt azzal, hogy nem tud írni, annyira el van foglalva görög íróival.¹⁹ Fölfedezi Petrarcát és a németeket is. Schiller ellen berzenkedik, Goethét nagyobb kötőnek tartja, leginkább azonban — akárcsak Csokonai — Matthison ostódálja, Bürgert olvassa. Rájön, igaza van Kazinczy-nak, a német irodalom megújulásának eredménye „a legszebb, legfényesebb nap... mely valaha fénylett Európában.”²⁰ Észreveszi a fejlődés okai között azt is, hogy Göttingenben, Lipcsében (és amire adott összefüggésben csak utal: Weimarban) jelentős irodalmi központok alakultak ki. Azt mondhatjuk, nem kis mértékben Kazinczy, de már Szemer hatására is ekkor érik széles érdeklődésű, de gyakran felszínesen tájékozott ifjúból gondolkodóvá.

Az önmagával szembeni elégedetlenség szigorú kritikussá teszi másokkal is. Szemere egyik versét Helmecezyének hiszi, s — talán ezért — őszintén kifejti barátjának nemtetszése okait.²¹ Fájjalja, hogy Berzsenyi csak Matthison stílusát tette magáévá, lelkét nem értette meg,²² de nem fejti ki, mit ért ez alatt. El sem tudja képzelni, hogy a tehetségtelennek ítélte Vályi Nagy Ferenc miként vehette magának a bátorságot Homérosz lefordításához.²³

Debrecen mintha nem venné tudomásul hűtlenségét. A jóindulatú Ercsey Dániel filozófiai könyv megírására kérte föl. Csak éppen arról kel-

lene lemondania, hogy Kant szelleméhez igazodjék — Ercsey tapasztalatai helyett. Fölháborodottan írja Kazinczynak: „Azon ellenvetésemre, hogy azon principiumok (Ercseyé) megavúltak, s ha újakhoz nem szabjuk magunkat Goethenek, Schillernek, Schlegelnek tanítványaiktól kinevettetünk, azt felelő, hogy azzal gondolni nem kell. Jó volna azon embernek valamely Litteratur-Zeitungban tudtára adni, hogy ő éppen olyan kicsiny, mint amilyeneknek hiszi magát...²⁶ Nincs azonban egészen kizárva az sem, hogy visszariadt a feladat nagyságától is, felkészületlennek érezte magát. Ugyanakkor a kinevettéstől való félelem az a kulcs, ami egyaránt nyitja Kazinczy és a pesti írók törekvéseinek a titkát. A különbség csak abban van, hogy Kazinczy nem tartja azt magyarellenes fegyvernek, a pestiek viszont úgy vélik, elsősorban védekezniök kell. Kölcsey ekkor még hűséges Kazinczyhoz, jellemző módon azt sugallja (noha maga ezzel nem kísérletezik), nyilvánosan kell Ercsey elmaradottságát leleplezni.

„Most inkább mint valaha érzem sötét lakom terhét” — írja.²⁶ Halálos gyötrelméről beszél.²⁶ „buta, tompító magányra” panaszkodik, amit azonban nem szabad félreérteni. Igaz, Kállay nincs Álmosdon, s Medicus is elutazott, de a korábbi társaság többi tagjaival — így a már említett Uza Pállal és másokkal — rendszeresen találkozhat, ez azonban nem kárpótolja azért az alkotó légkörért, amit Pesten rövid otlété idején tapasztalt — vagy inkább föltételezett. Ottani tartózkodása alatt adta kezébe Szemere Döbrentei Gábor levelét az *Erdélyi Múzeum* megindításának tervéről. Ez rögtön arra indította, hogy bizalmas hangon szólítsa meg az ismeretlen írodalmárt, akit Kazinczy pártfogoltjának tudott. Furcsa, ismét szokatlanul érzelmes levelet írt: „édes Döbrentei — kezdi még Pestről küldött sorait — a lányszívnek ömlése nem szűk, árral jön az s egy pillanthatan elboríthat. Forró keblet adott nekünk a Sors, ismertek vagyunk egymásnak az idegenben is... Érezd, hogy én ismerem szívedet, s tanuld ismerni az enyémet...²⁷ Otthon pedig — szeptember 25-én — így magyarazza kitörését: „... én nem a literátort, nem a Múzeum Kiadóját keresem bened, én lelket keresek, mint az enyim... Mert én szeretni tudok, mint senki nem szeretett; s szeretetni óhajtok, mint senki nem szeretett...²⁸ Mind ebben az a különös, hogy nincs okunk az elemi erejű barátkereső vágy őszinteségét kétségbe vonni, noha nyilvánvaló, hogy Kölcsey képzetét megragadta a nyilvánosság elé lépés újonnan megnyílt lehetősége.

Sem ezelőtt, sem ezután nincs rá példa, hogy költőnk ennyire szeretne valakit meggyőzni saját tehetségéről. Talán összesen nem találunk fennmaradt leveleiben annyi önvallomást, mint amennyit 1813 szeptemberé és 1814 májusa között papírra vetett. „Nekem a génusz határtalan lángoló szívét és határtalan hév beszédet nyújtott” — írja november 15-én.²⁹ Első négy levele valósággal izzik a vágytól, hogy elfogadtassa az általa teremtetett értékeket Döbrenteivel, akinek azonban sem ez a hang, sem Kölcsey versei nem tetszettek. Akárcsak Kazinczy, ő is homályt emlegetett, de azért nem akarta — talán inkább közös pártfogójukat, Kazinczyt, mint Kölcseyt — megbántani. Am az *Erdélyi Múzeumba* nem az újabb termésből választott, hanem az ifjúkori zsengekéből vette föl *A kedves sirja*, a *Kívánság* és *A Phantasiához* című verseket. Közben mindent megtett, hogy Kölcseyt más útra terelje, talán mert érzékelte, hogy elemi érzelmi sóvárgásának előbb-utóbb szét kell feszítenie a korabeli líra formai kereteit. Először drámát akar vele íratni, aztán kritikát. Az elsőt Kölcsey így utasította el: „En nagyon lírikus vagyok, s műzsám nem eléggé találos...³⁰ (Ez ellenőrizhetetlen állítás, hiszen önéletrajza szerint korábban írott színműveit megsemmisítette.) Kritikáirásra azonban szívesen vállalkozott. Csetri Lajos

alaposan földolgozta Döbrentei hatását Kőlcsey Csokonai-bírálatára.³¹ Sokrétűen elemzi e fontos és jellegzetes mű keletkezésének történetét, de némileg lebecsüli a saját útját kereső költő erőfeszítését a nagy példa tanulságainak földolgozására. Szembeállítja Kőlcsey és Döbrentei műveltségét, irodalomfölgőségük különbözőségét, majdnem mindenben meggyőzően tisztázza vitájukat. Más kérdés, hogy noha Kőlcsey valóban hivatkozik rá, változatlanul nem vagyok meggyőződve Schiller Bürgerről írt kritikájának felhasználásáról. A fiatal Kőlcsey többször szól olyasmiről, amit csak mások földolgozásából ismert.

Kritikusi pályára lépésének egyik fontos indítékát megírta Döbrentei-nek: „megvallom, gyakran teszek olyat, milyenre csak azon gyermek vetemedik, ki haragjában legkedvesebb játékeit rontja széjjel...³² Döbrentei tartózkodó levelei fokozatosan hívják elő belőle az ellentmondás szellemét. Reménytelennek ítéli az *Erdélyi Múzeum* fenntartását is, hiszen a nagy kiterjedésű Debrecenben mindössze három előfizetője akadt.³³ „Múzeumodra literatúrának környülményeihez képest elegen praenumeraláltak: de az ország népességéhez micsoda azon 380 személyből álló csoport!³⁴ Most döbben rá a közösségkapcsolatok hiányára, a művek befogadó közegének lehangoló hazai körülményeire. „A mi nemzeti literatúránknak nem nyújta kedvező pályát a sors...³⁵ A győzelemért a végzetel kell szembe szállni, s ennek tudatában csodálattal kiált föl 1814. március 22-én: „Gábor! Gábor! Bámulum a tüzet, mely a literatúráért benned ég. De nem hiszem, hogy Erdélyben nagyobb divatban volna az esztétikának stúdiuma, mint itten, minálunk.”³⁶

Pestről visszatérve fő büszkesége a *Schwärmer*, az *Abránd* című verse. Nem veszi észre, hogy az, amit a költői homályból a tudat szintjére fölhozott (az embersors egyszerre tartogat bánatot és örömet, a lélek öszszetartja a kereső fantáziát és a megőrző emlékezetet): közhely. Ahogy közhely a hold megidézése, az ének szárnyainak emlegetése, a párkák vérző szíve, a borongó arc, a könnyes szem, a rózsalepel, a már általa is emlegetett égi szivárvány, Fanni keble, a ciprusok alja. Közhely a vers befefejezése is: „Sírnom oly édes, / Oly édes mosolyognom.” A megformálás azonban mestermunka, az első és második sorban tökéletes a metrum, s az egészet átsugározza a szentimentális érzésvilág. Kazinczy elragadtatása talán túlzott, de őszinte: „Ha a' Magyar Literatúrának produktjai között van valami, a' mit csudálva olvasok, a' mit szerettem volna írni, úgy az bizonyosan a' Schwärmer volna. Ez a pindarusi, Góthei fellengzés, szál-longás és csapkodás, a phantáziának geniális játéka, a' szív legmélyebb, legédesebb érzése — úgy áll előtte mint egy gyönyör festés előtt.”³⁷ Szemere is Kazinczy elragadtatásáról tudósította barátját, Döbrentei viszont sokkal kevésbé lelkesedett. Itt is homályt emlegetett, s nem vette föl az *Erdélyi Múzeumba*, ahol bizony sok lényegesen gyengébb, kezdetlegesebb verset is közölt.

Ahogy nem vette föl ez év termésének két sikerültebb darabját, a *Jennyhez* (első, hosszabb változatát) és a *Laurához* című vreseket sem. Pedig ezekben nyoma sincs a homálnak, a tárgy konkrét, a képek megragadóak. Az elsóban a lírai kívánság (kiszállni a vad nép köréből és lezsedni a hű szerelem szép virágait — ott, ahol „Viruló csend és józan elme Veszik lakásokat”) mentes a szentimentális túlzásoktól. A második legsikerültebb szakaszaiban pedig mintha Csokonai játékosága térne vissza, mintha Vörösmarty romantikájának előhangjával találkoznánk:

Égi lángot szívtam ajkaidról,
Égi lánggal szívtad csókomat,
Felderült a fátyol titkaidról,
Újabb álom szállt fel álmaidról,
s szebb remény a láthatár alatt.

Az első három sor feszültségét a negyedik oldja, az utolsó hangváltása pedig különös, jellegzetesen kölcséys lebegést ad az idézett szakasznak is.

2.

Nemcsak a Döbrenteihez, de a Kazinczyhoz írott levelekben is föltűnően sok ekkoriban a személyes vallomás. Közben azonban a lírikus éli mindennapi életét. Gondoskodik róla, hogy befejeződjék a nagy munka, a ferences prédikációs könyv, a 600 oldalas *Agendarius* lemásoltatása Kazinczynak.³⁶ Jellemző a kor nehézségeire, hogy még a kézirat Széphalomra küldése is gondokat okozott. Am Kazinczy végre megkapta a hón áhitott másolatot amire nem tudni, miért volt szüksége, hacsak gyűjtő szenvedélyére nem gondolunk, ugyanis tudtommal nem használta föl. E vállalkozásról 1812. február 19-től 1814 májusáig számos levél szólt.

A széphalmi „Mestert” változatlanul foglalkoztatta Kölcséy élete: félt, hogy elnyeli Álmosd. Nyilván érzekelte a huszonnégy éves fiatalember teljes elbizonytalanodását, s tudta, örökölt birtoka nem elegendő a tisztessé, az irodalmi munkásság anyagi előfeltételeit biztosító élethez. Azt tanácsolta, képezze ki magát ügyvéddé. Talán Kölcséy nyugtalanságának a jelét sejtethetjük abban, hogy viszonylag gyakran bejárt Debrecenbe. Jó ürügy volt ehhez a vásár ugyanúgy, mint Kazinczynak ígért másolat sürgetése. Nyilván fölkereste a könyvtárat, régi családi ismerőseit és az újabb — Kazinczy köréhez tartozó — irodalmárokat (Szentgyörgyi doktort, Nagy Gábort) 1814 januárjában a Bécsbe készülő Kállay kedvéért töltött ott néhány napot, s azt tervezte, elkíséri barátját a császárvárosba.³⁹ Már a lovakat is megrendelte, amikor — ismeretlen okból — le kellett mondania tervéről. Csak annyit tudunk, hogy ekkoriban feszültebbé vált viszonya fivérével, ami mögött anyagi gondokat sejtethünk. Az akadályok közé tarthatott Sámuel öccsének készülő házassága Fényes Klárával. A házassági hírek általában fölzaklatták. Meghökkenítő nyíltsággal és szárnyaló képzelettel írt például Szemerének arról, mennyire irigylí közelgő nászáért, amit éppen ekkor halasztottak el májusig: „A közemberek azt mondják, hogy hat hétig a boldog éj után alkalmatlanok minden más dolgok tételére. Így neked 60 hét is jut azon állapotból, mert ami a közembert is lángba s szédelgésbe hozza, micsoda erővel hathat az a poétára, te read!”⁴⁰

Márciusban Draveczkyné följánlotta, hogy magával viszi Bécsbe, de ebből sem lett semmi. (Esetleg a családhoz tartozó Tercsa miatt?) Pedig nagynénje Kazinczynak is epanaszolta a visszautasítást, s a széphalmi „Mester” nem értette, hogyan lehet ily csábító alkalmat elszalasztani. Kölcséy homályos válasza után úgy gondolta, az ajánlat nyilván úgy esett, hogy „el ne fogadtassék”.⁴¹ Mégis rejtély, miért nem élt a korábban szívesen látott unokaöccs az alkalommal, noha közben azt írta, hogy már Álmosdrol Debrecenbe is szívesen elmenekülne, ha ez legalább olyan lenne, mint Pest.⁴² Áprilisban arról tudósította Kállayt, hogy „Szt. György napkor menni akarok Pestre, Pozsonyba, s hozzád Bécsbe.”⁴³ Ehhez azonban — s most már tudta — pénzt kell szereznie. Első eset életében, hogy ezzel a súlyos kérdéssel ily egyértelműen kell szembenéznie.

Az utazás oka — vagy ürügye? — az, hogy elősegítse öcséi érvényesülését. Ádámot Pestre kellene vinnie rokonukhoz, „generális Péchy Mihályhoz”, Pétert Pozsonyba — feltehetően jogot tanulni, s talán hivatali pálya reményében. Úgy látszik, Péchy Imre mégsem feledkezett meg a Kölcsey-árvákról, akiken azonban a jelek szerint nem volt könnyű segíteni. Ádám meg sem kísérelte a katonáskodást, s Péter eredményes tanulását, hivatalba kerüléséről sincs adatunk. A terv mégis komolynak bizonyult. Május végén megvolt Sámuel lakodalma, s Ferenc változatlan reményekkel készült Pestre barátaihoz, majd Bécsbe Kállayhoz.⁴⁶ Ez utóbbit Kazinczy lelkesen helyeselte. „Ha erszényem engedné, minden esztendőben felmennék egyszer Bécsbe” — írta.⁴⁵ Jól tudta, Bécsben olyan művészeti értékek láthatók, amelyekhez fogható nincs Magyarországon. Bécs a birodalom szellemi központja, Pest másodrendűsége ehhez képest akkor is tény, ha fejlődését Kazinczy erősen lebecsülte. Az egykori tanfelügyelő a maga fiatalkori élményeire gondolt, az ott látott fényre, a palotákra, képtárakra, gazdagabb könyvtüzetekre. Részletesen figyelmébe is ajánlotta ifjú barátjának, miket nézzen meg. Kölcsey azonban csak Pozsonyig jutott el.

Pozsonyból írta június 20-án Kállaynak: „Késő este van, Tr.-től jövök haza, egynehány jó órát töltöttem, az utolsókat Pozsonyban. Holnap megyek, de nem Bécsbe, hanem haza . . . egy imádott háznép karjai várnak . . . és még egy leány, ki nekem napról napra becsebb lesz . . .”⁴⁶ Útiterve Pest, Pécel, majd Álmosd. Utoljára Kerényi Ferenc igyekezett megfejteni pozsonyi kudarcának titkait — hiába.⁴⁷ Nem tudjuk, miért vágyott egy ismeretlen álmosdi lány után, ha Tr. társaságában jól érezte magát. (Talán Tr. mégsem a Draveczy házban megismert Tercsa hanem férfi volt?) Az is csak találgatható, valóságos vagy képzeletbeli-e az Álmosdra helyezett szerelem tárgya. Ugyancsak rejtélyes, hogyan akart öcséről Pozsonyban gondoskodni; s aztán miért hagyta őket magukra. Talán túlságosan drágának bizonyult a város, talán nem jól gazdálkodtak pénzükkel? Tény, távozása után hamarosan 150 forintot kellett kérnie Sámueltól a Pozsonyban maradtoknak.⁴⁸ Erős kétségekkel olvashatjuk az „imádott háznép említését is a hazautazást sürgető okok között, annál inkább, mert végül nem ment Álmosdra, hanem Pécelen maradt. Még az is rejtélyes, mennyi időt töltött Pozsonyban, főleg pedig, hogy mit csinált abban a városban, amely nem volt Bécshez vagy Pesthez fogható szellemi központ, s német nyelvűsége később 1832-ben nagyon ingerelte. Összetört szívről beszél, ami szerelmi csalódásra vall, de nem sokkal később maga tagadja ezt — Álmosddal kapcsolatban — is.⁴⁹ Testi gyengeségét említi, ami betegsége vallana, s némileg indokolná halálvágyát: „Meghalni, édes barátom, ezen gondolat annyira mindennapi, és mégis mindig új, mindig szokatlan. Nincsen talán senki, aki kevesebbet vesztene az élettel, mint én, és én is oly sokat vesztek . . .”⁵⁰ Gyomorvérzései valóban elgyengítő és elcsüggesztő rosszulléteket okozhattak, de ne feledkezzünk meg az idézet utolsó félmondatáról sem, ami szenvedéseit mélyen átélő egyéniségének „másik oldalát” — a cselekvésre vágyó fiatalembert villantják elénk.

Kazinczy ugyan július 7-én Bécsbe írt Kölcseynek, és különböző megbízásokat adott neki, de költőnk akkor már — pozsonyi elhatározása szerint — Szemere vendége, ahol a tervezettnél sokkal hosszabban maradt. Ha június 20-án beteg volt, július 13-ra meggyógyult. Ezen a napon Kállaynak írt levelében nyoma sincs a rossz hangulatnak, sőt azt mondja, újból Pozsonyba készül, s azt is reméli, majd személyesen találkozni

Bécsben. Azaz mintha eredeti tervéhez térne vissza. Ennek azonban ellentmond a levél egy érthetetlen mondata: „A férfiú nem feled többé, nyugodt külsővel, de terhének nyomását mélyen érezve megy útján elébb-elébb, s a közügy iránt való forróság, s a tiszta szépnék s a tiszta jónak ideális érzete úgy hagyja el lassanként mint a növéndéket a gyermeki Unbefangeneit” (ártatlanság).⁵¹ Az idézetek egyenest azt sugallják, keserűségében nem csupán az ideális jóról és szépről mondott le, de a „közügy iránt való forróságról” is. Ez utóbbi azért meglepő, mert eddig bizony nem sok jelét látuk. Könnyen lehet persze, hogy voltak ilyen törekvései álmosdi tartózkodása alatt, csak nem tudunk róla; s ha valóban 1812-ben készült *Védelem P. J. számára*⁵² című írása, ami nem biztos, akkor ezt az egész időszakot másként kell mérlegelnünk. Egyfelől a történet sokoldalú valóságismeretről, kitűnő lélektani logikáról, s nagyfokú igazságvágyról, azaz közéleti elkötelezettségről tanúskodik; másfelől teljesen hiányzik belőle a szentimentális líra. Érett tehetségű prózaíró epikus műve. Akár el is mondhatta Bihar megye törvényhatósága előtt ezt a férjgyilkos asszony védelmében készült nagyszerű beszédet, csak nincs rá bizonyítékunk. A legfontosabb ellenérv, hogy a beszéd, mint irodalmi kifejezési forma, csak másfél év-tized múlva kezdte érdekelni. A szónoklat azonban a korabeli szellemi élet oly gyakran használt eszköze volt, hogy az ifjú Kölcsey okkal próbálhatta ki benne tehetségét.

Mivel az új Pozsonyból Pécelig legalább két napig tartott, ha Kölcsey nem állt meg Pesten — ami nem biztos, hiszen először oda készült —, akkor legkorábban június 23-án érkezhettek meg Szemeréékhez, ahol a régi barát és az új asszony várta. A találkozás fölzaklató (Kölcsey szavával: ingerlő) hatásával magyarázható, hogy már 25-én tizennyolc soros verset írt Szemere Pálné — azaz családi körben Kriska, az irodalomban Képlaky Vilma — emlékkönyvébe. Ez mentes a korábbi klasszicizáló sallangoktól, egyszerű és világos, érzelmi telítettsége pedig ismét meglepő:

Minden virágát életemnek,
Melyet még sorsom nyújtogat,
Vidám vagy gyászoló szín alatt,
Örömminek vagy keserveimnek,
Barátság s szerelem,
Tinektek szentelem.⁵³

A „Barátság s szerelem” tételére írott vallomását még háromszor megismétli. Ennyi az egész, s frissebb, eredetibb, lendületesebb minden korábbi költeményénél. Három nap múlva újabb, terjedelmesebb, bonyolultabb verssel készült el (*Küzdés*), öt nap múlva pedig kész a *Róza*, első kísérlete a ballada, illetve románc műfajának a meghódítására. Péceli tartózkodása alatt augusztus végéig még tíz verse született, köztük *A Rákos nimfájához*. Noha nem kizárt, hogy a versek alá írt keletkezési dátumok utólagosak, nyitott kérdés, hogyan érhettek be Kölcsey merőben új költői fölfogásának eredményei a rövid idő alatt?

Szemere Pál már február 6-án megírta Kölcseynek, hogy „Veszprém-ben egy bolond munka jött ki *Mondolat* cím alatt.”⁵⁴ Ez kis félreértést okozott, mert költőnk már „öt vagy hat év előtt” látott egy ilyen című könyvet Debrecenben,⁵⁵ amit Szentgyörgyi József írt. Kazinczy, aki ekkoriban sűrűn találkozott a Zemlénben udvarló Szemerével, tudta, hogy új pamfletről van szó, sőt azt is, hogy ellene „Horvát István valamit készít.”⁵⁶ Ez az áprilisi híradás azért is érdekes, mert Horvát Istvánra utal, akinek

szerepe lehetett a *Róza* megszületésében. Lehetett, mert nincs rá bizonyíték több, mint hogy szinte rögtön közölte a *Magyar Dámák Kalendáriumában*. Horvát és a többi pesti írók is hozzájárultak-e Kőlcsey alkotókedvének fölzásához vagy csak Szemere Pál és ifjú felesége, nem tudható, de valószínű. Kőlcseynek mindössze két Helmezy Mihályhoz írott levele utal a „pestiekhez” fűződő meghittebb kapcsolatára. Am egyrészt nagyon sok levél elveszett, másrészt, ha személyesen találkoztak, találkozgattak, akkor nem is volt szükség írásra. Kazinczy pesti triászja ekkor már felbomlóban volt. Vitkovicsot erősen lekötötte ügyvédi munkája, Horvátot és Szemerét a szerelem. (Az utóbbi esetében azt is mondhatjuk: a szerelmek.) Összejöveteleik fő témája már nem a nyelvészkedés. 1814. január 18-án Szemere beszámolt Kazinczynak a triász előző napi „éjféli két óráig” tartó „gyűléséről”, s ebből kiderül, hogy annak fő témája a házasság, a nőkkel való bánás volt.⁵⁷ Horvát érdeklődése erősen a történelem felé irányult, Szemeréé — és Vitkovicsé — inkább a mindennapi élet felé. Valamennyien találkoztak már a pénz — és hiányának — kérdésével. Leginkább a szegény sorú Horvát ismerte az ebből adódó megélhetési gondokat, de a Kőlcseynél jóval gazdagabb Szemere is szembe kellett hogy nézzen vele. Ehhez a legjobban az üzleti alapokon álló újságjából élő Kultsár István értett: viszonylag mérsékelt — 20 0/0-os — kamattal még kölcsönt is tudott szerezni. Körükben Kőlcsey sokat hallatott a magyar világról. Észlelhette azt is, hogy itt a kálvinista nézetek miként ötvöződnek a katolikus, evangélikus, görögkeleti szellemmel. (Schedius evangélikus, Vitkovics görögkeleti, Helmezy, Virág, Kultsár, Horvát katolikusok voltak, sőt az utóbbi három ráadásul dunántúli származású.) Kazinczy eszméit és eszményeit a „pestiek” akkor még — több-kevesebb fenntartással — vállalták, tekintélye töretlen volt, csak éppen az életükben fölmerülő kérdések fontossági sorrendje volt alapvetően más, mint Széphalom — tudatosan kialakított — „szigetén”.

„Pécelen írtam az első románcot; egy egészen új modor, s általlépés az elégtal, feyerlich tónóból a dévajba, miből később a szeszélyes s a könnyű lebegésű kifejlődjék. Ez vala életemben legnehezebb stúdiumom. Juthat eszedbe, egy rác dalt mint dolgoztam ki háromszor Pécelen, mig utóljára sem leltem meg a daltont” — írja önéletrajzi levelében.⁵⁸ Érdekes itt az újabb közvetett utalás a pesti írók körére, nevezetesen a népdal iránti érdeklődés fölkelésében kezdeményező szerepet játszó Kultsár Istvánra és a szerb szövegeket fordítgató Vitkovics Mihályra. Mintha az alkotás nehézségéről szólva annak időigényességét is kinyilvánítaná, ami kérdőjelet rajzol a datálás rendje mellé, ugyanis föl-föllángoló és ilyenkor rendkívül termékeny alkotó szakaszokról tanúskodik. Ha igaz az, hogy — mint Kőlcsey maga vallja — nehezen találta el a versek hangvételét, formáját, akkor nehezen képzelhető el, hogy aránylag sok verse született egy-egy meghatározott naphoz köthetően, mint azt az általa megadott pontos keltezesek sugallják. Az ebben a vallomásban kiemelt két mű (a *Bor-király* és a *Hol a virány*) egyébként a péceli tartózkodás második felében keletkezett.

A Rózában Kőlcsey annak a lánynak a történetét akarta megírni, aki a török elleni harcokban elvesztette szerelmét. Úgy látszik azonban, ehhez nem talált kellő „nyesanyagot”, így a „cselekmény” túlságosan általános és vázlatos. Szauder úgy látta, miközben „egyszerű, naiv hangvételre” törekszik, az „általlépést” igyekszik elérni a dalszerű, dévaj hangnembé.⁵⁹ Kevésbé meggyőző Horváth János állítása, miszerint Kőlcsey „lírává desztillálja a konkrétumot”,⁶⁰ inkább arról van szó, hogy nem találta meg a konkrétum költői kifejezésének módját, illetve annak szükségességét sem érezte. A *Küzdés* újdonsága a sorssal szembeállítani kész lírai akarat

megszóllatása: „Fel! Felfelé! Int a géniusz”, mondja, a zavar és homály borújából kell „Jobb sorsot és hazát” keresni. Vágy, remény, félelem köti az embert a múlthoz és jövőhöz, noha föl kell hogy emelkedjék a porból. Oly gondolat ez, ami majd Vörösmarty költészetében is többször vissza-cseng.

„Mikor Kölcsey 1814-ben a könnyed dal felé teszi meg az első lépéseket: tulajdonképpen saját ellentétes lírai hajlamait igyekszik összeolvasztani oly vegyületbe . . . , melynek (harmóniás szavakba öntése) ép műalkotásban megkötése megnyugvást szerezhetne az ő (önmagával küzdésben álló, extrémről extrémumra csapongó) elégedetlen lelkének . . . Lelki szükséglet, ihlet neki a dalforma, nyugalmat, művészi megbékélést ígér az neki önmagával” — idézi Horváth Jánost Szauder.⁶¹ E szándék talán a *Tudatlanságban* valósult meg a legmeggyőzőbben. Az *ivórol* és a *Borkirályról* Szauder okkal állapítja meg, hogy egyik sem igazi — anakreoni értelembbe vett — bordal: „bár szó szerinti mondanivalójuk és hangulatuk derűről beszél, az ellentétek közti hullámvás elsimulásáról rájuk vetül a fájdalom, az elfojtott fájdalom árnyéka”.⁶² Az *ivónak* ma már két változatát ismerjük,⁶³ s ezekből következtethetünk Kölcsey munkamódszerére. Újat akarva irodalmi példákhoz fordult, ám — ahogy Kerényi megállapította — „a bordalkeret a címre és az utolsó verssorra korlátozódik”; Goethe hatása pedig mindössze annyi, hogy átveszi a *Mignon dalából* az indítást: „Is-merted-é . . .”, illetve: „Hallottad-é”. Még mindig a nyelvi megformálással kinlódik, s nem találja azokat a képeket, tartalmi elemeket, amelyekből fölépíthetné versét. Végül az első változatot örökre törölni akarta, s a másodikat is áthúzta, mintha nem közlésre szánna.

3.

A péceli korszak leginkább zavarbaejtő alkotása a *Rákos nimfájához* című dal, amelynek hazafias értéke talán túlzott hangsúlyt kap irodalomtörténet-írásunkban. 1826-ban, a *Hébében* való megjelenése után, Vörösmarty baráti köre nagy érdeklődéssel fogadta Kölcsey e versét. A *Zalán* és a *Cserhalom* költőjét ugyan aligha ragadta meg különösebben: ígérete ellenére nem volt türelme lemásolni vidéken élő barátjának, Stettner Györgynek. Ezt a feladatot Fábian Gábor vállalta, s amikor Stettner megkapta a *Rákos nimfájához* szövegét, meglepődött. Fáy András „ámítása” szerint ugyanis egy Erzsí nevű lányhoz fűződő szerelmi történetére számított, de „kedvesen megsalatkozott”, mivel a „várt költői leírás helyett, ama magas hazafiúi érzéseket ömledező Szent Hümnuszt” lelte meg, amire társaival együtt vonzódott.⁶⁴ Itt azonban nem arról a meglepetésről van szó, amit később — Kölcsey önértékelésének megfelelően — az irodalomtörténet kiemel: nem addigi kozmopolita fölfogását változtatta hazafiasra. Egyfelől a kozmopolitizmus sem művekben, sem levelekben nem mutatható ki, aligha több világirodalmi érdeklődésnél és az emberi lét feltételei iránti általános figyelemnél. Másfelől Kölcsey eredeti költői szándéka — érzelmek kifejezése — itt sem változott. Az az elvont hazaszeretet, amit saját vallomása szerint is a római példákban tanult, most új elemmel gazdagította a szerelem megszóllatásának alapvető szándékát. Mint láttuk, Kölcsey e szót már korábban sem csupán a férfi-nő kapcsolatra, de a barátságra is használta, s most e tárgykörbe vonta be a haza elvont eszményét.

Annyiban nyilván helytálló a közfelfogás, hogy Kazinczy fontossági sorrendjével szemben a pesti értelmiség nemzeti érdeklődésének a hatása

alá került, csak az a kérdés, milyen mértékben? Föltételezhető, de nem bizonyítható, hogy Kölcey a vers írásakor a hajdani rákosi országgyűlésekhez fűződő történelmi emlékek foglalkoztatták. Azt viszont biztosra vehetjük, hogy a péceli szűkebb és tágabb társaságban (a Rádayak körében), főleg pedig Pesten sok szó esett Napóleon lemondásáról és a készülő bécsi kongresszusról, (amiről a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* többször beszámolt), valamint mindennek a magyar politikára várható hatásáról, az időszzerű országgyűlés összehívásának esélyéről. Az önkényuralmi módszerek előtérbe kerülése még nem volt ugyan eldöntött, de a magyar nemzeti törekvések elleni irányzat megerősödésével legalábbis számolni kellett. A magyar nemzeti mozgalom látványos vereségeként június 10-én elárverezték a budai Rondellát, az itt játszó színtársulat szétesett. Mégis azt láthatjuk, hogy a haza képe még mindig úgy jelenik meg Kölcey versében, hogy a költő Caesar Rómát idéző álmára hivatkozik. A haza magyar volta még a táj fölsvillantásával sem érzékelhető, pedig ez az elem már néhány szödemeteri versében jelen volt.

Igen jellemző, hogy a *Rákos nimfájához* egyetlen konkrét képe a szerelem fogalom eredeti jelentéséhez kapcsolódik: a haza májusi ragyogásban mosolygó leányként jelenik meg. A tavasz és fény ellentéte — egyben a feszültség forrása — a bánat, a könny, a vigasztalásra szorultság, azaz ismét érzelmi állapot, amit ezúttal nem személyes fájdalom, hanem a haza sorsa indokol. Rómára gondol itt Kölcey: a történetéből merített önfeladozási készséget, kötelességtudatot állítja előtérbe, s ehhez kapcsolva először fogalmazza meg a később sokszor megénekelte dacos reményt:

De neked élni kell, ó hon,
S örökre mint tavasz virulni,
Ah, mert omladékidon
reszketve fognék szétomolni
Hazám! hazám!⁶⁵

A „lírai én” elfogadhatja ugyan, hogy az ének az ő hazájáról szól, hiszen összeomlása után egész élete értelmét veszti, de ez még nem Zrinyi, nem Dobozy, s mégcsak nem is a Rózában szereplő „bajnok” — Forgács — Magyarországa: elvont, irodalmi fogantatású fogalom. (Egyedül a nemzet-halál félelme idézi a jellegzetesen magyar sorskérdést.) Sokkal jellemzőbbnek tartom Kölcey ekkori szándékaira vonatkozóan az *Elfojtódást*, az önsajnálathoz ezt a rendkívül szélsőséges, ugyanakkor megragadó példáját. Itt végre sikerült az, amit a költő rég próbálgatott: magas hangnemben kezdi a verset („Ó sirni, sirni”), ezt fokozza sorról sorra, majd a szakasz végi kérdéssel szétrobbantja feszültségét. A vers második része korántsem ilyen mesteri, a következő szakaszban azonban sikerül a fájdalom személyhez kötése. A zárótétel viszont ismét szentimentális közhely a vérzőnnyel megrepedő szívről. A szakaszcsoportra építkezés jobban sikerült *A Lyány dalában*, itt a hangulat költői leírása egyenesen vezet az egyszerűen konkrét és mégis oly fontos zárósorokhoz:

A fülemile csattog, az estvéli szél
Szárnyain lebeg és zúg a falevél,
S lángol tüze képzeletemnek.

Önéletrajzából és a versek nagy számából arra következtethetünk, költői munkája állt a péceli napok középpontjában. Helmezy Mihályhoz

írt két leveléből azonban kiderül, hogy Szemere időnként magára hagyta, s ilyenkor olvasással töltötte az időt. Többek között Zrínyi tanulmányozta, Jenisch nyelvtudományi munkáját és Christian Garve Kant-ellenes filozófiáját olvasta. S ott feküdt előtte a szellemességével meglepetést okozó *Mondolat*, e Kazinczy elleni könyörtelenül szatirikus támadás. A pesti triász körében már korábban fölmerült a válasz gondolata, de Szemere számára maradt.⁶⁶ Kölcsey végre szabadon engedhette gyönyölődő hajlamát, s a szélsőséges megnyilatkozásra hasonlóan diákos hangon válaszolhatott. Ekkor derült ki, hogy Kállay jó megfigyelő volt: Kölcsey, aki eddig mindig úgy érezte, hogy az irodalom kedvéért fennkölt, révült és túlfeszített állapotba kell helyeznie magát, most megmutathatta „másik én”-jét, a nevetni és nevetetni szeretőt. Noha csak keveset írt a közösen vállalt *Felelet*ből, Bohogyi Gedeon „életrajza” egyszerre sikerült általánosan jellemzővé, egyénitetté és gyilkosan gúnyossá.⁶⁷

„Pécelen gyönyörű, víg napokat éltünk, de égháborúval vegyeseket. Azonban tudod, hogy zivataros nyári éj után, tiszta, kellemes reggel szokott lenni. Azon a nyáron és a következő ősön Tolcsván és Lasztocon, sokmindent fogtatok reám. De mondom nektek, senkisémet értett engem akkor; te sem, édes Palim” — írja két évtized múlva. Mi volt e még mindig felfedetlen titok? Milyen „égháborúkat” élt át Kölcsey? A rejtély annál nagyobb, mert ebben az időszakban Szemere nem írt Kazinczynek, Vitkovics szeptember 6-i leveléből pedig szinte semmi nem derül ki: „Költze június óta velek (Szemeréékkel) lakik, 's Palival annyira literátorkodik, hogy Kriska is untában verselni kezdett. Költsei és Pali Somogyi Gedeon Uramnak letzkéket készítették . . .”⁶⁸ Kazinczynek egy 1815-ös levele arra enged következtetni, hogy Kölcsey vendéglátói nem éltek felhőtlen boldogságban.⁶⁹ Felfedezhetünk a Vilma asszonyról sok évvel később írott emlékezésben is meglepő részleteket. Kölcsey szerint „fellengző érzelmet nem tudott gerjeszteni. Azon elevenség, mely búját és örömét egyformán bélyegzé; azon könnyűség, mely tetteinek, érzéseinek és gondolatainak sajátja volt; azon gyermek érzékenység, melyet víg és komoly napokban mindvégig megtartott: nem elragadtatást, csak szeretettel és bizalommal teljes részvételt okoztanak . . . még azon pillanatokban is, melyekben tiszta vídamságra megzavartatott. Mert néki is mért a sors bánatot; az ő lélkének is volt egykor borúja . . .”⁷⁰ Könnyen lehetett, hogy Szemere Pál házában ezen az 1814-es nyáron sem uralkodott felhőtlen derű.

A nyugtalan barát egyik távolléte idején Kölcsey is unalmat emlegett, amit az olvasás mellett Kriska társasága enyhített. Tudni persze semmit sem tudunk kapcsolatokról, csak költőnk érzelmi felajzottságát ismerjük. Ha pedig a házigazda otthon tartózkodott, a fő téma nyilván az irodalom volt. Szemere Pálról Fenyő István adott hiteles jellemzést.⁷¹ A Kőlcseyre gyakorolt hatás szempontjából két dolgot lehet kiemelni: a pesti egyetemen elsajátított műveltségének korszerűbb jellegét (sok könyvre hívta föl Kölcsey figyelmét, sok fontos munkát kölcsönzött neki) és egyéniségének fölszabadító hatását. Francia és görög vonatkozásban Kölcsey bizonyosan többet tudott Szemerénél, s a verselésre alkalmas magyar nyelvet is jobban ismerte. Már 1810-ben annyira „helyre hozta” barátja fülét, hogy Szemere ettől kezdve „a Zrínyi-verselést” „csak kedvetlenül” olvashatta.⁷² A fájdalmaiba belefeledkezni szerető, időnként magányra hajlamos Kölcseyvel szemben Szemere vidám, sőt könnyelmű volt, s ha nyugtalanságát nehezen fogta is alkotó tevékenységébe, nyugtalansága ösztönző hatású, amire barátjának nagy szüksége volt.

1812. június 9. előtt Szemere Pestről keletkezte Kazinczyhoz írott leveleit. Ekkor már az első mondat életformája megváltoztatására utal: „Pesten három hétig mulattam” — írja, ami azt is jelenti, hogy egyébként már Pécelen lakott. Itt azonban unhatta magát, mert gyakran bejárta a városba beszélgetni, emberekkel találkozni, hírekért és könyvekért. Úgy látszik, Fáy Zsuzsanna kedvéért kezdett utazgatni, s aztán egyre szívesebben járta az országot. Egyik oka ennek az ugyancsak szétszórt birtokainak felügyelete volt, a másik a társaság-keresés. Pesten alighanem „mindenkit” ismert, már 1813-ban felfedezte a verselő Kisfaludy Károlyt is, aki ekkoriban festésből akart megélni. Szemere időnként fölkereste a városban élő művészek műtermeit, így láthatta (Helmeccy társaságában) Karling Goethéról festett arcképét. Találkozott 1814 elején a Pestre látogató Márton Józseffel is, akivel megvitatta a *Mondolat* kérdését. Ez év januárjában Izsákon fölkereste a rendkívül népszerű, de kevésre becsült verselőt, Mátyási Józsefet; Sárospatakon — többször is — a kollégium tanárait. Utazásai során ismerősöknél szállt meg, azaz végig vendégeskedte az ország részét.⁷³

A szívesen látott vendég ellátása nyilván nem okozott gondot a Szemere házaspárnak. Nem tudni, Kölcsey mikor döbbent rá először, hogy emellett szüksége van ruhára, esetleg saját könyvre, azaz pénzre. Mindenesetre sokáig mérlegelte, hogy végleg barátjánál telepszik le. Augusztusban együtt mentek Kávára — talán a közeli Gombán lakó Fáy András kedvéért is⁷⁴ —; majd onnan vissza Pécelre. Innen ősszel Lasztócura készültek, a Pesten tartózkodó Döbrentei szeptember 27-én úgy vélte, hogy október 6-án vagy 7-én találkozhat velük Széphalmon.⁷⁵ Erről az összejövetelről ugyan nem tudunk, de ismerjük Kazinczy Romy Károly Györgynek október 7-én írott beszámolóját, miszerint: „Szemere und Kölcsey waren einige Tage bey mir, und wir haben recht viel gearbeitet”.⁷⁶ Sajnos arról nem szól, mit dolgoztak mintegy háromhetes együttlétük alatt, s az sem világos, nála laktak-e Kölcseyék, vagy csak átvártak hozzá Lasztócuról. Nagy kár, hiszen a *Hol a virány* című vers kivételével — ismétlem: ha a versek alá írt dátumoknak hinni lehet — ekkor már készen állt a költői fordulat verssorozata, a *Felelet a Mondolatra* és a Jenisch „pályáírására” vonatkozó jegyzet is.⁷⁷ A legvalószínűbb mégis, hogy beszélgetéseik témája a nyelv lehetett, s ennek hatása alatt születhettek Kölcsey nyelvészeti írásai, amelyekre. 1815. július 5-i levele közvetett formában utal. Ebben jórészt a nyelvújítás kérdéseivel foglalkozik, megállapítja, hogy Kazinczy, Szemere, Helmeccy és ő magukra maradtak, majd összefoglalja saját „principiumait”.⁷⁸ Érdemes e névsorral kapcsolatban Helmeccy említésénél megállnunk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy szélsőséges álláspontja nemcsak Kölcseytől, de Kazinczytól is távolabb állt, mint Döbrentéié vagy az előbbi levélben is elismeréssel említett Horvát Istváné. Horvától azonban Kölcsey egyre inkább idegenkedett, Döbrentéinek soha nem bocsátotta meg mellőztetését az *Erdélyi Múzeumban*, viszont Helmeccyzt mindig kedvelte. Kazinczy-csodálata talapzatán ekkor mutatkoznak az első repedések.

November elején Tolcsván szüreteltek, aztán ismét Kazinczynál voltak.⁷⁹ 6-án Szemere és Kölcsey Sárospatakon ebédelt, meglátogatták a Homérosz-fordító Vályi Nagy Ferencet, sőt — „titokban” (vajon miért?) — Barczafalvy Szabót is. Minderről beszámolva Szemere megírta Kazinczy-nak: „holnap után indulunk Surányba. Feri is jön, ötet Csekébe viszem Surányból, s dologát végezvén ott és Álmosdon, ismét Surányba fog jönni, s onnan együtt Lasztócura s vissza Pécelre, Pestre.”⁸⁰ Beregsurányban új ismeretség várta Kölcseyt: Szemere sógora, Bay György, akivel — eltérő

politikai nézeteik ellenére — jó barátságba kerültek. Baynak Szatmárban is voltak jószágai, többször átment a közeli Csekébe, ahonnan Kőlcsey ugyancsak viszonylag gyakran viszonzta látogatásait. Emellett Bay György segítségére volt levelezése lebonyolításában, ami drága és bonyolult feladat volt. Amennyiben Szemere előzetes terve szerint november 9-én mentek Beregsurányba, úgy valószínűleg Kőlcsey is több napot töltött ott. December 2-án azonban — Csekét megjárva — már Álmosdon volt, de még eredeti elképzeléseik megvalósításában reménykedett: „Tegnapelőtt érkeztem, de Pali nélkül, ki Surányban maradt, s még ma ismét megyek Csekébe, honnan egy hét alatt ismét megtérek, osztályunkhoz fogunk, mely engem Palihoz felmenni néhány hetekkel késleltetni fog...”⁸¹ Annyira biztos volt ebben, hogy írásait nem is vitte magával: Szemere gondjaira bízta. Két nap múlva azonban kétségei támadtak,⁸² december 17-re pedig végleg elbizonytalanodott.⁸³ Arra kellett kérnie Szemerét, hogy a nála maradt holmiját küldje utána.

A jövőre vonatkozó terveit birtokai bérbeadására építette, de még utazási álmait sem adta föl egészen. Lehangelőan hatott rá, hogy Kállayt Kézdivásárhelyre helyezték hadbírónak, így e barátjának is el kellett hagynia Bécsét és Pozsonyt. Kőlcsey ezt száműzetésnek tekintette a „sötéttség birodalmának” szomszédságában, Európa legszéljére. Változatlanul Svájcba vágyott, a szabadság világába és a kálvinista diákok egyik célországába, valamint Amerikába; az Ígéret földjére. „Innen Pestre, Pestről Pozsonyba, s onnan Philadelphiába álmodozom, s ki tudja, hogy a földnek minden részeiben lelnék-e helyet, hol el fognám kevés napok után mondani: nem innen el soha.”⁸⁴ E gyakran idézett, nyugtalanságról, elvagyodásáról valló levelének van két meglepő részlete, ami fölött eddig elsiklott az irodalomtörténet-írás. Az egyik, hogy nem kíváncsított a Szent Szövetség által néhány hónapja elfoglalt Párizsba, érthető. A másik viszont, hogy szeretne eljutni Velencebe és Rómába is, a kálvinisták körében meglehetősen eretnek gondolat. A vallási ellentéteken fölülemelkedő Kőlcsey megnyilatkozása ez, aki szívesen követné Goethét a művészetek klaszikus világába. S ez annál érdekesebb, mivel az 1816 októberében megjelenő *Italienische Reiset* természetesen nem ismerhette.

Figyelemre méltó, hogy Bécs, noha művészeti értékeiről sokat hallhatott Kazinczytól, ekkor már nem szerepelt álmai között. S ez aligha véletlen, idegenkedése politikai töltésű lehet. Akkor is, ha éppen ekkor a pénzhíány akadályozta, nem volt olyan elérhetetlen, mint a többi. Élete ezen határvonalán Kazinczynak a szabadság fontosságát hangsúlyozza: „a szabadság legszentebb, legkívánatosabb dolog” — írja, mielőtt azonban félreérthetnénk, hozzátézi: „de bármely szabad legyen a test, ha lelünk nem az, úgy semmit sem nyerhetünk, s a lélek úgy szabad, ha a gondok nem terhelik.”⁸⁵ A szabadság Kőlcsey fölfogásában összetett filozófiai fogalom, közel sincs olyan — egyértelmű — politikai töltése, mint később Petőfinél. Bécs-ellenességről csak abban az értelemben van szó, hogy a gondolatát is elutasítja a hivatal-vállalásnak. Hamarosan azonban meg kell tanulnia, hogy az egész életében áhitott gondtalan élet ugyanolyan távol esik tényleges lehetőségeitől, akárcsak Philadelphia.

Kazinczy hatása még mindig igen erős, egy-egy megjegyzése alapvető tényezője marad gondolkodásának. Azt, amit Kis János elismerő szavaihoz fűzött: „Schiller és Göthe nálunk nem lettek volna azok a’ mik Német földön. A’ ki itt verseket ír, el van temetve,”⁸⁶ rögtön sajátjaként adja tovább Döbrentének: „magyar publikum Schillereket és Góthéket nem nevelhet” — írja 1814. január 21-én.⁸⁷ Most mondja ki először, hogy Ari-

ostoéhoz hasonló erőt érez magában koszorúkat szerezni, „De nincs, ki előálljon felnyitni a verőcét, mely bennünket a pályautóttól zárva tart, s azt felnyitni nem adatott az énekesnek, mert bár szabad ő magában, és hódít-hatatlan, de van mégis, amittől függenünk kell, mint az olympiai bajnok a bírótól, s ezen bíró nem egyéb, hanem a *közhír, a dicsőség*.”⁸⁸ Az a Kölcsény írta ezeket, aki korábban arisztokratikus göggel jelentette ki, hogy nem törődik a „profanum vulgus”-szal, amely az ő írásait úgysem szereti; neki csak barátai öröme és elismerése fontos, ő a „publikumnak bálványozója sohasem” lenne.⁸⁹ Még ha le is vonjuk ebből az 1813. szeptember 25-i megjegyzésből a Döbrentei visszautasítása által kiváltott dacot, akkor is világos szembenézési kísérlete az író és a nyilvánosság elég nehezen tisztázható viszonyával. Ennek jegyében keres magyarázatot Barcsay, Bessenyei, Bárczi és Szemere (!) visszavonulására.⁹⁰ (A Szemere visszalépésére vonatkozó utalás azért meglepő, mivel éppen tőle szeretne a maga erőfeszítéseivel támaszt találni.) A kor viszonyaira az jellemző, hogy 1811-es haláláig a bihari birtokán remetéskedő Bessenyeit észbe sem jutott fölkeresni, s amikor Kazinczy az általa nagyra becsült — de jórészt ismeretlen — író arcképe után nyomozott, Kölcsény hosszabb utánjárás után csak hagyatéka debreceni gondnokának a nevét tudta megadni.

Az idézettekben látszik, hogy egyre többet foglalkoztatta a szabadság kérdése, s már talán nem is csak egyéni szempontból. Itt azonban még elsősorban emberi szabadságról van szó, a szellemi alkotás nélkülözhetetlen alapfeltételéről, s talán bizonyos mértékig a Kazinczytól való elszakadásról is. Átélté már a társadalmi kommunikáció első fokát, az irodalmi levelezést, belekóstolt az értelmes emberek társaságának ösztönző légkörébe, tapasztalta az újságok, folyóiratok, könyvek létezését; és reménye sem lehetett a szélesebb nyilvánosságra. Úgy hiszi, Newton, Franklin és Kant ugyanúgy a jövőbeli halhatatlanság reményében lépett a nyilvánosság elé, mint Homérosz, Pindarosz, Shakespeare és Goethe. A vissza-visszatérő halálgondolat itt csap át a testi léten túli halhatatlanság óhajába, de az még kikerülte a figyelmét, milyen alapvető különbség volt Homérosz és Goethe korában az író és a nyilvánosság viszonyában.

Miközben a nyilvánosság elé lépő költő szerepét keresi, az előző év érzelmi feszültsége mintha oldódna. December 17-én ezeket írja Kállaynak: „Az vagyok most is, aki voltam, de kevésbé zavart, de csendesebb érzésekkel. Inkább szentimentál mintsem Goethehez, inkább Epikurius mint sem Schillerhez hasonlítam belsőmet, bizonyos férfiúi vidám csendességet érzek magamban”,⁹¹ összhangban áll ezzel Kazinczynek küldött vallomása is: „Útamban fejem annyira kitisztult, hogy aki másként szentimentál jounált fogtam volna írni, most vidám csenddel lépek Uram Bátyám felé, s készülök tudományos tárgyakraól szölnani.”⁹² A késői olvasó ebben a csend, a nyugalom, a vidámság vágyát sem érzi egyértelműnek, hiszen éppen a közönséggel kapcsolatba kerülés izgatja. Azt, hogy elhatárolja magát a Kazinczy által annyiszor figyelmébe ajánlott Goethétől és Schillertől, függetlenségi óhajának tudhatjuk be. Természetesen fölmerül a kérdés, ismerete-e a XVIII. századi angol regényt (Richardson, Fieling, Smollet, Sterne), s nem gondolt-e rá, hogy megírja a maga *Érzelmes utazását*? Ám ha nem csupán a címét ismerte Sterne művének, olyan feladatra gondolhatott, ami inkább a *Mondolatra* adott *Felelethez*, mint fennmaradt életműve többi darabjaihoz állt volna közel. Szervesebb élménye a *Wilhelm Meister*, amit viszont bizonyosan olvasott.

Mivel a költői nyilvánosság elérhetetlennek látszott, komolyan gondolt a tudományra — annál is inkább, mivel a nagy péceli alkotóidőszak

a jelek szerint kimerítette költői ihletforrását. Döbrentei a versekkel együtt visszautasította Költsey ajánlatát a görög filozófiáról szóló értekezésének a közlésére, viszont helyet adott Szabó András filozófiatörténeti összefoglalásának. Ezt Költsey még Lasztócon olvasta, jegyzetei ott is maradtak Szemerénél. Ezek hiányában fogalmazta újra Kazinczynak 1814. december 4-én írott levelében szigorú kritikáját. Szaunder lényegében kielégítően értékelte Költseynek e munkáját.⁹³ Talán csak a materializmus--idealizmus ellentétet hangsúlyozza kissé túl, viszont igen fontos az a megjegyzése, hogy „Költsey egyáltalán nem közli a maga határozott állásfoglalását.” Föl kell tenni a kérdést, lehetett-e határozott álláspontja?

Korai jegyzetei azt sejtetik, hogy filozófiai érdeklődése rendszertelen volt. Azt is elég nehéz megállapítani, mennyiben múlta fölül — illetve egyáltalában fölülmúlta-e — Költsey ismeretanyaga a jobban iskolázott átlagét. Irodalomtörténet-írásunk mintha kissé lebecsülne költőnk kortársainak olvasottságát, noha meglepően sokan írtak széles körű, korszerű tájékozódás alapján.⁹⁴ A rend, amit dolgozata végén ajánl, Szabó András kuszaságához képest logikus, de a használt fogalmak nincsenek kellően átgondolva. Ugyanakkor kitapintható, hogy mennyire izgatja a bírált dolgozatban is fontos szerepű dualizmus kérdése. Költseynek a manicheusok iránti — mindvégig megmaradó — érdeklődéséről Kállay 1810. február 23-i levele tanúskodik.⁹⁵ A sötétség és világosság kérdése mélyen megragadta, s ez alapvetően befolyásolta világszemléletét. Természetesen izgatta az anyag—szellem ellentéte, a test és lélek viszonyának kérdése is. A szinte teljesen elfelejtett Priestley tanairól elítélően írja: „a lélekről semmit tudni nem akar”, téves nézete szerint „csupán csak a *durva matéria*, a test existál”.⁹⁶ Határozottan érdeklik a Kant előtti materialisták, de tud Schellingről is. Meghökkenőt, mennyire nem érdekli Planton és Augustinus, inkább Epikurosz, Pythagoras és Tertulianus munkáit ismeri. A késői olvasónak azonban az a benyomása, hogy az indulat uralja e bírálatot, ugyanaz az indulat, ami majd a Csokonai- és Berzsenyi-kritikák szigorúságában, illetve a Vályi Nagy Homérosz-fordítása elleni szenvedélyes tiltakozásban érzékelhető.

„A sors, a sors, azt mondja Wilhelm Meisternek az Idegen, csak palást, a meg nem elégedő lelket eltitkolni önmagunk elől!”⁹⁷ — írja Szemerének saját meg nem elégedő lelkében keresve annak okát, hogy barátja meghívását végül elutasította, s nem költözött be a Rákos patak partján reá váró házba, hanem szembenézett a gazdálkodás gondjaival. Elhatározását Kazinczynak így indokolta: „különben a jószág pusztulásra jut, s kisebb testvéreim szenvedni fognának”.⁹⁸ Érdekes a Szemerének szóló idézet folytatása is: „de az Idegen Wilhelmmel beszélt, s Wilhelm a scénák szép képeitől bájoltatott el úgy, hogy a világi életlen felyül, vagy túl, vagy mellette, vagy valahol amit az ember nem tud és nem tudhat, csak óhajt, s érezni látszatik, egy jobbat és szebbet keressen és találjon. S ki mondhatja mégis, hogy Wilhelmmel van-e igaza, vagy a 20 milliommos kapitalistának Londonban, ki csak hajóiban és váltóleveleiben él, s nem sejt egyebet magában és magán kívül.”⁹⁹ A jobb és szebb Költsey szemében ekkor egyrészt a tapasztalati valóság ellentéte, másrészt az anyagi gondoktól mentes „szabad” élettel azonos. Szaunder itt félreértette a kapitalistákra vonatkozó megjegyzését.¹⁰⁰ Költsey nem a fejlettebb polgári világgal szembeni fenntartásait fejezte ki, hanem a belső értékek érvényesítése iránti talajtalan vágyát, s arra utal, a dúsgazdag kapitalistát az anyagi javakon kívül más nem érdeklí. Az irodalom — a képzelet teremtette scénaik világa — áll itt szemben az étellel, a korlátlan szabadság romantikus vágya a valóság megkötő

erejével. Nem tudjuk, észlelte-e Szemere házában az ott ténylegesen mindig jelenlevő gondokat, amelyek — többek között — gyakran útra kényszerítették vendéglátóját, vagy zavartalanul élvezte, hogy elmerülhet olvasmányai, munkái és a baráti társaság érzelmekkel teli közegében. A fiatal Kölcsy nagy belső drámája az, hogy neveltetése mélyen beléoltotta a szabadság ellentmondásos gondolatát. Ennek egyik értelméhez ugyanis a közösség (haza) iránti kötelesség — az írás, alkotás, tudós kutatás, nemzetfelemelő tevékenység — szervesen hozzátartozik; de része az illúzió is, hogy örökölt birtoka mentesíti a „piszkos”, „alantas”, „megalázó” anyagiak előteremtésétől, vagyis nem kell fizetett állásban „szolgálnia”, nem kell tevékenységéért pénzt kapnia. A birtok azonban arra tanította meg rövid néhány év alatt, hogy az anyagiak előteremtése egyáltalában nem könnyű feladat.

A Szemere Pál iránti barátság legfőbb belső indítéka — a személyes rokonszenv mellett — Kölcsy érzelmi kielégíthetlensége, de 1813-as pesti útja óta nyugtalan kapcsolat-kereséseiben látnunk kell a költő nyilvánosság utáni vágyát is. Ez életreszóló barátság első irodalomtörténeti eredménye Kölcsy alkotói magáratálalása, a következő Szemere döntő szerepe a *Tudományos Gyűjtemény*hez fűzött remények felkeltésében, a húszas évek eleji tevékenységi láz fölszításában, ami aztán az *Élet és Literatura* kiadásához vezetett. Végezetül csak annyit, Szemere Pál hatását kell abban is látnunk, hogy már a következő évben a cselekvő élet eszményét ajánlja követendő példaként egy ifjú tisztelőjének.

JEGYZETEK

¹KÖFM III. k. 74–76. l. — *Szemere Pál munkái*. Szerkesztéi: Szvorényi József. Bp., 1890. III. k. 174–175 l. — A Dunamelléki Református Egyházkerület Gyűjteményének (Ráday) kéziratkatalógusa (Bp., 1982.) szerint Szemere Pál 1811. május 17-én írta (1031. III. k. 37–39. l.) első levelét Kölcsynek, ezt azonban nem sikerült megtalálnom.

²KÖFM III. k. 77. l.

³KÖFM III. k. 83. l. — Együgyű = egyszerű. — Az idézet itt is bizonyítja állandó politikai érdeklődését.

⁴KÖFM III. k. 509–510 l.

⁵KÖFM III. k. 82–84. l.

⁶Kaz Lev. XI. k. 29. l.

⁷KÖFM III. k. 85. l.

⁸Kállaynak írta 1815. május 30-án Nagykárolyból: „az ő boltjában jövünk egyszer össze mindhárman, te, Szemere és én, s így hárman sohasem voltunk többé csak azon nap.” KÖFM III. k. 180. l.

⁹KÖFM III. k. 86. l.

¹⁰KÖFM III. k. 86. l.

¹¹Szauder i. m. 32. l.

¹²Penyő i. m. 173. l.

¹³Baróti Dezső: *Írók, érzelmek stílusok*. Bp., 1971.; *Arnyékban és fény*. Bp., 1980.; és Weber Antal: *Szentalizmus*. Bp., 1971.

¹⁴KÖFM III. k. 96. l.

¹⁵KÖFM III. k. 144–147. l. és 97. l.

¹⁶KÖFM III. k. 128–129. l.

¹⁷KÖFM III. k. 119. l.

¹⁸KÖFM III. k. 104. l.

¹⁹KÖFM III. k. 107. l.

²⁰KÖFM III. k. 117. l.

²¹KÖFM III. k. 90–91. Ugyanerről a *Remény* című szonettől 1824-ben magasztalólag írja, hogy „elsősege van mind Himfy, mind az Echo felett.” KÖFM I. k. 480–481. l.

²²KÖFM III. k. 87. l.

²³KÖFM III. k. 123. l. — „ettől az embertől sokat várni semmi okom sincsen... originál versei tűrhetetlenek.”

²⁴KÖFM III. k. 124. l. — Vö. Csorba Sándor: Kölcsy és Debrecen. (Debrecen, 1987); 1812-ben Széplaki Pál jogtanári tanszékére hívják, majd 1814-ben Ercsy „diákok számára kiadandó esztétikakönyv írására kéri meg.” 151–152. l.

²⁵KÖFM III. k. 87. l.

²⁶KÖFM III. k. 125. l.

²⁷KÖFM III. k. 84. l.

²⁸KÖFM III. k. 94. l.

²⁹KÖFM III. k. 118. l.

³⁰KÖFM III. k. 137. l.

³¹Itk 1987/88. 271–284. l. Csetri Lajos: *Kölcsy Csokonai-bíráta és Döbrentéti*. Ebben válaszol az Itk 1963. 3. sz. ban kifejtett véleményemre (324. l.), miszerint Kölcsy költői útkereső gondjait állítja bíráta középpontjába.

³²KÖFM III. k. 121. l.

³³KÖFM III. k. 122. l.

³⁴KÖFM III. k. 120. l.

³⁵KÖFM III. k. 100. l.

³⁶KÖFM III. k. 137. l.

³⁷Kaz Lev. XI. k. 147. l.

³⁸KÖFM III. k. 98. l.

³⁹KÖFM III. k. 123–125. l.

⁴⁰KFÖM III. k. 127. l.

⁴¹Kaz. Lev. XI. k. 278—281. l. és KFÖM III. k. 139. l.

⁴²„Mivel innen Debrecen csak olyan is, mint Pest? Vagy miért nincs Debrecenben csak öt vagy hat szeretetre méltó, liberális tudósok lakhelye?” KFÖM III. k. 140. l.

⁴³KFÖM III. k. 143. l.

⁴⁴KFÖM III. k. 144. l.

⁴⁵Kaz. Lev. XI. k. 457. l.

⁴⁶KFÖM III. k. 148—149. l.

⁴⁷Kölcsey Ferenc: „Mi az élet tűzfolyása?” Kézirattár-sorozat. Bemutatja: Kerényi Ferenc. Bp., 1981.

⁴⁸KFÖM III. k. 150 l.

⁴⁹KFÖM III. k. 150 l.

⁵⁰KFÖM III. k. 149. l.

⁵¹KFÖM III. k. 151. l.

⁵²KFÖM I. k. 1145—1157. l.

⁵³KFÖM T. k. 55. l. — Vö. Szauder József: Kölcsey Ferenc. (Bp., 1955.) 41—50. l. és Fenő István: Haza emberiség (Bp., 1983.) — Itt és a további hasonló utalásokban a verselemzések terén Szauder és Fenő egymást jól kiegészítő nézeteit tekintem irányt adónak.

⁵⁴Szemere i. m. 187. l.

⁵⁵KFÖM III. k. 140. l.

⁵⁶Kaz. Lev. XI. k. 332. l.

⁵⁷Szemere i. m. III. k. 108. l.

⁵⁸Vö. TTE: *Széphalom és Pest*. ItK 1984. 4. sz. 427—440. l. KFÖM III. k. 509. l.

⁵⁹Szauder i. m. 48. l.

⁶⁰Horváth János *Tanulmányok*. Bp., 1956. 195—196. l.

⁶¹Szauder i. m. 41—42. l.

⁶²Szauder i. m. 43. l.

⁶³Kölcsey Ferenc: „Mi az élet tűzfolyása?” i. m. — A Kézirattár-sorozat e köteté Kölcsey tíz versét mutatja be, köztük *Az Ivó* egy gondosan áthúzott változatát, aminek szövegét a Belügyminisztérium ORFK Bűnügyi Technikai Intézetének két munkatársa, Kárászi Attila és Polgárfi István — fototechnikai módszerei — tette olvashatóvá.

⁶⁴*Vörösmarty Mihály összes művei*. XVII. k. Bp., 1965. 127—128. l. és 133. l.

⁶⁵Napoleon Rákoson javasolt királyválasztást a magyaroknak. — KFÖM III. k. 152—153. l. Pécel, 1814. július 13. és 23.

⁶⁶Jenischre már 1810-ben hivatkozik Szemere, *Philosophischkritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* című művét nyilván ő adta Kölcseynek. (Fenő egyikéktől ezt a szálát Schediusig vezeti vissza, i. m. 247—249. l. Christian Garve (1742—1798) német filozófiai író. Vö. Fenő István: *Az irodalom republikájáért*. Bp., 1976. 219—298. l. és több helyen. — A Horvát által tervezett válaszról lásd: Szemere i. m. III. k. 116. l. — 1814. áp-

rilis 19-én ezeket írta Kazinczynak: „Horvát nincs itt. Még semmit nem írt. Ezer példája, s egyhez sem fog. En ilyen cím alatt próbálok: Somogyi Geodeon és a szamar...”

⁶⁷*Felelet a Mondolatra* (1815.). KFÖM I. k. 820—874. l.

⁶⁸KÖM III. k. 509—510. l. és Kaz. Lev. XII. k. 78. l. A *Felelet a Mondolatra* Pécelen készült, mégpedig 1814. szeptember 14. előtt, ám csak egy év múlva, a következő augusztusban jelent meg.

⁶⁹Kazinczy ezt mondta Szemerék házasságára: „Csak némely szerelem vonakodó szerelem ne volna.” Kaz. Lev. XII. k. 565. l.

⁷⁰KFÖM I. k. 1176—1177. l.

⁷¹Fenő i. m. 50—55. l. és 289—401. l.

⁷²Szemere i. m. 26. l.

⁷³Szemere i. m. 111. l.

⁷⁴Elképesztő, de tény: Fáy András és Kölcsey, e két rendkívül hasonló gondolkodású férfiú 1810-től ismerte ugyan egymást, de kapcsolatuknak semmiféle részletét nem ismerjük, mindössze Fáy néhány Kölcseynek írt levele maradt fenn.

⁷⁵Kaz. Lev. XII. k. 114—116. l.

⁷⁶Kaz. Lev. XII. k. 119. l.

⁷⁷KFÖM ZI. k. 875—899. — Továbbá vö. Fenő i. m. 247—249. l.

⁷⁸KFÖM III. k. 187—193. l.

⁷⁹Kaz. Lev. XII. k. 154. l.

⁸⁰Szemere i. m. III. k. 116. l.

⁸¹KFÖM III. k. 153—154. l.

⁸²KÖFM III. k. 164. l.

⁸³KFÖM III. k. 159—164. l.

⁸⁴KFÖM III. k. 161. l.

⁸⁵KFÖM III. k. 158. l.

⁸⁶Kaz. Lev. XI. k. 69. l.

⁸⁷KFÖM III. k. 121. l. — E gondolatot később fölhasználja kritikáiban.

⁸⁸KFÖM III. k. 160. l. — Ariostot nyilván németül olvasta, ezért írja nevét Ariost-nak.

⁸⁹KFÖM III. k. 94. l.

⁹⁰KFÖM III. k. 160—161. l.

⁹¹KFÖM III. k. 160. l.

⁹²KFÖM III. k. 154. l.

⁹³Szauder i. m. 50. l.

⁹⁴Fenő i. m. (*Az irodalom republikájáról*) alapos és meggyőző képet rajzol a korabeli szellemi életéről, de a következtetésekkel kissé óvatosan bánnik. Mintha túlzottan azonosulna Kazinczy lenező vélekedésével, noha azt éppen maga cáfolja.

⁹⁵Kállay Ferenc Kölcseynek. Debrecen, 23. Febr. 1810 Szt 974. II. k. 53.

⁹⁶KÖFM III. k. 156. l.

⁹⁷KÖFM III. k. 163. l.

⁹⁸KFÖM III. k. 165. l.

⁹⁹KFÖM III. k. 163. l.

¹⁰⁰Szauder i. m. 56. l.

Irodalomkritikai elvekről

„Nincs nálunk sem inkább gyűlölt, sem kevésbé értett szó, mint ez: *kritika!* A nagyobb rész olcsárlásnak és hibák után leskelődésnek tartja, mely az írói világban elrettentéssel pusztaságot, az olvasó világnak pedig untatás által csömört okoz” — írja Kölcsey egyik, a kritikus tevékenységet latolgató írásában. Ami az idézetben említett írói világot illeti, a helyzet azóta sem sokat változott: a dicséretet kivéve az alkotók nagy része körülbelül ilyen módon vélekedik manapság is. Maga Kölcsey, annyi elriasztó tapasztalat után, pályája végéig töpreng a kritika feladatairól, és minden alkalommal nélkülözhetlenségének határozott megállapításáig jut el.

Témánk azt sugallná, hogy ernyedetlenül keresgéljük azokat a szempontokat, esztétikai axiómákat, melyek kritikai nézeteinek alapjául szolgáltak. Hogy ilyenek vannak, kétségtelen. Ezek kritikai szövegeinek vizsgálata nyomán kiviláglanak, s lényegében megegyeznek azokkal az első renden klasszicizáló normákkal, melyek a tőle forgatott poétikai és esztétikai munkákban fogalmazódtak meg, Bouterwecktől a Schlegel testvérekig, Winckelmanntól Jean Paulig. Már az itt jelzett skála is azt mutatja, hogy korántsem valamiféle egynemű érdeklődés jellemezte, alapfelfogását a nézetek különböző árnyalatai színezik. Irodalmi érdeklődése ennél is kiterjedtebb. Korszerű, szinte naprakész ismeretek állnak rendelkezésére, elegendő e vonatkozásban azt megemlíteni, hogy írásaiban találkozunk Byron nevével csakúgy, mint az akkoriiban nagyon népszerű, még pályája kezdetén álló Bulwerével.

Példatárának arányai azonban mégis a régebbi idők, az antikvitás nagyjait helyezik előtérbe. E körülmény egyként jelzi a klasszicizáló ízlés jelenlétét, valamint a hazai művelődés tradícióját, karakterét. Altalában véve azonban inkább a nagy példákra való hivatkozás következetesen vallott igénye nyilatkozik meg benne, mintsem a példakövetés iskolás követelménye. „Sohasem hirdetem vak követést. Azt hiszem, minden ember és minden nemzet, minden könyv és minden literatúra a maga saját erejében, kiforrásában és színében legjobb” — írja, hozzáfűzve, hogy az irodalom terén a római nagyság is abban áll, hogy mindent, amit az idegeneknél magára nézve a római szellem hasznosnak ítélt, azt azonnal hasznosította és a maga szükségletéhez, jellegéhez igazította.

Kritikai törekvéseinek alighanem ez a gondolköre a lényege és alapja, hiszen benne kifejeződik a nemzeti karakter meghatározó jelenlétének óhaja csakúgy, mint az egyetemes művészi teljesítményekhez való igazodás követelménye. Az természetesen Kölcsey számára is nehezen körvonalazható feladat, hogy ezt az elvi követelményt miként

lehet a stílus, a szerkezet, egyszerűen az ábrázolás konkrét tartományában normatív megfogalmazni és gyakorlatilag érvényesíteni. E téren, nyilvánvalóan, döntő mértékben szerephez jutnak az irodalmi alkotásról vallott személyes nézetek, sőt ilyen jelentékeny költő esetében a saját költői tevékenységéből eredő stíluseszmények, tehát a tudatosult személyes ízlés mozzanatai.

Kölcsey, mint a felvilágosodás (sőt a régebbi idők) elméletirői általában, nem annyira koherens esztétikai rendszerben gondolkodik, mint inkább műfaji-stilisztikai normákban. Természetes tehát, hogy vizsgáladási szempontjainak mércéje egy sajátos, kor-meghatározta normatíva, melyet a magyar irodalomtól is következetesen számon kér. Ám a kritikai működésnek ez csupán az egyik, noha mellőzhetetlen oldala. A fő törekvés, kivált ebben a korszakban, s így Kölcsey fáradozásait tekintve is, a magyar irodalom egészének bizonyos eszmények és igények szellemében való orientálása: „látni fogjátok, miképpen én prózában és versben a művészséget teszem a kritika fő szempontjává. Azonban, midőn az írókat sok és mély ismeretszerzésre utasítottam, elejét vettem azon ellentetésnek, mintha a tudományokat hátra tenném. Tudomány kell igen is, de tudomány művészi lélekkel és kézzel párosítva, ha literatúránknak való becsét adni szándékozunk.”

E megjegyzésből kiviláglik egyrészt az a körülmény, miszerint Kölcsey esküd ellensége annak az ösztönösségnek, mely az újonnan bontakozó irodalmaknak, megfelelő intézmények és irodalmi fórumok hiján egyik sajátosága; másrészt az, ami ebből fakad: a lokális-provinciális, olykor műkedvelői buzgalomnak, mely helyi vagy honi sikereken, népszerűségeen fellelkessé hajlamos magát túlbecsülni. Ezt a veszélyt érezte, az originalitást kellőképpen nem érzékelve, a tőle tulajdonképpen méltányolt teljesítmények egyikében-másikában is. Olyannyira, hogy Csokonait vagy Berzsenyit illető kemény, s történelmi távlatból bizonynyal igazságtalan szavai e meggyőződéséből táplálkoznak. (E kritikákról Getri Lajos adott alapos elemzést az *Egység* vagy *különbözőség* című kritikátörténeti művében.) Jelentős kritikus-egyéniségekben mindig is volt egyfajta intranszigencia, e magatartásnak kétségkívül vannak kockázatai.

Annál is inkább, mert az, amit Kölcsey „művészség” gyanánt emleget, a legnehezebben meghatározható kritériumok egyike. Mi több: külön nemű sajátosságok nehezen definiálható konstellációja. Ráadásul az a képességünk, amellyel megközelítjük, mint Kölcsey is megfigyeli, a fiziológiai érzékelés tartományából kölcsönözve nevét, s köztudomásúlag ízlésnek nevezzük. Márpedig, hivatkozok Kölcseyre, ebből Voltaire szerint két fajta létezik: jó ízlés és rossz ízlés. Ez az aligha tagadható igazság korántsem nyugtatja meg a költőt és a kritikust, hiszen nyilvánvalóan bőséges tapasztalatai vannak az ízlést illetőleg honi viszonyaink közepette. Ami a szellemes s minden kétség fölött álló igazságot gyanúba keveri szemében, az az a körülmény, hogy erősen kötődik a személyiséghez, a subjektivitáshoz. Adottságként nem tudja elfogadni, létezését konstatálni, mérceként használni, ismérveit megragadni. Ezért van szüksége olyan egyetemes példákra, melyeknek vonásai alapján összeáll az értékeknek az a szintje, a gondolat és a poétai mesterség szférájában egyaránt, melyhez a konkrét alkotás — *mutatis mutandis* — mérhető.

Nem mintha például az antikvitás nagyjaitól Molière-ig húzódo csúcsteljesítmények absztrahált érték szintje azt jelentené számára, hogy

ezekkel honi kísérleteinket egyszerűen és közvetlenül összehasonlítaná. A nagy példák pusztá követését elutasítja, sőt a követés megkísérlését is csupán a legnagyobbak számára tartja lehetségesnek. A következő módon tesz különbséget a nagy példák hasznosításának vonatkozásában: „Követés és stúdium közt nagy a különbség; amaz idegen tárgyhöz és manierhez köt; ez pedig mások példája által arra segít bennünket, hogy saját erőnket mennél jobban kifejteni megtanuljuk.” Felismerhetjük tehát kritikai eszmélkedésének két kulcsfogalmát: stúdium és önálló alkotás, gyakorlat, gondolkodás. Ez a követelmény természetesebb, tisztább és egyszerűbb a követelmény szintjén, mint az irodalmi tevékenység valóságában.

Előzmények, a történeti hagyományra vonatkozó elfogadott értéktelemek hiányában nincsen ugyanis megfelelő összehasonlítási alap az irodalom nemzeti fejlődésének vonatkozásában. Kölcsey maga is csak kritikusi tevékenységének, elméletiről munkásságának második szakaszában, a *Nemzeti hagyományokban* kísérli meg felvázolni irodalmunk teljesítményének történelmi alakulását, inkább jelezve, mintsem alaposabb stádiumok nyomán kifejtve. Az akkoriban kevésbé ismert Zrínyi és a még mindig népszerű, a provinciális barokk ízlésnek megfelelő Gyöngyösi összevetéséből Kölcseynél Zrínyi kerül ki győztesként, s e tény kétségkívül irodalomtörténeti momentum. Ám az egykorú irodalom értékeinek és fogyatkozásainak megítélése esetén az ilyen példák még-oly határozott kiemelése sem bizonyulhat elégendőnek. Legfeljebb — s e körülmény sem csekélység — arra a törekvésre utal, hogy Kölcsey folyamatszertiségeben szemléli az irodalmat, s részjelenségek vizsgálatakor is az egészet veszi figyelembe. Ez többször is hangzatosított alapelve.

E felfogás révén egyúttal ki is terjeszti a kritika fogalmát. Nem a szűkebb értelemben vett recenzió műfaja az, amit művelni törekszik, hanem mindama vizsgáldóságok összege, mely az irodalom, a nyelv, az ízlés, az esztétikum kérdéseinek összefüggő elemzését szolgálja. Ebből a megközelítésből, írja: „Révai tollcsatái nem egyebek voltak a legtisztább alapú kritikánál.” Módszerének összetett voltát érzékelteti az a megjegyzése, mely a magyar prózára vonatkozik: „Ha prózánk állapotját ezen mértéknél fogva tekintenők, . . . látnók, hogy az nagyobb részt nem csak grammatikai ismeret, de logikai összefüggés híján is van.” A grammatika fontossága, s egyáltalán a nyelvi tényező kiemelt szerepe érthető ebben a korban. Az irodalmi nyelv, mint az ábrázolás különleges nyelvi nyelvözöje, nemcsak a korrekt használatot tételezi fel, hanem úgynevezett nyelvalkotó tehetséget is, hiszen ennek megléte emeli az irodalmi nyelvet a hétköznapi beszéd szintje fölé.

Talán még tanulságosabb Kölcseynek az a megjegyzése, mely a logikai összefüggés hiányára utal. Ebben a zavaros gondolkodás, a fegyelmezetlen csapongás ama veszélyére ismerhetünk, amely a tudatos esztétikai meggyőződés, alkotói terv nélküli, spontán írásmódban jelentkezik, ez pedig jellegzetes vonása a lelkesült „delectans” irodalomnak. Kölcsey az irodalmat olyan szellemi erőfeszítés eredményének tartja, amelyre, mint a tudományos gondolkodásra, az intellektuális munka általános szabályai vonatkoznak. Ez a követelmény különösképpen aktuális a provinciális ismerethiány körülményei közepette, a művészet mesterségének fogyatékos, hibás alkalmazásának tényeit tekintve. E helyzet egyik legfőbb oka a magas szintű irodalmi élet, legfőként a kritika hiánya.

„A kritika, ha céljának megfelelni akar, a literatúra egészét tükör gyanánt tartozik visszaadni. — Sok ember áll meg a tükör előtt, s ezt

vagy amazt, amit különben észre sem vett volna, meglátja, s vizsgálat tárgyává teszi." Shakespeare óta az irodalommal kapcsolatban emlegettük tükörmetafora korántsem tartozik a ritkaságok közé, csupán e tükör pozíciója, s a benne tükröződő tárgy változik. Am a magyar irodalom, s kivált a magyar szerzők viszonya e fénylő felülethez sajátos. Kölcsey is azt tapasztalja számos esetben, a tükörhasonlattól immár függetlenül, de mi azért csak ragaszkodjunk hozzá, hogy a hazai tolforgató korántsem azt látja tükrébe tekintve, amit az mutat, hanem amit látni szeretne, aminek jelenlétéről önmagát sikeresen meggyőzi. Kölcsey véleménye szerint a kritika szerepéhez illő fogadtatásának hiánya az „önszeretet” következménye, tehát egyfajta magatartás, mely társadalmi gyökerű, s amelyet felerősít a hiúságnak nevezett emberi gyengeség mellett a szűk körben kivívott tekintély, az esetleges siker, az igénytelen, hódoló közönség tetszésének nyomatéka. Kölcsey még nem mondja ki, hogy az irodalom republika, a maga különleges alkotmánya szerint, de az a körülmény, hogy nem a személyre tekint, hanem a műre, nem a környezet tetszésére, hanem az egyetemes mértékre — az említett *elv* lényegi érvényesülését tanúsítja.

Kölcsey kritikus magatartására nemcsak a születő új magyar irodalomnak a nagy példákhoz való következetes hasonlítása, a helyi variánsban az általános érték megkövetelése, sőt kikényszerítése jellemző, hanem egyfajta pragmatikus stratégia is. Nagyon is jól látja ugyanis azokat a mentalitásbeli gátló tényezőket, melyek az irodalmi kultúra kibontakozásának útjában állnak. Az egyik ilyen megrögződött előítélet szegül szembe például a magyar színjátszás fejlődésével. Pedig Kölcsey ezt, noha maga nem színházi szerző, másokkal együtt a nemzeti kultúra fontos ügyének tekinti, több írást is szentel a drámának és színjátszásnak. S itt a kétlelkűség egy sajátos esetére figyel fel. A Magyar játékszín című írásban, mely tulajdonképpen beszéd tanulmány, s benne a középneves politikusokhoz szól, említi meg azt az érvet, melyet a konzervatív gondolkodás a színjátszás ellenében előszeretettel emleget. Ez pedig az erkölcstelenség vádja, melytől a magyarságot, kivált az aszszonyok és kisasszonyok lelkét óvni szükséges. Hirdetője itt a jeles táblabíró, aki nemes hevülettel védi a hagyományt az erkölcsi romlás kísértésétől. Mindez persze nem vonatkozik a német színházra. Ugyanez a táblabíró feleségével és leányaival szorgosan látogatja a német színházat. „Ki jöve ott kértésbe tenyereit öszvecsattogatni azalatt, míg a kisasszonykák bizonyos német írónak férjfiúság és tiszta erkölcsi érzés nélkül öszve toldozott szcenái mellett könyükben úszkáltak?” A táblabíró. Ismert és ismétlődő helyzet. Kölcsey megoldása: nemzeti színjátszás közügy, a nemzeti nyelv és karakter palládiuma.

Innen is érthető, hogy Kölcsey gondolkodásában a kritika az irodalom kíméletlen önismerete, mely az értékes, örök értékekkel mérhető nemzeti kultúra érdekében nem lehet tekintettel sem elterjedt előítéletekre, sem személyes hiúságra, Erkölcsi tett. Az a szigorúság, mely Kölcseyt, e szelíd lelkű és szilárd erkölcsű embert, jellemezte, nem önmagáért való ítélői attitűd. Az értékes irodalom sem az írók ügye pusztán. Művelődésünk akkori állapotában egy igényes közönséget, csekély túlzással: művelt nemzetet képzel maga elé. Mai állapotainknak is üzenetként foghatjuk fel következő szavait: „Csak az fog mind dologhoz érő hazája fiainak, mind az idegen föld embereinek figyelmébe juthatni, ki egy tanult, ízléssel s ítélőtehetséggel nagy mértékben bíró közönséget képzel maga előtt: s azt teljes mértékben kielégíteni törekszik.”

Csetri Lajos

A Vanitatum vanitas értelmezéséhez

Verselemzésről az adott keretek között szó sem lehet, sőt még igényes, sokoldalú versértelmezésről sem nagyon, de Szauder József és Lukácsy Sándor terjedelmében is nagy műelemzései s a költemény formai sajátosságait kitűnően összefoglaló Rohonyi Zoltán Kölcsy-kismonográfiája után a további közelítések talán le is mondhatnak az extenzív totalitás igényéről s megelégedhetnek azzal, hogy az értelmezés új útjai felé nyissanak ösvényt. A szakirodalomról való alaposabb számvetéstől pedig már csak azért is illik eltekintennem, mert ennek a feladatnak az elvégzésére Dávidházi Péter vállalkozott. Ezért indításul legyen szabad csupán annyit elmondanom, hogy másfél évszázad magyar szakirodalmát ejtette zavarba Kölcsy verse, általában csak mentegették, az egész életművel és áldozatos politikai pályafutásával igyekeztek „feledtetni” ezt a „kisiklást”. Csak az 1960-as években indult meg alaposabb vizsgálata; Németh G. Béla az önmegszólító verstípus kapcsán szólva róla a vívódás, a belső küzdelem versét látta benne, s Szauder nagy tanulmánya is hasonló eredményre jutott. Lukácsy viszont az „ubi sunt” és a vanitas-típusú, lényegében halál-versek közé sorolja.

Az igényesebb új szakirodalom rövid említése után a témához közelítve megjegyezhetem, hogy Szauder saját 1955-ös Kölcsy-monográfiája után, annak szintézisével elégedetlenül, az ötvenes évek második felében kezdte meg mélyfúrásait Kölcsy pályáján, elsősül fiatalkori műveit és a leveleiben, tanulmányaiban rejlő eszmetörténeti fejlődést tisztázta. Korai vallomáslírai jellegű verseit Szauder még hosszabb ideig, egészen szentimentalizmus-tanulmányáig a szentimentalizmus jegyében értelmezte (az én felfogásom közelebb áll azokéhoz, akik a szubjektív romantika kategóriájában vélik jellemezhetőnek őket). Majd ehhez viszonyítottnan — a Kölcsy-pályán való továbblépés jegyében — az 1960-as évek elejétől nyomatékokat adott annak a felismerésének, hogy az 1820-as évek elejének nagy Kölcsy-versei olyan szereplírai alkotások, melyekben a költő megfékezi és objektiválja saját forrongó lelkiállapotát. E típus három legjelentősebbje mind 1823. terméke, még ha az egyik, az *Endymion* befejezése 1824-re maradt is. Közülük nemzeti tudatunkban természetesen a *Hymnus* játsza a legnagyobb szerepet, mellyel kapcsolatban ugyan szakirodalmunk elég régóta jelzi a szereplírai elemeket (lásd. Mészöly Gedeon és Horváth János tanulmányait), mégsem tulajdonítanak neki nagyobb jelentőséget. Pedig épp ennek a példáján lehet talán leginkább jelezni, hogy Kölcsy ezekben a szerepekbe hogyan mentette át a maga legégetőbb, legkínzóbb aktuális problémáit. A *Hymnus* a nemzetért érzett ag-

gadalom nagy verse, ez folytatódik tovább a hasonlóan szereplírai Zrinyi-versekben, ahol a nemzetért való könyörgés és a fölötté itéletet mondó indulat, remény és reménytelenség belső küzdelme vetítődik ki a párbeszédbe. S hogy mi tartozik a szerephez a *Hymnusban*? Nyilvánvalóan a történetfelfogás, mely jellegzetesen a 17. századi prédikátoré; Kőlcsey ugyanis, mint felvilágosult gondolkodó, vallásossága mellett is — mint a *Töredékek a vallásról* című tanulmányfüzére bizonyítja — túl volt az olyan személyes Istenben való hiten, aki mintegy „kézi vezérléssel” igazgatja a történelmet.

Egyértelműbb az Endymion-szerep, melyben a halálos ideávilág vonzása Kőlcsey közvetlen énkifejezése. Szauder, aki nagy tudományok sorozatát szánta arra, hogy feltárja, miként birkózott Kőlcsey szelleme kora német filozófiai idealizmusával s hogy építette föl belőle saját ideávilágát, lenyűgözötten fedezte föl az Endymion alakjában rejtőzködő Kőlcsey személyiségét és a költőt leginkább nyugtalanító gondokat. Ennek a felismerésnek nagyszerű műelemzés lett az eredménye, melyet szegedi egyetemi előadásában ismertetett. A publikálására azonban — sajnos — már nem került sor. Nem vitás azonban, hogy azokkal az igényes szembeállításokkal szemben, melyek a *Vanitatum vanitast* a *Hymussal* tekintik párversnek, Szaudernek a *Vanitatumra* vonatkozó koncepcióját *Endymion*-értelmezése befolyásolta döntően, s így látta és láttatta benne a halálos ideávilággal küzdő, azt leromboló indulat versét, stilisztikai bizonyítékát pedig a versen uralkodó hangnemben, a szarkazmusban véte megtalálhatni.

Kétségtelen, hogy az addigi versértelmezéseken színvonalban és teljességigényben messze túlnövő szauderi koncepció joggal nyűgözte le a téma további vizsgálóit. Én is, egyetemi szemináriumaimban, majd egy évtizeden keresztül az ő tanulmányát tartottam a *Vanitatum vanitas*-értelmezésnek. Csak lassan kezdtem a szuggesztíójától megszabadulni, s rájönni, hogy néhány olyan jelzős szerkezeten kívül, melyre már Horváth János is felfigyelt s mely ellentmondani látszik annak az utolsó előtti versszak ajánlotta „tompá, nyugodt, érezetlen” magatartásnak, melyet a vers beszélője ideálisnak tart, alapjában véve az egész költemény hangneme inkább hidegen fölényes és szentenciózus, mintsem szarkasztikus. Ekkortól kezdve gyanítottam azt is, hogy ez a nagyszerű versértelmezés is a hagyományos mentegetés sorozatába tartozik, csak a bonyolultabb változatába, mely a költemény hangnemén és stilisztikáján keresztül akarja érvényesíteni az eszmények emberét, a fájoan aktuális ideálokka való vívódás költőjét.

E gyanú nyomán alakult ki fokozatosan új értelmezésem, melynek az adott keretek között csak a lényegét fejthetem ki. Mindenekelőtt azt kell — főleg eszme- és filozófiatörténeti szempontból — megvizsgálni, hogy a vers beszélője által ideálisnak tartott magatartás szükségességét milyen indokok igazolják. Nem haladok versszakról versszakra, inkább az érvek típusait igyekszem megvilágítani, majd összefüggően értékelni.

Első megjegyzésem hadd szóljon a bevezető strófának, melyből sokan úgy vélik, hogy Kőlcsey itt salamoni álarcot ölt magára. Szerintem ez tévedés, Salamon könyvének idézése itt csak olyan funkciót tölt be, mint a szentbeszédben a bibliai citátum, a textus, s a beszélő „hermeneutikája” éppoly önkényesen szakad el az eredeti textus értelmétől, mint sok szentbeszéd is teszi azt. Ami közös a bibliai Salamon bölcsességei és a beszélőei között, az csak a világ „értelmetlenségére”, ok- és célkategó-

riákkal való megfoghatatlanságára utal; míg azonban a vallásos tudat számára ezek csak az „evilágot” jellemzik, addig a *Vanitatum vanitas* beszélőjének világfelfogása monista.

A minden hiábavalóságáról kimondott maxima, a lényeg előrebocsátása után nézzük az utólagos igazolására felhozott érvek minőségét. A 2. versszak a beszélő egyetemes világszemléletének bizonyítéka; számára a föld nem a világegyetem középpontja, mint az antik és a zsidó-keresztény kozmogónia számára, hanem maga is térbelileg jelentéktelen, időbelileg rövid életű egy térben és időben végtelen világegyetemben, ahogy azt az újkor természettudományos alapú világszemlélete látta egészen Einsteinig, illetve a nagy Bumm és a táguló világegyetem térben véges, időben végtelen világegyeteméig, melynek talán első megsejtése volt Nietzsche örök visszatérés-látomása. Ennek az aktuális természettudományos eredményekkel igazolhatónak vélt kozmogóniának a nyomait látjuk viszont a 19. század legjelentősebb gondolati költői kísérleteiben nálunk, Vörösmartynál és Madáchnál is. Ha pedig maga a föld is efemer jelenség a világegyetem tér- és időbeli végtelenségéhez képest, akkor a rajta lejátszódó folyamatok s maga az egész emberi történelem még inkább az.

A 3. strófa ellentétei, melyekkel az egyetemes emberi történelem legnagyobb hódítói és hadvezérei, Sándor, Tetele, Napóleon, sőt a magyar Mátyás tetteit állatok, élősdiek, rovarok tevékenységéhez hasonlítja, felfoghatók az eszményt lerángató szarkazmusként is; csak egy tudományos világszemléletű, felvilágosult bölcs számára az ilyen „nagy” történelmi alakok aligha lehetnek eszményiek; az ilyen egyetemes nézőpont számára pedig a költő kijelentései egyszerű ténymegállapítások, a lenézés gesztusai is lehetnek. A 4. versszak gondolatmenete pedig, mely az erkölcs, a virtus nagy jelenségeit a láz gőzének, a „kebel lángérményi”-t „vértolulás” kinjelének, magas vérnyomás következményének fogja fel (mint a művészetekről szóló 6. strófában, ahol Pindarosz égi ihlete lesz lázas állapot kifejeződése, „forró hideg dadogása”), jellegzetes eljárása az újkor „tudományos” gondolkodásának, mely — legeklatásabban természetesen a mechanikus materializmusban — redukción módon a magasabb létformákat alacsonyabbakra vezette vissza, illetve az alacsonyabbakkal magyarázta a tudati és lelki folyamatokat. De maga a virtus is, mint a sorra vett emberi értékkategóriák közül az első, az értelmetlen világrétegekben értelmetlen bohóság.

A következő nagyra becsült emberi érték, melyet az 5. versszak vesz sorra, az ismeretérték, az igaz. A gondolkodás és megismerés nagy hőseit, Platón és Arisztotelészt éppúgy leminősíti, mint a virtus hőseit az előbbieken; s az érvek hasonlítanak az újkori analitikus tudományos eszmény jegyében kifejtett bírálatokra, Ramustól Baconon át Descartes-ig és a felvilágosodás gondolkodóiig. Ebben a versszakban azonban a beszélő már túlmegy a kor tudományelméleti alapú — többnyire szenzualista vagy materialista — világfelfogásának megismerési optimizmusán és korlátlan tudományhitén; mindenféle tudományt elvető agnoszticizmusa már lehet a kanti kriticismus hatása is, s itt lép szinkronba az előrebocsátott maximumával az érvelés menete, hisz a kantianizmus szerint ismeretszerzésünk kategóriái nem adekvátak a valósággal, azt úgy, ahogy önmagában van, „Ding an sich” jellegében épp ezért képtelenek vagyunk megérteni, csak voluntarista módon megerőszakolni próbálhatjuk e kategóriák által, de a valóság mindig kisiklik ez eszmei „karokból” és valahol visszavág. Mondhatnánk, hogy a vulgáris természettudományos gondolkodásnak és jogos

bíráta vulgarizált változatának szimbiózisa — éles szentenciákban megfogalmazottan — a „tett” filozófiájának megismerés formájában való érvényesülése ellen szövetkeznek.

A 6. strófa, az előadás, a költészet és szobrászat szépségeit tárgyalva, az értékek újabb tartományának, a szépségnek az aláaknázója. Ha az ókortól hagyományozott — idealista filozófiai rendszerekben megörzött — ismeretértékek tapasztalati elvű, empirista meghaladása, illetve az empirista érzékszervi megismerés antropomorf kategóriáin eltorzult, hozzánk torzított világ képeinek racionalista bíráta egyaránt az antropomorf ismeretértékek elvetését szolgálta, még nagyobb gyanakvással és lenézéssel kell néznie az egyetemes nézőpontú bölcsnek a szépnek a jelenségeit, melyek egyértelműen antropomorfak, közmegegyezés alapján elfogadottak, s az a lény, aki nem részese a konvenciónak, fel sem foghatja őket; elég, hogy az adott közösséget kívülről nézze, például ne ismerje nyelvét, és Démoszthenész szitkozódó halkufár lesz számára, Pheidiasz isteneket antropomorfizáló szobrai pedig berovátkolt kódarabok. Ezek az „értékek” tehát annak a számára, aki épp antropomorf kötöttségeitől akarja megszabadítani világlátását, teljességgel elfogadhatatlanok.

A 7. és 8. strófában az emberi történelem és kultúra értékei után az élet értékei következnek. Részletes bemutatása leminősítésüknek már lehetetlen; csak néhány közkeletű tévedésre szeretném felhívni a figyelmet. „Kezdet és vég egymást éri” nem a ciklikus történet szemlélet megfogalmazása, hanem az élet rövidségének frappáns jellemzése; a felvilágosodás-kor szakemberének egyik legfontosabb kategóriája, a boldogság is csak holdvilág, de hiánya, a balsors (az egyidőben született *Hymnus* egyik legfontosabb kategóriája) sem egyéb, mint egyike az efemer emberi lét bagatell és tragikusan nem veendő tényezőinek. Személyes létünk, egész világunk is olyan, mint a gyertyaláng, de ahogy az is jelentéktelen az egyetemes világösszefüggésben, éppúgy az — és nem tragikus — a személyes léthez hozzátartozó vég, a gyertyaláng-lélet elfújó halál. Szó sincs tehát arról, hogy a halál a vers központi mozzanata lenne, hogy a verset halálversként lehetne értelmezni. S a halhatatlanság igényére adott hasonlat-válaszok még világosabbá teszik, hogy a túlélést is csak evilágiságában, a hasonlóan efemer túlélők emlékezetében tudja elképzelni, tehát szó sincs túlvilági halhatatlanságban gondolkodó vanitas-vers-típusról.

Az utolsó előtti strófában, a bölcs magatartáseszmenyt ajánlva, sőt felszólító módjában inkább parancsolva újra felsorolja a megvetendő antropomorf értékeket: „Sorssal, virtussal, nagysággal / Tudományt, hirt s életet...” s a szép és rút érzékibb csábításainak is szemhunyaszt javasol, mert a lét sem szép, sem nem rút, sem nem rútt, sem nem rossz, sem nem jó, csak — s itt jön az előrebocsátott s az utólagos szillogizmusokkal igazolt-nak vélt maxima újra elismérlése — hiábavaló.

Végezetül vizsgáljuk meg a vers beszélője és szerzője közötti kapcsolat lehetséges változatait. A bölcs salamoni szerep kizárásával — amivel kezdtem fejtegetésemet — két lehetőség marad. Az egyik széles skálán mozgó változatokat tartalmaz; ha ugyanis a saudeiri felfogásnak megfelelően szereplőirai versnek tekintjük, akkor ebből két dolog következik: a beszélő nem teljesen azonos a szerzővel, de a beszélő által elmondottak (a *Hymnus* és az *Endymion* mintájához hasonlóan) pontosan meg nem határozható mértékig mégiscsak a szerző véleményét képviselik. A másik lehetőség szerint viszont a vers vallomásvers, szerző és beszélő

úgyszólván azonos. A lehetőségek közötti dilemmát nem óhajtom eldönteni. Viszont véleményem szerint a vers szövegének vizsgálatából az derült ki, hogy Szauder elemzésének egyik közbevetett félmondatnyi megállapításával szemben a vers beszélője mögött rejtőző Kölcsey nem haladta meg „lényegében” a holbachi materializmust, hanem annak és az újkori tudományeszménynek dezantropomorfizáló objektivitás-igénye és a kanti megismeréskritika tudomány iránti szkepszise együttesen és összeolvadva agnoszticizmusba, a megismerés és a tett tökéletes rezignációjára vezetett. Nem egy nap rossz hangulata, nem néhány hónap válsága, hanem évekig tartó, minden lényegi és fontos emberi kapcsolatot megszüntető totális elsüllyedési periódusok igazolják, hogy Kölcsey így is tudta látni a világot, embert, értékeit, s e látásmódnak leginkább megfelelő viselkedési formát, a teljes elzárkózást is gyakorolta, többször is életében, a vers születése előtti életszakaszban legutóbb 1818-tól 1820-ig, három éven keresztül.

Ha volt némi jogosultsága annak a csodálatnak, amit az *Én is éreztem*... kezdetű, *Barátimhoz* című Berzsenyi-vers értelmezésekor fejtettem ki hasonlóan végletek közt hányódó szerzője iránt, aki egy ily, szinte nihilista pesszimizmú és rezignációjú vers után, tehát ilyen látásmódra való képesség bizonyítása után újra és újra nekilendül, hogy eszményeit újra fölépítse és rájuk épített bizalommal újra kezdje közhasznú tevékenységét, akkor ezt a csodálatot nagy vitapartnerre, a *Vanitatum vanitast* író Kölcsey legalább ugyanannyira megérdemli. S a másik költői párhuzam: a *Gondolatok a könyvtárban* Vörösmartyja a vers végén kifejtett limitált, korlátozott nemzeti fejlődéshitét (korlátozottnak, mert így ír: „... olyan magasra tettük, mint lehet...”) azután fogalmazza meg, miután előzőleg már a ciklikus történetfelfogás érvényét is behatárolta, Kölcseyhez hasonlóan a föld jövőjének természettudományos felfogására utalva: „... míg a föld ki nem hal / s meg nem kövülnek élő fiai...” Mi ez, ha nem közös sajátosságuk, a heroikus pesszimizmus (s a szónak ebben az értelmében én is egyetértek Lukácsy kérdőjeles fogalomhasználatával), mely a reménytelenség, a végső kilátástalanság biztos tudatában is vállalja az eszmények jégében való cselekvést.

Szajbély Mihály

Vélemények az 1830-as évek magyar prózájáról

„Fáy-, Jósika-, Kisfaludy Sándor- és Kölcseynek részint komoly, részint szeszélyes dolgozatai szedik csaknem az egész zsebkönyv tartalmát. Költői apróságokat, mik jelen prózai korunkban remekségük mellett is alig érdekelnek, gyéren iktattaték almanachomba, hogy kötetlen tollú darabnak annál több hely jusson.” — fogalmazott Heckenast Gusztáv, az *Emlény* kiadója, az almanach 1838. évi kötetének előszavában. A „kötetlen tollú” darabok között első helyen a *Kárpáti kincstár* áll. Az, hogy Kölcsey nem valamely lírai darabbal, hanem prózával jelentkezett, a korabeli olvasó számára több okból sem jelenthetett meglepetést. A *Himnusz* költője már az almanach előző évi kötetében sem verssel, hanem a *Vadászslak* című novellával szerepelt, a próza Heckenast által emlegetett térhódítása pedig természetes, jóleső változás volt a harmincas évek olvasóközönsége számára; az, hogy a líra népszerűség tekintetében nem vetekedhet a prózával, ez idő tájt vált egyértelművé. Heckenast persze üzletemberként figyelt fel erre a változásra, s a nagyobb anyagi haszon reményében igyekezett kora legnevesebb íróinak prózai darabjaival megtölteni almanachját. Aligha feltételezhető azonban, hogy Kölcsey, akár csak Vörösmarty és Bajza (hogy csak a legnagyobbakat említsen), hasonló megfontolásból fordultak a novella számukra korábban ismeretlen műfaja felé. Akkor hát mi készíthette őket erre? A szakirodalom mind- eddig kevésbé foglalkozott ezzel a kérdéssel. Vörösmarty elbeszélései kapcsán Gyulai Pál szerkesztői szükségét emlegetett¹; Kölcsey és Bajza monográfusai (Jancsó Benedek², Szauder József³, Szücsi József⁴) inkább csak röviden és tényszerűen ismertették a harmincas években született novellákat, mintsem a prózával szembeni korabeli elvárások felől próbálták volna meg értelmezni őket. Egyedül Jancsó utalt röviden arra, hogy a lap- és folyóirat-irodalom fejlődésével együtt járt a novellairodalom fejlődése, a közönség érdeklődése megnőtt a műfaj iránt, s ez készíthette Kölcseyt arra, hogy maga is kísérletet tegyen a széppróza terén. Dolgozatomban a prózáról kialakult korabeli nézetek részletesebb vizsgálatával ezt az értelmezési lehetőséget szeretném kibontani.

(*Kölcsey novelláinak korabeli fogadtatása.*) A *Vadászslak*nak és a *Kárpáti kincstár*nak nem kisebb korabeli recenzienseik voltak, mint Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc⁵. Mindkettőjük véleménye elismerő. Szavaik súlyát akkor érzékelhetjük igazán, ha azt is tudjuk, hogy mit írtak az 1837-es, illetve 1838-as *Emlény* egyéb epikus darabjairól. Vörös-

marty legelőbb Kisfaludy Sándor *Somlai vérszüret* című regéjéről szól, s bár szavaiból kicseng az idős költő iránti tisztelet, mégis érezhetően azokkal ért egyet, akik „a” regéket, ’s különösen a’ legújabbakat igen pongyoláknak, áradozóknak, ’s a’ bennök előforduló caractereket, ha nem örökké ugyanazok is, legalább sokkal egyszerűbbeknek találják, mint az érdekességgel ’s a’ költészet’ kívánataival megférhető volna.” E finom bírálat mögött nyilván ott húzódik a regével, mint elavulófélben lévő epikus műfajjal szembeni tartózkodás is. Kisfaludy munkájának bírálatát után tér rá a recensens Kölcsey elbeszélésének tárgyalására. A korabeli recenziók a vizsgált mű tartalmát általában igen részletesen és hosszadalmasan ismertették. Annál inkább meglepő, hogy Vörösmarty a *Vadászlak* tartalmát egyetlen, nem is túl hosszú mondatban foglalta össze. E tömörség persze jelentésszerű. Vörösmarty azt igyekezett érzékeltetni vele, hogy Kölcsey novellájának lényege nem a cselekményben, hanem a cselekmény mögött álló pszichológiai ábrázolásban van. „A’ történet igen egyszerű ’s ha az eredetiségvitató uraknak úgy tetszik, nem új, de mennyire újja ’s érdekessé van téve az által, hogy mind ezen bukásnak, ’s szenvedésnek Andaházyban egy mélyen érző ’s szenvedő tanúja állítatik elő. Andaházyznak érzékeny ’s részvevő lelke azon mély folyam, mellynek tükrében az egész borzasztó történet felsugárzik” — fogalmaz Vörösmarty, majd részletesen ismerteti e „felsugárzás” stációit; olyan részletességgel, ahogyan annak idején cselekményt ismertetni volt szokás. Mindössze néhány apró jelenetet kifogásol, melyek esetében a lélekábrázolás „néhány valóságos dolgokat hagyja fenn”, dicsérőleg emeli ki ugyanakkor a börtönábrázolást, mely „jeles különösen ’s megrendítő mély valósága ’s hív festése által.” Gaal György *Badaacsonyi Lenka* című novellájáról viszont, mely az almanachban Kölcseyét követi, alapvetően rossz a véleménye, mégpedig azért, mert a talányos és fordulatos cselekmény, a szereplők különféle viszontagságainak leírása közepette „a’ történet belső élete hibázik. ’s lelki állapotok ’s viszonyok nincsenek oly figyelemmel tartva, mint a’ külsők, holott azoknál sokkal nagyobb gondot és erőt kívánnak.” Toldy, hasonlóan Vörösmartyhoz, a pszichológiai ábrázolást emeli ki az egy évvel később megjelent *Kárpáti kincstár* című novella esetében is. „E’ darab azok közé tartozik, melyeket előkelőleg pszichológiai beszélyeknek nevezhetni, mert itt a történet nem annyira magáért mondatik el, ’s azon hatásért, mellyre a történetek számítvák; hanem inkább hogy alkalmul szolgáljon a’ költőnek számos, lelket és életet tárgyazó elméletei, nézetei, észrevételeinek concrete előadására. [...] az elbeszélőt minduntalan a’ philosophus magyarázó váltja fel, ’s a’ történet maga is sokkal inkább csak belső, vagyis, szenvedelmek’ története, mint tetteké.” A lélekábrázolás és a cselekmény szerves egységbe forrasztását emeli ki Jósika *A hűtlen szív* című elbeszélése kapcsán is, s mindent összevetve úgy tűnik, hogy novellaeszménye, akárcsak Vörösmartyé, nagyjából ahhoz a Wolfgang Menzeléhez hasonló, aki 1828-ban megjelent *Die deutsche Literatur* című munkájában a romantika regényfelfogását elsőként hajlította el a későbbi Junges Deutschland prózaszemléletének irányába.⁶ Menzel novella-meghatározása, melyet 1834-ben vetett papírra, a következőképpen hangzik: „Novella alatt általában egy kicsi, önmagában lekerekített elbeszélést értünk, mely azzal a különös szándékkal íródott, hogy valamely praktikus-filozófikus vagy esztétikai alapfogadatot, mint jelentőségteljeset, a maga teljes terjedelmében kifejezésre juttasson és az olvasó szórakoztatása kedvéért kidiszítsen.”⁷ Menzel véleményének

idézésével azonban már eljutottunk annak a kérdésnek a fölvetéséig, hogy milyen vélemények fogalmazódtak meg a prózáról, ezen belül a novelláról a kor magyar, illetve a magyar fejlődés szempontjából ez idő szerint legérdekesebb német irodalmában.

(*Vélemények a prózáról a kor német és magyar irodalmában.*) Még egyszer belelapozva az *Emlény* 1837-es és 1838-as kötetéről készült kritikákba, megállapítható, hogy Vörösmarty is, Toldy is sokkal részletesebben foglalkozott a zsebkönyvek prózai darabjaival, mint a bennük található lírai költeményekkel, s e tény még akkor is a próza súlyának megnövekedéséről tanúskodik, ha Toldy vitába szállt Heckenast előszavának előadásom kezdetén idézett megállapításával, mondván: nem a líra általában, csupán a rossz líra veszítette el közönségét a korban. Egészében véve azonban Toldy maga is tökéletesen tisztában volt azzal, hogy az 1830-as években jelentős átalakulás ment végbe az egyes műfajokon belül éppen úgy, mint a műfajok hierarchiájában, sőt éppen ő volt az, aki e változás lényegét világosan és tömören megfogalmazta *Visszatekintés irodúránkra 1830—6* című, a *Figyelmező* hasábjain 1837 elején, hat folytatásban megjelent nagy tanulmányában. Eszerint a líra mindinkább az egyszerűhöz és a népihez közelítve elhagyja az érzelgést és a dagályt; egyre kedveltebb lesz és egyre több művelőre talál a ballada; a dráma „napról-napra drámaibb lesz”, míg az eposzt „a’ kor természeténél fogva” a regény váltja fel.⁸ Toldy tehát a regény előretöréséről beszél, nyilván azért, mert az eposzsal e prózaformát állíthatta legtermészetesebben szembe. A mai kutatónak azonban inkább a novellák számának gyarapodása tűnik fel a korabeli folyóiratok és almanachok lapozgatása közben. A műfaj fejlődésében fontos szerepet játszó Aurora⁹ 1824. évi kötetében 64 oldalnyi líra, 109 oldalnyi verses epika és 121 oldalnyi próza található, míg az 1834. évi kötetben csupán 45 oldal jutott a lírának, 28 a verses epikának, a próza viszont 212 oldalt foglalhatott el. Hasonló arányeltolódást figyelhetünk meg az 1825., illetve 1835. évi kötetek összehasonlításakor¹⁰, annak ellenére, hogy az 1825-ös *Aurorában* jelent meg Kisfaludy *Tihamérja*, a 20-as évek egyik legterjedelmesebb elbeszélése, mely önmagában elfoglalta a próza által kitöltött oldalak csaknem kétharmadát. Tíz év alatt a próza súlya tehát alaposan megnövekedett. Ez derül ki Szinnyi Ferenc statisztikai adataiból is, melyek szerint 1822—1830 között (kilenc év alatt) 109 eredeti magyar novella született, míg 1831—1835 között (öt év alatt) már 161. Utóbbiak döntő többsége, mintegy 80 százaléka egyébként a vizsgált periódus utolsó három esztendejében látott napvilágot; a műfaj igazi felfutása tehát ekkor kezdődött.¹¹ Szinnyi (s az ő nyomán a későbbi szakirodalom) mindebből a műfaj természetes fejlődésére, megizmosodására következtetett, s nem is jogtalanul; véleményem szerint azonban adataiból az imént emlegetett ízlés- és műfajváltás jelei is kirajzolódnak.

Az Aurora kötetaineinek vizsgálatából kitűnt, hogy a próza, terjedelmét tekintve, a verses műfajok elé került a harmincas években. A mennyiségi növekedés azonban nem feltétlenül járt együtt a novellák esztétikai értékének emelkedésével. A kor kritikusai számára éppen az jelentette a legfőbb feladatot, hogy világosan elhatárolják az értékes prózai műveket a közönségirodalomtól, mely a húszas évek idejéig elvárásrendszerét trivializálva mindinkább elburjázott az új évtizedben. Korábban a fő

hangsúly a minél érdekesebb, esetenként vérfagyasztó vagy éppen humoros fordulatokban gazdag cselekményen volt; mellette a karakterfestés, a lélekábrázolás, a reális kor-, illetve környezetrajz lényegtelen kérdéssé zsugorodott. A harmincas években, szoros összefüggésben a kor mindinkább politizáló, az irodalmat tudatosan társadalomalakító célok szolgálatába állító irodalomfelfogásával, megfordultak az értékelés szempontjai; kiűnt ez Vörösmarty és Toldy bírálatából is. A német irodalomban a Junges Deutschland törekvései a meghatározóak ebben az időben. „A próza fegyver most, melyet élesítenünk kell” — fogalmazott Wienberg *Ästhetische Feldzüge* című munkájában, mely 1834-es megjelenése után nyomban a mozgalom íróinak bibliájává lett.¹² Az idézett mondatból már az is sejthető, hogy a Junges Deutschland irodalomfelfogásában különleges szerep jutott a prózának; úgy tartották, hogy az irodalom korábban közkedvelt formái érdektelenné váltak. Álláspontjuk nem volt előzmények nélküli. Wilhelm Hauff már 1828-ban arról írt, hogy a csodákkal teli mesevilág elveszítette közönségét, éppen úgy, mint a líra, míg a dráma csak a színházi embereket érdekli; most a novella ideje jött el.¹³ A Junges Deutschland teoretikusai világosan látták, hogy az irodalom csak akkor válhat politikai célok elérésének eszközévé, ha mindenkit érintő problémákkal mindenki számára érthetően és érdeklődést keltően foglalkozik; erre a szerepre pedig a művészi próza túnt számukra a legalkalmasabbnak, mely mintegy átmeneti formát kínált a száraz retorika és a szubjektív, érzélgős líra között. Wienberg örömmel állapította meg: „Költőink prózaibbak lettek, prózáiróink viszont poétikusabbak, s ez igen jelentős változás, olyan változás, mely a kor örmélteli jelei és jelenségei közé tartozik, mivel a próza a mi megszokott nyelvünk és mindennapi kenyerünk, mivel prózában beszélnek a karok és rendek, mivel saját személyünket és jogainkat nyomósabban tudjuk prózában megvédelmezni, mint versben.”¹⁴ Ilyen és ehhez hasonló megmondolások, irodalom és élet szoros összefüggésben való látása¹⁵ állhatnak annak a ténynek a hátterében, hogy az „ifjúnemeket” által létrehozott irodalmi termés döntő többsége prózai művekből áll. Hamarosan, már 1837-ben megszületett a próza korszerűségét elméletileg is igazoló mű, Theodor Mundt *Die Kunst der deutschen Prosa* című munkája. A regény mellett Mundt a novellát tartotta legalkalmasabbnak a társadalmi kérdések szépirodalmi ábrázolására. Véleménye szerint e forma képes a költészetnek és a prózának valamenynyire színrányalatát zseniálisan egyesíti, éppen ezért nem csupán a legújabb idők prózairodalmának, hanem költészetének is a középpontjába került. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy a novella és a regény elmélete között nehéz különbséget tenni.¹⁶ Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy íróársai még nála is nagyobb szerepet tulajdonítottak a novellának. „Meg kell hódítanunk a publikumot, s ehhez éppen a novellák szolgálnak legjobb eszközül” — írta Gutzkow egyik, 1833-ban kelt levelében.¹⁷ „Örülök, hogy epikus tervei vannak (értem ezalatt a tervezett novellát). Véleményem szerint ez a kor egyetlen lehetséges műfaja” — írta Immermann 1830 októberében Heinenek.¹⁸ Annak a Heinenek, aki vezető szerepet játszott az irodalom feladatainak újrafogalmazása, Goethe tekintélyének megtépázása, a művészeti korszak éterikus irodalomfelfogásának trónfosztása terén, s aki maga is tudatosan fordult a prózai műfajok felé. „Régóta beláttam, hogy versekkel nem lehet többé igazán előrejutni és ezért a jó prózára adtam a fejem. Mivel azonban a prózában semmire sem megy az ember a szép idővel, a tavaszi napsütéssel, májusi örömmel, a sárga violával és a csiviteléstől hangos fákkal,

az új forma mellé új anyagot is kellett keresnem; és ez arra a szerencsétlen eszmére vezetett, hogy eszmékkal foglalkoztam, és [...] a dolgok végső okain, az emberi nem meghatározásán gondolkodtam, azokon az eszközökön, melyek segítségével az emberek jobbakká és szerencsésebbekké tehetők stb."¹⁹ A témakör monográfusa, Georg Kurschiedt persze bőven talál helyesbítenivalót az idézett önvallomásban: Heinere korábban sem volt jellemző, hogy csupán a tavaszi hangulatok költője lett volna, s nem a prózai műfajok felé való fordulás hozta magával a társadalmi valóság iránti érdeklődést, hanem éppen fordítva, az új tartalom követelt magának új formát. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a próza új, korábban figyelmen kívül hagyott területeket, témaköröket hódíthatott meg az irodalom számára. A korszak fő jelszavává az *időszerűség* vált. Wienburg azt fejtegette, hogy az írónak le kell szállniuk a földre, a hétköznapi életbe abból a világtól elzárt, elvarázsolt, ideális szférából, ahol korábban éltek, olyanokká kell válniuk, mint a többi ember, s ha valamiben mégis különböznek tőlük, akkor csak abban, hogy ők úsznak legelől a mindennapi élet árjában.²⁰ A valóság iránti érzékenység és igény megnövekedésére, valamint a prózai formák, különösen a novella ezzel párhuzamos előtérbe kerülésére hosszasan idézhetném még a példákat, számunkra azonban most fontosabb az, ami mindebből logikusan következett: az irodalmi alkotások megítélésénél is fő szemponttá vált az időszerűség, az életközelség, s ezzel együtt a hiteles ábrázolás, a lélektani hitelesség.

A Junges Deutschland irodalomfelfogásának komoly recepciója volt Magyarországon. Kazinczy Gábor táborszervező törekvései közismertek.²¹ Erdélyi János 1836—1838 között magyarra fordította Wienburg említett alapművének jó kétharmadát *Eszttétikai táborozások címmel*.²² Mundt munkáját pedig már 1837-ben, azaz megjelenésének évében részletesen ismertette a *Figyelmező*, a következő kommentárral: „Merész a szerzőnek azon állítása, hogy egy idő jövend, midőn a' poetai nyelv utolsó különbözősését a' rimet is el fogja veszteni 's ez többé a fület nem fogja kecsgetetni. Azonban a dolog nem éppen lehetetlen, ha a' prosa, úgy mint most, folyvást igyekezni fog a' poetai nyelvvel egygyé olvadni. Mi maradt még a' költészetnek a' nyelv' különböző formáiból? Az eposi nem felolvadt a' románban, csak a ballada áll még; a didaxisi forma egészen elenyészett. A' dráma mind inkább húzza magához a prosát; 's a' lyrai nemben még csak a dalnak, igaz hogy igen tág mezején uralkodnak a' szorosabb poetai formák.”²³ Bennünket azonban ennél a már többek által tárgyalt általános recepciónál jobban érdekel a prózával kapcsolatos nézetek hazai alakulása. Kevésbé fontos kérdés, hogy mennyiben kell számolnunk e téren közvetlen hatással és mennyiben a kor közös kihívása által életre hívott párhuzamossággal; a lényeg az, hogy az új prózafelfogás erőteljes nyomai nálunk is megtalálhatók.

Általánosságban elmondható, hogy a kor magyar irodalomfelfogásában teret nyertek az utilitarista elemek; bizonyos esetekben mintha a felvilágosodás évtizedeiből ismert érvkésztlet született volna újjá. Szontágh Gusztáv úgy fogalmazott *Románok és novellák* című hosszabb tanulmányában, hogy „A' költészet lelkünk' alsó tehetségeit műveli: a' képzelődést és érzelmet, izlésünket formálja, erkölcsünket szelidíti, a' szívet képezi.”²⁴ Gondol Dániel úgy summázta véleményét *Regény és dráma, párhuzamban* című értekezésének bevezető fejezetében, hogy „a művészet célja erkölcsjavítás oktatás által”, hozzátéve azért, hogy „a műsoha-

sem az által hat az olvasóra vagy szemlélőre, ha valamely erkölcsi tanulság teszi annak alaptárgyát, hanem az által, ha a választott tárgy művészig van előállítva.”²⁵ Egyértelműen a harmincas évek új irodalomszemléletének jelenlétére utal viszont, hogy a szívképzés és erkölcsjavítás célját leginkább a regény által vélik elérhetőnek; olyan műfaj által tehát, amelyet a 18. századi esztétikák még legalulra helyeztek az irodalmi műfajok hierarchiájában, ha egyáltalán méltónak találták arra, hogy foglalozzanak vele. Szontágh úgy fogalmazott, hogy az irodalom ember- és nyelvművelési hatása a regényekben összpontosul, „mert egy sem mérkőzhetik velők köre” terjedelmére ’s eszközei szabadságára nézve. A’ lyra csak belső állapotainkat festi, a’ dráma karaktert ugyan és cselekményt, de a’ dialog és színi hatás által van korlátozva. A’ hősköltemény [...] valóságos és nevezetes történeteket kíván meg, még pedig kötött előadásban: midőn a’ regény tárgyát tetszése szerint a’ valódi vagy költött világból választhatja, azt prózában, dialogban, levelekben, elbeszélve vagy vegyesen adhatja elő, ’s a’ reflexiót is még nagyobb mértékben használhatja mint a’ dráma, mi által már némileg a’ philosophiával érintkezésbe jön.” A regény éppen e kötetlenségének köszönheti rendkívüli népszerűségét, ezért remélheti tőle Szontágh a nyelv, a műveltség hatásos terjesztését. Gondol Dániel véleménye lényegében hasonló. Úgy véli, a művészet egyetlen neme „sem rendelkezik az erkölcsi hatás azon szembetűnő erejével, mellyel a regény és dráma. S e kettő közül a regény még talán szembetűnőbb; minthogy a benne elhintett eszme s gondolkozásmód, a kifejezési s előadási tökély által, az olvasó közönség erkölcsén és ízlésén uralkodóbbá válhatik.” Egyértelműen és lényegében felvilágosodást idéző reminiscenciák nélkül figyelhető meg az ízlésváltás a fiatal Szalay Lászlónak a *Muzarion*ról írott bírálatában, melyben a lírával szemben az elbeszélői műfajokat, azokon belül is a regényt és a novellát helyezte előtérbe.²⁶ S ha a korszak magyar regény- és novellairódmáról szóló kritikákat olvassuk, akkor a megítélési szempontok között már elvtelve is alig találunk a 18. század művészetszemléletére emlékeztető elemeket.

A Junges Deutschland írói francia minták után indultak, s az irodalmi ízlés hazai átalakulásának egyértelmű jele, hogy a korábbi német orientáció helyett egyre erőteljesebben teret nyert Magyarországon is az újabb francia, s mellette az angol irodalom. Mindkettő elsősorban élet-szerűsége, időszerűsége, valóságérzékenysége miatt. A *Figyelmező* kritika azért dicsérte Théophile Gautier egyik regényét, mert abban a leírások „nem bitangok, mint a’ románíró-sereg’ legtöbbször[ne]l] kik szegény képzeletökből meritik a’ színeket; nála élet minden, és való.”²⁷ Bajza (Széplaky Erneszt álnéven) egy kötetnyi külföldi elbeszélést adott közre 1836-ban, azzal a bevallott céllal, hogy „ifjú költőinknek, kik erejüket a művészet ezen szinte nehéz nemében kísértendik meg, példányul szolgálhassanak arra, miként lehet a nálunk még mindig divatozó előadási szélességet kikerülni, túl vitt képek helyett valódiabb, életből kikapott alakokat, érzélgés helyett érzéseket festeni.” Övott a Lafontaine-i, Kotzebue-i siránkozásoktól, a múlt századi ízlés fordítások által való tovább-éltetésétől, s az érzélgős németek helyett Irwing, Bulwer, Goethe és Walter Scott munkáira hívta fel a figyelmet.²⁸ Toldy korábban már idézett visszatekintésében, melyben a magyar irodalom alakulását mérte fel 1830 és 1836 között, szintén a régi ízlés, azaz ízléstelenség szívós fennmaradásáról panaszkodott, s a kevés számú, dicsőretré érdemes mű közül Goldsmith *A Wakefieldi lelkésze* mellett éppen Bajza gyűjteményét emelte ki.

Szontágh szintén az angolok (Fielding, Smollet, Sterne, Goldsmith, Scott és Bulwer) teljesítményét dicsérte; az ő műveikből világosan kitűnik, hogy „a' regény az ember és világ' valódi képét ábrázolja, fölfedezi az emberi gondolat', érzelem' és akarat' legtitkosabb rugóit, a világ forgása' legmélyebb indítóokait.” Az ő munkáikkal a regény alacsonyabb rendű formáját állította szembe, melyben nem a tapasztalás, hanem a képzelet, nem a valóságábrázolás, hanem az érdekes és meglepő játszsa a fő szerepet.²⁹ A *Figyelmező* 1837-ben hosszabb cikkben foglalkozott az angol regényekkel, s azt az általános következtetést vonta le, hogy dacára a költők és metafizikusok álmodozásainak a képzelőerő érzékek feletti hatalmától, annak lehetőségei valójában nagyon is korlátozottak a természet és a tapasztalás határtalanságához képest.³⁰ Bajza már 1833-as, *A regény-költészetről* című tanulmányában leszögezte, hogy valóságábrázolás nélkül nem képzelhető el beszély, s kiemelte a „psychológiai igazságú” karakterfestés fontosságát.³¹ Hiteles lélekábrázolással azonban még ritkán lehetett találkozni a harmincas évek magyar irodalmában. Eppen ezért köszöntötte Toldy oly lelkesen Csató Pált, aki *A fiatal szív* című elbeszéléssel „psychológiai novelláink’ igen kis számát olly becses művel nevelte” s megmutatta, hogy mindenféle bántó túlzás, „méreg és tör, rejtélyek és csalódások nélkül” milyen nagy hatást lehet elérni.³² Kölcsey novellái ugyancsak a lélekábrázolás akkoriban még meglehetősen töretlen útján jártak; innen érthető az a lelkesedés, amellyel Toldy és Vörösmarty méltatták őket korábban ismertetett kritikáikban.

Visszatérve most már az írásom elején fölvetett kérdésre, úgy vélem tehát, hogy Kölcsey (Vörösmartyval és Bajzával együtt) ennek a prózai műfajok felértékelődését magával hozó izlés- és szemléletváltozásnak a jegyében fordult a regény lehetőségét is magában hordozó³³ novella-forma felé. Mindezen túl azonban, befejezésül, hadd kockáztassak meg még egy hipotézist. Kölcsey már 1826-ban, *Nemzeti hagyományok* című tanulmányának befejező részében eltöprengett élet és irodalom kapcsolata fölött, s úgy vélte, a „nemzet szívéhez” azért lehetne legkönnyebben a drámairodalom segítségével utat találni, mert „A poézis minden nemei közt ez áll a közönséges életkörrel legegyszerűs, s legkönnyebben érezhető összefüggésben. Az eposz és líra mindketten életet hagynak szemünk előtt lebegni, de ezen élet a poétával együtt tűnik fel, s bizonyos távolságban, bizonyos emelkedésben áll felettünk: a drámából ki kell a poétának tűnnie, mellettünk és körülöttünk ömledez a megnesesített élet...”³⁴ Kölcsey számára tehát a dráma tűnt a legélethöz közelebbi műfajnak — a harmincas évek irodalomszemléletében viszont ezt a szerepet a regény és a novella vette át. Ám a dráma ekkor sem került az elavult műfajok lomtárába. A Junges Deutschland teoretikusai számára magától értetődő volt az, hogy a próza magasabbrendű a líránál; eltöprengtek viszont az általuk szintén nagyra becsült dráma és a novella viszonyáról. Mundt szerint a drámának a költészet egész architektonikája győzedelmeskedik; újában azonban túlságosan is ünnepélyessé és emelkedetté vált, éppen ezért a németeknek most inkább az életközeli novellával kellene valamit kezdeniük.³⁵ Felmerült a novella és a dráma rokon voltának kérdése is. Georg Reinbeck arról elmélkedett, hogy amíg a regényből az emberi élet a maga teljességében bontakozik ki, addig a novella annak egyetlen epizódját ábrázolja. S hozzátette: „Ezen egyetlen tényre való összpontosítás

által, melyben eldől egy emberi sors, a novella a dráma felé közelít.”³⁶ Hasonló nézeteket mások is vallottak a korban. Éppen ezért egyáltalán nem tartom lehetetlennek, hogy Kölcseyt megérintheették e gondolatok, és szerepet játszhattak abban, hogy 1826-os, töredékben maradt dráma-kísérlete után maga is a novella műfaja felé fordult élete utolsó éveiben.

JEGYZETEK

¹Vörösmarty Mihály összes művei. S. a. r. Solt Andor Bp., 1974. 13. k. 238—239. l.

²Jancsó Benedek: *Kölcsey Ferenc élete és művei*. Bp., 1885. 409—415 l.

³Szauer József: *Kölcsey Ferenc*. Bp., 1955. 245—253 l.

⁴Szűcsi József: *Bajza József*. Bp., 1914. 214—223. l.

⁵Figyelmező, 1837. I. félév 4—6. l., 1837. II. félév 305—310. l.

⁶Brauer: *Geschichte des Prosabegriffes von Gottsched bis zum Jungen Deutschland*. Frankfurt/M. 1938. 112. l.

⁷„Man versteht in der Regel unter einer Novelle eine kleine, in sich selbst abgerundete Erzählung, welche in der besondern Absicht geschrieben werden, irgendeinen praktisch — philosophischen oder ästhetischen Hauptsatz als bedeutungsvoll im ganzen Umfange des Wortes erschienen zu lassen und dem Gemüthe des Lesers einzuprägen.” Friedrich Sengle: *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815—1848*. Bd. 2: Die Formenwelt. Stuttgart, 1972. 835. l.

⁸Figyelmező, 1937. I. félév 43. l.

⁹Szalay László: *Észrevételek a Muzárium III. és IV. kötetéről*. Muzárium, 1833. I. füzet, 92. l., Szinnyei Ferenc: *Novellairódmunk Jósikáig*. ItK, 15—31., 143—169. l.

¹⁰1825: Lira 75, verses epika 45, próza 166; 1835: líra 44, próza 194, verses epika nincsen.

¹¹Szinnyei i. m. 17—19. l.

¹²„Die Prosa ist eine Waffe jetzt und man muß sie schärfen.” Ludolf Wienbarg: *Ästhetische Feldzüge*. Hamburg. 1834. 139. l.

¹³Karl Konrad Polheim: *Theorie und Kritik der deutschen Novelle von Wieland bis Musil*. Tübingen, 1970. 63. l.

¹⁴„Unsere Dichter sind prosaisch geworden, unsere Prosaiker aber poetischer, und das ist ein bedeutsamer Wechsel, ein Wechsel, der zu den erfreulichen Zeichen und Erscheinungen der Zeit gehört, weil Prosa unsere gewöhnliche Sprache und gleichsam unser tägliches Brot ist, weil unsere

Landsstände in Prosa sprechen, weil wir unsere Person und Rechte nachdrücklicher in Prosa vertheidigen können, als in Versen.” Wienbarg i. m. 134—135. l.

¹⁵Hartmut Steinecke: *Romantheorien der Restaurationsperiode*. In: *Romane und Erzählungen zwischen Romantik und Realismus*. Stuttgart, 1983. 19. l.

¹⁶Polheim i. m. 71—72. l.

¹⁷„Man muss die Meinung des Publikums erobern, und gerade sind Novellen dazu das beste Mittel.” Sengle i. m. 819. l.

¹⁸„Es freut mich, daß Sie was episches vorhaben (Ich meine nämlich die projektierte Novelle). Es ist nach meiner Ansicht die einzige Dichtsart der Zeit.” Sengle i. m. 828. l.

¹⁹„Ich hatte längst eingesehen, daß es mit den Versen nicht mehr recht vorwärtsging und deshalb verlegte ich mich auf gute Prosa. Da man aber in der Prosa nicht ausreicht mit dem schönen Wetter, Frühlinnsonne, Maienwonne, Gelbveiglein und Quetschenbaumen, so mußte ich auch für die neue Form einen neuen Stoff suchen, dadurch geriet ich auf die unglückliche Idee mich mit den Ideen zu beschäftigen, und ich dachte nach über die (...) letzten Gründe der Dinge, über die Bestimmung des Menschengeschlechts, über die Mittel wie man Leute besser und glücklicher machen kann, usw.” Georg Kurschiedt: *Engagement und Arrangement, Untersuchungen zur Roman- und Wirklichkeitsauffassung in der Literaturtheorie vom Jungen Deutschland bis zum poetischen Realismus Otto Ludwigs*. Bonn, 1980. 106. l.

²⁰Kurschiedt i. m. 114. l.

²¹T. Erdélyi Ilona: *Az ifjú Magyarországon és Kazinczy Gábor*. Bp., 1965.

²²T. Erdélyi i. m. 688—744., 1021. l.

²³Figyelmező, 1837. I. félév 149. l.

²⁴Figyelmező, 1937. I. félév 111. l.

²⁵Gondol Dániel: *Regény és dráma, párhuzamban*. In: *Kisfaludy Társaság Evlapjai*. Pest, 1840—1841. 58., 59. l.

²⁶Szalay i. m.; Fenyő István, Németh G. Béla, Sötér István: *Irányok. Romantika, népiesség, pozitívizmus*. Bp., 1981. 137. l.

- ²⁷Figyelmező, 1838. 30—31. l.
²⁸Bajza József összegyűjtött munkái. Bp., 1899. II. k. 472. l.
²⁹Figyelmező, 1837. II. félév. 8. l.
³⁰Figyelmező, 1837. II. félév 35—42. l.
³¹Bajza i. m. IV. k. 104., 118. l.
³²Figyelmező, 1837. I. félév 64. l.
³³Kulin Ferenc: Az epikus Kölcsey. In: Kulin Ferenc: *Közelítések a reformokhoz*. Bp., 1986. 106—126. l.

³⁴KFÖM I. k. 523. l.

³⁵Polheim i. m. 69—70. l.

³⁶„Durch diese Concentrirung das Interesse auf eine einzelne Thatsache, in welcher ein menschliches Schicksal entschieden wird, nähert sich die Novelle dem Drama (...)“ Polheim i. m. 36. l.

Fried István

Filológiai megjegyzések néhány Kölcsey-műhöz

Viszonylag kevesen idézték eddig Horváth János megállapítását: „Ő klasszikus: vágyban, gondolatban, s ahol azt érvényesítheti: kritikában; de »önmagával küszködő« békétlen romantikus a gyakorlatban.¹ Szegedy-Maszák Mihály főleg a „cselekvő rezignáció”-t szem előtt tartva véli megtalálni költőnk európai rokonait — a kései Byronban és Alfred de Vignyben.² Gáldi László viszont a *Vanitatum vanitast* és Eminescu *Glosszáját* egybevetve jelenti ki: „a két költő lelki alkata (...) csodálatosan egyező vonásokat mutat”; majd a dolgozat summázataképpen: „Középeurópa szellemi önmagára-eszmélésének két egymáshoz igen hasonló fázisát képviselik.”³

Ami pedig Kölcsey irodalmi és bölcséleti gondolkodásának forrásait illeti: szinte a Kölcsey-filológia első lépéseitől kezdve bőséges vizsgálati anyaggal rendelkezünk. Esztétikájának és morálfilozófiájának összetevőit, ihletőit jórészt ismerjük, az antikvitás egyéniségeitől Bouterweckig, Sulzerig, Eschenburgnak többek által forgatott *Beispielsammlung*jáig, illetve a *Himnusz*t megelőző magyar költészetig.⁴ A forrásfeltárás művelői jeleskedtek a még oly rejtett előzmények, szóba jöhető művek felkutatásában, és nem hiányoznak a Kölcsey műveltségét bemutató eszmefuttatások sem.

Mindezek ellenére sem mondhatjuk el, hogy a Horváth János által tömören megfogalmazott tétel alaposabb bizonyítást vagy megnyugtató cáfolatot kapott volna. További nyomozásra van szükség ahhoz, hogy Kölcsey helyét tisztábban láthassuk a magyar irodalomban és a bölcsélet történetében, illetve jobban érzékeljük azt az európai (kelet-közép-európai) hátteret, amelynek ismerete nélkül Kölcsey értékelése, életművének értelmezése aligha lehetséges. A nagy egyéniség tisztelete olykor akadályozza a kutatást; Kölcseyt már kora, majd közvetlen utókora belekényszerítette a klasszicista szobrokéhoz hasonló, Ferenczy István által pontosan ábrázolt helyzetbe, amelynek Kölcsey inkább ábrázolója, mint igazolója volt. Nevezetesen a Winckelmann megálmodta-népszerűsítette apollói görögség és azzal kapcsolatban a nemzet iránt érzett morális elkötelezettség hőroisa lett Kölcsey; az a Kölcsey, aki *Országgyűlési naplójában* szembeállította a politika köznapjait és követeléseit vívódó költő-voltával; aki egyénisége megítélésének kulcsfogalmául a *szeszélyt* (Laune) jelölte meg, annak sterne-i vonatkozásait sem mellőzve.⁵ S végezetül az a Kölcsey, akinek árulkodó önvallomása szerint Cervantes, Swift, Pope és Sterne voltak legkedvesebb szerzői (Homérosz, Shakespeare és Goethe mellett), tehát jórészt azok, akiknek műveiből kihall-

ható ironikus hangvételéhez kapcsolta Friedrich Schlegel a romantikus irónia fogalmát és módszerét.

Még közelebb jutva Kölcseynek maga által megnevezett világához: a Szegegy-Maszáktól idézett szerzők mellett még egy, akár meglepőnek tartható, alkotót hívunk tanúnak, Alfred de Musset-t. A *század gyermekének vallomásai* (La Confession d'un enfant du siècle) című regényének II. fejezete példás szemléletességgel mutatja be a cselekvésre vágyó, de cselekvésében megakadályozott nemzedék útvesztését, a Napóleon hadjáratai, majd vereségei után következő korszak, a tétlen nyugalom morális nihilizmusát. S bár az 1810-es években fiatal magyarok — nyilvánvalóan — másképpen élték meg a restaurációt, mint a gyors karrier lehetőségétől megfosztott franciák, Kölcsey az 1810-es évektől kezdve végigkíséri a „csinálni, csinálni kellene” gondolatot csirájában elfojtó körülmények hatalma. S hogy ő ezt mindenki másnál mélyebben élte át, abban közrejátszott kényszerű magánossága, házi körbe szorítottsága. De már 1813-ban megírta Döbrentének, hogy érzi: nem szabad; lelkiállapotát (s mily jellemző ez Kölcseyre) Goethe versével érzékelteti:

Und da sucht das Aug' oft so vergebens
Ringsumher und findet alles zu!
So vertaumelt sich der schönste Teil des Lebens
Ohne Sturm und ohne Ruh.⁶

Tegyük mellé gyorsan az *Országgyűlési napló* 1833. március 16-i bejegyzését:

Kölcsey séta közben a „huszonnégy év előtt elhullott francia bajnokok sírhalmai” mellett halad el. „Nem a bajnokhalál, nem az idegen földben lett sír, nem a honn maradtak bánata tűnt előmbé. Napóleon és Európa, s benne és körülök annyi rendület, annyi törekedés, tett, remény, teljesedés és veszteség: ezek valának gondolataim. De e gondolatok közepében miért kellett a te képednek megjelenni, oh Haza?”

1809 Pozsonyára visszarévedve, nem dereng számára föl a nem is oly messzire lezajlott győri csata emléke; a „kor lelke”-t, a szabadságot zászlaján hordó francia sereg, és mindaz, amit képviselt, a „szűk jelenlét” tagadásaként tetszik ki, a nem teljesedhetett reményt követő „veszteség” nem csak (vagy nem elsősorban) személyes jellegű, az elmulasztott lehetőség okozta keserűség szólalt meg. S talán idekapcsolhatjuk a *Rebellis* verset is (másutt: *Átok*).⁷ A Kölcsey életében meg nem jelent vers datálása sem bizonyos, az egyik vélemény szerint 1815—1825 között,⁸ más vélemény szerint az 1830-as párizsi forradalom visszhangjaként az 1830-as években született.⁹ Ez utóbbi nem valószínű, sehol másutt nincs jele annak, hogy Kölcsey (az általa becsült Eötvöshöz és Szalayhoz hasonlóan) ily mértékben korfordulónak vélte a valóban korfordulóként számon tartható eseményt. A vers szókincsében vannak olyan nyomok, amelyek *A Szabadsághoz* (1825) mellé utalják (Járom rátok, gyáva népek... Járom a gyáván..., valamint az átok; e kettő egymás mellé rendelése olvasható az 1824-es *Vigasztalás* 6—7. sorában is). Amit azonban a Páris ígért (másutt: kínált), tudniillik a szabadságot, az semmiképpen nem vonatkozhat az 1789-es forradalom hatására, hiszen Kölcsey elvetette a forradalmi megoldást; a magyar jakobinus mozgalomról Kazinczy Ferenc révén bizonyára viszonylag részletes tudomása lehetett, de Kazinczy nézeteit ismerve, aligha a jakobinus terrorba fülő francia események iránt érzett rokonszenvéről informálta a

széphalmi mester tanítványát. Viszont az *Országgyűlési naplóból* idézetek azt látszanak sugallni, hogy Napóleon seregét nem hódítónak látta. Napóleon alakja feltűnik a *Vanitatum vanitasban* (Sándor, Etele, Mátyás után), továbbá a *Parainézisben* (Nagy Sándor és Etele, Mahomet és Nagy Károly császár, Julius Caesar és Napóleon csak eszköz valának a sors kezében). Idézetünk némi rokonságot mutat Hegel felfogásával a történelmi személyiségről, de ezen túl, Kazinczy Ferenc jelentőségét is hasonlóképpen tudja Kölcsey: „Eszköz volt ő a sors kezében”.

Ilyen módon bizonyos szövegösszefüggések, gondolati rokonságok alapján összegezhetjük feltevéssünket: a *Rebellis vers* „Páris ígért [kinált] szabadságot” sora Napóleon ajánlatát idézi.¹⁰ Egyelőre ennél többet aligha állíthatunk; nem tudjuk például, hogy mennyi tudomása volt Batsányi János közreműködéséről a magyarokhoz szóló felhívásban, mennyi Berzeviczy Gergely alkotmánytervezetéről; s azt sem, hogy Horvát István és részben Virág Benedek — messze ellentmondások nélküli való — bonapartizmusáról miféle ismeretekkel rendelkezett. Annyi azonban megkockáztatható, hogy a „sivatag jelen”-nek, a „hamar eltűnt remények”-nek, a „lángoló, de tárgyat nem lelt indulatok”-nak mint helyzetnek, állapotnak leírása bővebb kifejezése a még tartalmatlanul vágyódó egyéniség homályos érzéseként megnevezett „szűk jelenlét”-nek (*A fantázia*, 1811.) illetve az „Ismeretlen, szent Hazá”-t megidéző és ezzel szintén a „szűk Jelenlét”-et tagadó költői sóhajnak. (*A költő* 1826.) S így együtt a *Rebellis versben* csúcspontként megjelölt párizsi ajánlattal) lesz kerek és egész a kép: az ifjúságot a lehetőségektől megfosztottnak mutatja a költő, ehhez férfikora sem adott többet — viszont az elmulasztott lehetőségekért felelős mindenki, aki nem ragadta meg a kínálkozó alkalmakat.

Kölcsey helyzeteírása tehát sok szempontból megegyezik a Musset-ével, természetesen mindketten más-más következtetéseket vonnak le belőle. Fel kell figyelnünk arra, hogy a XVIII. századi latin költészet, majd Baróti Szabó és Berzsenyi állapotrajza csak kevéssé tér vissza Kölcseynél, mindenekelőtt a *Rákos* (1821) című versben, ahol a képkincset (és versformát) tekintve is Baróti Szabó meg Berzsenyi horatianizmusára lelünk. Viszont az epikus költeménynek szánt két töredék, a *Szondi* és a *Kölcsey* sokkal inkább Vörösmarty poétai tájai felé irányítanak, az epikai tárgyat szubjektívizálva, olykor szó szerint idézve például a *Zalán futását* („ősi dicsőség”). A *Szondi* csak a 15. sorral ér el az eposzi célkitűzéshez („Bajnokot énekel ő, ki hazánkért ontá nemes vért...”), addig a magát világában rosszul érző költőről szól („Haragos vihar éje rohant el Életemen...”), s mire a mű valódi tárgyához kezdene, elnémul, képtelen a folytatásra; mintha hirtelen elidegenedését a tárgytól jelezné áttérése az I. sz. 3. személyre. A magasra fokozott várakozás hevíti a *Kölcsey* című töredéket, a múltat felidéző költő azonban csak kijelenteni képes, megvalósítani nem: a kard és az ősi dicsőség fénye előtötte dalát, ez fog majd tovaáradni. Hiszen már a töredék 13. sorában elkomorul hangja, s a következőkben egy készülő tragédia körvonalazódik. A vállalkozás elszántságát nem a gondolat betegíti halványra, ellene szegül minden, körülmény, történelem, jelen. Ha 1831. december 29-ére elkészül a *Huszt*, amely mintegy palinódiája a régebbi epigrammának, a szentimentális romköltészetnek, akkor a következő nap termése a *Munkács*, amelyben szintén ott lebegnek a rémalakok, éppen nem a cselekvést hirdetve meg.

Anélkül, hogy eltuloznánk Kölcsey állapotrajzának hasonlóságát a Musset-ével, hangsúlyozni szeretnők: mirefe egyoldalúsághoz vezetett az a felfogás, amely megfeledezett arról: Kölcsey mindenekelőtt magatartásában, helyzetűdatában és műfajteremtő igyekezetében volt romantikus, és nem volt töde idegen az a fajta (neo)klasszicizmus, amely Goethe művész-szuverenitásban kapta legmegnyerőbb megfogalmazását, s amelyben egyként része van Wilhelm Meister tökéletességre, harmóniára és bölcsességre törekvő útkeresésének, Faust szüntelen tevékenységet igénylő, de a boldogság pillanatának megragadását is vágyó gondolatiságának és az életet, szenvedélyt a műnek, az életműnek alárendelő magatartásnak. Az a Kölcsey, akit Ferenczy István ábrázolt, az utókor felé pillantó Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos álta] sugallt antik rétor és bölcs; az a Kölcsey, aki műveiből rekonstruálható, korántsem ily harmonikus egyéniség.

Bár Kazinczy Ferenc „iskolájából” hamar kikerült, teljesen megszabadulni a klasszicizmustól nem tudott. S ha vonzalmát a XVIII. század olvasatában gondolkodásába rögződött antikvitáshoz megőrizte is, küzdött e vonzalom ellen, nemcsak tájékozódott az újabb esztétikai irányok felé, hanem vitakozva alkalmazta is nem egy tételüket. Mozgásterét azonban nemcsak a följobb körvonalazott gátak korlátozták, hanem a magyar irodalmi-bölcséleti fejlődés egy sajátossága is (amelyben osztozott a régió többi kultúráival). Nevezetesen az a tény, hogy a felvilágosodás eszmevilága szinte a XIX. század végéig (vagy azon túl) állandó kihívást jelentett a magyar gondolkodás számára. Ugyanis a XVIII. század — fogalmazzunk metaforisztikusan — nem ért véget Magyarországon azzal, hogy felszámolták a magyar jakobinus mozgalmat. Az építőművészet tanúsíthatja, hogy például a klasszicizmus nem avult el Pest-Budán még az 1840-es években sem. De azt is elmondhatjuk, hogy a felvilágosodás felvetette államjogi, politikai és bölcséleti problémák a politikai gondolkodásban vagy akár a teológiában továbbra is a választ igényelték. Kölcseynek ugyan viszonylag rövid ideig tartott „francia korszaka”, s főleg Kazinczy tanácsára másfelé is tekintett, de későbbi, a romantikát magában foglaló eszmevilága még számos felvilágosodott elemet tartalmaz. Ilyen módon nemigen jutunk célba, ha minden esetben a kortársi és legújabb európai jelenségekhez mérjük Kölcsey korszerűségét vagy korszerűtlenségét. Victor Hugoval szemben például többékevésbé a Goetheéhez hasonló álláspontot foglalt el, becüsülte az *Hernánit*, de fenntartásait sem hallgatta el. Ugyancsak feltűnést kelthet, hogy hányszor és milyen hangsúllyal szól a spanyol arany század drámaírásáról, már lasztóci levelében tud Lope de Vega egy fontos önjellemzéséről,¹¹ később Bouterweck nyomán a palást- és szablyakomédiákról, de maga (leszámítva egy megsemmisített ifjúkori kísérletét) nem kísérlétezt komédia írásával, s lényegében kikerülte, hogy Kisfaludy Károly vígjátékaról bármilyen lényegeset mondjon, ehelyett a komikum mibenlétét, illetve a vígjáték és a szomorújáték közötti különbséget fejtegette. Kölcsey ugyanis ifjúkorától kezdve foglalkozott a színházzal, s nem csekély örömmel olvashatta Lessing *Hamburgi dramaturgiájában* azokat a színházi elveket, amelyeket sok tekintetben maga is vallott. Lessing olvasását érezzük akkor, amikor elutasítja Voltaire drámaírását, s még tragikumfelfogásában is ott érezhetjük Lessing olvasóját.

A német felvilágosodás, majd Goethe és Schiller színházelmélete mellett Bouterweck¹² és August Wilhelm Schlegel¹³ dramaturgiai gondolatai járultak hozzá Kölcsey színházi nézeteinek kialakulásához. Ami-

re nyomatékkaal kell figyelmeztetnünk: Kölcsey osztotta Kazinczy véleményét Kotzebue megítélésében.¹⁴ Már Kazinczy is valamiféle irodalmi és nem irodalmi, hanem a közönségnek szóló színház antinómiájában gondolkodott, s egyetlen nem irodalmi jellegű, hanem a szélesebb rétegeknek szóló szindarabfordítását annak felvilágosodott tendenciájával mentette. Kölcsey egyfelől elutasítja a még az 1820-as évek magyar színpadjain is sikert biztosító német darabgyárosok („szibvásáros”-ok) „temérdek rakásra halmozott portékái”-t, természetellenességben marasztalva el őket, Kotzebue-t külön azért, mert a molière-i naivát „egy nagy ház leányára ruházta” (ugyanazért hibáztatja Szentjóbi Szabót, aki színművében a királylányt úgy szerepelteti, mintha „valamely falusi pap nem ismert gyermeke” lenne), másfelől azonban nem ellenzi a vegyes tónust, a torzításig menő karikatúrisztikus ábrázolást, a „pajkosság” és a „borzadás” együttes megjelenítését a színpadon — ha Shakespeare-ről vagy akár a nála valamivel kevésbé becsült Molière-ről van szó. S míg Kölcsey — részben Bouterweck nyomán — megértőnek bizonyul a tragikomikummal szemben (szép példája a *Lear király* egy jelenete!), addig mind a dráma osztályozásában, mind pedig Kotzebue és általában a színpadi sikerszerzők megítélésében klasszicista „reflexei” munkálnak; s bár a spanyol vígjátékokról szólva nem hiányolja az „erkölcsi oktatás”-t, következtetése, hogy tudniillik „felülegen jár minden komikai forma, tehát a vígjáték is”, szintén a rigorózusabb bíráló emlékezetét idézi. Látványosan mozdul el Kölcsey a kazinczys típusú „imitatio”-tól, a komikumról szerzett értekezése végén szükségesnek érzi, hogy differenciáljon, elválassza a „követés”-t a „stúdium”-tól, az „idegen tárgy és manír” átvételét az „idegen, nagy művek” tanulmányozásától. A magyar vígjáték követendő példáját Aristophanesben leli meg, és sóhaja („Bár költőink már egyszer a helléneket közelebből ismerni elkezdénék”) nem teljesen Kazinczy antikvitas-elképzelésének folytatása, hanem inkább a goethei gesztushoz hasonló magatartás megnevezése.

Kölcsey nem tud és nem is akar szabadulni sem a klasszicizmustól, sem a felvilágosodástól, jöllehet a francia klasszicizmus esztétikáját korán leküzdötte magában, s a német elméleti gondolkodásnak több fázisából merített egyszerre. Neoklasszicista tájékozódásának párhuzamait a lengyel irodalomban és művelődésben feltehetjük meg, a filaréték és filomaták (de maga Mickiewicz is) adaptálták a göttingai klasszika filológiai iskola eredményeit, Pindaroszkultuszuk éppen úgy erre a szellemi tájékra vezethető vissza, mint Kölcseyé.¹⁵

Ez a neoklasszicizmus lehetővé tette az újabb esztétikai gondolatok befogadását éppen úgy, mint az antikvítás mércéként hangoztatott tiszteletét. Nem vitás, hogy Kölcseynél (és korábban Kazinczynál) bizonyos mértékig az elitkultúrát szolgálta. Kölcsey a „bécsi pór nép multságára koholt alacsony tréfákat” egyazon szintre helyezi, mint a „puha érzelmességű darabok”-at, „melyeket a német nagy község visszafordult izléssel bámul”. Kölcsey (a *Wilhelm Meister tanulóvei* rajongójaként) bizonyára osztotta Goethe nézetét, aki a pajtában játszó színtársulat előadása kapcsán elmélkedik.¹⁶ Egy olyan darabot játszanak a színészek, melynek meséjét emígy körvonalazza a szerző: „két szerelmes hol a gyámjától, hol egymástól akar elragadni egy leányt” (típusában Kisfaludy Károly *A leányőrzője* rokon a Goethe-regényben megjelenítettel). „Csupa cselekmény, de igazi jellemek festése nélkül. Tetszik, gyönyörködtet. Illyen a kezdete minden színművészetnek” — olvashatjuk a továbbiakban. Kölcsey a vígjátékokról állítja, miszerint „erkölcsileg, em-

beri szokások, indulatok, szenvedelmek s karakterek leginkább csak külső, legszembevetőbb színeikben használhatnak". A vígjáték szerzőjének ezért van „szüksége tapasztalásra; neki az emberi külsőt s a bohó alakokat az élet szcénáiban kell felkeresni s velek megismerkedni...” Goethe a színművészetet a néző befogadás szerint osztályozza: „A műveletlen ember meg van elégedve, ha történi lát valamit; a művelt érezni akar, az elgondolkozást pedig csak az egészen kiművelt elme szereti.” Kazinczy, majd tőle némileg eltérő módon Kölcsey felfogása lényegében nem tér el a Goethéétól, Kazinczy fordításaival, Kölcsey pedig Körner *Zrínyijéről* írott bírálatával határozta el magát a játékszíni hatást a költészet és az „elgondolkozás” fölé emelő drámaírástól. S még *Játékszín* című, fiktív beszédében is, ahol a nemzeti játékszín létesítésére ösztönöz, még ott sem fogadja el a közönségsikerre bizton számítható színműveket, részben morális szempontból, részben a klasszicista esztétikából levezethető izlés-elv alapján állva megy el akár Kotzbeue, akár Iffland dramaturgiai leleményei, színpadismerete mellett. S talán az sem tette Kölcsey előtt rokonszenvesebbé őket, hogy a korszak (így a felvilágosodás) nagy eszméit váltották színpadjukon aprópénzre, vulgarizálták mindazt, amit náluk sokkal jelentősebb elődeik és kortársaik megfogalmaztak. S ha Kölcsey az 1810-es években még ugyancsak fanyalgott a magyar színházügyön, és elengedte maga mellett Döbrentei kérését, pályázna ő is színdarabbal az Erdélyi Múzeum pályázatán, az 1820-as években már érdeklődésének egyik fő területe a színház, a dráma. Talán Bouterweck fejtegetései is a színház felé irányították, kiváltképpen azok az oldalak, amelyekben a német esztétikus a nemzeti színházak szerepéről ír az egyes nemzeti irodalmakban. De August Wilhelm Schlegel nem egy eszme-futtatásában is találhatott töprengeni valót, ilyenekben például: „Ferner darf und muss im Drama die Nationalität am entschiedensten hervortreten”. E téren azonban a legfontosabbnak 1826-os péceli tartózkodását minősíthetjük. „Önéletrajzi” levelében ad számot erről: „Ezen évben kezdém írni a teátrumi beszédet. Te ösztönzél, hogy az oratori pályát próbáljam, ösztönzél humorisztikus valamire (à la Yorick) — ekkor kezdénk drámázni is...” Amit úgy is értelmezhetünk, hogy az elméleti stúdiumok mellett ekkor írta Kölcsey Ferenc végül is töredékben maradt drámáját, a *Perényieket*.

S hogy Kölcsey a dráma felé fordulva, történeti tárgyat ragadott meg, ennek okait már többször idézett *A leányörzö* című tanulmányában kell keresnünk, illetve annak fő forrásában, Bouterweck *Esztétikájában*. A szomorújáték történeti eseményt ad elő — Bouterweck szerint —, szemben a vígjátékkal, amely költött eseményt (erdichtete Begebenheit). Másutt: „der Schein der historischen Beglaubigung giebt der tragischen Composition eine höhere Würde”. Megint másutt: a tökéletes drámai költeménynek, akár egy tökéletes költeménynek, versesnek kell lennie.

Kölcsey eleget tett a bouterwecki igénynek, (nemzeti) történeti tárgyat választott, verses drámához fogott. Témaválasztását igazolja, hogy utána, tőle függetlenül többen dolgozták föl ezt a féltékenységi tragédiát, K. Boér Sándor *Perényi Gábor vagy is a rendkívül való feleségföltés* címmel, Garay János a *Hajnal* almanach 1837-es kötetében tette közzé *Ország Ilona* című drámáját, Arany János elégettette *Perényiek* című drámáját, viszont az 1850-es évekből fennmaradt egy elbeszélő költemény töredéke.¹⁷ S amikor az 1837-es akadémiai tragédiapályázatra beérkezett színműveket Kölcsey bírálta, bizonyára meglepődött, amikor

A *Perényiek* címmel került elé szomorújáték. „A Perényiek címűben — hangzik a bírálói jelentés — két álom fordul elő, nyomorult surrogatuma a görög tragédia fatumának, müllneri modorban.” Itt is, mint másutt, Kölcsey a végzettragédiákat itéli el (idegenkedett tőlük Kazinczy is, Vörösmarty is, mindegyik másért), s talán saját töredékére gondolt vissza leírva e sorokat. Ugyanis Kölcsey drámáját párosították már a Sturm und Drang-színművekkel, általában a német romantikával, a cselekményt mozgató Lőrinc deakot — amúgy odavetve — hasonlították Biberachhoz. Csak Vértesy Jenő értékelte jelentőségének megfelelően,¹⁸ de ő sem állította be abba a sorba, ahova kellett vagy lehetett volna.¹⁹

A színmű forrását tudjuk: Budai Ferenc polgári lexikona. Egyetlen szövegösszevetés elég bizonyítéknak (a történet azonosságán kívül):

Kölcsey: Perényi zár alá teszen (...)

ablakot pecsétel amikor indult hazulról. . .

Budai: mikor pedig Gábor onnan hazul valahova mentt az ablakokat bépetségeltelte . . .

Ami a motívumrokonságot illeti, ott az Elisabeth Frenzel által elcseséses testvéreknek, illetve a megrágalmazott asszonynak nevezett csoport körül kell keresgelnünk.²⁰ Az első esetben kézenfekvőnek tetszik a kicsengő XVIII. század legnépszerűbb színművének, a több magyar fordító által tolmácsoltt *Haramiáknak* emlegetése (érdekes módon ez az érdeklődés az 1820-as évek elején föltámad),²¹ ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a történet szerelmi szála, a mindkét testvér által szeretett, az egyiknek holt híret keltve, a másiké lett nő alakja is a Schiller-mű felé mutat. Viszont az utóbbi motívum, az ártatlanul megrágalmazott asszonyé, mindenekelőtt Genovéva sokszor, sokaktól feldolgozott törtériáját juttathatja eszünkbe.²² A Láng Ádám-féle változat²³ és Kölcsey töredéke között néhány esztendő az időbeli távolság, a két történetben meglepő a hasonlóság. Golo megkísérti Genovéva hűségét, majd megkísértése kudarcát megbosszulandó, a hazatérő férjnél bevádolja a hű asszonyt. A forrását Budai Ferencnél megtaláló Kölcsey így a közeli múlt és a kortárs művekből ismerős motívumokból építkezik, s a töredék csak részben ígér többet, mint a Kölcsey által kárhoztatott színművek jó része. Ugyanis a többlet az indításban található: Lőrinc deák (Gollohoz hasonló) elszánásában, és egyúttal egy gátlástalan, semmiféle tekintélyt nem tisztelő, „intrikus” jellemű figura rajzában, akinek szándékait még csak nem is bosszú, hanem a kíméletlen önszeretet vezérli. „Intriguenspiel”-ről Bouterwecknél olvasott Kölcsey, ám a spanyol palást- és szablyakomédiákkal kapcsolatban. Az ő Lőrinc deákját nem érte (a töredékből legalábbis nem tetszik ki) sérelem, mint Jágót; nem más számára akar asszonyt szerezni, mint Dugonics András *Kun László*-jának Tulonja (László komornyikja). Dugonics is *Kun László*-ján kívül *Bátori Máriájában* udvari cselszövést és cselszövőt ábrázol, mint ahogyan Katona József is. Ez az idegen példák nyomán induló drámaírás (Dugonics például Soden és Bertuch nyomán) örökölte a korábbi korszakból azt a főrangú, illetve az udvar szolgálatában álló középrangú vagy éppen lecsúszott és intrikájával a maga pozícióját biztosítani akaró figurát, akinek tettei majd lelepleződhetnek, s így a megtevesztés célját el nem érve, a konfliktus szinte önmagától oldódhat meg. A *Bátori Máriában* Árvai tárnokmestert Dugonics már azzal megbélyegezni véli, hogy elárulja: azelőtt Oravecznek hívták, s Szepelik meg Gyiloki már csak halványabb mása Árvai-Oravecznek. A *Kun László* Tulonjáról hamar megtudjuk, hogy „gonosz erkölcsű”, az ő „írász”-a, Uzur hoz-

nem győzi hangsúlyozni intrikusa torz külsőjét. A történetben szerelmi vetélkedés kezd kibontakozni, de a kibontakozásnak gátat vet a dramatizált próza töredék volta. Kölcsey minden bizonnyal ismerte Kármánnak ezt a prózáját is, másutt *A nemzet csinosodására*, illetve a *Fanni hagyományaira* hivatkozik (a szerző említése nélkül), valószínű, hogy az *Urániát* legalább is figyelmesen átlapozta. Ugyanis Gábor deák alakja több vonatkozásban Lőrinc deák figurájában tér vissza. Gábor (akár csak Lőrinc) egy főúr-nemes szolgálatában áll, ismerős annak belső ügyeivel, képes hatni rá, cselekvésre ösztönözni. S bár léte ura kényétől-kedvétől függ, intellektuális magabiztosságával képes a nála hatalmasabb nemes fölé kerekedni. Meghunyáskodása, alázatoskodása Kármánnál nem, Kölcseynél kimondottan önző céljai szolgálatában áll. S ami Kármánnál még alkalmazkodás a kor intrikus-típusához, Kölcseynél az alaposabb dramaturgiai stúdiumok eredménye, a különbözőések jelzik: Lőrinc deáknak több köze van Jágóhoz, mint Dugonics intrikusaihoz (s Dugonics és Kölcsey között a félúton leljük Kármán Gábor deákját, s még közelebb Kölcsey töredékéhez Biberachot, a lecsúszott, hazátlan, szinte nihilista lovagot). Kölcsey természetszerűleg ragaszkodik forrásához, ez biztosítja a történeti háttérrel, amely a szomorújátéknak (Bouterweck szerint, idéztük már) magasabb méltóságot adhat. De ez a történelem pusztán háttér (akár az 1830-as esztendőök „örösmarty-drámáiban, a *Vérnászban* vagy a *Marót bánban*), a lényeges az „ellenséges testvérek” és a „megrágalmazott asszony” történetének kibontakozása lesz. Az egész történetet az intrikus látszik mozgatni, már a múltban ő mozgatta (a két Perényi-fivér közül Ferencet adják oda a töröknek, így Gábor veheti el a hölgyet, kiért a testvérek vetélkedtek); s a jelenben is ért ahhoz, hogy az amúgy is féltékenység gyötörte Perényi Gábort irányítsa. Ami elkészült, vitathatatlanul arra vall, hogy Kölcsey képes volt igazi drámai szituációk komponálására, páros jelenetei feszültek, a dialógusok nyelvének emelkedett költsége megfelel annak a magas igénynek, amelyet Kölcsey is hangoztatott a szomorújátékokkal kapcsolatban. Viszont a kortárs színjátékokra emlékeztet, hogy mily gyakran emlegetik a szereplők az ördögöt, a sátánt, mintegy előre jelezvén ama ördögi praktikát, amely többszörös tragédiába fog fulladni. Kölcsey ötlete, hogy intrikus-sal mozgattassa a történés szálaikat, eleve azt eredményezheti (illetve ha elkészül a szomorújáték: eredményezhette volna), hogy a többi szereplő az intrikus kiszabta pályán mozoghat csak, bizonyos mértékig passzívvá válik. Mindenekelőtt az a szenvedő női szereplő, a megrágalmazott asszony. Mindezt a drámai nyelv erőteljessége és szépsége van hivatva el-lensúlyozni. Kérdés, vajon nem azért marad-e töredék a *Perényiek*, mivel Kölcsey belátta, hogy drámaszerkesztése számos buktatóval fenyeget. A szereplők passzivitásából s az uralkodó akarat egyoldalúságából nem fejlődhet drámai összeütközés, a konfliktus óhatatlanul lírában oldódik föl, a nyelvi szépségek sem kárpótolhatnak drámai feszültség hiányáért.

S bár a reánk hagyományozódott egy teljesen kidolgozott és egy töredékes jelenet aligha adhat alkalmat merészebb következtetések levonására, annyit kijelenthetünk, hogy a *Perényiek* expozíciójából egyaránt fejlődhetett volna a *Bánk bán*hoz hasonló értékű és a kor érzékenyjátékainak kétes érdemű drámája. A rekonstrukciónak legfőbb akadálya, hogy nem tudjuk, mennyire ragaszkodott volna Kölcsey a történeti forrásokhoz. Hiszen költőnk, mint Lessing *Hamburgi dramaturgiá-*amely valódi drámai hőssé emelheti. Ehhez még egy megjegyzést te-

jának ismerője-olvasója, felmentést kaphatott a történelmi vagy a forrásokból kikövetkeztethető események hű követésének igénye és követelménye alól; Shakespeare tisztelője szintén ilyen jellegű ösztönzéseket érezhetett. Ugyancsak figyelemre méltó az intrikus rajza. Itt egy-ként munkál a lovagdrámák és érzékenyjátékok „sátános”-torzult figurájának emléke, de az az intellektuális fölény is sajátja az intrikusnak, szünek: a tónusvegyítésre, a tragikusnak és komikusnak elegyítésére szintén láthatott példát Kölcsy a *Hamburgi dramaturgiában*. A 69. számú darabban éppen ama Lope de Vega-műből idéz a német poeta sokat mondó részletet, amelynek más passzusát egy lasztóci levél érvelésében lehetjük meg.

Igy hát a *Perényiek*ben ott az újszerű, Vörösmarty- és Eötvös-féle mutató dráma lehetősége, de ott a hagyományosabb színműírás emléke is. Amennyiben a „Genovéa”-motívum erősödött volna föl, a melodramatikus elemeket kevésbé egyensúlyozhatta volna Kölcsy erőteljes költői nyelve, de amennyiben hasonló eseménytörténet bontakozott volna ki, izgalmas, a magyar színpadon új megoldásokkal élő drámairót ismertünk volna meg Kölcsyben. S hogy töredék maradt a *Perényiek*, annak a kedvezőtlennek való külső (életmódbeli) körülmények mellett talán ott találhatjuk az okát, hogy költőnk tisztában volt a reá mint drámairóra leselkedő veszélyekkel. S inkább vállalta, hogy merészen indul szomorújátéka töredék maradjon, inkább adta föl kedves tervét (hogy tudniillik eredeti drámával küzdjön meg a németből adaptált másod- és harmadrangú drámákkal, mint tette ezt az 1830-as évek elején Vörösmarty Mihály), minthogy maga is az utóvirágzásukat élő és a vándortársulatok által sikerrel játszott érzékenyjátékok egy, pusztán költői nyelvet tekintve nemesebb változatával szolgáljon. Nem vitás, hogy a Szemerével töltött péceli hónapok, Szemere gazdag könyvtára, a Bártfaytól, Toldytól és Szemerétől kölcsönkapott olvasmányok nem kizárólag a dramaturgiai stúdiumok elmélyülését eredményezték, hanem egy eredeti szomorújáték tervét is, viszont az olvasmányok csak az ötletet adhatták a drámához, a végső kidolgozásához hiányzott a színházi gyakorlati ismereten kívül (amely a szeretve tisztelt Lessingnek vagy akár a Kazinczytól többször tolmácsolt Goethe-nak megvolt!) az a magyar előzmény, amelynek folytatójaként Kölcsy biztatást remélhetett. Nincs vitathatatlan bizonyíték, hogy a *Bánk bánt* ismerte-olvasta volna; Kisfaludy Károly *Stibor vajdája* (nem is szólva *A tatárok Magyarországon* vagy az *Ilka* című művekről) nemigen ébreszthették föl érdeklődését.

S hogy az éltető péceli levegő fölcserélése a legszűkebb hazai környezettel a megkezdett művek szempontjából nem tett jót Kölcsynek, arra más példát is hozhatunk. Az a „humorisztikus valami”,²⁵ amelyre Szemere Pál ösztönözte, szintén nem készült el. Az önéletrajzi levélben itt is a körülményeket okolja, s valóban: Ádám halála, a „hivatalszervi” és családi foglalatosságok nem kedveztek a terjedelmesebb, de legalábbis a több és huzamosabb ideig tartó koncentrációt igénylő műveknek. Ám mindenképpen figyelemre méltó, hogy Kölcsy — Szemere biztatására — a sterne-i tónussal próbálkozik, bár a magyar irodalomban nem először. Nem rendelkezünk még olyan összefoglaló tanulmánnyal, amely azt nyomozná, miképpen érvényesült Sterne epikai nézőpontja a magyar prózai epika történetében. Ismerjük Versegly Ferenc töredékes Sterne-fordítását;²⁶ Kazinczy Ferenc átültetését,²⁷ amelyből éppen az iga-

zi Sterne-tónust hiányolta Kölcsey, majd magának Kölcseynek perdöntő vallomását irodalmi élményeiről.

S ha a dráma felé fordulásában fokozott jelentőséget tulajdonítottunk Szemeréék hasonló igyekezetének, akkor az elbeszélések iránti érdeklődésének felkeltésében még inkább Szemere Pál ösztönzése játszott (fő)szerepet. A Sterne-i próza imitálásának kísérlete jelezte Kölcsey műfajváltásának szándékát. A klasszicizmustól örökölt (és Kazinczynál némileg kárhóztatott) correctio-elvvel küszködő Kölcsey a maga irodalmi szabadságharcát vívta meg azáltal, hogy nem a líra, hanem a prózai epika lesz a tónusvegyítés kísérletének terepe. Ami eddig hibásan datált (s úgy véljük, legsikerültebb) elbeszélését illeti,²⁸ itt több olyan mozzanatra lehetünk figyelmesek, amelyek Kölcsey irodalmi kitörésének igyekezetét dokumentálják. Először is a történetét szokatlan helyszínen játsszátja, a Szepességben, amelyet (Kazinczyval ellentétben) nem ismert, és amely számára némi egzotikus vonással rendelkezhetett. Másodsor is a nála ritka archaizálással találkozunk.²⁹ Harmadszor több történetet zsúfol elbeszélésebe; s bár elhatárolja magát a misztikus képzelgésektől, novellistaként olyan világba lépteti be olvasóját, amely legfeljebb a német romantikus próza egy változatában járatos érdeklődő előtt lehetett ismerős. Joggal emlegeti az egyik Kölcsey-kutató E. T. A. Hoffmannat, mint akinek történeteivel rokon meseszövegre bukkanunk *A karpáti kincstárba* belelapozva.¹³

Mindezek a Kölcsey-életműben teoretikusan előkészülő jelenségek nem bontakozhatnak ki, nem tervezhetik meg a magyar próza fordulóját, mert egy szűkkeblűen értelmezett moralizálás az irodalomnak nevelői funkcióját hangsúlyozza. Ismét emlegethetjük, hogy Kölcsey a felvilágosodás és a klasszicizmus, valamint a romantika határmezsgyéjén áll: *A karpáti kincstár*ban megvan a romantikus elbeszélés lehetősége, a történekek egyes rétegei a való és az ábrándos világ egymásba fonódását érzékeltetik, az álom és a való közötti átjárhatóságot, ugyanakkor a narrátor, a helyenként ironikusan szemlélődő szerző szükségesnek érzi, hogy például a babonák kártékonyágáról értekezzen, az ábrándozás életrontó voltáról, és a józan életvitel elsőbbségére buzdítson.

Csakhogy a novellának nem ez a didaktikus és legfeljebb szónoki beszéde vagy a *Parainézis*be illő, ám a cselekményvezetést kizökkentő elmélkedő részei azok, amelyek miatt *A karpáti kincstár* az eddigieknél több becsület érdemel, hanem soktónusúsága, a narrátori szerepben mutatózó alakváltozások, a humor fokozott érvényesítése, valamint a világirodalmi típusnak minősíthető figurák egyénítésének sikerült kísérlete. Egyfelől az akaratgyengéséggel, érzelmi bizonytalansággal jellemzett antihős kap újabb alakot (s így a cselekvésképtelenség galériája gyarapodik), másfelől viszont az érzelmes „értelmiségi” mellé nem csupán a kiegyensúlyozott, józan, életismerő, ám halványabban, kevésbé sokrétűen-gazdagon jellemzett figura kerül, hanem a szerzői ironia által erőteljesebb színekkel megrajzolt néhány szereplő. Így a két ifjú kontrasztosan és kissé iskolásan szembeállított párosa náluk harsányabb tónusban megszólaltatott epizódszereplők koszorújában helyezkedik el.

A történet „fő” vonala a hamleti figura vergődését mutatja, nem a wertheri lázadás látszólagos céltalanságba fúlását. Nem az érzékeny (levél-napló) regények befelé forduló áldozata jelenik meg, hanem egy, az érzelmet kiélni-kiteljesíteni nem tudó, a körülmenyek elől a képzelgésbe menekülő ifjú, akinek intellektualitása is csupán válságtudatát mélyíti el, és akinek életképtelensége szüntelen pótcselekvésekkel, az

igazi cselekvés állandó halogatásával válik még inkább szembetűnővé. A „pozitív” példaként megjelölt másik ifjú mit sem érzel barátja válságának valódi természetéből, nincs bejárása ebbe a túlfinomult, szinte morbid művészetelvezésben elmerülő világba. Számára a betéttörténet nem egy másik, alig megközelíthető élet, hanem pusztán régmúlt idők komolyan nem egészen veendő dokumentuma. Kölcsey, a szerző a történetes valamennyi szálát a kezében tartja, kommentál, reflektál, s ez eredményezi a történetben érvényesülő iróniát, s ez fosztja meg a történetet az újszerű lehetőségektől.

Az archaizálás megfogalmazott betéttörténet felolvasása a világfájdalmas ifjúra vár, és a „hetvenkedő katona” típusát reprezentáló Knot Jakab (a „marengoi vitéz”) kommentárszerű közbeszólásaival eleve relativizálja a történet érvényességét. Különösképpen azáltal, hogy a történet csupán a merengő ifjú, Erdőhegyi számára fontos. Knot uram egy idő után „bizonyos hangokat ada, amely sem helybenhagyás, sem rosszallás hangjának nem tetszett”. Tudniillik hortyogott. S a másik ifjú is hasonlóképpen reagál a mesére: „az álom (költői nyelven szólva) karjai között ringatá...” Kölcsey azonban nem elégszik meg ennyivel. A következő fejezetben többször elismétli, hogy mily „bohó” ez a rege, „az a régi kor igen együgyű hagyománya”. Jóllehet, eleinte még mint ha Erdéhegyi vívódásának tolmácsa lenne a szerző: „máskor” megmosolyogta volna a néphitét, „most” védtelen a rege sugallta gondolattal szemben. A szerző, azaz Kölcsey határozottan jelenti ki: „ízetlen rege”, „még izetlenebb előadásba foglalva”. S bár (elszólásként értékelhetően? vagy remek pszichológiai érzékről tanúságot téve?) tisztában azzal, hogy nem minden magyarázható meg, sőt „Az emberi lélek csudálatos lény: most a legerősebb rengést is nyom nélkül keresztülszenvedí, majd a leggyengébb rezgés is benne marad, hogy a jövődöbben megrázó erővel törjön ki”, az elbeszélés lendületét megtörve, hol antihőse belső küzdelemről számol be, hol a maga reflexióit fűzi hozzá. S így egyfelől följebb idézett pszichológiai tételét igazolja, másfelől viszont szüntelen értelmezni akarja az ifjú magatartását. Ez a szerzői magyarázat végül is az „idegnyavalya” megállapításában csúcsosodik ki, a „kiáltó tettek nem született” Erdőhegyinek még a végtelen természet is „az elválás gyötrő gondolatát hozá eszébe”. Kölcsey szükségét érzi annak, hogy antihőse magatartását (olykor erőszakoltan) többszörösen motíválja, pedig a körülmények hatalmát maga is megpróbálta egykor, és a magány szorítása, a perspektíva hiánya keserű töprengésekre indította. 1813. október 21-én írta Kazinczy Ferencnek: „Nekem a sors csapongó fantáziával vérző keblet adott együtt, Köszönöm a sorsnak ajándékát, de úgy, mint a nő férjének kezéből köszöni az ohajtott halált, hogy a rabláncokat elkerülhesse. Mert szenvedek én, mint senki itt körül nem szenved; egy szó, egy tekintet, egy távol sejdítés lever engem, s nemsokára elemesztődöm én.”

A *karpáti kincstár* befejező fejezeteiben ezt teszi Erdőhegyi is. Ám minekelőtte hervadna sir felé, a bölcs természettudós, Fabricius elbeszéli a szerelmes, babonás „szegény Hans” történetét, amely az Erdőhegyiében ismétlődik meg. A novellán belül önálló epizód, amely mintegy tükkörképe a fő történetnek. Csakhogy, ha a reménytelen szerelem a babonás mese sugallta lehetőség felé kitérni akaró ifjú históriája — ime — nem egyszeri esemény, hanem időnként újra lejátszódó történet, akkor talán valamennyi, a józan észre hivatkozó szerzői vagy más szereplő szájába adott reflexió, rábeszélés talán mégsem olyan kétséget osz-

lató és hiteles, mint azt — feltehetőleg — Kölcsey szeretné. Talán mégis inkább egy helyét nem lel(het)ő ifjúságról van szó, amely számára a reménytelen szerelem és a sóvárgás csupán látványos megjelenési formája az általános rossz érzésnek; a művészetekre kiváltképpen fogékony, „epedésre hajló s melegkeblű fiatalember” nem találja helyét a józan életű társadalmában. Az ilyen fiatal lehet ugyan „magas, lélekemelő tárgyakkhoz előre szoktatni”, ezáltal „a képzelet erejét gondolkodás és akarat alá rendelni”, de — ki tudja? — mivész el a szoktatás során? A józan életű társ, kiben „sok életkedv” lakozik, legfeljebb „több érettséggel bírt barátjánál”; az a tény, hogy Kölcsey róla lényegesen vázlatosabb képet rajzol, inkább az üdvösnek hitt tendencia igazáról győz meg, kevésbé a párhuzamos életutak művészileg egyenlő súlyáról. Ugyanis a Kézsmárkon megjelent két ifjú közül Erdőhegyi sorsa foglalkoztatja Kölcseyt, mellette elhalványul Bede Laci, S bár Erdőhegyi a halálba sorvad, a történet sírhalmánál ér gyászos véget, az általa akaratlanul ébresztett érzelem egy mégsem teljesen nyomtalanul elműlő életről tanúskodik. A történet befejezésének több értelműsége Kölcsey értékszemléletét és ironikus világlátását egyképpen mutatja: „Bede búsan és egyedül vált meg a karpátjai földtől, hazatérendő” (nem tudjuk meg, hirtelen szakította-e félbe kézsmárki tartózkodását, letelt-e az ideje, csak annyit tetszik bizonyosnak, hogy életre szóló emléket hagyott vissza korán elhunyt barátja); „Áringer Nelli, a boldog völgegy karján, menyasszonykoszorúval fejében, lépett oltárhoz” (azt viszont tudjuk, miképpen készült elő ez a házasság, Nelli anyja a vagyonosabb Kraudi mellett döntött a nemes származású, de szegényebb Erdőhegyi ellenében, Kraudit pedig Nelli szépségén kívül rendkívüli módon vonzotta dúshozományja. Így a „boldog” jelző az előzmények ismeretében aligha szó szerint értelmezendő); „a bájos Linka pedig hasadó hajnalkor felkele, s válogatva szedett virágokból fűzött akasztott a gyászfára, mely a G...i sírkert dombjai közül a legújabbikat jelelé”. (Itt mintha egy új regény kezdődne. S ha Kölcsey zárómondatul a frissen támadt, eleve reménytelen érzelem poétikus kifejeződését választja, ezzel némileg nyitva hagyja, de legalább is tovább remegteti történetét.)

A „régí közmondás”-sal, a „filozóf”-i oktatással induló novella érzelmes felhangokkal zárul. Az „önccsalás”-ról és az azon „épült oktan, vak hiedelem”-ről szóló elmélkedést példázná a második fejezettel eseményeket indító elbeszélés. Az ifjúságra fenyegetésként meredő lelki veszélyek szomorú históriáját adja Kölcsey, bemutatván a babonás képzelgések hatását. Az önmagával kezdeni mit sem tudó fiatalember rajzában azonban kevésbé érvényesül a novellát indító elmélkedések szelleme: írói reflexió és a hol iróniával, hol együttérzéssel előadott esemény sor nem támogatja egymást, olykor mintha egyik tagadása lenne a másiknak. A józan-gyakorlati életelvet a számításig feszítő Áringerék és Kraudi „boldog”-ságával cseng ki a történet, s az életismerettel bíró Bede Laci, valamint a bájos Linka szomorúsággal telten jelennek meg az utolsó fejezetben, s az érzékenységtől sújtott Erdőhegyi pedig meghal: ilyen módon az okatlan rajongás és az érdeket vezető számítás között jelölne ki Kölcsey a megteendő életutat. Am ő már ifjan sem az arany középszerrel választotta. „Nekem sok képzelt és nem képzelt szenvedéseket adott az ég” — üzenté 1814-ben Kállay Ferencnek. Az egykor (?) csapongó fantáziájú, lángoló keblű Kölcsey sietve teszi hozzá: „de adott sok való örömöket is, milyeneket nem mindenek bírnak.” Talán nem tévedünk, ha ezek közé számítjuk az alkotás lehetőségének, a

mű kiküzdésének örömét, azt az elégtételt, hogy kétélyeit leírhatja, reflektálhat rájuk.

Annál jelentősebb gondolkodó volt, hogy ne érezte-látta volna: a didaktikus próza csak helyel-közzel érhet célba, éppen azokhoz nem képes szólni, akik az új (irodalmi) eszmények jegyében harcosársai. Viszont annál mélyebben éltek benne ifjúkorának olvasmányai és élményei, hogy teljesen túlhaladottaknak gondolhatta volna őket. Valahol klasszika, felvilágosodás és romantika határán áll, az *Hernani*t franciául olvasva mondja: „Nem az, amit én szeretnék; de végtelenül több, mint a körneri Zrínyi; aztán nyelv és forma tekintetében sok újság”. A romantikus dráma újszerűségére utal, amelyet vegyes ézelmekkel fogad. Maga dámában, prózai epikában, dramaturgiában tár föl új lehetőségeket, nem mellőzve korábbi korok tanulságait. Lírájával ott áll Vörösmarty mellett, számára is példát szolgáltatva arra, miképpen lehet a fény századának örökségét beépíteni az új korszaknak szóló költészetbe. Ilyen értelemben rokon a Pope-ot mesteréül hirdető Byronnak és a sztoikus de Vignynek.

JEGYZETEK

¹Horváth János: *Kölcsey Ferenc*. In: H. J.: *Tanulmányok*. Budapest, 1956. 176. l.

²Szegedy—Maszák Mihály: *Kölcsey világszemléletének és költészetszférfogásának összefüggéséről*. In: *A Hymnus költője*. Szerk.: Lukácsy Sándor. Nyíregyháza, 1975. 50. l.

³Gáldi László: *Kölcsey és Eminescu*. Vasárnap, 1940. 268—270. l. Ugyanó: *Kölcsey és Eminescu sztoicizmusa*. Apollo, 1939. 10. 72—77. l.

⁴Kelemen Béla: *Kölcsey a komikumról* EPhK, 1894. 649—662.; Szegedy Rezső: *Kölcsey esztetikai dolgozatai*. Klny. az EPhK 1897. évfolyamából; Révhegyi Rózi: *Kölcsey mint esztétikus*. Bp., 1912; Pesthy Pál: *Kölcsey a magyar műkritika és esztétika történetében*. Zalaegerszeg, 1913.; Kovács Ernő: *Kölcsey klasszikus műveltsége*. Debrecen, 1934.; Boross István: *Kölcsey Parainézise és forrásai*. Klny. a mezőtúri ref. gimnázium 1936—1937. évi értesítőjéből; Hankiss János: *Kölcsey és Európa*. Debreceni Szemle, 1942. 126—144. l. Takács Péter: *A Hymnus keletkezés-történetéhez*. In: *A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Marxizmus—leninizmus. Történettudomány*. Nyíregyháza, 1974. 5—41. l.; Fenyő István: *Az irodalom republikájáért*. Budapest, 1976. 219—281. l.

⁵A Kölcsey-idézetek és -utalások lelőhelye a Szauder József és Szauder Józsefné által sajtó alá rendezett *Kölcsey Ferenc Összes művei I—II. k.* (továbbiakban KFÖM). Ezután külön nem jelölöm, ha innen idézek.

⁶Megközelítő nyersfordításban: És itt hiába néz szét oly gyakran a szem, mindent zárva talál, így az élet legsebbe része szédeleg mámorba vihar nélkül és nyugalom nélkül.

⁷Kerényi Ferenc: *Rebellis vers vagy Atok?* Itk, 1982. 59—60. l. A cikk lábjegyzeteiben a kérdés további szakirodalma.

⁸KFÖM jegyzeteiben.

⁹Szauder József: *Kölcsey Ferenc*. Budapest, 1955. 257. l.; Révai József nézeteit igyekszik igazolni: Ezt veszi át újabb érvek nélkül Fenyő István *Kölcsey-kiadásában: Kölcsey Ferenc Válogatott művei*. Budapest, 1975. 1085. l.

¹⁰Korábban ez volt (a bővebb indoklás nélküli) véleménye Káldy Gyulának: *Az 1821—1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról*. Budapest, 1895. 8. l. Kottás szövegközlés: 19. l.

¹¹„azt ne gondolja Édes Uram Bátyám, mintha én azt akarnám, hogy a publikumnak, mint Lopez de Vega, a józan ész kárával hízkeljünk.” Az idézet forrása: *Arte nuevo de hacer comedias (A színjátéktírák új művészete, 1609)*: „y escribo por el arte que inventaron / los que el vulgar aplauso pretensiondion; / porque, como laspaga el vulgo, es justo / hablarle en necio para darle gusto.” (Lope Felix de Vega Carpio: *Obras escogidas*. II. Madrid, 1953, 887. l. Nyersfordításban: és azoknak a művészetét követem, akik feltalálták, hogy a széles tömeg tettszéze szerint alkossanak, miután a tömeg fizet érte, jogos, hogy balgán

szóljunk hozzájuk, hogy kedvükre le-
gyünk.) Kiss Tamás könyvtáros kutató
dolgozik jelenleg Lope de Vega ma-
gyar fogadtatásának történetén. Tőle
várjuk, hogy Kölcsey spanyol „forrá-
sait” megyugtatón tisztázza. A kuta-
tás eddig annak megállapítására szor-
ított, hogy Kölcsey ismerte August
Wilhelm Schlegel 1803-as *Spanisches
Theater* c. kötetét és az ott található
tanulmányt.

¹²Friedrich Bouterweck: *Aesthetik*.
Wien und Prag, 1807.

¹³August Wilhelm Schlegel: *Vorlesun-
gen über dramatische Kunst und Li-
teratur*. Sämtliche Werke V—VI. hg.
Eduard Böcking. Hildesheim—New
York, 1971. A 12. és 13. sz. jegyzetben
megjelölt művekből idézek.

¹⁴A Kotzebue-recepcióról: Ferenc Ke-
rényi: *Angaben und Gesichtspunkte
zur August Kotzebue-Rezeption auf
den ungarischen Bühnen*. In: *Rezeption
der deutschen Literatur in Ungarn
1800—1850*. Hg.: László Tarnói. Buda-
pest, 1987. I: 125—168. 1.

¹⁵Leon T. Blaszczyk: *The Mickiewicz-
Generation and the Classical Heri-
tage: A Contribution to the Study of
Polish Neo-Humanism*. In: *American
Contribution to the Eighth International
Congress of Slavists*. Vol. 2. Li-
terature, Ed.: Victor Terras. Colum-
bus (Ohio), 1978. 48—81. 1.

¹⁶„Die Intrige, dass zwei Liebhaber
ein Mädchen ihrem Vormunde und
wechselweise sich selbst entreissen
wollen, brachte allerlei interessante
Situationen hervor (...) Es [das Stück.
F. I.] war voller Handlung, aber ohne
Schilderung wahrer Charaktere. Es fiel
und ergötzte. So sind die Anfänge al-
ler Schauspielkunst. Der rohe Mensch
ist zufrieden, wenn er nur etwas vor-
gehen sieht; der gebildete will
empfinden, und Nachdenken ist nur
dem ganz ausgebildeten angenehm.”
Goethes Werke in zwölf Bänden.
Sechster Bd. *Wilhelm Meisters Lehr-
jahre*. Berlin—Weimar 1968. 90. A fő
szövegben Benedek Marcell fordítását
idézem.

¹⁷Gulyás József: *Perényiek a magyar
irodalomban*. Adalékok Zemplén vár-
megye történetéhez. 1926. 58—59., 81—
82. 1.

¹⁸Vértessy Jenő: *A magyar romantikus
dráma (1837—1850)*. Budapest, 1913.
109. 1.

¹⁹Budai Ferenc: *Magyar ország polgá-
ri történetjére való Lexicon, a XVI.
század végéig*. III. darab. Nagy-Vá-
radon, 1805.

²⁰Elisabeth Frenzel: *Motive der
Weltliteratur*. Stuttgart, 1980. 80—94.,
239—254. 1.

²¹Fried István: *A magyar neoklasszi-
cizmus választásai*. It, 1987—1988. 448—
468. 1.

²²György Lajos: *Genovéva*. ItK, 1929.
1—15., 129—145. 1.

²³[Christoph von Schmid]: *Genovéva*.
Németből magyarra fordította: Láng
Ádám János. Kassa, 1824. Golo „jelki-
esméret és Isteni félelem nélkül való
ember volt, önn haszon keresését, és
gyönyörködtetését mindenek felett
előbb becsülte (...) Golo tudta, hogy
ura a „hirtelen és felbuzduló harag-
ban, az érzékenykedésben, és szerelem-
félétsben határt nem ismer.”

²⁴Az itt előadottakhoz sok szempontot
kaptam Kerényi Ferenctől, akinek se-
gítségét ezúton is köszönöm.

²⁵„Viszont ez lehet az a „töredék-elbe-
szelés”, amely a hagyatéék 17. csomó-
jában volt (A ferrói szent fát külön
megnevezi a hagyatéék) A 10. csomó-
ban pedig egy szintén felderít(het)et-
len „poéma dramaticum” rejlett. Solt
Andor: *Kölcsey halála és hagyatéka*.
ItK, 1938. 375—393. 1.; Fried István:
Kölcsey Ferenc ismeretlen versei. Szab-
olcs-Szatmári Szemle, 1979. 4: 5—36.
1.

²⁶Gálos Rezső: *Verseggy és a Tristram
Shandy*. ItK. 1938. 372—374 u.

²⁷Laurence Sterne: *Érzékeny utazások*:
Ford.: Kazinczy Ferenc. Budapest,
1976.

²⁸Nem világos, miért jelölte meg Szauder
József és nyomában Fenyő István
1833-at, Kerecsényi Dezső pedig (Köl-
csey Ferenc. Budapest, 1940.) az *Or-
szággyűlési napló* éveit a megírás idő-
pontjául, Szinyei Ferenc: (Novella- és
regényirodalmunk a szabadságharcig.
II. Budapest, 1926. 128—129. 1.) 1883-
ra datálja a novellát, jöllehet 1837 no-
vemberében az Emlény 1838-as köte-
tét már ismertette Toldy (Figyelmező,
1837. II: 20. sz.). Egyedül Kulin Ferenc
gyanakodott a datálás tévedésére (Az
epikus Kölcsey. In: K. F.: *Közelítések
a reformokhoz*. Budapest, 1986. 106—
126. 1. Kár, hogy megmaradt a gyanak-
vásnál, s nem hozta elő annak okait.
Pedig a novellában megbúvó utalások
elgazíthatnak volna. Kölcsey említi

Nydiát, Bulwer *The Last Days of Pompeii*. c. regényének hősnőjét. Bulwer sikerműve 1834-ben jelent meg, ugyanabban az évben német fordítása is napvilágot látott. Kölcsey az 1834-es lipcsei angol (!) összkiadást hozatta meg magának. Levelezéséből kitetszik, hogy a szóban forgó kötet kézhezvételét 1836. március 11-én nyugtázta. 1837. január 20-án írja Szemerének, Hogy Heckenastnak ígért valamit. Ez nem lehet *A vadászlat*, amely az Emlény 1837-es kötetében az előző év végén megjelent,

a Figyelmező 1837. évi 1. számában Vörösmarty ismertette. *A karpáti kincstár*hoz Kölcsey 1837. áprilisában kezdett hozzá (vö. április 25-i levele Szemere Pálhoz), június elején küldi el (szept. 25-i levele Szemeréhez). A helyes dtáum tehát: 1837. április—május.

²⁹Tompa József: *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Budapest, 1972. 101—103. l.

³⁰Angyal Dávid: *Kölcsey Ferenc*. Budapest, 1927.

Kölcsey és az Akadémia

Kölcsey akadémiai tagsága, munkássága élete legmozgalmasabb szakaszára esik. Közel tíz esztendő eseményeiről van szó; kérdései két csomópont körül sűrithetők. Az egyik akadémiai tagsága, munkássága, középontjában a kritika problémái; a másik úgy Kölcsey titkárrá választása, illetve ennek terve Döbrentei lemondása után; s epilógusként az, ami közvetlenül halála után történt az Akadémián.

(*Akadémiai tagság, munkásság, a kritika problémái*) A Magyar Tudós Társaság első Igazgató Tanácsa 1830. november 17-én ülésezett; ezen, mint Döbrentei tudósításában olvasható,¹ megválasztották az Akadémia hat osztályába a helybeli és vidéki rendes tagokat. A hat osztály: nyelvtudomány, filozófia, történetírás, mathesis, természettudomány, törvény. Kölcsey a nyelvtudományi osztály vidéki, rendes tagja, Kisfaludy Sándor, Horvát Endre, Guzmics Izidor vidéki, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Schedel Ferenc helybeli tagok mellett; Kazinczy, Kis János a történeti, Berzsenyi, Döbrentei a filozófiai osztályba kerül. A helybeli és vidéki rendes tagok évi juttatást is kapnak, 300 Ft-ot; ám mint a rendszabásban olvasható, minden osztályban csak egy-egy: az első helyen kiemelt tiszteleti tag, a többi csak majd „akkor, midőn a' tőkepénzek szaporodván, a' kamatok is nevedeknek, 's fizetéssé válhatnak.”² A nyelvtudományi osztályban a tiszteleti tag Kisfaludy Sándor; ő 1835-ben lemond, helyére, mint a szeptemberi ülések jegyzőkönyvében olvasható, „Kölcsey Ferencz r.t. mozdíttatott 300 pengő forintnyi évi fizetéssel, kezdődve november 1jén.”³ Levelezésében még nyoma van annak, hogy 1837. évi díját Bátfay Pap Endrével küldte Kölcseynek, 350 Ft-ot — az összeg, mint Bárfay írja, ekkor azért ennyi, mert „ezenül évnegyedekben vagy félévekben” fognak fizetni, s Kölcsey díjához hozzáadták az előző év novemberi és decemberi összegét.⁴

A tagok osztályokba sorolása, a kiválasztás már a kezdetektől fogva magyarázatra szorul s ellenérzéseket vált ki. Mint a Hazai és Külföldi Tudósításokban (az 1831. február 16-i 14. számban) olvasható: „A' tudományok 6 fő osztályához választható magyar Írók névsora bizonyosságot tesz arról, hogy némely osztályra több közül lehet választani, némellyhez pedig szorosan tartozó nints annyi, mennyit az említett szám” kíván, s így, mint jelzik, az látszott célravezetőnek, „hogy a' tudományok osztályaiba nevezendők szabadabb tekintettel választassanak.”⁵ Kazinczy besorolása a történeti osztályba legalábbis vitatható; s már a kortársak is megkérdőjelezték Döbrentei első helyét a filozófiai osztályban. „D. és Philosophia!” — háborog Toldy; Kazinczy is gúnyosan emlegeti „a Philosophust”.⁶ Kazinczy személyes elfogultságát leszámítva is elégedetlen: „vesd össze az

Osztály címét és némely az alatt álló nevet” — írja Guzmicsnak; Guzmics, miként Kazinczy, hiányolja Szemere jelölését, Kazinczy még Fáy Andrást is.⁷ (Őket különben nemsokára tagokká választották.) Kőlcseynek más fenntartásai vannak.

Őt, miként Kazinczyt, Döbrentei értesíti Pozsonybeli tagságáról. Szemerének írva első reagálása az öröm, hogy Pesten lehet, baráti társaságban.⁸ Egy nap múlva Bártfayt keresi meg levélben, csupa aggódással. Kéri, írja meg „ezen társaság szerkeztetését s rendeleteit”, s hogy „minő viszonyokba s kötelezettségekbe hozhat engem ezen kinevezetés?” Aggódik várható feladatai miatt: a kötelességek teljesítése „mélyen fekszik lelkemben”, s fél, hogy ez „körülményeimmel meg nem fér”.⁹ Szorongása háttérben sűrűsödő közéleti feladatai állanak: Szatmár megye forrong az újoncoszás megtagadása ügyében; Kőlcsey, mint megyei aljegyző, a nádori rendeletre válaszoló fellebbezést írja.¹⁰ Közéleti pályáját Kőlcsey az élethivatás mély felelősségével élte — kötöttségeit számbavéve okkal gondol arra, hogy vajon megfér-e az akadémiai tagsággal járó megbízatások teljesítése a politikai élet teljes embert igénylő feladataival? Hogy lesz-e ereje, energiája s persze lehetősége emellett a lassú, szívós munkálkodást igénylő tudományra? S nem utolsó sorban arra, amivel levelét kezdte, hogy vajon a „szerkeztetés és a rendelet” az Akadémián megfelel-e elveinek? Kőlcsey aggodalma így elvi szempontból, erkölcsi felelősségérzetben mélyen személyes és józanul pragmatikus. Gondjai minden vonalon beigazolódnak.

Lássuk először a feladatokat. A Magyar Tudós Társaság rendszabásai rögzítik, hogy feladatuk a hazai nyelv és a „szépművészségek” fejlesztése, fordítások készítése, oklevelek felkutatása, könyvek, kéziratok ismertetése és értékelése, évkönyvek kiadása, tudományos igényű utazások szervezése, a játékszín segítése, a nyomtatásra és jutalmazásra adott munkák kiválasztása, továbbá az e feladatok körüli levelezés. A magyar nyelv ápolására egy szótár szerkeztését határozzák el, s kiadják az „osztályok és tudományok ágazatai” szógyűjtésének munkálatait. Kőlcsey kétszer adott be ilyen szógyűjteményt: az 1832. március és augusztus között tartott heti üléseken még személyesen; 1832. november 16—1833. október 26-i ülések összefoglaló jegyzőkönyvében azt olvassuk, hogy „Kőlcsey Ferencz béküldötte a’ nagykarolyi mesterembereknek műszavait Csermák Ferencz helybeli jegyzővel összeiratva.”¹¹ Lélekölő aprómunka, türelmet, sok időt igényel — Kőlcsey életmódja, közéleti feladatai a legkevésbé sem segítik ezt; szellemi arculata, érdeklődése pedig — enyhén szólva — egészen más irányú. Aligha lelkesítette őt e megbízatás, s nagyonis érthető, hogy a másodikkal alkalommal mással végeztette el.

Sokkal inkább néki való lenne a másik feladat: kéziratok, könyvek értékelése, valamint a játékszín segítésére folyó drámabírálat. Ez utóbbira rendszeresen működő, állandó bizottság alakul, ennek tagja Kőlcsey, Döbrentei, Bajza, Szemere, Vörösmarty, Fáy és Schedius.¹² Néki való lenne — látszólag; ám az akadémiai bírálatok erősen behatároltak. Ezeket, mint az alapszabály rögzíti, az Akadémia folyóirata, a Tudománytár közli, de mind a beadott és felolvasott, mind a kinyomtatott írás csak kivonat, ismertetés lehet. Úgy vélik, „céliányosabb”, ha a társaság csak tájékoztatót, az olvasó a folyóiratból az „íróvilág” ujdonságaival juthasson ismeretségbe, mind saját fejével hozhasson arról ítéletet.”¹³ Kőlcsey megkapja Horvát Endre *Árpádját*, erről készít egy részletes, tömondatokba foglalt ismertetést; könyvkivonatot adott be Kisfaludy Károly *Minden Munkáiról*, valamint a *Nemzeti Játékszíni Tudósításról*.¹⁴ Mint bizottsági tag olvassa rendre a ma már nevenincs szerzők rossznál rosszabb darabjait, érezhető kedvetlenség-

gel ismételve az elutasítás formuláit: „A beküldött tizenkét Vigjáték közt remek egy sincs, azt nyugodt lélekismerettel mondhatom, s mondásomat hosszasan mutogatni szükségesnek nem tartom”; „Nincs rosszabb munka, mint a felett tartani vizsgálatot, ami nincs”; „ilyen 12 vigjáték kifejtését a maga idejét becsülő embertől kívánni nem is lehet”; „Mindezen iratok poesis és nyelv tekintetében inkább rosszak, mint középserűek”; „lelkem fájdalmában kell megvallanom, hogy azok a legelső, vagy inkább egyetlen egy sebes átolvasást is nem érdemlik. Elveszettek tartom a két napot, melyet olvasásokra fordítanom kellett”; „A bírálóat végett hozzám küldött 17 vigjátékot vagyon szerencsém azon nyilatkozással visszabocsátani, hogy azok közt egy sincs, mely bővebb bírálatot érdemelne.”¹⁵

Az elutasítás azonban már vélemény — az akadémiai szabályzat itt természetesen nem érvényesíthető. Hamarosan bebizonyosodik, hogy a Tudománytárba adott írásokban sem lehetséges véleményformálás nélküli ismertetés. Kazinczy kínlódik; mint írja, nem tudott úgy összefoglalót adni Lassu István Horatius-fordításairól, „hogy ítéletemet ne hallassam”; s még inkább beleütközik a szabályzatba, amikor Szalay László verseiről kell írnia: „Statútumaink nem recenziót, hanem csak kivonatot kívánnak; de versek nem adathatnak kivonatban.”¹⁶ Rövidesen, 1832-ben már módosítaniok kell a szabályzatot: „jónak tartatik a' munkálatokról bírálatnak írhatása kivonat helyett, mivel a' pusztá kivonat vagy nem eszközölhetőnek, vagy nem eléggé tanulságosnak bizonyosodott bé többség szerint.”¹⁷ Nem szorul magyarázatra, hogy sem a szabályzatban először rögzített kivonatolás, ismertetés, sem a rossz darabok mérlegelése nem Kölcsy-szintű feladat: nem tudja elfogadni a korrigált bírálói programot sem: neki más elképzelései vannak.

Kölcsy már 1815-ben, majd 1829-ben dolgozott egy kritikai elveit tisztázó íráson, címe: *Jegyzetek a kritikáról és poesisről*, de töredékben maradt.¹⁸ Abból indul ki, hogy a poesis és szépmesterségek”, illetve a megítélésüket irányító ízlés „az érzésben fundáltatik”, s mint ilyen, individuális szélsőségek között csapong. A kritikának azonban Kölcsy szerint más küldetése van: „nem individuális érzéseken kell magát felemelnie”, feladata az emberi lélek ismeretére alapozott „bizonyos közönséges törvények” levonása. E célból a kritikus tanulmányozza a zseni műveit, minthogy bennük található a „széjjelszóró természeti erőnek és az érzelmeknek bizonyos felüleg alatt nagy bővségben történt öszvefogása.” Ennek vizsgálataból formálódik meg az az ideál, amelynek alapján kialakítható a „kánon”, amely „a kritikának sinormértékül szolgálhat”, amely „kulcsot és fonalat ad” a megítéléshez. E kritikai elvekben kazinczyanus vonásnak látszik a normativitás igénye — csak hogy ez itt más megfontolásokhoz kapcsolódik, más összefüggésben értelmezhető. Ertérő vonás, hogy a „kánont” Kölcsy nem a klasszikus művek vagy a poétikák rögzített szabályaira alapozza, hanem a zseni alkotásaiban megformálódó művészi teljességre. Ebben benne van, bele érthető a zenik új követelményeket alakító ereje, s így egy dinamikusabb, a változás elvét is elismerő felfogás. Kölcsy a zseniről Döbrenteiével folytatott nézetcsere; ebben is felmerült a fejlődéselv, s az is, amit Kölcsy — ismét Kazinczyval egyezően — itt is hangoztat: a zseni és kritikust egyaránt kötelező studiumok szüksége.¹⁹ Kölcsy nézeteit nem vonatkoztathatjuk el a kritikai élet fejleményeitől sem: az újra felkavarodó Berzsenyi-recenzió ügye 1825—1826-ban, a Berzsenyi elhallgatásából ráeső vád, s ugyanakkor bírálatja jogosságát érző öntudata is tisztázásra készítette. A kritikai elvi alapotottságát kereste ekkor is, író, kritikust és olvasót egyaránt meggyőző nézetek, mindenkre érvényes „ká-

non” alapján. E szellemben ad meghatározást a kritikáról: „A kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek philosophi studiuma, vagy legalább ezen philosophi studiumok resultátuma.” Kölcsey nyilván az ilyenféle kritikai alapvetés, a „kánon” kialakítását, tisztázását várta az Akadémiától, s nem kivonatolást vagy testületi ítélethirdetést, mellyel kapcsolatban, mint látni fogjuk, szintén súlyos fenntartásai vannak.

Igényét az alakuló kritikai élet, Bajza iránya csak erősíti. Bajza ugyan meg akarta nyerni Kölcseyt az induló *Kritikai Lapok* számára: 1830-ban levélben kereste meg, s nem csupán állandó közreműködését kérte, hanem alapvető értekezést a kritikáról. Kéri, hogy a tanulmány elsősorban a kritika hasznát, hatását világítsa meg: „mi legyen a kritika? Minemű befolyásai és hasznai lehetnek a literaturára általánosan, különösen pedig a magyar literaturára? Hová tévedhet idővel a magyar literatura kritika nélkül? stb. a mint a Tekintetes Úr jónak ítélendi.”²⁰ Bajza kérése nagyon is jókor jött, nagyonis egybehangzott Kölcsey ekkori töprengéseivel, annál inkább, mert az Akadémián s a kritikai életben megvalósult gyakorlatot, irányt nem tudta elfogadni. Kölcsey idegenkedve nézte a lexikon-pert: „Azon kegyetlenség, mivel ez folyt, visszaretent minden szelíd keblét” — írta Szemerének; nem ért egyet avval a bírálattal, amelyet Toldy (G. jel alatt) írt Kazinczy Pyrker-fordításáról; s még inkább bántja a gúnyos hang, az élesség, a kiméletlenség, vagy amint ő nevezi, az „ostornyeles kritika”; szerinte ez „sem író, sem olvasót jóra nem vezet.”²¹ Legnagyobb hibának az ítéletek megalapozatlanságát, sekélyességét tartja; fenntartásait, elgondolásait legrészletesebben egy Szemerének írott levélben fejtegeti. A „ferdén és epével” írott gáncok, az „ömlendező” dicséretetek, a hibákat mentegető „fedezetések” „együttvéve sem kritikát nem tesznek, sem ismereteket nem terjesztenek, sem olvasót és író, felemelő felvilágosítókat nem adnak”; a hiányzó filozófiai alapokra figyelmeztet most is: semmit nem ér az a kritika, amely „nem mélység és köröskörül vitt tekintet következtése.”²²

A *Kritika* című tanulmánya e tapasztalatok és elgondolások kontextusában formálódott 1830—1831-ben (1833-ban jelent meg Bajzáék lapjában). A kritika hasznát, hatását a fejlődés törvényszerűségei, a fejlődés tapasztalatai összefüggésében világítja meg.²³ „Nincs nálunk sem inkább gyűlölt, sem kevésbé értett szó, mint ez: *kritika!*” Előbb kedvezőtlen fogadtatásának emberi indítékait emlegeti: az írók önmagukkal szembeni igénytelenségét, az önszeretetet, az önismeret hiányát. Innen vezet le, hogy részrehajlás nélküli, az ész, az izlés örök törvényeire épült ismeretekre és elvekre van szükség; ítéletben, kritikában olyan mértékre, amely „egyetemi értékű alapokon” formálódott. Csak az ilyen kritika neveli az olvasót és az író, a nagy tehetségeket is; a legnagyobbakat ugyanis — írja valószínűleg Berzsenyire célozva — az ilyen bírálatok nem fogják elhallgattatni; „kezdő literatúrákban”, az itt szükségképpen fellépő harcokban pedig a fejlődés hajtóerejévé válnak. Kölcsey fejlődéselve herderi értelemben evolucionista: elismeri ugyanis az alakulásban az ellentétek hajtóerejét, s e szellemben értékeli az irodalmi, a kritikai élet formálódását.²⁴ A „kritikai villongásoknak”, a „tollcsatáknak”, írja, megvolt a maguk szerepe, „hasznukat tagadni lehetetlen”, s e nézete egyezik Berzsenyi, sőt, Kazinczy ekkori felfogásával.²⁵ A harcok üdvös korszaka azonban lezárult; a viták az eredmények mellett megteremtették a nemkívánatos, a szubjektív alapú ellentéteket, a bizonytalanságot. Elérkezett az idő, amelyben az önismeret, az ész és izlés egyetemes törvényei, a filozófiai következtetések alapján határozott értékrend kialakítására van szükség. Kölcsey tanulmányában

előbbi elgondolásait fejti ki; most a fejlődés menete, a fejlődés-elvek következményei szerint hangoztatja a kritika megalapozottsága, a mindenkire érvényes normák igényét. Csak az ilyen kritika menthet meg attól a másik veszélytől is, amelytől nagyon félt a bírálókat.

Kölcseynek ugyanis nemcsak a kritika fogadtatásával, sekélyességével, szélsőséges és személyeskedő irányával van baja, komoly fenntartásai vannak a kritika testületi művelésével is. Ennek létrejöttét, szükségleten tekintélyét történeti alapokon bizonyítja tanulmányában. „A magyar polgári alkotmány az arisztokratai egyesületet tevő a monarchiai hatalom háttartalsága ellen védsáncná”. S mivel a művekről szóló bírálatban „nyomatott végezést” látnak, az a balhit gyökeresedett meg, hogy „ítéletet hozni, szükséges nyelvjavítást ajánlani, s több ilyenek, csak bizonyos erre a célra alkotandó egyesületnek legyenek megengedve.” Pedig „a literátori világ egyedül a józan ész, ízlés és tudomány igazgatása alatt van; hatalom-egyesületek pedig, törvényszékek és törvényhatóságok itt nincsenek, s veszedelem nélkül nem is lehetnek.” Kölcsey ezért tartja károsnak az elveivel, kritikai ideáljával különben sem egyező bírálatokat az Akadémián és a Tudománytárban. A franciáknál, mint írja, „lélekölő despotismusként” hatott a testületi irányítás; gátja, fékezője ez a Magyar Tudós Társaságnak is. Káros tekintélye mellett ugyanis, mint a Szemerének küldött levélben fejtegeti, „még egy új, s talán legveszedelmesebb gonosz jön: *uralkodás*, legalább *uralkodni akarás*. Mi ha célt ér, örök veszedelmet; ha célt nem ér, nevetségességet s megutáltatást szül.”²⁶ E hatás kivédhetetlen, írja nyomtatékkal: „De bizonynal mindezen veszedelmek meg fognak történni, amiket tavaly a küldöttségi javallatban előszámláltunk”. Leveleiben is hasonlóan fejtegeti: „Igazságtalan elnyomás, félszeg kritika, esprit de corps által sugallott dicséret és gyalázás, s több affélék fognak viélágrajónni. Jaj annak a literaturának, hol egy helyről jön a tón!” — írja Bajzának is, újra említve a riasztó francia példát.²⁷

Aggódva látja és ellenérzéssel azt is, hogy a testületi irányításban, a „szerkeztetésben” túlságosan erős az arisztokrata irányítás. Az Akadémia, mint a rendszabás kimondja, a király és a nádor ortalma alatt áll; elnökét is királyi jóváhagyás szentesíti megbízásában, s bár a szabályzat előírja, hogy az igazgató tanácsot az „Ország négy Rendei közül” válasszák,²⁸ az ülések jegyzőkönyvéből kiderül, hogy ott elsősorban a főrangúak képviselik magukat. Íme a tagok névsora az 1833. február 3—4—5-én tartott ülés jegyzőkönyve szerint: „B. Szepessy Ignác pécsi püspök, Gr. Cziráki Antal ország bírója, Szegedy Ferenc főispán, Gr. Vay Ábrahám főispán, Somssich Pongrácz alnádor, B. Mednyánszky Alajos m. kir. helytartói tanácsos, Gr. Andrassy György, Gr. Károlyi György, B. Wesselényi Miklós, Nagy Pál, Vághy Ferenc igazgatók, Döbrentei Gábor titoknok.”²⁹ Az akadémiai munkálkodást a „szerkeztetés” és a vezetőség arisztokrata jellege határolja be — Kölcsey elképzeléseivel ellentétes módon. Így érthető, hogy amikor 1831-ben Szemerét akadémiai taggá választják, az örömhír mellé sürgetve írja barátjának, hogy siessen az ülésekre; fél, hogy „ha nem erősíted a jó ügyet, elveszünk, mert gróf Desseffy ma egészen a francia akadémia szellemében szólt.”³⁰ A „francia szellem” nála, mint láttuk, a hatalmi szóval irányító, „despotikus” ítélezést jelenti, mely nálunk az arisztokrata befolyással, szervezeti sajátosságokkal gátja az általa vallott szabad fejlődés elvének.

Nyilván e szellemben lépett fel az üléseken. Felszólalásait nem őrzik az Évkönyvek, Kölcsey beszámolóí azonban világosan tájékoztatnak. „Múlt héten az igazgató tanács konferenciáján hosszan és szabad szavakkal elő-

adtam az akadémiai statútumok gyenge oldalait, s leginkább azt a gonosz kritikai tensiót” — írja Szemerének 1833. február 15-én;³¹ másutt pedig egyértelműen azt, hogy az e szellemben folytatott testületi kritikát be kell szüntetni: „Ohajtatásom az, hogy az ily recenziálgatástól, mint Társaság, minél hamarabb szünjünk meg.”³² Kölcsey arisztokrata bezárkózást lát abban is, hogy csak akadémiai tagokat búcsúztat a testület; változtatni szeretne ezen is, de mint Eötvös Józsefnek írja: „te tudod, hogy szokásokat változtatni, arisztokrata institúciók közt nehéz; pedig Akadémiánk institúciói is olyanok.”³³ Leveleit igazának és főlényének rendíthetetlen tudata hatja át — így volt ez nyilván az üléseken is; s valószínűleg igaz, amit 1834-ben írt Bártfaynak: „Az igazgatótanács tagjai nekem ellenségeim az általam kimondott polgári elvek miatt.”³⁴

Az elkedvetlenítő, az elvi alapokon ellentétes feladatok, az akadémia szervezetével kapcsolatos fenntartások azonban nem semlegesítették a lelkeben mélyen gyökerező köteleességérzetet. Ha kévsé is, de többnyire elkészíti a rá osztott lélekölő munkákat: szógyűjtést, kivonatolást, dráma-bírálatokat. Az említett három könyvkivonaton és a két szógyűjtésen kívül összesen kilenc bírálatot adott be: 1832-ben, 1834-ben, 1836-ban hármat, 1837-ben hármat, 1838-ban az ülésekre azonban egyre kevésbé tud felutazni. Az Évkönyvekben 1833-tól a jelenlévők listájából hiányzik neve; miközben jegyzik feladatait, főként dráma-bíráló bizottsági munkáját. Kölcseyt bántja, hogy nem tud az üléseken jelen lenni, hogy nem tud eleget dolgozni: „Kétségbe estem, hogy az akadémia számára sem tudok semmit készíteni” — írja 1831-ben;³⁵ 1832-ben Döbrentének, mint titoknoknak írva mentegetőzik, hogy még nem tudta elkészíteni a szógyűjtést.³⁶ Nincs ideje, energiája az akadémiai munkákra közéleti, hivatali teendői mellett. 1836-ban az Akadémia gyökszavak gyűjtését tűzte jutalomtételle; bíráló-nak Balogh Pál és Vörösmarty mellett Kölcseyt jelölik, s megkapja Kerekes Ferenc munkáját. Neki írja mentegetőzve, hogy alig tudott művébe betekinteni; de jelzi azt is, hogy a kijelölt feladatot időszerűtlennek tartja, mivel nincsenek még kellő előmunkálatok.³⁷ 1837-ben egy Bercsényi kéziratot küld az Akadémiának;³⁸ 1837-ben Toldy — immár titkári pozícióból — nagyon szeretné bevonni a munkálatokba: kéri, tegyen javaslatot jutalomtétel-pályázatra, „közhazsnú kézikönyvek”, „jeles életírások” készítésére,³⁹ de Kölcsey ekkor is csak szabadkozni tud. Mint írja, az 1837-es dráma-bírálatokba sem tudott belenézni (ezeket később beadta); hivatkozik a megyei restauráció időt, energiát emésztő munkálataira, s főként arra, hogy „fejem és keblem úgy által van verve hazai dolgaink” fordulataival, hogy képtelen e feladatokra.⁴⁰ Ezzel együtt is kéri, várja a tudósításokat az akadémiai ügyekről; panaszolja, hogy az akadémiai küldemények lassan, kévsé érkeznek.⁴¹ A Tudós Társaságnak küldött utolsó írása is mentegetőzés: 1838. augusztus 4-én az elnök, Teleki elnégését kéri, amiért nem tud az üléseken jelen lenni.⁴²

Kedvetlenül, fenntartásokkal, lelkiismeretfurdalással teljesített akadémiai feladatai mellett volt azonban olyan is, amely mélyen vállalt, személyes ügye lett. Kazinczy 1831-ben meghalt; az Akadémia nevében gróf Károlyi György igazgatósági tag szólítja fel Kölcseyt az emlékezésed megtartására. Kölcsey nagy felelősségtudattal készül a beszédre; Bártfaytól tanácsokat, adalékokat kér, segítségét ajánlja Bajza is.⁴³ Mint írja, Kazinczyt, a „hérost” csak úgy tudja méltán búcsúztatni, ha „a literatura közelebb múlt 60 éveit” is megrajzolja. Jancsó Benedek azt írja, hogy mivel Kazinczy volt az Akadémia első nagy halottja, Kölcseynek kellett megformálnia az akadémiai emlékezés műfaját.⁴⁴ A Kazinczy-emlékezés alkotása

egybeesik megyei, hivatali pályája említett, legmozgalmasabb szakaszával; a közéleti felelősség hatja át a Kazinczy munkásságát áttekintő összefoglalást. A pályarajz voltaképpen vádirat: a sors által nagyra hivatott alkotó küzdelmét kora értetlensége vagy éppen ellenséges magatartása kíséri; a nemzet, mint írja, nem ismeri jeleseit, s emlékezése csak „elbűsítő érzelmeket rezzent fel.” „Rokonom és barátom, tanítóm és társam vala” — írja megrendülten, de beszéde személyességét nyilvánvalóan nemcsak az egyéni kötődés adja, hanem az is, hogy a mélyen átértett sorsban saját pályájáról, saját magányos törekvéseiről is szólhat. A beszéd 1832. szeptember 8-án hangzott el az Akadémia első közgyűlésén a nádor jelenlétében, ünnepi külsőségek között, s nagy tetszést aratott.⁴⁵ Nyomatatása körül azonban már támad némi affér. A szabályzat szerint a beszédet az Évkönyvnek kell átadni közlésre; Szemere azonban kiadja a *Muzáronban*. Széchenyi megrója Kölcseyt, aki magyarázkodásra kényszerül. Válaszlevelét aztán fel is olvasták az 1833. január 3-án tartott közgyűlésen, nyomatékkal figyelmeztetve a tagokat, hogy a megbízásra készült munkák kiadási joga az Akadémiáé, másutt nem lehet közölni.⁴⁶ Kölcseyt bántja az ügy, igazságtalannak tartja, mivel, mint Bártfaynak írja, Kisfaludy Sándor is kiadta felolvasott regéjét, és nem rótták meg. Úgy látja, hogy „azok hozatták a determinatiót, kik a Muzarionért haragszanak.” A célzás Bajzát érinti, aki mentegetőzik Kölcseynél: „a Tudós Társaságban az emlékbeszéd miatt nem én támasztottam kérdést”, írja, de a szavazásnál „én is azok számba tartoztam, kik nem javallták Szemere tetteit”, de nem azért, mert a lap ellen van, hanem mert ez az alapszabály.⁴⁸

Másféle ügy, másféle érintettség áll Kölcsey másik akadémiai megbízásra készült emlékbeszéde mögött. Az akadémiai Évkönyv 1836-ban jelzi a felkérést Berzsenyi búcsúztatására; Kölcsey augusztus 27-én küldi Toldynak az emlékbeszéd szövegét.⁴⁹ Egészségi okokra hivatkozva írja, hogy nem tud utazni, nem tudja személyesen felolvasni.⁵⁰ Szeptember 20-án Wesselényit már úgy tudósítja, hogy a megyei közgyűlések miatt nem tudott jelen lenni az ülésen; ugyanezen napon hasonlóan ír újra Toldynak, itt már nyugtázza a beszéd sikerét, amelyet a közgyűlésen Helmecki olvasott fel.⁵¹ Taxner Ernő joggal feltételezi, hogy Kölcsey nem akart jelen lenni: a szatmári ülések ugyanis szeptember 6-án befejeződtek, az Akadémián 11-én olvasták fel a beszédet, elfoglaltsága miatt felutazhatott volna.⁵² A beszéd méltán aratott tetszést, szónoki remekmű valóban. A jelenlévők természetesen jól ismerték Kölcsey nevezetes recenziójának, Berzsenyi antirencenzióinak történetét, s nyilván szép gesztusnak tartották, hogy Kölcsey elvállalta a búcsúztatást. Ha azonban netán megbánást, tévedés belátását vagy a szigorú kritika visszavételét várták — csalatköztak, ám ezért szónoki bravúr kárpótolta őket. A beszédet itt is lírai elmélkedés vezeti be a költői nagyságról és dicsőségről. Berzsenyi munkái a nemzet díszének tartja, így helyezi el kora mozgalmaiban, s főként vitáiban. Az ellentétek korszakában szükségszerűnek tartja, hogy a költő magányos maradjon, hogy gáncsat kapott egy ifjútól, ki bírálatával maga is a fejlődést akarta szolgálni. „Az ifjú Tek. Társaság, az ifjú, ki a nemzet nagy énekesét megítéli merész volt, s ki e merészséget oly felette drágán, Berzsenyi elhülésével fizette meg, az ifjú — én valék” — írta a beszéd végén, hogy aztán a maga módján mondja ki az engesztelés szavait: „Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nem sokára követlek tégedet, s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni; s neveinket békés gondolatlanul nevezendi egymás mellett, ha korunk énekesire visszaemlékeznek. Emberek valánk; miért szegyenlenők ezt?” Sorsuk tehát a közös

írórsors, amelynek része a harc — egyik oldalon sincs szegyenleni való benne. Közös a felelősségük, s közös az elmúlás könyörtelen törvénye feletük — s mi tudjuk azt is, hogy a szónok valóban hamarosan követte a megbántott író. Az írórsort, a szükségszerű vitát, az emberi lét örök törvényeit vállaló társ hajt itt fejet, s nem a tévedéseit belátó, bűnbánó kritikusa. A beszéd ugyan nem a „temetni jöttem Caesart, nem dicsérni” ellentét frappánságára épül, de legalább olyan mesteri: engesztelő anélkül, hogy megbánó lenne.

Vissza kell még térnünk a Kazinczy-émlékeszéd hátterére, Kazinczy és Kölcey kapcsolatára a Mester halála előtt. Szakításuk 1817-ben, újraéledő, lármás ellentéteik az Iliász-perben 1826—1827-ben sokkal ismeretebbek, mint kibékülésük. Ellentéteiket szomorúan nézték a kortársak, így Guzmics és Toldy, aki védte Kölcey Kazinczy vádjai ellenében,⁵³ s aki békíteni akart: Pesten megszervezi, hogy a társasági életben találkozzanak. 1827-ben ír erről Bajzának;⁵⁴ lehetséges, hogy Kazinczy már ekkor elfogadta azt a békejobbot, amelyet Kölcey az Iliász-per lezárásakor nyújtott felé utolsó vitacikkében: „Megbántott ő engem? Im, elégtételt vettem. Megbántottam én őtet? Bizonyosan elégtételt vett ő is. Kezemet nyújtom az engesztelésre; s literátori pályánk első bajnokáért kevesebbet tennem nem lehet.”⁵⁵ Az azonban bizonyos, hogy az akadémiai munkálatok, az ülések összehozták őket, legkésőbb 1831-ben. Bártfay egy levelében írja Kölceynek, hogy Wesselényi Pesten volt, „s két éjt és napot tölte azon szobában, melyben 1831-ben Kazinczyval jövél össze.”⁵⁶ Szakításuk, vitáik mögött elvi ellentétek álltak (1817-ben a nyelvújítás irányának különböző megítélése; 1826—1827-ben az írói jog megítélése, a kiadási nézetek különbözősége) — békülésüket szintén elvek alapozzák meg: összhang, egyetértés fontos kérdésekben. Kazinczynek hasonlóan erős fenntartásai vannak a tudományos és a kritikai élet testületi irányításával szemben; a francia akadémia riasztó példájáról, a szabadságot, a szabad fejlődést megkötő erejéről többször írt, 1808-ban, 1821-ben, s 1827-ben is a „parancsolgatás” veszélyétől félti a szerveződő Akadémiát.⁵⁷ Kazinczynek személyes és elvi ellentéte támad Bajzáékkal és a lexikon-perrel (lapjukban az ellene írott kritikát, a lexikon-perben Dessewffy megtámadtatását különösen fájalta); a *Kritikai Lapok* irányát, testületi megnyilvánulásait, a „clubbozást”, a „pártoskodást”, a vad dúlásokat” elutasítja ő is.⁵⁸ Az ekkori dokumentumok harmonikus és belsőleges kapcsolatokról tanúskodnak. Szemerének közösen írtak levelet akadémiai tagságáról; Pesten együtt laktak; amikor pedig Kölcey elutazott, Kazinczy rendszeresen írja neki beszámoló-leveleit, s nagyon aggódik érte a kolera idején.⁵⁹ Kölcey emlékeszédje mögött érezni lehet az utolsó időszakasz harmonikus óráinak emlékét, s azt a szép kiengesztelődést, amely a mindkettőjük számára fontos kapcsolatban végül is meghozta a helyreálló barátság örömét. Az Akadémia pedig azon túl, hogy összehozta őket, s az egyet-nem-értésben megteremtette egyetértésüket, végül a búcsúztatás szomorú feladatában alkalmat adott Kölceynek egy mélyen személyes, kort, egyéniséget, emberi kapcsolatokat egybefoglaló, szép írásra.

(Az akadémiai titkárság ügye) Kölcey 1834. június 8-án írja Bártfaynak, hogy Szemerénél ebédelt, s „tréfa útján” támadt az a gondolata, hogy a távozó Döbrentei helyébe titkárnak jelölteti magát. — Közbevetőleg megjegyzendő, hogy Döbrenteit nem buktatták meg, mint Jancsó írja,⁶⁰ hanem magasabb hivatalba került: „budai kerületbeli első helyettes tartományi biztossá nevezetik ki”; s mivel az akadémiai szabályzat szerint a titkár

nem viselhet két hivatalt, lemond. Az Akadémia többszörösen a legnagyobb elismeréssel nyugtázza eddigi munkásságát, s felmentésekor jelzik az igényt, hogy továbbra is részt vesz a testület munkáiban.⁶¹ Alap nélküli Széchy vádjá is, hogy Döbrentei „alattomban” meg akart maradni hivatalában,⁶² felmentése valóban elhúzódott, de egyszerű ügyrendi akadály miatt: az első alkalommal ugyanis nem volt jelen 9 igazgatótanácsi tag, s ezért kellett megvárni a következő évi ülést.⁶³ — Kölcsey ötlet szerű, tréfás indítékát nem kell komolyan vennünk: már ebből a levélből is kiderül, hogy számára a titkárság, a vele elérhető életforma nagyonis fontos: barátaink között „örömebbé élnék, mint Csekén gazdasági, s N.Károlyban és Pozsonyban polgári gondok között;” augusztusban pedig Szemerének Pozsonyból írja: „napról-napra nő bennem az óhajlás, innen távozhatni.”⁶⁴ Országgyűlési tapasztalatai egyre leverőbbek: a kiélesedő vitákban világosan látja az ellenzék megosztottságát, a felelőtlenséget; jól ismeri a magányt az üléstermek vitáiban és a csekei gazdálkodás sivár gondjaiban. Az új életforma, a változás gyökeres lenne. *A Magyar Tudós Társaság alaprajza* szerint a titkoknak fizetést kap; kötelessége a jegyzőkönyvek vezetése, levéltárba gyűjtése, az üléseken előterjesztő, összeszedi a kiadott bírálatokat, jegyzőkönyvezi és bemutatja az elnököknek, intézi a levelezést, felügyel a segédjegyzőre és az írnokokra. Ezek ugyan inkább hivatalnoki, mint tudományos feladatok, de állandó elfoglaltságot jelentenek, így Pesten kell laknia, s „más hivatalt nem viselhet”.⁶⁵ A Tudós Társaság pénze azonban kevés: évi 800 forint a titkári fizetés; ezért az Akadémia gyűjteményeinek leírásakor, ellentmondva a Rendszabásnak, van némi engedmény: „A Titkoknak számára olyan fizetést, millyent hivatala, ha egészen külön vétetnék megkivánná, még most adni nem lehet. Eleinte annál fogva más hivatalbeli is választathatik azzá, csakhogy annak hivatala ezével könnyen öszszeférjen.”⁶⁶

Szeme, Bártfay — mint Kölcsey levelezéséből kiderül — lelkesen támogatja tervét, neki azonban kételyei támadnak. Tart az elveit korántsem osztó igazgatótanácstól, s aggodalmában Bártfay is osztozik: „Csak az, amit magad is említesz utolsó leveledben t.i. polgári elveidnek kimondása, bár az igazg.tanács némely tagjai előtt akadályul ne szolgáljon.”⁶⁷ S van más, kínosabb, személyi ügyet érintő akadály is. Bártfay írja meg neki idézett levelében, hogy Toldyt — még Kölcsey terve előtt — nagyon felbízatták a titkárságra, s Széchenyi is őt támogatja. Kölcseynek gondolai támadnak egzisztenciális szempontból is: nem tudja, elegendő lesz-e akadémiai fizetése és birtokai jövedelme a maga és családja pesti életéhez, s hogy miként irányíthatja majd a fővárosból otthoni gazdasági és peres ügyeit; bizonytalansággal tölti el, hogy a hatesztendő megbízás után mi lesz a sorsa?⁶⁸ Ezek az akadályok azonban jórészt elháríthatók. Barátai megírják, hogy milyen kedvezően fogadták tervét; Vörösmarty mondta meg Széchenyinek, aki ezt örömmel vette; támogatja az elnök, Teleki is.⁶⁹ Széchenyi csak a felbízott Toldy miatt aggódott — ám alaptalanul. Toldy ugyanis meghallván Kölcsey jelentkezését, nemcsak azt írja meg, hogy örömet viszállap javára, hanem fel is keresi Pozsonyban, hogy személyesen rábeszélje, s biztassa, hogy szóljon Széchenyinek.⁷⁰ Kölcsey 1834. novemberben mond le országgyűlési követségéről; Toldy december 10-én okkal és nyomtatékkal írhatta, hogy „Írói pályán — külső okból — most jobban szolgálhatja hazáját, mint politikain.”⁷¹ Az egzisztenciális gondok sem oly riasztóak: Bártfay részletes beszámolót küld egy pesti háztartás pénzügyi igényeiről, s noha ez eléggé tetemes összeg (1600—1800 forint), hozzáteszi, hogy a pesti élet költsége „attól függ, ki hogyan él? mennyit költ?

mennyit kell vagy nem kell költenie?”, s biztosra veszi, hogy a hat eszten-dő után újra megválasztják majd.⁷² Döbrentei is fölkereste és biztatta; Köl-csey 1834 októberében még fontolgatja, hogy Döbrentei lemondási ügye elhúzódsága miatt esetleg „két három év múlva könnyebb lesz rám nézve a titoknokság elfogadása.”⁷³

A kapott biztatások azonban nem győzik meg — a személyét, elveit érintő fenntartások egyre jobban nyugtalanítják. Mint láttuk, Bártfay is tartott az igazgatótanács ellenkezésétől; megírja ugyan, hogy sokan támog-atnának jelölését, de kérték, hogy neveiket Bártfay ne közölje senkivel.⁷⁴ A régebbi és az újabb szakirodalom vélekedése, hogy Széchenyi ellenezte Köl-csey jelölését. Részben azért, mert — mint Vajda Viktor írja — az el-lenzéki politikus kinevezése az udvar előtt rossz pont lenne az Akadémiá-nak;⁷⁵ vagy mint Széchy és újabban Taxner véli, Köl-csey átpolitizálná az Akadémiát, s ez károsan hatna.⁷⁶ Taxner még hozzáteszi, hogy Széchenyi nem rokonszenvezett Köl-cseyvel, bizonyítja ezt, hogy naplójában csak egy-szer, halálakor említi nevét. Az adatok azonban ellentmondanak. Bártfay leveléből kiderül, hogy Széchenyi örült Köl-csey jelentkezésének, s nagyon-is érthető, hogy miért. Széchenyi idegenkedve nézte a lexikon-pert, s már akkor békíteni akart Bajzáék és Döbrentei között.⁷⁷ Az Akadémián folyó munkával szintén elégedetlen, s erről az *Országgyűlési Napló* tanúsága szerint a legnagyobb egyetértéssel tanácskoztak egymással Pozsonyban.⁷⁸ S bár Széchenyi támogatja Toldyt,⁷⁹ véleménye nem túl hízelgő — naplójában legalábbis gúnyos megjegyzéseket ír róla.⁸⁰ Köl-csey titkársága üd-vösnek tűnhetett számára. Részben azért, mert megbízásától az akadémiai munka színvonalának emelkedését remélhette; részben pedig azért, mert Köl-csey kívül állt Toldyék triászán, miközben azok is tisztelték és elis-merték. Az Akadémia átpolitizálódásától sem tarthatott komolyan, hiszen a rendszabás tiltotta ezt; a 11. pont szerint: „A társak öni fogják magokat a' vallást, az Ország' polgári állapotját és polgári kormányát illető, vagy akármely más politikai tárgyak' vitatásától.”⁸¹ S az sem igazolható, hogy Széchenyi nem rokonszenvezett Köl-cseyvel. Említésének hiányával szem-benállnak Köl-csey adalékai. Az *Országgyűlési Napló*ban leírja, hogy Szé-chenyi örömmel sietett elébe egyik pozsonyi találkozásukkor; 1833. feb-ruár 14-én Döbrenteivel nála ebédelt; tudomása van arról, hogy „tartós ömledézzel” fogadta titkársági tervét; s ha, mint írja, egyéb kétélyei nem lennének, „barátságos bizodalommal” fordulna hozzá az ügyben⁸² — a na-gyonis érzékeny Köl-csey aligha gondolkozott így alap nélkül.

Széchenyi azonban nem akart felülről, alelnöki pozíciójából beleszól-ni a dolgok menetébe — nyilván ez az oka, hogy találkozásukkor nem hoz-ta szóba az ügyet: „A gróf itt volt, de velem nem szözlött. Első ittlétekor nem is tudtam róla; második ittlétét tudtam, de őt nem kerestem. Mivel nem akartam úgy mutatkozni, mintha a hivatalt nyomozni kedvem volna” — írja Köl-csey Szemerének Pozsonyból,⁸³ s többeknek ismételttem azt, hogy nem ajánlkozok: „az utánjárás módjait sem nem értem, sem érteni nem akarom.”⁸⁴ Köl-csey jól tudja azt is, hogy az ajánlkozást tiltja az alapsza-bály: az Akadémián ugyanis csak a tagok választhatnak, kérni sem hiva-talt, sem tagságot nem lehet. Köl-csey nyomatékka említi ezt: „A társaság törvényei minden hivatalkeresést nyilván tiltanak; erkölcsi érzelmem pe-dig még nyilvánban, legalább hathatósan tilt.”⁸⁵ Toldy látogatása után még fontolgatja, hogy mégis ír Széchenyinek, de inkább ellenérzéseai erősöd-nek: fokozottan érzi az anyagi gondok felelősségét;⁸⁶ majd egy személyes és személyeskedő ügybe akadva, feladja tervét. Toldy ugyanis nemcsak a maga lemondásáról, az ügy hasznáról, Teleki egyetértéséről tárgyalt vele,

hanem egy Szemerét érintő bajról is. Úgy hallotta Toldytól, hogy Széchenyi elégedetlen Szemerével, aki nem teljesítette akadémiai feladatait, s csak azért nem menesztették, mert félték, hogy „Szemerével együtt Kölcseyt is elveszti a társaság”; neki pedig, mint jövőnd titoknoknak meg kellene ígérnie, hogy „a történetdőkre szemet húny” (ez úgy érthető, hogy Szemere felfüggesztésére).⁸⁷ Kölcsey ezt természetesen nem vállalja; s bár Szemere kínosan érveze magát, kérve kéri, hogy a titkárság ügyét válasza el személyétől,⁸⁸ Kölcsey már határozott. „En semmitől sem undorodom inkább, mint parányi individuumok keskeny körében törpékkel vívni, s pletykavilágban paródiát játszani” — írja válaszul Szemerének.⁸⁹

A Szemere-ügy azonban csak az a bizonyos utolsó csepp a pohárban, indíték arra, hogy eddigi ellenérzései, fenntartásai felerősödjenek, s hogy végül elvei és jelleme mélyebb indítékai szerint döntsön. Szemere azt írta neki, hogy szabadság és nyugalom kell a munkához, Kölcsey erre válaszol: „Bizony nekem is szabadság, s szabadság mellett, ha nem éppen nyugalom is, de idő, tenni, s hely méltólag küzdeni.”⁹⁰ Az Akadémia azonban azonban kevés méltó feladatot adott számára, a kisszerű intrikák pedig végképp távol álltak tőle. Innen nézve is határozott és elutasító ítéleté válnak az Akadémia „szerkeztetését” illető nézetei: „Akármít is mondjunk, az mindég igaz marad, a tudom. társaság oligarchiai elvekre épült; s következőleg már elveiben gondolkozásom egész módjával ellenkezik.”⁹¹ 1835. január 11-én megírja lemondó levelét Toldynak: „Higgye el barátom, a titoknokságra nekem körülményeim, mind gazdasági, mind politikai tekintetben, e közelebbi években útát zárnak. Bizodalma s őszintesége nekem becses; s ezt köszönöm; de én titoknoknak barátom uramat óhajtom.”⁹² Az „e közelebbi években” kitétel még mintha nyitva hagyna egy kaput, hogy tudniillik esetleg később elvállalná a hivatalt, ám ennyi elvi és közvetlen tapasztalatokból származó fenntartás mellett inkább udvariassági formulának tűnik. Jelöltsége különben a felsőbb hatalomnak nem tetszett: Taxner Ernő adalékai szerint Reviczky alkancellár kiadta az utasítást, hogy akadályozzák meg választását, s ezt az iratot a király is aláírta⁹³ — aggodalmuk azonban fölösleges volt: Kölcsey sokoldalúan és személyesen motivált döntés alapján maga lépett vissza.

A felsorolt akadályok, az elvi megfontolások megerősítették lemondása mélyen személyes, szerintem legfontosabb indítékát. A politikai és az akadémiai feladatok ütközésekor Kölcseynek újra meg újra választania kellett; s döntéseiben mindvégig következetes volt: a politika inkább. Határozott értékvalasztás, a közügyek elsőbbségének tudata áll döntései mögött; szolgálata életelvként vállalt erkölcsi kötelesség számára, olyan posztulátum, amelynek minden alárendelődik. E szellemben írja meg legteljesebben titkársága tervét és lemondását Kendének. Levelében utal a számára elfogadhatatlan ügyekre, elsorolja az egzisztenciális gondokat, majd így folytatja: „En tehát ezen, de még más fontosb okokra nézve is titoknokká választatni nem akarok, azaz romlás nélkül nem akarhatok. Annnyival inkább, mert országgyűlési pályámat azonnal félbe kellene szakasztanom; pedig az úrbért mindenesetre végig akarnám folytatni; sőt ezt lelkiismeretem sértése nélkül félbe sem szakaszthatom.”⁹⁴ Valóban nem szakasztotta félbe; nem meghátrálás, hanem a politika sakkhúzásai kényszerítették távozásra. Az országgyűlésről eltávolíthatták, de nem a politikától. Bázisa maradt a megye, ahol változatlan energiával munkálkodik, s változatlanul határozott értékvalasztással dönt politikai és akadémiai, literaturai feladatai ütközésekor.

1836-ban írja Wesselényinek, hogy nem tudott az akadémiai gyűlésre

menni, „mivel az ifjak iránti feliráson jelen akartam lenni”⁹⁵ — ez esetben a perbe fogott fiatalokat védő megyei felirat készítéséről van szó. A politikai gondok határozzák meg ekkor napjait, kötik le energiáit, árnyékolják be kedvét. „A literatura nálam hallgat, s említett kettős bajaim közt az volna csuda, ha nem hallgatna” — írja 1937-ben Szemerének (a „kettős baj”: a közéleti és az, hogy rokona, Kölcsey Mihály biztatására jobbágyai ekkor dúlják szét vetését).⁹⁶ „A literatura nálam féllábon áll. Rég ideje, hogy semmit nem készítettem; s az ég tudja, mikor fogok” — írja ekkor Bártfaynak is.⁹⁷ Kétségessé, bizonytalanná vált minden, az Akadémia „oligarchiai” felépítésével, kisszerű feladataival, ügyeivel, s a literatura a maga belterjes világával. Vörösmartynak írja megrendülten Kossuth elfogátása után: „e pillanatban alkalmatlannak hirdetem magamat, hogy Veled litteratori dolgokról szólhassak. Azaz: szólhatnék édes barátom, de e keserű gondolat villan elő minden szónál: minek nekünk literatura, kik nemzet nem vagyunk?”⁹⁸ — Ami következik, ismert: újra követ akart lenni, de meghiúsultak reményei; Wesselényi védőiratán dolgozik megfeszítetten. Közele halála árnyékában tudjuk, hogy megmásíthatatlanul döntött a tudomány és a politika dilemmájában — az utóbbi javára. Jól döntött-e? Ne legyünk olyan magabiztosak, hogy az utókor mindentudó fölényével megválaszoljuk a kérdést. Hiszen nem látjuk, mi lett volna, ha végigjárja választott pályáját? Történelmietlen dilemmánk mögött kitagadhatatlanul ott van az a nem mindig lelkesítő tapasztalat is, amelyet a politika útvesztőibe lépett tudósainkról, kollégáinkról, íróinkról szereztünk és szerzünk, szinte naponta.

(*Epilógus*) 1833-ban Czuczor Gergely, 1841-ben Bajza József, 1855-ben Nagy János akadémiai jutalomra ajánlották Kölcsey műveit; mindhárman költői munkásságát emelték ki hangsúlyosan, Nagy János felsorolja elméleti, politikai munkásságát is. A jutalmat egyszer sem nyerte el, dicséretben részesült.⁹⁹ — Az 1838. augusztus 30.—szeptember 10. között tartott akadémiai ülések jegyzőkönyvében olvassuk: „Kölcsey Ferencz’ halálával üresség támadván a’ nyelvtudományi osztály vidéki tagjai közt, Czuczor Gergely történetírás-osztályi r.t. saját kérésére oda áttételt.” Az Évkönyvek e kötete Toldalékában életrajzi összefoglalót írt róla Toldy, „Kölcsey Ferencz, *rendes tag*” címen,¹⁰⁰ amelyben tárgyilagos, adatszerű összefoglalást ad Kölcsey pályájáról, kiemelve benne akadémiai tagságát, munkásságát.

Az ünnepélyes búcsúztatót Eötvös József tartotta 1839. november 4-én, a nyolcadik közgyűlésen: *Emlékbeszéd Kölcsey Ferencz r.tag felett*.¹⁰¹ Eötvös Kölcsey emlékbeszéd-mintáit követve szintén az írórs, a pálya tanulságain elmélkedik. Az emlékezés ünnepi órájában a példászerűt állítja hallgatói elé: „nézzetek életét, s legyen képe fenséges példa előttetek.” A jellem nagyságát, a jellem legszebb vonását emeli ki. Mindannyian változunk, mindannyian csalódunk — mondja — mindannyian feladjuk ifjúkorunk ideáljait. „De Kölcsey nem változott, s ez legszebb dicsérete. — Mi a gyermek szívé erősebben dobogtatá, mi az ifjú képzetében fenségesen emelkedék, miről élete küszöbén álmódozott: azért lángolt, azért küzdött a férfi élete végpercéig.” Evvel a jellemerővel vállalta, hogy a „jó polgárnak nemcsak keseregni az elveszett fényért, hanem cselekednie is kell”, ezzel az elszánással küzdötte végig példászerű életét; ez a követésre intő, felemelő, erkölcsi erő nemesíti meg az emlékezés bánatát. Eötvös a maga ideálját mintazza meg e beszédben, s a reformkorét, amelyben a legjelesebb küzdőtársak is töprengve kérdezték, hogy vajon lesz-e erejük követni a Kölcsey-példát. Halála hírére Wesselényi ezt írta naplójába:

„Nem jött könny szemembe. Söhajtás sem kelt keblemből, mennykőcsapás volt, de amely által nem szétzúzva, hanem elfagyalva s kővéválva érzem magamat”, s Pap Endre szerint a híres mondat szakadt ki belőle:” Nem közénk való volt!”¹⁰² — De vajon mit mondhatunk mi?

JEGYZETEK

¹Kaz. Lev. XXI. k. 403—404. l.

²Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I—V. Pesten, 1833—1837. I. 121. l. A továbbiakban: Évkönyv.

³Évkönyv III. 37. l.

⁴Bártfay László naplója és válogatott levelei Kölcsey Ferenchez. I—II. II. k. 205. l. Bp., 1969. A továbbiakban: Bártfay.

⁵Kaz. Lev. XXI. k. 725. l.

⁶Kaz. Lev. XXI. k. 411., 418., 429. l.

⁷Kaz. Lev. XXI. k. 421—422., 409., 422. l.

⁸Kölcsey Ferenc Összes művei. I—III. k. Bp., 1960. III. k. 375—376 l. A továbbiakban: KFÖM.

⁹KFÖM III. k. 379. l.

¹⁰Szaunder József: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 151. l.

¹¹Évkönyv I. k. 85. l. II. k. 2. l.

¹²Évkönyv II. k. 89. l.

¹³Évkönyv I. k. 68. l.

¹⁴A bírálatok szövegei: KFÖM I. k. 690—712. l. Horvát Endre művéről Bajza is kért tőle bírálatot a Kritikai Lapokba: A Szemere-tár Bajza-levelei. Kiad: Császár Elemér. Itk 1910. 237. l. A továbbiakban: Bajza.

¹⁵KFÖM I. k. 735., 738., 739., 744., 748—749., 758. l.

¹⁶Kaz. Lev. XXI. k. 495., 503. l.

¹⁷Évkönyv I. k. 80. l.

¹⁸A mű: KFÖM I. k. 644—654. l.; készüléséről ugyanitt: 1310. l.

¹⁹A Kölcsey—Döbrentei-vitáról. Kölcsey kritikai nézetéről írottakban felhasználtam Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség?* c. könyvét; különösen a *Néhány előzetes megjegyzés Kölcsey kritikáihoz; A Csokonai-kritikáról és Döbrentei válaszáról* c. fejezeteket. Bp. 1990. 239—253. l.

²⁰Bajza 1831-ben sürgeti, hogy ha már az első füzet számára nem készült el, legalább a második füzetbe küldje irását: Bajza Itk. 1910. 237., 238. l.

²¹KFÖM III. k. 438., 525., 562., 625., 436. l.

²²KFÖM III. k. 436—437. l.

²³A tanulmányról és Kölcsey kritikai nézetéről: In. *A magyar kritika év-*

századai. I—III. k. Fenyő István: *Kölcsey Ferenc*. Bp. 1981. II. k. 99—103. l.

²⁴Herder: *Zur Philosophie und Geschichte Johann Gottfried Herders Sämtliche Werke*. Hgb.: Johann v. Müller, Tübingen, 1806. III. k. Th. 15 B. 325—355.

²⁵Berzenyi írja *A kritikáról* c. tanulmányában: „ámbar a tolleszták sok rosszat szülnék is, de mivel sok jót is szülnék, és egyedül azok készíthetnek valami tisztább jövődöt, tehát azokat is úgy kell tekintenünk, mint valami szükséges gonoszt.” *Berzenyi Dániel összes művei*. Kiad.: Merényi Oszkár. Bp., 1956. 381. l. — Kazinczy 1821-ben írja: „vést támasztottam, mert a ködöt csak fergeteg verheti el”; s még egyértelműbben: „kész voltam hadat csinálni, hogy meg legyen a béke.” *Kaz. Lev. XVII. 523., 422. l.*

²⁶KFÖM III. k. 436—437. l.

²⁷KFÖM III. k. 426. l.

²⁸Évkönyv I. k. 112—113. l.

²⁹Évkönyv II. k. 20. l.

³⁰KFÖM III. k. 382 l. — e levelet közösen írták Kazinczyval.

³¹KFÖM III. k. 491 l.

³²KFÖM III. k. 441. l. — *A Tudománytár* kritikai gyakorlatát különben Bajza is ellenérzésekkel nézte s megszüntetését óhajtotta. Bajza Itk. 1910. 241., 367. l.

³³KFÖM III. k. 737. l.

³⁴KFÖM III. k. 630. l.

³⁵KFÖM III. k. 409. l.

³⁶KFÖM III. k. 435. l.

³⁷KFÖM III. 741—742. l.

³⁸KFÖM III. k. 788. l.

³⁹*Kölcsey Ferenc levelezése*. Válogatás. Sajtó alá rendezte: Szabó Zoltán. Bp., 1990. A továbbiakban: KFVL.

⁴⁰KFÖM III. k. 786. l.

⁴¹KFÖM III. k. 798., 800., 809. l.

⁴²Kölcsey Ferenc ismeretlen akadémiai dolgozatai. Közzé teszi: Viszota Gyula. Itk. 1914. 450. l. — A továbbiakban: Viszota.

⁴³KFÖM III. k. 397—398. l. Bajza Itk. 1914. 448—449. l.

⁴⁴Jancsó Benedek: *Kölcsey Ferenc élete és művei*. Bp., [1885.] 271. l. A továbbiakban: Jancsó.

- ⁴⁵Évkönyv I. k. 124—125. l.; Jancsó 273. l.
- ⁴⁶KFÖM III. k. 555—556. l.; Viszota ItK. 1914. 448—449. l.
- ⁴⁷KFÖM III. k. 563. l.
- ⁴⁸Bajza ItK. 1910. 369. l.
- ⁴⁹Évkönyv III. k. 90. l.
- ⁵⁰KFVL 170. lev.
- ⁵¹KFÖM III. k. 753., 751—752. l.
- ⁵²Taxner Ernő: *Kölcsey és a magyar világ*. Kéziratban. 310. l. — A továbbiakban: Taxner.
- ⁵³Kaz. Lev. XX. k. 156—157. l.; XXI. 201—202., 227—228., 281. l.
- ⁵⁴Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus. Bp., 1969. 421. l. — A továbbiakban: Bajza—Toldy levelezés.
- ⁵⁵KFÖM III. k. 476. l.
- ⁵⁶KFVL 110. lev.
- ⁵⁷Kaz. Lev. V. 343—344. l.; XVII. k. 352—353. l.; XX. k. 59., 303. l.
- ⁵⁸Kaz. Lev. XXI. k. 357., 591. l.
- ⁵⁹Kaz. Lev. XXI. k. 466., 474., 468—470., 499—450., 439—440., 588. l.
- ⁶⁰Jancsó 373. l.
- ⁶¹Évkönyv II. k. 90—91. l.; III. k. 31—32., 33. l.
- ⁶²Széchy Károly Kölcsey Ferenczről. In: *Kisebbségtanulmányok*. Bp., 1897. 98. l. — A továbbiakban: Széchy.
- ⁶³Évkönyv II. k. 91—92. l.; III. 34—35. l.
- ⁶⁴KFÖM III. k. 630., 648. l.
- ⁶⁵Évkönyv I. k. 107. l.
- ⁶⁶Évkönyv I. k. 122. l.
- ⁶⁷KFVL 121. k. lev.
- ⁶⁸KFÖM III. k. 666., 668—673. l.
- ⁶⁹KFÖM III. k. 652., 654. l.
- ⁷⁰Bártfay 286 l.; KFVL 134. lev.; KFÖM III. k. 654. l.
- ⁷¹KFVL 134. lev.
- ⁷²Bártfay 193. l.
- ⁷³KFÖM III. k. 681. l.
- ⁷⁴Bártfay 188—189. l.
- ⁷⁵Vajda Viktor: *Kölcsey Élete*. Bp., 1875. 165. l.
- ⁷⁶Széchy 373. l.; Taxner 305. l.
- ⁷⁷Bajza—Toldy levelei. 505. l.
- ⁷⁸Széchenyi István: *Napló*. Fordította: Jékely Zoltán, Györfly Miklós. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta: Oltványi Ambrus. Bp., 1978. 700., 707., 735., 960. l. A továbbiakban: Széchenyi. — KFÖM II. k. 354—355., 442—443. l.
- ⁷⁹Bajza—Toldy levelezése 481., 490., 494. l.
- ⁸⁰Széchenyi 700., 991. l.
- ⁸¹Évkönyv I. k. 112.
- ⁸²KFÖM II. k. 442. l.; III. k. 491., 652., 659—660. l. — Kétségtelen, hogy Kölcsey Wesselényi programját, nézeteit helyesli, személyisége is közelebb állt hozzá; Széchenyi és Wesselényi szembekerülését azonban az *Országgyűlési napló* tanúsága szerint nagyon fájlalja, s békülésüket óhajtáná: KFÖM II. k. 486., 514. l.
- ⁸³KFÖM III. k. 653. l.
- ⁸⁴KFÖM III. k. 639., 649. l.
- ⁸⁵Évkönyv I. k. 114. l.; KFÖM III. k. 653. l.
- ⁸⁶KFÖM III. k. 654—656. l.
- ⁸⁷KFÖM III. k. 672. l.
- ⁸⁸KFVL 131. lev.
- ⁸⁹KFÖM III. k. 679. l.
- ⁹⁰KFÖM III. k. 679. l.
- ⁹¹KFÖM III. k. 679. l.
- ⁹²KFÖM III. k. 696. l.
- ⁹³Taxner 306. l. Kornai István jelentését idézi: PIM V. 4131/204.
- ⁹⁴KFÖM III. k. 675. l.
- ⁹⁵KFÖM III. k. 753. l.
- ⁹⁶KFÖM III. k. 786. l.
- ⁹⁷KFÖM III. k. 805. l.
- ⁹⁸KFÖM III. k. 787. l.
- ⁹⁹Viszota 50. l.
- ¹⁰⁰Évkönyv IV. k. 84—85., 233—234. l.
- ¹⁰¹Évkönyv IV. k. 109—123. l.
- ¹⁰²Szabó G. Zoltán: *A Kölcsey-napló Wesselényije és a Wesselényi-napló Kölcseyje*. In: *Remény s Emlékezet*. Tanulmányok Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulójára. Szerkesztette: Taxner—Tóth Ernő és G. Merva Mária. Budapest—Fehérgyarmat, 1990. 61. l.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

III.

Szabad György

Kölcsey, az érdekegyesítő

A kétszáz esztendeje született Kölcsey Ferenc több mint másfél évszázada minden lényeglátó magyarnak, tehát mindenkinek, aki e földön a patriotizmust és a demokratizmust ötvözni megkísérelte, egyik irányadó-jává növekedett. Amikor 1838-ban, alig 48 évesen meghalt, a megújulásért akkor küzdő honfitársaink jól tudták, kit veszítenek. Wesselényi Miklós szerint a halála a „legnemesebbiket”, a „legnagyobbikat”¹ (akkor ez a jelző még nem volt foglalt Kossuth jóvoltából Széchenyi számára) ragadta magával Kölcsey személyében; Kossuth börtönbeli sóhaja szerint „az egyetlen”-t „a kipótolhatatlan”-t, akinek halála — szerepét és gondolat-kincsét egyaránt ismerve fogalmazott így — „nem nemzeti, hanem európai veszteség”.² Vörösmarty Mihály, nem rögtönözve, hanem érlelő esztendők után a magyar költészet egyik legszebb sorában örökölte meg, hogy a hazának „Kölcsey sirjától keble örökre sebes”.³ — Mindez korántsem csupán a költőnek, korántsem az akkor már tizenöt éve megírt, de még nem igazán széles körben ismert Himnusz költőjének szólt elsősorban, hanem a tiszta erkölcsű közéleti személynek, a megújuló Magyarország kiemelkedő politikusának, a reformellenzék minden küzdelmében részt vállaló egyik vezetőjének, nem utolsósorban az érdekegyesítő koncepció kitalálójának, politikai érvényesítőjének.

Ez a korántsem előzménytelen politikai koncepció nálunk kiforrott alakjában egyidős Kölcseyvel, hiszen 1790-ben nyert egyértelmű megfogalmazást Magyarországon. Szerepe ugyan a magyar eszmetörténetben mutatkozik a legjelentősebbnek, de korántsem magyar jelenség csupán. Lengyelországtól Dél-Amerikáig mindenütt szerephez jutott, ahol a belső változás igénye kölcsönhatásba került a külső függéstől való szabadulással. Nálunk 1790-ben teoretikusok és politikusok egész gárdája szinte egyidejűleg egybehangozóan fogalmazta meg a lényegét. Koppi Károlytól, egyetemünk történész professzorától, Nagyváthy Jánoson, a később irányadóvá emelkedő agrárszakemberünkön át Berzeviczy Gergelyig, a magyar közgazdaságtan és társadalomkutatás úttörőieig sorakoznak azok, akik megfogalmazták és újrafogalmazták e koncepciót. Legfontosabb a legmélyebben alapozó Hajnóczy József szerepe volt. Ő volt az, aki a nemesi nemzeti mozgalom követeléseit figyelembe véve leszögezte, hogy a magyar alkotmány csak akkor lesz biztosítható, ha a nem nemesek is magukénak tekintik. De erre csak akkor lehet számítani, ha nem maradnak a nemzet kisémmizettjei, ha az alkotmányt megújítva, érdekeiket figyelembe véve alkotmányos jogokat biztosítanak számukra. — Ez a koncepció az 1790-es évek derekán a mélybe fojtódik és búvópatakok sodrában éli

át a kiütkereső magyarok legjobbjait az elkövetkező évtizedekben próbára tevő megrázkódtatásokat. A koncepció újrafogalmazása — s ez sokak számára talán a meglepetés erejével hathat — a rendi sérelmi ellenzék vezéralakjához, Felsőbüki Nagy Pálhoz köthető az 1820-as évek derekán, akinek a szerepét a sérelmi ellenzékiség meghaladásában indokolt az eddig feltételezettnél többre becsülni akkor is, ha nyilvánvaló, hogy a reformellenzékiség minden követelményével nem tudott a továbbiakban egyértelműen azonosulni.

Az 1820-as, 1830-as évek fordulóján az európai, a birodalmi és a hazai változások teremtették meg annak a feltételeit, hogy az érdekegyesítés koncepciója kevesek reménységéből politikai céllá emelkedhessék. A liberalizmus túlsúlyra jutása a francia júliusi forradalom után, a lengyel nemesség tragikus elszigetelődése, a cári despotizmus térhódítása, az abszolutizmus eszközeit a rendi alkotmányosság szelepnyitásával változtatva alkalmazó metternichi politika, a dekonjunktura a kiváltságrendszer válságát felszínre buktató társadalmi következményeivel együtt eredményezte a kiütkereső szándék erősödését, új nemzeti felelősségérzet jelentkezését a politizáló nemesség soraiban.

Ilyen körülmények között fogalmazódott meg az 1790-es évek koncepciójának a régi tartalmat új formába öltöztetett ajánlata Felsőbüki Nagy Pál kezdetben alighanem csak szűk körben megismert megnyilatkozásai sorában; csak akkor lehetünk biztosak a nemzet jövője felől, ha az alkotmány sáncait nem csupán a kevés számú nemes, hanem a honlajosok milliói védelmezik. Ez a megállapítás konzekvenciájával együtt, miszerint a nép bevezetendő tehát az alkotmány sáncaiba, az 1830-as évek elején szétáradt Magyarországon. Átjárta szinte minden javításra törekvő vezető személyiség gondolatvilágát Széchenyitől Wesselényiig, Deáktól Kossuthig. (Sorrendünk korántsem követi a gondolat felbukkanásának filológiaiilag még nem tisztázott időrendjét.)

Kölcsey nem csak átveszi mindazt, ami az érdekegyesítő koncepció jegyében eljut hozzá a rendszeres bizottságok munkálataiból és vitatásukból, Balásházy János összegzési kísérletéből, Széchenyi *Hitelbeli nagy iránymutatásából*, Wesselényi teljes átfogásra törekvő *Baliteltekről*-beli reformprogramjából, hanem ki is egészíti két fontos elemmel. Mégpedig azzal, hogy a nemzeti örökség meghatározó, a kontinuitást is biztosító eleme a népi, ami természetes összhangban áll az európaival, sőt az általános emberivel.

Mindenki, aki ismeri Kölcseyt, ismeri azt a levelét, amelyben 26 évesen, 1816-ban így fogalmazott: „Interesszalva lenni az egész emberiségért, mégis el nem veszteni azt az édes s mintegy instinktívális érzelmét, mely a születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással, mint az emberi szeretet az atyai vagy gyermeki szeretettel nem ellenkezik.”⁵⁴ S azzal, amit akkor vallott, nem került ellentmondásba a demokrátiikus irányultságú nemzeti liberalizmus egyik kialakítójaként sem.

A reformellenzék egyik irányadó személyiségévé növekvő Kölcseynek az érdekegyesítő politika lényegét summázó „jelszavai”, így a „haza és haladás”, illetve az, hogy a „közös érdek” kifejezésére elegendő „csupán két szó: szabadság és tulajdon”⁵⁵ másfél évszázad múltán is megőrizték kifejező erejüket és hatékonyságukat.

De Kölcseyt nemcsak jelszavakká formálható iránymutatása tette olyan méltán elismert közéleti szereplővé, hanem legalább annyira az,

amiről az indokoltnál kevesebb szó esik, s ez a társadalmi meghatározókat is figyelembe vevő politikai elemzéseinek páratlan sora. Hadd idézzem ennek kimagasló példájaként az 1832—1836. évi országgyűlésen született naplójának 1833. január 21-i bejegyzéséből azt a részt, amelyben az általa igen tisztelt Széchenyi és az általa teljes meggyőződéssel követett Wesselényi politikáját éppen az érdekegyesítés követelményeinek érvényesítése szempontjából szembesítette egymással. A jól ismert passzus az egyik leg-hívebb érzékeltetője annak, hogyan élte át az egyik legjobb magyar értelmiségi a kiemelkedő fontosságú reformkori országgyűlés fordulatait. Az adott napon — mint ismeretes — az alsótáblán korábban ért véget a tanácskozás, mint a főrendeknél, s így a megyei követek közül sokan, köztük Kölcsey is átmentek a felsőáblára, hogy meghallgassák a nyelv-kérdés vitáját. A magyar nyelv államnyelvvé tételének hosszú, még további évtizedet igénylő útjának ezt a fordulóját Kölcsey leírása nemcsak kivételes elevenséggel idézi fel, hanem a költő és politikus szemléletét, történelem- és társadalomszemléletét is sokoldalúan megvilágítja.

Kölcsey történelemszemlélete tükröződött abban, ahogy a vitában sorra felszólalók családjának történetét dicséretileg vagy elmarasztalólag felidézte, az utódnak mindig megadva az esélyt a netán kritikusán emlegetett ősenek meghaladására. Wesselényiről és Széchenyiről egyaránt az elismerés hangján szólt, ha nem is egyforma mélységgel s korántsem kritikátlanul, legalábbis még teljesületlen elvárásait hangsúlyozva. „S más körülmények közt, s egyesült erővel két ily szónok, mint amaz erős [Wesselényiről szól] s eme szeszélyes [Széchenyit ezzel nem bírálja, inkább előadásának színességére utal], mit nem fognának tehetni! De nálunk saját kifejtletlenségünk s szövevényes állásunk miatt egy tiszta, bizonyos, meghatározott oppozíció nem lehetséges. Ily oppozíció csak akkor állhatna elő, ha a népérdek teljesen körülírva, s idegen befolyástól elválasztva mutatnánk fel. Köztünk azonban népérdek név alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is igen akarunk: a nemesség, a polgárság és a parasztság érdeke.” Ezt követi az az elemzés, ami perdöntő bizonyítéka annak hogy Kölcsey nem egyszerűen átveszi az érdekegyesítő koncepciót, hanem azt a rendi társadalom ellentmondásainak ismeretére és a polgári nemzettévalás követelményeinek meghatározására alapozza.

Előadását ugyanis így folytatta: „Az első [tudniillik a nemesség] az udvarral küzd alkotmányi erőért, a másodikat [tudniillik a polgárságot] nyomja; a harmadikon [a parasztságon] pedig pártfogói felsőséget gyakorolván, azt maga alatt tartja.” Kevesebb szóval aligha lehetne mélyebben jellemezni a nemességnek, az egykorúan túlnyomórészt ellenzéki nemességnek, amelyhez maga is tartozott, a kialakult helyzetét. Hiszen ez az ellenzéki nemesség valóban az udvarral, az általa megtestesített bécsi abszolutisztikus kormányzati törekvésekkel küzdött Magyarország alkotmányos önkormányzatának biztosításáért. Eközben azonban érvényesültek kiváltságai a polgárság, földesúri hatalma a parasztság rovására.

Kölcsey így folytatta elemzését: „Másik [tudniillik a másik érdek], úgy, amint áll, nem való [értsd: valódi] érdek: mert a városi oligarchia érdeke az, ami él, és szóra jön; a polgárság érdekei némák, s tapodva vannak. S míg az [tudniillik a valódi polgárság] hallgat, amaz [tudniillik a városi oligarchia] az udvar előtt fejet hajt, s a nemességgel viszálykodik.” Kölcsey elemzése az úgynevezett „városi kérdés” lényegét világítja meg. A szabad királyi városok népességének csak töredéke rendelkezett polgárjoggal, s még ez utóbbinak is csupán elenyésző hányada szólhatott

bele a politikai döntésekbe. Ez a kiváltságörző városi oligarchia még a polgárjogokkal rendelkezőknek az érdekeit sem képviselte az országgyűlésen nem is szólva a többi városlakóról. Az ellenzéki nemesség és a bécsi kormányzat politikai konfliktusai során következetesen az utóbbi támogatójaként lépett fel s a reformkérdések kapcsán csak olyan változásokat pártfogolt, amelyek a városokon belüli uralmi pozíciókat nem veszélyeztethették.

„Harmadik — folytatta Kölcsey — [tudniillik, hogy mi is valójában a parasztok, szélesebben véve: a nem nemesek érdeke] a maga kiterjedésében még soha ki nem mondott; s kimondatni még most is nehezen fog. S mindaddig, míg az első [tudniillik a nemesség], ezt [tehát a parasztságot] lenéző pártfogás helyett együtt küzdő testvérnek fel nem veszi; mindaddig az udvar oly csudálatos szint vehet magára, mintha e harmadikat [értsd: a parasztságot] az első [tehát a nemesség] ellen ő védené. S ez a csudálatos szín valóban I. Ferdinánd óta tart; [nem vitatkozunk Kölcseyvel, de pontosabb lett volna ha'megszakításokkal tart' fordulattal él]; s az emiatt okozott csalódás teszi, hogy a nemesség elsői közül sok emberbarát [itt utal ismét Széchenyire közvetetten] a nemesség municipális érdekeit rossz oldalról tekinti; s a helyett, hogy ezt a parasztság érdekében a legrövidebb úton egyesíteni törekednék; az udvar felé hajlik; s így akarja az elnyomottat védeni. S védve lehet ugyan, de felemelve az úton sohasem!” Itt összegez Kölcsey: a rendi társadalom ellentmondásait az adott kormányzati rendszer eszközeivel az adott hatalmi struktúrában nem lehet feloldani. De nem elégszik meg ennek jelzésével, hanem levonja a politikai következtetéseket is konfrontálva egymással a magyar reformkezdeményezés két kiemelkedő személyiségének eltérő irányvételét: „Ezekből lehetne talán megmagyarázni, hogy Széchenyi az altábla oppozíciójával nem tart; s Wesselényitől egészen különböző úton jár. Isten adjon nekik és nekünk értelmi egységet azon pontban, amiben a mi üdvösségünk egyedül van!”¹⁶ Aligha kétséges, hogy az érdekegyesítő koncepcióra utalt, arra, hogy a kiváltságosok „lenéző pártfogás” helyett „együtt küzdő testvérnek” tekintsek és azzá emeljék a kiváltságtalanokat.

Kölcseytől, a demokratikus irányultságú nemzeti liberalizmus irányadó személyiségétől megtanulhatta minden követője, hogy aki szabaddá tenni és felemelni akarja nemzetét, annak meg kell találnia azokat a közös célokat, amelyek alkalmasak a szétágazó, sőt az egymásnak feszülő érdekek egyeztetésére. Kölcsey — amint annak egyetlen példáját idézhettem — a kiváltságoktól mentesítendő Magyarország alkotmányos önkormányzatának biztosításában kicsúcsosodó érdekegyesítő politika fontos feltételét látta a különböző erők társadalmi érdekeinek, politikai törekvéseinek elemző vizsgálatában és feltárásában. — Mint minden szolgálatnak felfogott közeletj megnyilvánulását, úgy az érdekegyesítés érvényesítését célzó erőfeszítéseit is áthatották érzelmi és értelmi tényezők: poézis és politika, erkölcs és intellektualitás, magyarság és európaiság. Tanulságokat megtestesítő tények ezek valamennyiünk számára.

Wesselényiről mondják, hogy Kölcsey halálhírének hallatán így kiáltott volna fel: „Nem közénk való volt!”¹⁷ Hadd egészítsem ki őszinte alázattal a magyar reformellenzék megteremtőjének szavait ma, 1990-ben, ilyenformán: Kölcsey közénk való, ha fel tudunk emelkedni Hozzá!

JEGYZETEK

¹Ld. Szabó G. Zoltán: *A Kölcsey-napló Wesselényije és a Wesselényi-napló Kölcseyje*. In: *Remény s Emlékezet*. Szerk.: Taxner-Tóth Ernő és G. Mer-
va Mária. Budapest—Fehérgyarmat,
1990. 67. l.

²Kossuth Lajos *Összes Munkái* VII.
Sajtó alá rend. Pajkossy Gábor. Bp.
1989. 487—488. l.

³Vörösmarty epigrammájának keletke-
zését irodalomtörténet-írásunk 1844-re
időzíti.

⁴*Kölcsey Ferenc válogatott művei*.
Sajtó alá rend. Fenyő István. Bp.,
1975. 960. l.

⁵Uo. 649., 652. l.

⁶Uo. 745—746. l.

⁷Vö. Csengery Antal: *Magyar szónokok
és statusférfiak*. Pest, 1851. 331. l.

Fenyő István

„Küzdés a pálya”

(Az Országgyűlési Napló művészi sajátosságairól)

Irodalomtörténet-írásunk teljesen egyetért abban, hogy az *Országgyűlési Napló* remekmű, a Kölcsey-életmű legjava alkotásai közé tartozik. Ennek indokául általában a mű erkölcsi bátorságát és következetességét, meg nem alkuvó liberális elviságát és az új polgári nemzetért síkra szálló politikai akaratát szokták emlegetni — teljes joggal. Sokkal kevesebb szó esett azonban eddig arról a karakterisztikumról, ami az alkotás értékének éppúgy meghatározó összetevője: művészi sajátosságairól. Félreértések elkerülése végett: Kölcsey legjobb monográfusai — többek között Kerecsényi Dezső és Szauder József — fontos megállapításokat tettek a „Napló” esztétikumáról is. Sem a Horthy-rendszer, sem a Rákosi-diktatúra viszonyai nem kedveztek azonban annak, hogy a mű esztétikumának a maga korában nagy jelentőségű mélyrétegeinél hosszabban elidőzzenek. Nem a kutatáson múltott ez: semmiféle diktatórikus hatalom nem kedveli egy másik abszolutista hatalmi praxis, elvileg: a *hatalom* ironikus-szarkasztikus átvilágítását. Szeretném hinni, hogy most már az irodalomtörténészeket ebben a cenzúra és a kényszerű öncenzúra viszonyai nem gátolják többé.

Az *Országgyűlési Napló*ról általában el szokták mondani azt az evidenciát, hogy a fennálló, az 1830-as évek hazai társadalompolitikai és államhatalmi gyakorlatának nagy intenzitású bemutatása, felidéző erejű kritikája. Ismételten leszögezik azt az igazságot, hogy a mű elsőrangú forrásanyaga az 1832—1836-os diétának, igen érdeklően jeleníti meg az ellenzék harcát a polgári nemzetté válásért, a nyolcmillió adózó és hárommillió protestáns nemzetbe fogadásáért, a magyar nyelv hivatalossá tételéért, a sajtó- és szólásszabadságért, a lengyelek felszabadulásáért, az Erdéllyel való unióért. Mindez — vitathatatlan tény. Emellett azonban az eddiginél behatóbban szólni kell arról is, hogy az alkotás — jóllehet, nyomtatásban csak 1848 forradalmas napjaiban kerülhetett a közönség kezébe — a reformkori magyar szépprózának úttörő vállalkozása. Nemcsak mint eredmény, mint produkció az, hanem *annak is készült*: Kölcsey benne tudatosan megújítani akarta és tudta a napló-műfajt, magát a szépprózát. Akkor tűnik ez legplasztikusabban elénk, ha a kor, illetve a megelőző időszak legjeleltősebb hazai műfaji megfelelőivel, Kisfaludy Sándor *Napló és francia forradalom* című művével, Wesselényi Miklós útinaplójával, Kazinczy *Fogságom naplójával* és Széchenyi *Naplójával* összehasonlítjuk. Nem kevés e művekben az *Országgyűlési Napló*hoz vezető szál, de még több a csak a *Vanitatum vanitas* költőjére jellemző és a próza továbbfejlődésében útmutatóan eredeti sajátosság.

A felsorolt alkotásoktól, de minden más hazai naplótól is megkülönbözteti Kőlcsey vállalkozását az, hogy bár azokban is nemegyszer jelentős szerepet játszanak a politikai közélet eseményei, az *Országgyűlési Napló* feljegyzései viszont szinte kizárólag azokról szólnak. Némiképp ellent is mondva a műfaj természetének, hiszen a naplókat legtöbbször elsősorban a lélek történései, az önismeret igénye, az önmegfigyelés, önénevelés célzata hívja életre. E műfajhoz a szerzők leginkább önnön elhatározásaik és cselekedeteik elemzése, értelmezése céljából folyamodnak, önmagukat kívánják a további lépésekhez felkészíteni, életcéljaikat szeretnék megfogalmazni, életfeladatokat kijelölni, a választott életmintákat ellenőrizni, felülvizsgálni. Mindezek az igények Kőlcseynél csak kevéssé vannak jelen, az ő naplója nem önmaga személyes vágyairól, egyéni törekvéseiről, hanem a többi ember ügyéről, a nemzet jövőjéért vívott sziszifuszi küzdelem állásáról számol be az olvasónak.

Félreértések elkerülése végett: Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Wesselényi, Széchenyi alkotásai is nagyértékűek, de részben még innen vannak a romantikán (Kisfaludy Sándor, Kazinczy), részben pedig nem, vagy nem annyira műalkotás-jelleggel, a művészi formateremtés igényével (Wesselényi, Széchenyi) készültek, mint Kőlcsey vállalkozása. Kisfaludy *Napló és francia fogságom* (1796) című feljegyzései egy ifjúkori nagy pályafordulat tükré, egy sorsdöntő utazásról készült diárium, ezen keresztül pedig az egyéni válság szentimentális megszólaltatása. Felkészülés az igazi műre: *A kesergő szerelemre*. Utinapló Wesselényi alkotása (1821—1822) is, úgyszintén egy nagyvilágot magába szívni akaró ifjú lélek belső megnyilatkozása. Egyes részletei kétségkívül a romantikába hajló szentimentalizmus elemeit sugározzák, ugyanakkor az alkotás egésze művészi-leg még alakítatlan. S minden morális és társadalmi áthatottsága mellett is benne az úti élménybeszámoló, az egyéni intellektuális gyarapodás bemutatása az elsődleges. Politikai indíttatását tekintve Kazinczy *Fogságom naplója* (1828) rokonítható Kőlcsey művével, ám műfaját és hangnemét tekintve sokkal inkább emlékirat, mintsem igazi napló: élményeit, hányattatásait bármily szuggesztíven örökíti is meg, mégis több évtized távlatából teszi azt, visszatekintve, az egykori tapasztalatokat óhatatlanul az öregedő író kései álláspontján és klasszicista formaelvein átszűrve. A naplóíró Széchenyinnél is gyakorta villannak fel politikai reakciók, ám azokkal együtt nála az önmagával való számvetés és szembenézés, az önkérés motívuma a döntő. Kőlcsey elemi erejű haragjához és felháborodásához ő jóval később, az *Országgyűlési Napló* keletkezése után évtizedekkel, a *Nagy Sztáira* lapjain érkezik el igazán. S ő sem a közönség kezébe szánta naplóját, akárcsak Wesselényi.

Dezillúzió és diszharmonia: Széchenyi *Hitelének* megjelenése óta nem volt ritka jelenség a magyar politikai publicisztikában. De az a háborgás, mely Kőlcsey művét jellemezte, keletkezése idején egyetlen más alkotásban sem tört fel oly költői erővel, lírai hevülettel, satirikus indíttatással és indulatokkal, mint az *Országgyűlési Naplóban*. Nyilvánvalóan azért is, mert az azt átható ironikus elkülönülés és távolságtartás, kritikaiság és elidegenítő tendencia elemei már jóval az alkotás létrejötte előtt jelen voltak a Kőlcsey-életműben. Nemcsak költészetére gondolunk, olyan műveire, mint a *Vanitatum vanitastól* a *Zrínyi daláig* és a *Tisztújításig* tartó versvonalat, hanem a számára sok megpróbáltatást szerző kritikáira is, majd főleg azokra a kritikai tanulmányaira, amelyekben — mint arra már Kerécseyi Dezső utalt — az ironia, az ironikus szerepjátás mindegyre jelentkezik: az *Előbeszédre*, a *Kritika és antikritikára*, a

Körner-bírálatra. Azaz az *Élet és Literatura* 1826. évfolyamában publikált fontos irodalomkritikai eszmélkedéseire. Kétségtelen azonban, hogy a Szerb Antal-i felismerés érvényét — „Kölcsey, a magyar Himnusz költője nem volt itthon Magyarországon” — a maga teljességében a költő 1829 óta szerzett politikai tapasztalatai nyomatékositották. S ismerve e tapasztalatokat, bizton állíthatjuk: az országgyűlési követté választott Kölcsey már kiábrándultan, megghiúsult remények emlékeivel érkezett az 1832 decemberében kezdődő diétára. Am éppen nem rezignáltan, nem a küzdés élet- és lélekfeltételéről lemondva, nem lélekfosztottan, nem kiüresedett szívvel és elmével. S minden elkeseredettségével, megszegyenültségével együtt is naplója nem a teljes reményvesztettség tanúságtétele: vele felrázni, eszméltetni, mozgósítani akart. Ne tévesszen meg bennünket az a kitétele, hogy feljegyzései kiadására a cenzúravizonyok miatt nem is gondolhat: Kölcseyt tanítványok vették körül, s *milyen* adeptusok: 1831 őszén — telén az utóbb nagy politikussá érő Szalay László, az országgyűlésen ott állott közelében „a szeretetre méltó, lángvérű gyermek, az én Eötvös Pepim”, megismerhette itt azt a Kossuthot, kinek védelmére utóbb tollat fogott, s házában élt Pap Endre, a költő, utóbb Petőfi barátja, Obernyik Károly drámaíró, a gyermek Kölcsey Kálmán nevelője, s mások. A fiatalok — akik be is váltották a kétségbeeséssel küszködő költő-politikus „reményen túli reményei”-t. A bölcselő és valóban bölcs Kölcsey tudta, hogy a leírt szó, ha az valóban művészi — legyen bár publicisztika, szónoklat vagy bármi más műfajú alkotás —, akkor is hat, ha meglepetésére egyelőre nincs is lehetőség, ha az legfeljebb csupán kéziratban terjedhet. Az *Országgyűlési Napló* 1848-as megjelenési dátumához hozzá kell tennünk, hogy szövegét a Kölcsey-művek első kiadói, a politikusi pályájukat a költő halála esztendejében kezdő Eötvös és Szalay minden valószínűség szerint már előzőleg ismerték, s ha ők ismerték, miért ne formálhatta légyen e mű mások, más írástudók vagy legalábbis írásértők tudatát is?

Olvasták vagy sem, annyi bizonyos, hogy abban az időben, amikor a Kölcsey-hagyatékna a majdani centralista politikuskok kiadóivá váltak, az ifjú Eötvös művein nagyon megérik az *Országgyűlési Napló* legfőbb művészi vonása: *szónokisága*. Ez a meghatározottság is voltaképp ellentmondana a napló műfajának — ha a romantika, azon belül Kölcsey romantikus gyakorlata nem lazítaná fel a műfaji, formálási stb. kötöttségeket. A műben előfordulnak elmélkedő, értekező vagy ellágyulóan érzelmes, patetikus részek is, mindazonáltal az *Országgyűlési Napló* a maga egészében folyvást megújuló szónoklat, szinte egyetlen hatalmas polémia. Hol a konzervatív követekkel, hol az ellenzék ingatag tagjaival, hol a főrendekkel, hol az elképzelt közönséggel, hol pedig önmagával. Szauder József találon vette észre azt, hogy művében Kölcsey folytatja azokat az érveléseket, vitákat, eszmeharckokat, amelyek végigvitelére az országgyűlésen már nem nyílt lehetőség. Ugyanakkor azonban mégis csak naplót ír: a diétán történekről nyújtott beszámolók pontosságára, részletessége, tényyszerűsége, az egyéni reagálások felcsapó indulatárama nyilvánvalóvá teszi, hogy Kölcsey beszámolóí és reflexiói valóban egy napló műfaji kereteiben zajlanak — akkor is, ha az alkotás végleges kidolgozását, az utolsó simításokat feltehetően már lemondása után, csekei otthonába térve végezte el. A mű alapfeszültségét, máig nem halványuló érdekességét — eszmei értékei mellett — ez a szokatlan, izgalmas kettősség adja meg: a diárium meghitt, bizalmas vallomásjellegének és a polemizáló,

gynyoros, nemegyszer szarkasztikusan éles szónoklatoknak művészi el-
lentmondáségysege, kontraszthatása.

Az erkölcsi magasság találkozik itt az alantassággal, az önféldozás a kasziszterü önzéssel, a heroikus tettvágy a patópálok tunyaságával. E találkozás váltja ki a költő-politikusból műve alapvető hangoltságát: az *iróniát*. Szónokisága a legtöbbször ironikusan, a tapasztalatokkal való lát-
szat-egyetértésen, azok látszat-felmagasztalásán át érvényesül. Altaluk a személyiség hatni akar, ám elsősorban nem azokra, akiknek tevékenységéről beszámol, hanem egy képzeletbeli hallgatóságra, azaz: az ország közönségére. Ez az ironikus szónokiság Kölcsey állandó értékálláspontját, értékellentételezését jelzi a tükrözött országgyűlési jelenségekkel és folyamatokkal kapcsolatosan — szüntelen gondolatáramlást keltve, szelle-
mi erőteret kiváltva, tájékoztató beszámoló és érvelő reflexió folytonos megütközését indukálva. A naplóíró mérhetetlen eszmei-erkölcsi távol-
ságban érzi magától azt, amit bemutat; az irónia önnön személyiségének integritását, felsőbbségét állítja szakadatlanul szembe az országgyűlés túlnyomó többségének morális süllyedésével, a Karok és Rendek átlag-
mentalitásával, a lelkiismeretlen önzés, a kicsinyesség, az értelmetlen szócséplés, az érzelmi dagály, az elvtelenség megannyi jelenségével. Iróniája — mely egyrészt látásmódját, másrészt mondatformálását és szó-
használatát is áthatja —, nemcsak azt fejezi ki, hogy Kölcsey undorodik osztályától, a feudális közélettől, hanem azt is, hogy ezt a nemességet immár alkalmatlannak tartja az ország vezetésére. Ironikus ábrázolásával a naplóíró folyamatosan téveszmékre, morális értékvesztésekre, lát-
szatigazságokra, politikai frázisokra villant fényt, relativálja és devalválja mintegy az egész egykorú magyar közéletet. A bemutatott társadalmi-
történelmi ellentmondások sokaságával szemben pedig — az ifjúkorában Kanttól tanultakat gazdagon kamatoztatva — kiemeli az egyéni autonómia és ítelőerő fontosságát. A személyiség önálló választásának és dönté-
sének lehetőségét. Kölcsey iróniája — azzal, hogy elveti az uralkodó, de elvakult közmegegyőződéseket, hogy szinte szétmarja az akkori politika irányítóinak banális felfogásmódját — az áhitott új, polgári értékek ter-
jedése irányában hat, azt segíti elő. A nagy szatirikus módjára a kül-
világ diszharmonijával szembeszegezi a maga individualitásának egyön-
tetőségét, az álságokkal a felismert igazságot, a felszínnel a mélységet. Miként a nagy satíráírók, akként Kölcsey is világértelmezést nyújt, vi-
lágértéshez segít iróniájával. A belenyugvás, az állapotok elfogadása el-
len protestál, kimozdít megállapodottságunkból, magasabbra törésre ösztö-
nöz. Elsúlytalanít egy adott világrendet, hogy érvényes újabb megterem-
tése mellétt érveljen.

Az irónia és a szónokiság egyaránt jócskán közrejátszanak az alkotás szintjű újszerű vonásának, az állandó hangnem-, szint-, sík-, magatartás-
és stílusváltásoknak kiépülésében. A Kölcsey megvalósította csapongás a modulációk és a tónusok között előtte nálunk ismeretlen volt, a napló-
író a lélektani ábrázolás új, a romantika és a realista irányzat felé egy-
aránt közelítő szakaszát nyitja meg általa. Feljegyzéseiben a tárgyiasan értekező tónusból szempillantás alatt képes bensőségesen vallomásosba áthajlani, majd agitativán érvelőbe, utóbb haragvóan indulatosba, innen morálisan figyelmeztetőbe — nemegyszer egyetlen bekezdésen belül is. Híven ahhoz, miként változnak, hullámanak önnön kedély- és hang-
latállapotai, pontosan leképezve saját, rendkívül impulzív lélekmozgását. Ez a nem szűnő szintváltássorozat tükre annak, hogy a költő — néhány

laptól eltekintve — az állandó felindultság lélekhelyzetében írja naplóját, hogy eszmélete, eszmélkedése folyvást kétség és remény, elkeseredés és azon felülemelkedő dac, bosszúság és lelkesezés között hullámozva reflektál az alakuló valóságra.

Mindennek nyomán kirobbanóan eleven és dinamikus az *Országgyűlési Napló* stílusatmoszférája, oly felívelő lángcsóvává téve az alkotást, mely megdöbönt és nyugtalanít, perzsel és világit. Rése e szakadatlanszintváltásoknak öniróniája is, amellyel a Karokról és Rendekről adott ironikus képeket némiképp ellensúlyozza: ez az önirónia önmagához intézett öngúnyos megszólításoktól („édes naplós uram”, „agg legény” stb.) önnön illúzióinak, tévhiteinek fanyarul racionális leleplezéséig terjed. S objektív, elidegenítő célzatú leírásaiban is fel-felbukkannak a merőben váratlan hangnemváltások: a diétáról való tényfeltáró tudósításokban hirtelen felkiált a költő (keletkezése idején a műben merőben szokatlan volt a sűrűen bekövetkező, explóziós erejű felkiáltások sorozata!), s máris forróan feltoluló érzelmi viharzásnak, lírai lángolásnak lehetünk tanúi. Azaz: elzárkózásnak és feltárolásnak, távolságtartásnak és másokhoz közelítésnek egyszerre.

Nemegyszer fordul elő az is, hogy tömör, predikatív, tézisszerű nyilvánításokat részletező, arányosan felépített képsor követ, vagy pedig a mindennapos esetlegességek krónikás narrációjából kapcsol át meglepetésszerűen ítéletbe, kritikai normanyilvánításba, távlatkijelölésbe — ugyanakkor felsorakoztatva kétségeit is. De az sem ritka, amikor szenvedélyesen ömlő lírai vallomást hirtelen önironikus önmegszólítás szakít meg, ellenpontoz érzelmileg, majd egyszerre csak tárgyias tudósítás következik. Így a napló szövege állandó belső és külső viadalt szolgáltató, szinte soha sincs nyugópontja — Kőlcsey művésziglet tudatosítani, megéreztetni, átéletlni kívánja az olvasóval belső zaklatottságát. Bármilyen irányúak és jellegűek legyenek pedig hangnem- és elbeszélői síkváltásai, írói célja velük — a hiteles önábrázoláson túl — ugyanaz: oldani, lazítani, hajlékonyabbá, kifejezőbbé kívánja tenni általuk az 1830-as években még mindig nehézkes, feszes magyar szépprózát. Közelíteni kívánja azt az élethez, a mindennapok természetességéhez.

Erre hivatottak a *dialogusok* is — naplótírás közben Kőlcsey meg-megújulóan „kibeszél” az olvasókhöz. Olyannyira, hogy ez szinte meghatározó közlésformájává válik: a párbeszédnek egyrészt követtársaival folytatott vitáit közvetítik (a valóságosakat éppúgy, mint az odahaza, szobájában folytatott képzeletbelieket), másrészt arra szolgálnak, hogy eszközei legyenek a költő-politikus egész országhoz szóló érvelő, meggyőzőni akaró törekvéseinek. Emellett a dialogus menedék is a költőt kintő magány ellenében, enyhíti Don Quijote-i küzdelmének frusztrációs érzését, ugyanakkor a vágyott jövőhöz apellálás lehetősége is. Olykor a párbeszéd forma szolgáltatója meg Kőlcsey morálfilozófiai intelmeit, vagy ennek ellenpontjaként kétségeit, őrlődéseit. A naplótíró egyenértékűen jelenik meg a dialogusok cikázó kérdéseiben, pergő-villogó feleleteiben. Általuk az olvasó is részesévé válhat Kőlcsey indulatáramainak, azokon át pedig élményszerűen igazságainak is. A dialogusforma tehát jelentős mértékben elősegíti annak a prózának a megvalósítását, amely immár a szubjektum egészének, a tudat mindenfajta modulációjának szabad visszaadására hivatott.

Rengeteg változata van az *Országgyűlési Napló* valóságos és fiktív párbeszédeinek — itt ezeknek még pusztá felsorolására sincsen mód. Csúpan egyet szeretnék kiemelni közülük: a követtársak 1833. január 2-i

ironikus beszéltetését, amikor is a naplóíró egy-egy mások szájába adott jellegzetes mondattal embereket láttat, karaktereket világít át, az adott társadalmi közeg lényegét mutatja be. Ezt olvasva olyan érzésünk támad, mintha voltaképpen marionettbábuk társalognának az országgyűlés színhelyén, beszédük mintha előre gyártott szövegpanelekből építkezne. A semmitmondó szólamok sorozata végül is szimbólumértékűvé sűrűsödik: az abszurditás, a teljes elidegenedés és elidegenítés foglatává. Rövidségében is egy tragikomikusan groteszk dráma zajlik le előttünk, melynek mentalitástükröző mondatai csak úgy zihálnak az író belépréslent undorától. E feljegyzés maga a leleplező stílusparódia, az emberi stílus-, habitus- és viselkedésformák mesteri összességé.

Az 1833. január 2-i részlet említésével jelzést kívántunk adni arról is, hogy a napló dialógusai idő múltán egyre színszerűbbekké válnak, drammatizált formát öltenek, jelenetezésbe hajlanak át. Költsey szerepekre osztva megeleveníti, szcenirozza mondanivalóját, — közelítve ahhoz, hogy szinte színpadias élménnyel ajándékozza meg az olvasót, S ha jóval korábbi vallomása szerint önnön erőteljesen lírikusi alkata nem tette alkalmassá őt a drámaírásra, a naplóformában a lírai személyesség és affektivitás éppen nem akadály a jelenetezésnek: a műfaj kötetlensége szabadon keretévél válhat az alakok beszéltetésének, „mini-színhátszerű” bemutatásának — azon át pedig a leleplező jellemzésnek. Ezek által az író kifejezheti: művében nemcsak társadalmi-nemzeti problémákról, hanem mindenekelőtt ember és ember közti viszonyokról van szó. Politikai állásfoglalásainak a drammatizáló élőbeszédszerűség éppoly hiteles megjelentető közege, mint a lírai kitérések vagy a racionális érvelések.

Legjobban az 1833. január 19-én feljegyzett jelenet sikerült: a képsor, amelyben megörökíti a minisztérium, az opposzió és a hallgatóság egymás iránti magatartását, valósággal szatirikus remeklés. Költsey pompásan süríti itt az egyes „szereplők” megnyilatkozásaiba az országgyűlés jellegzetes szólamformáit, frazeológiaelemait, mondatkliséit — úgy, hogy mindebből alig vagy egyáltalán nem világlik elő összefüggő értelem. A kis jelenet borotvaélen egyensúlyoz valóságábrázolás és szatirikus abszurdítás határán, érzékeltetve azt, hogy ennek az országgyűlésnek a közegében a mégoly groteszk abszurdítás is valósággá válhat.

Visszatérve a mű szónokiségéhez: az *Országgyűlési Naplóban* felhasználott mondatfajták — az emocionális hullámszásnak megfelelően — rendkívül sokfélék, egyszavas mondattól a különféle összetett változatokig terjednek. Mindazonáltal a mű mondatképében a körmondat romantikus válfaja, a tiráda az uralkodó, nagymértékben elmozdítva annak retorikus indíttatásait. Sőt, e romantikus mondatfajtát épp Költsey terjeszti el nálunk elsőként. A tiráda tudvalevően a mellérendelésen alapul, lényege az áttekinthetőség, a világos értelem, a pontos elrendezettség. A mondatrészek elhelyezkedésének szigorú meghatározottsága. Azért halmozza a mondatokat, mondatrészeket, hogy az ismétléssel, fokozásokkal a főbb gondolati tartalmakat minél erőteljesebben megszilárdítsa, mintegy bevésse az olvasók tudatába.

Költsey körmondatai prózaritmusos mondatok egymásutániságából állnak, azonos helyzetben levő alanyok, illetve állítmányok által létrehozott szerkezetekből. A mondatok halmozása, az ezáltal megvalósított konfiguráció eleve mozgalmasságot, stílusfeszültséget teremt, egyszersmind a periodicitás adta rend és arányosság szabályozza is azt, összpontosítva hatóerejét. Egyetlen példát erre, mindjárt a mű elejéről: „... Mikor életben először magyar ruhát szabattam, németül alkudtam a szabóval;

mikor először magyar versecskét nyomattam, németül írt kötelezést íratott alá nyomtatóm; mikor először magyar leányba szerelmes valék, németül kellett hozzá édes szavakat firkálnom: s mind ezek után mi különös van benne, ha a magyar vármegyei követ, az országgyűlés küszöbén németül kérdezte ki? E körmondatípus — kiváltképp a végére hagyott, csattanószerű szónoki kérdéssel — kiválóan alkalmas arra, hogy a keményen felelősségre vonó, lelkiismeretre apelláló vádakat a nemesi közönségben hangulatilag elmélyítse, ugyanakkor arányosságával, rendszerszerűségével e publikum számára elfogadhatóvá is tegye.

Mindemellett a mondatszerkesztés részleteiben Kölcsey gondosan ügyel arra, hogy olyan eszközökkel éljen, amelyeket közönsége megszokott. Főként a paralelizmusok fajtáit — elsősorban a gondolatrítmust — használja rendkívül gyakran, vagyis azokat a mondataalakzatokat, amelyeknek kialakulása egyidős a költészettel. Az idehaza régen elfogadott gondolatrítmusok harmonikusan illeszkednek az újszerű tirádákba, zárttá, nyomatékosá teszik az értelmi jelentést, emelik a gondolat érvényét, már-már jelgeszerűvé fokozzák a közlés tartalmait. Az író bőven alkalmazza a paralelizmusok többi válfaját is, így az ismétlést, anaphorát, halmazást, fokozást, azaz a verstechnika és a szóalakzatok ugyancsak legősibb, a finnugor népeknél alapvető sajátosságait. Arra szolgáltnak, hogy „kijelölővé” tegyék az előadást, a versszerűség illúzióját keltsék.

A szóalakzatok egyszersmind eszközeivé válnak az iróniának is, kiváltképp a halmazos fejezi ki gyakran Kölcsey gúnyos ítéletét. Az 1833. február 1-jei feljegyzésekben például az országgyűlési követek semittevését igék egynemű, felsorolás-ritmusú halmazásával pellengetrezi ki. S ez az ige-halmaz egyszejűleg egy igen szemléletes hasonlat szolgálatában áll, mely a vadászattal (a nemesség jellegzetes kedvtelésével) kapcsolatos — azaz életforma és idejtmultságáa egyszerre lepeleződik le előttünk: „... Ez tehát oly vad, miért erdőre mentünk, kopót uszítottunk, kürtöltünk, lövöldöztünk, pedig már — a bokorban döglöve feküvök.” Nem sokkal később pedig Kölcsey főnévi igeveket halmaz ugyancsak a kényszerű tétlenség, a hiábavaló időpocsekölés ironizálására: „... Mert ebédig ülni, lármát hallgatni, beszédre sort várni s végre torokszakadtig siketeknek beszélni — semmi esetre nem kis munka”.

Az idézett mondatokban — miként az *Országgyűlési Napló* jónéhány más helyén is — prózarítmus sejtelmek bukkanak fel: az író ezáltal is erősíti mondatépítésének zeneiségét, miként azt teszi úgyszintén sűrűn előforduló alliterációival. A betűrímek gyakoriságát előbbi mondatpéldánkban is megfigyelhetjük: itt s végig a szövegben ez az egybecsengés, a szóharmonia a gondolat pregnanciáját erősíti, az írói lélekállapot telítettségét, indulati késztesését tükrözi. Az alliteráció általában véve gyakori reformkori irodalmunkban, mindazonáltal Kölcsey művében kiváltképp intenzív szerepet kap: elsődleges eszközevé válik a logikai nyomatékosításnak. Allandó és igen erős belső kohéziót alakít ki szó és gondolat, formaelem és szövegeösszefüggés, hangalak és jelentés, szóhangulat és közlésirány között. Nagymértékben továbbberősíti bennünk a kifejezett gondolatok evidenciaélményét.

Erre szolgáltnak a napló megragadó szóképei is — a már idézett hasonlat mellett számos más példát, továbbá távlatreemtő metaforát, metonímiát, lényegretörő szinekdochét stb. említhetnénk. A szóképek közül leginkább a körülírások hordozzák a naplóró enyhébb-súlyosabb iróniáját (pl. az egyes vallások képviselőiről: „római egyház szolgálái”, „Luther és Kálvin fiai”; a főrendekről: „keresztes és rojtos excellencsek”; a ne-

mességről: „Verbőczy nemzetség minden rendű férfiai keresztel és kulccsal” stb.) A képszerűség hat e körülményekben, s a jelképszerűségben rejülő erő, a tömörítő és egyetemesítő sugárzás. Külön kis szellemi erőterek alakulnak általuk az írás egészében.

Az ekként keltett nyugtalanság, az előadás villódzása hosszabb időn át nehezen lenne elviselhető, ha az író töprengései és problémái sodrát nem állítaná meg időnként szentenciáival, gnómáival. A kikezdetetlen sarkigazságok stílusosan ellenpontozzák Kölcsey tirádáit. Ezenkívül fontosabb kontrasztáló funkciójuk is van: éles és világos tagolásukkal, szimmetriájukkal, időnkénti ritmikájukkal, leginkább pedig a kinyilvánított életelvek polgári gondolatiságával jótékony ellenpontját adják az országgyűlési szereplők nagy része frázisainak, banalitásainak. A szócsépléssel szemben a „törvény”-re emlékeztetnek. Oly életigazságokra, megtalált bizonyosságokra, amelyek immár a *Parainesis* erkölcsfilozófiai összegzéseit vetítik előre. Két példát Kölcsey téziseire: „... aki nem tudja, hogy az élet örök küzdelem, nyereség és veszteség, hiában él, mert az egyetlen bizonyos tudományt, mire életében eljuthatott, sem tanulta meg”; „... a lankadatlan férfiú kezdeni s százszor újra kezdeni nem fárad el”. Szentenciáinak távlatát és olykor mementószerepét külön aláhúzza az, hogy az író nemegyszer a Biblia profetikus hangnemét is segítségül hívja, annak fenyegető ismétléseit idézi fel: „Jaj nektek, Indiának szentjei! Jaj nektek egyiptomi férfiak! Bizony, bizony mondom, a kaszti lélek többé üdvözögre nem vezet.”

Komor, lehangoló, a kétségbeeséssel küszködő mű az *Országgyűlési Napló*: túlnyomórészt csak eszmei és eszményi fogalmak, a haza képzete, a család emlékezete, a költészet fényhazájának idealitása enyhíti benne az elsúlyosodó érzelmeket. Kölcsey számára kevés szer adatik meg az, hogy oly reményt keltő ellenzéki főrendek felszólalásairól írhasson, mint amikor gr. Eszterházy Mihály, gr. Károlyi György, Wesselényi és Széchenyi megnyilatkozásairól számol be (1833. I. 21.). Ezért is hat ránk oly üdítően az a naplórészlet, amikor az író 1833. június 2-án a diéta arctalan nemesi tömegével szemben egy másfajta sokadalmat mutat be — vasárnapi népünnepélyt a pozsonyi liget fái között. Kölcsey, amilyen utálattal vett részt az ülésterem zajongásában, oly élvezettel merül el a népcsoportosulás színes forgatagában. Életképszerű villanás ez — azt a felszabadult légkört sugározva, amelyet az átélőből a „százféle szín és rangvegyület” látványa, a „valóságos demokráciai nézemény” kivált. A felsorolások, a megnevezések sokasága, az alliterációk ezúttal zavartalan életkedvet árasztanak — a pesszimizmusra hajló költő végre egyszer fel tud oldódni az életet élvező emberek kavargó együttesében.

Róluk szólva a nélkülözött szabadságot leli fel egy pillanatra Kölcsey. E népcsoadalom emancipációjáért harcolt az országgyűlésen, lelki válságának tükrözése mellett ezt szolgálta szuggesztív naplójának megalkotásával is.

Kölcsey és a liberálisok elleni politikai perek

Kölcsey utolsó évei a szerveződés stádiumában lévő liberális ellenzék próbatételével esnek egybe. A kormányzat, az élen Metternichkel, a liberálisokat a Nyugatot utánzó, (esetleg onnan is irányított) felforgatóknak tekintette, gyökértelen jelenségnek. Ezért szükségesnek, egyben lehetségesnek tartotta, hogy a liberális csoportot, még mielőtt az megerősödne, leszorítsa a politika porondjáról. E politika leglátványosabb elemét a politikai perek jelentették: 1835 és 1838 között négy felség sértési, kilenc hűtlenségi és kilenc becstelenségi (infámia) per indult a közélet szereplői ellen, hatban ítélet is született. További perek indultak a megyei bíróságok előtt (a perbefogottakat itt is kiszorították a közéletből), a Társalkodási Egylet számos tagját pedig eltiltották az ügyvédi vizsga letételétől. A perbefogottak túlnyomó részét nyilvános fórumon mondott beszédért vonták felelősségre, a kormányzat bírálatát az államrend felforgatásaként értelmezve, hogy elfojtsák a felsőség fölött gyakorolt kritikát. A *Törvényhatósági Tudósítások*at pedig azért tiltották be, mert az, noha kezdetleges formában állították elő, az első valóban politikai hírlap volt a XIX. századi Magyarországon, és nyilvánosságot teremtve a kormány bírálatának, a liberális ellenzék országos megszerveződésének lett volna hatékony eszköze. A kormányzati politikának része volt még az 1836 szeptemberében kelt tisztújítási rendelet, amely széleskörű jogokat biztosított a főispánnak az úgymond visszaélések megakadályozására, és a vármegyék közötti *correspondentia*, levelezés ezzel egyidejűleg elrendelt megszorítása, hogy így megakadályozzák a kormányzat politikájával kapcsolatban egységes megyei álláspont, közvélemény kialakulását. (Ez utóbbi rendelkezéssel összefüggésben a postahivatalok vezetőit titokban utasították a „gyanúsnak” tűnő megyei köriratok feltartóztatására.)

A kormányzat azt hangoztatta, hogy lépései nem a rendi alkotmány ellen irányulnak, sőt annak fenntartását célozzák. Bécs valójában — törvények egész sorát sértevételesen is — beleavatkozott a vármegyék hatáskörébe, korlátozta a rendi nyilvánosságot, a szólásszabadságot, amely a rendiségnek az abszolutizmusét ellensúlyozó hatalmának biztosítója, *paladiuma* volt. A kormányzat elnyomta a *Tudósítások*kal bontakozó sajtó nyilvánosságot is, amelynek a védelmét a megyék többsége szintén magáévá tette. Ez lehetővé tette a liberálisoknak, akik — a polgári átalakulás, a társadalmi reformok kérdéskörét tekintve — kisebbségben voltak, hogy az alkotmányvédelem jelszavával mozgósítsák a rendi közvéleményt is ügyük védelmében.¹

Hogy Kölcsey milyen szerepet vállalt Bécsnek a liberális ellenzékét fenyegető támadása elhárításában, jól ismert és részletesen dokumentált.

Ennek legkiemelkedőbb, egyben legismertebb mozzanatát a perbe fogott Wesselényi védekezésében való közreműködése jelenti. (Igaz, annak pontos körülhatárolása, hogy a nevezetes derekas védelem mely részeit formálta meg ő, még elvégzendő feladat.) Ő fogalmazta meg megyéjének mindhárom feliratát az országyűlési ifjak kaszinója lefogott tagjainak a védelmében. Kossuth felkérésére, majd 1836 decemberétől megyéje megbízásából a Törvényhatósági Tudósítások szatmári levelezője (tudósítója) volt: ő képviselte a lap betiltásának sérelmét a megye közgyűlésében, ő fogalmazta meg Szatmár megye álláspontját 1836 decemberében, majd a szerkesztő elfogatása után, 1837 júniusában. Ugyancsak az ő munkája a megye 1837 szeptemberében kelt felirata, amely a Bars megyei ellenzékiek perbefogása ellen tiltakozott.²

A referátum rekonstruálja Kőlcsey legfontosabb felszólalásait megyéje közgyűlésein, és ennek alapján azt kívánja bemutatni, hogy Kőlcsey nem egyszerűen megfogalmazta, mint főjegyző, megyéje álláspontját, mégpedig — összevetve más megyék idevágó határozataival, felirataival — a legmagasabb színvonalon, hanem mint politikus, indítványtevő, maguknak a határozatoknak az elfogadtatásában is kiemelkedő, sőt meghatározó szerepet játszott. Felszólalásait, mivel azokat a közgyűlési jegyzőkönyvek nem tartalmazzák, és — mint a megyegyűlések történeteknek általában — nincs nyomuk az egykorú nyomtatott (és cenzúrázott) sajtóban sem, részben a Kossuthnak küldött tudósításai, részben pedig, 1837 márciusától a kormányzati szervekhez beérkező bizalmas jelentések segítségével ismerhetjük meg. A politikai pálya utolsó szakaszának mérlegét azoknak a Kőlcsey közreműködésével született megyei dokumentumoknak az alapján vonhatjuk majd meg, amelyek egyelőre kiadatlanok és kiaknázatlanok, és amelyek száma több ezerre rúg. Ez azonban csak a kritikai kiadás idevágó köteteinek a megjelenése után válik lehetővé. Úgy gondolom azonban, az említett, mindeddig kellő figyelemre nem méltított források segítségével, továbbá a kormányzati politika és a perek közötti összefüggések elemzése révén már most is pontosabban rajzolható meg a politikus Kőlcsey utolsó éveiről alkotott kép. Röviden jelzem ezért azt is, hogy Kőlcseyt — a rövid periódus alapvető kérdésein kívül — a politika mely más aktuális kérdései foglalkoztatták.³

A szólásszabadság védelmében Kőlcsey még 1834 januárjában, jóval azelőtt szólalt fel első ízben, hogy maga az úgynevezett szólásszabadsági sérelem — azoknak a sérelmeknek a csoportja, hogy a kormányzat, a felsőség bírálata miatt politikusokat bíróság elé állítottak, megyék ellen pedig vizsgálatot indítottak — kialakult volna, s az ügy maga sem került bele a „sérelemcsomagba”. Tarnóczy Kázmért a főrendi táblát bíráló beszéde miatt királyi leirat utasította rendre: az alsótábla által tervezett feliratot a főrendek hat ízben is visszadobták, végül az alsótábla, hetedik nunciúmában, az ügyet levette a napirendről.⁴ A szólásszabadságot Kőlcsey „a tiszteletre legméltóbb jogok egyikének” nevezte, mivel „itt a sajtószabadság eltapodva van, s érzelmeinket és gondolatainkat egymással megszorítás és akadály nélkül közölni, csak gyűlési beszédek által lehetséges.” És: „... mi biztosít bennünket, ha más ízben magát a kormányt illető nyilatkozások is nem vétetnek-e hasonló figyelembe?”⁵

Ez, Wesselényi perbe fogásával, rövidesen be is következett. „... nem én vagyok... hanem minden gyűlések szabad szólhatása inactionálva” — szögezte le a liberális ellenzék későbbiekben követett alapelvét maga a vádlott.⁶ Így látta Kőlcsey is, akit a perbefogott értesített. „Közgyűlésen szólhatni: constitutionalis jog”, a visszaéléseket, a féltelenséget csak

maga a közgyűlés jogosult megtorolni; „ha más bíróság is beleszólna a dologban; akkor többé nem a féktelenség, de a szólásszabadság ellen vetetik gát” — írta 1835 márciusában. Nyilvánvaló volt számára, hogy a szólásszabadság előfeltétele a liberálisok politikai tevékenységének, a reformokért vívott küzdelemnek. Hiszen: „Ki fog közgyűlésen vagy diétán merész szavakat mondani, bár igazságos ügyben is, ha a távolban tömlöc és pallos mutattatik?”⁷ Kőlcsey fontosnak tartotta, hogy a megyék tiltakozzanak „a közjuss fenntartása miatt”. Ezért kereste meg a bihari Péchy Lászlót: többé egyébként Bihar kezdeményezésére került az ügy az országgyűlés napirendjére.⁸ Saját megyéjében reménytelennek látta Wesselényi ügyét: „iszonyú, engesztelhetetlennek látszó a harag” ellene. Két hónap múlva, 1835 májusában azonban, bár le kellett mondania arról, hogy az ügyet a közgyűlés elé vigyék, elbarátaival együtt kivíta, hogy a megye új — az ő és Eötvös Mihály lemondását követően megválasztott — követői pártolják a diétán Wesselényi és a szólásszabadság ügyét, majd a megye 1835 decemberében Eötvös indítványára feliratban követelte a per megszüntetését. Utóbb, 1838 májusában, amikor a megyei közhangulat — nem kevésbé Kőlcsey jóvoltából — már megfordult, a közgyűlés egyhangú helyesléssel fogadta Wesselényi folyamodványát, hogy a megye igazolja „a király s haza iránt bizonyított hívségét.”

Wesselényi perében nagy szerepe volt a tényállásnak is. A Lovassy László és társai perével kapcsolatos vitákban a letartóztatás, a fogvatartás s elsősorban a peres eljárás során elkövetett törvénysértések kerültek az előtérbe. Kőlcseyt közismerten szoros szálak fűzték az országgyűlési ifjaknak a Társalkodási Egyletben tömörült elitjéhez.⁹ Szatmár megyének az ügyben 1836. szeptember 5-én kelt első (kiadatlan) feliratával Kőlcsey elégedetlen volt: megfelelő információk híján — a megyében nem tudták még, mivel vádolják Lovassyékat —, a szöveg „visszhangja” volt csupán Pest, Bihar és Békés megye feliratának, amelyek megadták a tiltakozás első hullámának, harminc megye feliratának az alaphangját. A szatmári felirat azonban — így értékelte a Kancellária is — a pestinél és a békésinél „sokkal illedelmesebbre” sikerült.¹¹ Kőlcseynek három hónappal később, 1836 decemberében sikerült megyéjével kimondatni azokat az alapelveket, amelyeket fontosnak tartott. A felirat, mint a perekkel kapcsolatos valamennyi felirat, az úgynevezett municipalista álláspont — az 1790-es évekbeli előzményekre visszanyúló, majd az 1830-as évek elején kibontakozó „vármegye-tan” — tömör kifejtése. Az ifjak elfogatása a megyék megkerülésével a megyerendszernek, „szabadságunk és nemzetiségünk fenntartó eszközeinek” a sérelme, hiszen „a magyar nemzet szabadsága” egyebek között abban áll, hogy „a végrehajtó hatalom a maga törvényes rendelkezéseit azon törvényhatóság által hajtja végre, melynek kebelében a rendelkezésnek tárgya találatik”, amelyet „minden csonkulástól megőrizni fejedelmet és hazát egyformán érdekel.” A peres eljárást fedő „törvényelleni homály” pedig „nyilvánosságot lehelő alkotványunkkal” ellentétes.¹² Nem véletlen, hogy Kossuth — a Kőlcsey-tanítvány — bár „a Kőlcsey szíve melegéből egy kissé nagyobb adatot” kívánt volna, úgy látta, hogy „nem volt felírás, mely a dolgot ennyire tisztába tette volna.”¹³

Kossuthnak küldött tudósításában Kőlcsey szerényen elhallgatta saját szerepét a határozat elfogadtatásában. Egy, a titkosrendőrség kezére került levél szerint Kőlcsey maga olvasta fel Bihar megye (a Lovassyak megyéje) átiratát és Lovassy István Kossuth fogalmazta beadványát a Királyi Táblához. Forrásunk szerint a szólásra jelentkező Kőlcseyt „Hall-

juk Epameinondasz beszédét" kiáltásokkal fogadták, s mivel Kölcsey úgy olvasta fel Lovassy beadványát, mintha őt magát fosztották volna meg gyermekétől, óriási hatást váltott ki.¹⁴

Az 1837. március 6-i közgyűlésen Kölcsey — mint a besúgó írja — „ifjú követőinek a segítségével” kivívta, hogy a megye, az alispánok ellenzése dacára, harmadszor is feliratot intézzen Bécshez. A felirat a megye első, 1836. szeptemberi feliratára érkezett *rescriptumra* válaszolt: mivel még nem tehetette szövé a Lovassyékra február végén kirótt súlyos ítéleteket — a hír csak a végzést követően érkezett meg — az előzőekben kifejtett elvek védelmére szorítkozott.¹⁵ Az udvar újabb leiratára a megye 1837 júniusában válaszolt, azzal a kitéttel kapcsolatban, amely a vármegyék egymás közötti levelezését kárhóztatta, a megye leszögezte: „századok óta fennálló [...] levelezési jogainkat csorbítatlan fenntartani kívánjuk.” A megye érdemi válaszára még visszatérünk.¹⁶

A Kossuth ügyében írott első felirat ugyanazon az 1836. decemberi közgyűlésen született, mint az ifjak ügyében írott második felirat, s ennek mintegy párdarabja. Szatmár megye egyike volt annak a harminchárom megyének, amely törvénytelennek tartotta a *Tudósítások* eltiltását, és huszonegy megyével együtt hivatalosan előfizetett a lapra. A felirat egyik fő érve, hogy Bécs a cenzúra elvéből indul ki, amely törvényellenes. Másfelől: Kossuth vállalkozása „az alkotmányos nyilvánosságot” mozdítja elő, és „alkotványunk egyik legszebb kincsének a megyei tanácskozások nyilvánosságát hisszük, s mindent, mi ezen nyilvánosság fennmaradása és terjedése ellen munkálkodik, alkotványunkon elkövetett erőszaknak tekintünk.”¹⁷

Az úgy másodikban a szerkesztő elfogatása után, 1837. június elején, azon a tisztújító közgyűlésen került a rendek elé, amelyen a főispán, mint ismeretes, kérése ellenére sem jelölte Kölcseyt az alispáni tisztségre.¹⁸ Az indítványtevő ismét Kölcsey volt. Pest megye — a vármegyék közötti levelezés említett akadályoztatása miatt — a posta megkerülésével, személyesen hozzá juttatta el a május 22-i rendkívüli közgyűlésen elfogadott, a tiltakozások alaphangját megadó határozatát. Ugyanilyen módon jutott el Szatmárba Kossuth László fia elfogatását a lap előfizetőinek Wesselényi tollával hírül adó körlevele is, Kölcsey hosszú beszédet tartott, amely az egyik jelentés szerint heves volt, a másik szerint viszont mentes a kirohanásoktól, míg a harmadik beszámoló azt emelte ki, hogy különösen az öregeket fakasztotta könnyre (ha ugyanarról a beszédről van szó).¹⁹ Beszédében megyéje korábbi, s a pestiek új érveit ismételte. Wesselényi mindjárt Kossuth elfogatása után felszólította barátait, köztük Kölcseyt is, hogy kezdjenek gyűjtést a fenntartója nélkül maradt Kossuth-család megsegítésére. Ez Pest megye közgyűlésén, Jósika Miklós indítványára meg is indult. Kölcsey szorgalmazta, hogy a megyebeliek is kapcsolódjanak be abba az akcióba, amelyben Magyarországon először kapcsolódott össze a karitatív szándék a politikaival. Akárcsak a többi megyében, Szatmárban is nagy összeget ajánlottak meg — kétezer forintot —, a megajánlások befizetése azonban — Szatmár itt sem volt kivétel — csak kisebb részben történt meg.²⁰ Kölcsey támogatta azt a Pest vármegyében megfogalmazott elképzelést, hogy a vármegyék közösen folytassák a *Tudósításokat*. A terv Pest megye június eleji — a Szatmáréval egyidejűleg lezajló — közgyűlésén végleges formát is öltött: „számos tagokból” álló bizottság naplót vezetne a közgyűlés vitáiról, majd a megszerkesztett összefoglalókat az egyes megyék Pestre küldenék, hogy innen a megye által „ismét egy csomóba szedelve széjjel küldtessenek”. Kölcsey javaslatára Szatmár

fel is kérte Pestet a vállalkozás koordinálására. A pesti indítvány azonban a törvényhatóságok körében szinte teljesen visszhang nélkül maradt, és a határozat végrehajtására, a kormányzat tiltalmát követően, Pesten sem került sor.²¹ Egy érintett panasza nyomán Kőlcsey indítványozta azt is, hogy — Pest megye 1837. márciusi határozatát követve — a megye vizsgálta le azokat az ifjakat, akiket a Társalkodási Egyletben való részvételük miatt a kormányzat eltiltott az ügyvédi vizsga letételétől. Indítványa azonban ezúttal nem nyerte meg a többség támogatását.²²

A közgyűlés leglényegesebb határozata az új felirattal volt kapcsolatos. A pesti liberálisok a Lovassyék perében hozott ítéleteket követően új taktika mellett döntöttek. Mivel a feliratok semmiféle eredményt nem hoztak, megállapodtak abban, hogy rendkívüli országgyűlés összehívását követelik, a diétán pedig támadást indítanak az alkotmány megsértői ellen.²³ Pest megye viharos márciusi közgyűlésén — a gyűlés négy szónokát majd 1837 végén bectelenségi perbe fogják — határozatot hoztak: rendkívüli országgyűlést követelnek, s ha feliratuk ismét eredménytelen marad, megvalósítva Csanád megye javaslatát, október elsejére Pozsonyba hívják a többi megye képviselőit, hogy közös küldöttségben követeljék Bécsben az országgyűlés összehívását.²⁴ Szatmár megye arra az esetre, ha Kossuthnak a felirat által követelt szabadon bocsájtását az udvar megtagadná, a csatlakozás mellett döntött, és — a két alispán, Kende Zsigmond és Uray Bálint ellenzése dacára — meg is választották a megyei küldöttség tagjait, közöttük Kőlcseyt. Kossuth elfogatása ellen tizenhat megye tiltakozott, az országos küldöttség ügye tizenkét megyében talált többségre. A Kancellária gyorsan intézkedett: a Helytartótanács útján szigorúan megtiltotta a megyéknek, hogy határozatukat végre is hajtsák. A megyék — így vagy úgy — sorra visszakoztak.²⁵ Szatmár megye 1837. szeptemberi közgyűlése már a tilalom, illetve Pest és más megyék visszalépte ismeretében tért vissza az ügyre. Kőlcsey beszédében,²⁶ amelyet a besúgójelentés, a többi szónokéhoz hasonlóan ezúttal mérsékeltnek minősített, a törvénytelenések fölött szemlét tartva leszögezte: a kormány korlátozza a szólásszabadságot, veszélyezteti a személyes biztonságot és a vármegyei alkotmányt. Ha valaki köztanácskozáson, a nemzeti jogok megsértése feletti felháborodásában élesebb vagy megfontolatlan kifejezést használ, s emiatt súlyos következményektől kell tartania, senki sem fogja szóvátenni a törvénysértéseket — ismételte meg álláspontját Kőlcsey, ezért szent egy alkotmányos államban a szólásszabadság: ez, vallotta Kőlcsey a többi liberálissal, a rend és a királyi jogok megőrzését is szolgálja. Maró gúnnyal cáfolta a dekrétum érvelését: ha az ünnepi alkalomból érkező deputációkat az udvar szívesen látta, nem lehet eltiltani őket akkor, ha mondandójuk Bécs számára nem kelleme. Javaslatára a megye az eltiltás ellen tiltakozott a Helytartótanácsnál. A lényegyet tekintve azonban, mivel nyilvánvaló volt, hogy a megyei küldöttségek nem fognak összegyűlni Pozsonyban, maga is visszavonulást tanácsolt.

A rendkívüli országgyűlés összehívása azonban továbbra is napirenden maradt. A követelés megismétlésére az a felirat nyújtott alkalmat, amelyben a megye — kilenc más megyéhez hasonlóan — az újabb perbe fogások ellen tiltakozott. 1837 júniusában ugyanis a Bars megyei Balogh Jánost és két társát hűtlenségi, öt társukat pedig becstelenségi perbe fogták. A barsiakat — egyebek mellett — ama 1836. decemberi megyei határozat kezdeményezőiként vonták felelősségre, amely az országgyűlési ifjak perében elkövetett törvénytelenységei miatt a Királyi Tábla bíráinak leváltását szorgalmazta. „Hogy közbűnésekért egyes tagok

büntetés alá vonatnak, e tett [...] a megyei hatóság életét halálos csapással sújtja le; mert a megyei élet organuma a közgyűlési tanácskozás, a tanácskozás pedig egyesek közbeszólása nélkül nem lehetséges [...] vagy meg kell szűnnie minden tanácskozásnak, s következésképp a közgyűléseknek, vagy azok az egyesekre nézve örökös veszéllyel termékeny helyekké válnak...” — fogalmazta meg Kölcsey megyéje álláspontját Szatmár vármegye a perekkel kapcsolatos utolsó feliratában.²⁷

Mert, noha három ízben még összesen hét ellenzékít állítottak a Királyi Tábla elé, a feliratot több már nem követte. Ez nem csak Szatmárra volt jellemző. A megyék tiltakozása 1837 ősztől fokozatosan alábbhagyott. A megfélemlítő intézkedések nem voltak hatástalanok, s a kormányzat, átmeneti felülkerekedése tudatában, nem bocsájtkozott polémiába. A Kancellária például úgy foglalt állást Szatmár és a többi megye a barsi ügyre vonatkozó feliratával kapcsolatban, hogy Bécs magukkal a bírósági ítéletekkel válaszoljon majd.²⁸ Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy — mint azt Kölcsey még 1836 szeptemberében megfogalmazta — „a szép municipalis alkotmány igen nagy hiánya az, hogy törvénysértés esetében egyedül negatívus móddal hat, és semmi positiv viselet nincs hatalmában ott, hol akadályozni akar.”²⁹ Azaz: a törvénysértések megszüntetéséért jó eséllyel csak az adó- és újoncmegajánlás megtagadásának fegyverével rendelkező országgyűlés léphet fel, amelynek összehívása 1839 májusára volt esedékes. Az országgyűlésnek, mint az köztudott, sikerült is rákényszerítenie Bécset az elítéltek szabadon bocsájtására, a függőben lévő perek törlesztésére és a szólásszabadság elismerésére, amely azután az 1840-es években lehetővé tette az ellenzéki politika kibontakozását.

Az elvekhez való ragaszkodás, ugyanakkor a polémia, a nyílt konfrontáció kerülete jellemezte Szatmár megye álláspontját ama további kérdésekben is, amelyekben a megye konfliktusban állott a kormányzattal. Itt azonban, legalábbis az ügyek többségében — természetükből következően — a taktika sikerre is vezetett. A közgyűlési viták során — amennyire az e tekintetben szűkszavúbb forrásaink alapján megítélhető — Kölcsey ismét jelentős szerepet játszott.

Mint Kossuth is utalt rá 1848 januárjában a *reincorporatio* vitájában, „a felejthetetlen emlékü” Kölcsey indítványára vetette fel az 1832—1836. évi országgyűlés a Partium Magyarországhoz csatolását: a megye 1837 júniusában feliratban kifogásolta, hogy az alig egyéves törvény (az 1836: 21. tc.) ellenére a négy törvényhatóság követeli részt vesznek az erdélyi országgyűlésen.³⁰ Szatmár megye közgyűlését többször is foglalkoztatták az úgynevezett „sócsalászi” ügyek, s több felirat is született. A megye, összhangban az előző országgyűlés alsótáblájának állásfoglalásával, nem ismerte el a Kamara bírói illetékességét a sómonopólium megsértésével kapcsolatos ügyekben. Kölcsey indítványára a megye 1837 decemberében, majd 1838 májusában leszögezte: ragaszkodik álláspontjához, s a következő országgyűlésig nem hajtja végre az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket, és mivel a tárgyat a kormányhatóságokkal történt iratváltások már kimerítették, nem is intéz feliratot ellenük.³¹ Szatmár megye, ahol a magyarság és a nemesség nagy többsége református volt, tartós konfliktusban állt a kormányzattal a hathetes *censura*, a katolikus vallásról a protestánsokra áttérni szándékozók számára előírt vallásoktatás kérdésében. Eltörlesztés az előző országgyűlésen Kölcsey is szorgalmazta — ő fogalmazta meg az alsótáblának a vallásszabadság ügyét „a maga sértetlen állapotában” letevő híres hetedik üzenetét —, majd a megye 1833 szeptemberében olyan határozatot hozott, amely szerint a hathetes oktatást előíró felsőbb rende-

letek végrehajtásához a megye nem fogja megadni az *assistentiát*, a hatósági támogatást. A kérdéskör több közgyűlésen is előkerült, 1836 szeptemberében Kölcsey is felszólalt, a megye fenntartotta határozatát.³²

Az ellenzék szatmári pozícióival kapcsolatban egyébként szkeptikus Kölcsey érezhető büszkeséggel emelte ki, hogy a megyében „a magyar nyelv ügye minden képzelet felett erősen áll.”³³ A megye két kérdésben került ellentétbe a kormányzattal. Szatmár, a megyék többségéhez hasonlóan, az 1832—1836. évi országgyűlést követően feliratait nem két nyelven, latinul és magyarul, hanem csak magyarul intézte a kormányhatóságokhoz, és ehhez a határozatához, a Kancellária állandó megrovó klauzulája ellenére, ragaszkodott egészen a következő országgyűlésig, amely a gyakorlathoz igazította a törvény rendelkezéseit.³⁴ Visszalépett viszont a megye a magyar köriratú megyei pecsét ez idő tájt sokat vitatott kérdésében. Szatmár — ismét csak más megyékhez hasonlóan — saját hatáskörében magyar nyelvű pecsétet veretett a latin helyett, a köriratot Kölcsey fogalmazta meg, a kormányhatóságok viszont azon az állásponton voltak, hogy a körirat megváltoztatásának joga az uralkodót illeti. Kölcsey előbb azt javasolta, hogy a megye kérje döntésének felsőbb jóváhagyását, majd gyakorlatiasan — a kérdésnek nem tulajdonítva túlzott fontóságot — a királyi privilégium kieszközölését indítványozta.³⁵

Kölcseyt az erkölcsi kötelességérzet vezette a politikai pályára, nem az ambíció. Az örökvaltság ügyének elbuktatása azonban szemében azt igazolta, hogy „a viláosság napja ezen országnak még el nem jött”, s hogy ezen a diétán maradásával sem tud segíteni. És mivel „könyveimtől s magányos dolgozásaimtól elvonatva lenni, az egész pályám alatt mindég fájdalmas volt”, azt követően, hogy megyéje nem változtatta meg határozatát, nem volt fájdalmas számára a végérvényes döntés: „Midőn a haza hív, követni a hívat kötelesség; de midőn a haza elbocsát, akkor a házi csendbe térni örömmel vissza, nem véték.” Hazatérte után azonban a bécsi politika fordulata fokozott politikai aktivitásra kényszerítette. Az újabb közéleti szerepvállalás, még inkább az e téren elszenvedett kudarcok halmozódása fokozatosan háttérbe szorította irodalmi terveit. A lite-ratúra, írta, hallgat: „a lélekgyötrő hazai körülmények” közepette, s hogy „a rajtok való tépelődés közt nemegyszer az örüléshez közel érzi magát”, „az volna a csuda, ha nem hallgatna.”³⁶

A felgyorsult politikai események miatt kétszeresen kinossá vált számára az elzártság, az, hogy levelezését nem bízhatja postára, hogy a hírek csak lassan, szűkösen, sokszor torzított formában jutnak el a megyébe, s hogy így a szólásszabadság általa is kulcsfontosságúnak tekintett ügyében — amelyben barátai személyes sorsa is kockán forgott — csak késvé, s nem is pontosan informálva tud fellépni.

Megegye sem tartozott azok közé a megyék közé, amelyekben a liberális ellenzék gyökeret tudott volna verni. A főhadparancsnokság egy jószemű informátora már 1837 júniusában azzal biztatta az udvart, hogy a megye az úgymond jóérzűletűek közé tartozik, mert az ifjúságot itt még a régi erkölcsök szerint nevelik, és az ellenzéki szellem nem lesz tartós. A későbbi fejlemények megmutatták, hogy a szatmári rendeket a magyar nyelv ügyében vagy az alkotmányvédelem jelszavával mozgósítani lehetett, a társadalmi reform ügye viszont nem számíthatott szilárd támogatásra. A megyében — Pest vagy Bars megyével ellentétben — tagolatlan, szervezetlen volt még mind az udvar, mind az ellenzék tábora. . . . vitatások nem igen vannak — írta Kölcsey, még az udvarnak intézendő felirat is rendszerint „egyes indítványra conclamatio által végeztetik el”. Nem

az argumentumokat mérlegelte még a megyegyűlés, hanem azt, hogy azok kinek a szájából hangzottak el. Amíg élt, elsősorban Kőlcsey tekintélyében rejlett az ellenék ereje. A besúgók szerint — akik 1838-ban, megbízóik szája íze szerint, rendre azt jelentették, hogy a kormányzat „energikus” intézkedései nem tévesztették el hatásukat — Kőlcsey tekintélye óriási volt, az ifjúság őt követte, valamely állítást elégséges volt Szatmárban azzal alátámasztani, hogy az Kőlcseytől származik, végül a megyében általában őt akarták követnek a következő országgyűlésre.³⁷

A megyei liberális csoport gyenge volt s égetően szükségére lett volna a többi megye liberálisainak a példaadására a helytállásban. Ez már önmagában is magyarozza Kőlcsey borulását. Aggodalmait csak erősítették azok a hírek, amelyek a liberálisok országszerte bekövetkezett (utóbb — egészében véve — átmenetinek bizonyuló) visszaszorulásáról érkeztek hozzá. 1837 tavaszán még óvatosan bízakodott: „Nem lehetetlen, hogy ez a szegény nemzet pálmája is így [ti. teher alatti] fog felőni”. Alig fél évvel később már arról ír, hogy „kénytelenek vagyunk csak azért vickándozni, hogy lélekisméretünk munkátlansággal ne vádoljon”, hogy „a jó siker reménye nélkül”, olyan nyugalommal, amely „a legrosszabbra teljesen el van szánva”, s azért küzd, „mert a hű bajnoknak utolsó vércseppig kell harcolni.” A nemzethalál képe merül fel benne: „... a privilégiumos nemzet eredendő bűnei önmagukat boszulják meg... merito plectimur” — írja Vörösmartynak 1837 szeptemberében, azt a perspektívát fogalmazva meg, amelyet utolsó versében, a *Zrínyi második énekében* önt majd formába.³⁸

Halálát az egykorú besúgójelentés szerint a hozzá hasonlóan reményét veszített, a küzdelmet azonban ugyanúgy fel nem adó Wesselényi így fogadta: Méltán halt meg Kőlcsey, ez a nyomorult nemzet nem érdemlé meg őt: nem erre a világra volt alkotva. A jóérzűletűek szerint pedig, így az informátor, halála a gondviselés jótéteménye volt az uralkodó ház számára. Szatmár megye későbbi története ugyan a megállapításokat, a liberális ellenzékké viszont szerencsére azok ellenkezőjét igazolta.³⁹

JEGYZETEK

¹Az alább elmondottak során arra az anyaggyűjtésre támaszkodtam, amelyet Kossuth e korszakban keletkezett iratai sajtó alá rendezéséhez végeztem (Kossuth Lajos iratai 1837. május—1840. december. *Hűtlenségi per, fogás, útkeresés. Kossuth Lajos Összes Munkái* (a továbbiakban: KLÖM) VII. k. Budapest, 1989). Számos esetben támaszkodtam a sorozat előző kötetének (*Ifjúkori iratok — Törvényhatósági Tudósítások. S. a. r. Barta István. KLÖM VI. k. Budapest, 1966*) adataira is. A politikai perekre lásd Pompéry Aurél *Kossuth Lajos 1837—39-iki hűtlenségi perének története, kapcsolatban Wesselényi Miklós báró hűtlenségi és az ifjak felségsértési perének történetével* c. sokban elavult monográfiáját Budapest, 1913).

²Barta István: *Ki írta Kőlcsey „Wesselényi védelme” című munkáját?* Századok, 1961. 720—728 l. Trócsányi Zsolt: A „Wesselényi védelme” szerző-

segének kérdéséhez. Századok, 1962. 836—840. l. — Kőlcsey és Wesselényi kapcsolatára legújabban: Szabó G. Zoltán: *A Kőlcsey-napló Wesselényije és a Wesselényi-napló Kőlcseyje.* Egy barátság eseményei avagy kevesé ismert adalékok egy majdani Kőlcsey-biográfiához. In: *Remény s Emlékezet. Tanulmányok Kőlcsey Ferencről.* Szerk.: Taxner-Tóth Ernő és G. Merva Mária. Budapest—Fehérgyarmat, 1990. 61—69. l. (a továbbiakban: Szabó G. Zoltán). — A hivatkozott dokumentumok az ifjak ügyében 1836. szeptember 5-én kelt első felirat (kiadatlan); MOL a Magyar Kancellária levéltára. Acta generalia (a továbbiakban: Kanc. ált.) 1836:13705; a második, 1836. december 12-én kelt felirat: Czigány Lóránt: *Kőlcsey második felirata az ifjak ügyében.* ItK, 1964. 368—371 l. (a továbbiakban: Czigány); a harmadik, 1837. március 6-án elfogadott felirat: (Vértessy Jenő 1906. évi

közlése alapján) *Kölcsey Ferenc Összes Művei*: Szerk. Szauer József—Szauder Józsefné. Bp., 1960. (a továbbiakban: KFÖM) II. k. 329. 1. A Kossuth ügyében 1836. december 12-én született felirat: (az Angyal Dávid szerkesztette Kölcsey-kiadás alapján) KFÖM II. k. 320—324. 1., a további ezzel kapcsolatban született megyei dokumentumokat Oltványi Ambrus adta ki (*Kiadatlan Kölcsey-levelek és -iratok*. ItK, 1978. — a továbbiakban: Oltványi — 101—103. 1.). Szatmár megye 1837. június 6-i határozata (a Pest megyének küldött átiratot kiadó Székely József közlése — *Kossuth fogsága és Pestvármegye rendjei*. Budapest, 1895. /a továbbiakban: Székely/ 60—64. 1. — alapján): KFÖM II. k. 330—335. 1. A barsi ügyben 1837. szeptember 11-én kelt felirat: (az Angyal Dávid szerkesztette Kölcsey-kiadás alapján) KFÖM II. k. 336—339. 1. — Hogy szerzőjük Kölcsey volt, azt egyebek mellett kétségtelenné teszi, hogy a Kölcsey kezétől származó eredeti fogalmazványokat Jancsó Benedek — más ugyancsak általa fogalmazott feliratfogalmazványokkal együtt („szinte jókora kötetet tennének ki”) — még látta Szatmár megye közgyűlési iratai azóta szétszóródott sorozatában (*Kölcsey Ferenc élete és művei*. Bp., 1885. 423., 428. 1.).

³Kölcsey hivatali tevékenységéről, a megyei levéltár ismeretében ír Csorba Sándor: *Szatmár vármegyei tisztségviselők levelei Kölcsey Ferenchez*. (Szabolcsi Téka 12.) Nyíregyháza, 1990. 23 sköv. Csorba tollából várható az a tanulmány is, amely Kölcsey e periódusbeli közéleti tevékenységét a megyei forrásanyagra koncentrálna mutatja be. — A bizalmas jelentések a Magyar Kancellária levéltára Acta praesidialia sorozatában (a továbbiakban: Kanc. eln.), továbbá a MOL Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotokolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion (a továbbiakban: Informprot.) c. sorozatban található. Az Informationskomité által néhány példányban litografált utóbb említett jegyzőkönyvek hetente kétszer összegyűjték a Sedlnitzky rendőrminiszter besúgóhálózatából, illetve az Udvari Haditanáchoz a főhadparancsnokság(ok)on keresztül beérkező jelentéseket, továbbá azokat a beszámolókat, amelyeket a Kamara alkalmazottai — munkaköri kötelességük részeként — készítettek a megyei közgyűlések lefolyásáról a Kamara elnöke részére. Mindhárom típusú jelentés szerzői anonimak, a kamarai hivatal tagjai azonban, más források segítségével,

azonosíthatók: Szatmár megyéből Szűcs Sámuel kamarai fiskális tájékoztatta hivatali feletteseit.

⁴Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. (KLÖM II. k.) Bp., 1949. 535 sköv., III. k. (KLÖM III. k.) Bp. 1949. 108 sköv. 1.

⁵KFÖM II. k. 109., 111. 1.

⁶Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965. (a továbbiakban: Trócsányi) 345. 1.

⁷K. F. — Péchy Lászlónak, 1835. március 16. KFÖM III. k. 711. 1.

⁸Trócsányi 335. 1. Péchy László, a fentebb idézett levél címzettje egyébként, ha akaratlanul is, eszüközül szolgált a Wesselényi elleni házközahöz. (Uo. 273—274. 1.)

⁹K. F. — Wesselényinek, 1835. március 14. KFÖM III. k. 709. 1., K. F. — Wesselényinek, 1835. május 22. Uo. III. k. 716. 1., K. F. — Bártfay Lászlónak, 1835. május 27. Uo. III. k. 719. 1., KLÖM VI. k. 640⁴⁹ Informprot. 1838:42. 16., B. *Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere*. S. a. r. Jakab Elek. Kolozsvár, 1876. I. k. 243 sköv. 1.

¹⁰Összefoglalóan Csorba Sándor: *Az ifjú értelmiség szerveződése a XIX. század első évtizedeiben*. Kandidátusi disszertáció. 1985. MTA Könyvtár kézirattára D/1959.

¹¹K. F. — Kossuthnak, Wesselényinek, 1836. szeptember 20. KFÖM III. k. 746., 752. 1. Kanc. ált. 1836:13705, 14007.

¹²Czigány, 370. 1. Közlő a felirat egyik kinyomtatott példányát a British Museum Waltherr László-iratai között találta meg: a megye — az udvar fel fogása szerint a cenzúrát megkerülve — kinyomtatatta a feliratot. A nagykárolyi postamester, utasításának megfelelően, a többi vármegyenek szánt példányok közül 45-öt feltartóztatott (tehát csaknem az összeset), és a Kancelláriára továbbította azokat. A kinyomtatott 175 példányból 100 került magánszemélyek kezébe. (Kanc. eln. 1837:57, 155., 463., a kinyomtatás miatt elrendelt nyomozásra: KLÖM VI. k. 955.⁴⁶)

¹³KLÖM VI. k. 580. 1.

¹⁴Az ifjak és Kossuth ügye „köz meg egyezéssel, minden oppositio nélkül végeztek; következőleg semmi nevezetes vitások nem lettek helyet — írta Kölcsey Kossuthnak december 15-én. (Oltványi, 99. 1.) — Itt jegyzem meg: Oltványi alapos közleménye sajnálatos és számomra is érthetetlen módon elkerülte a figyelmemet: így történhetett meg, hogy két általa kiadott Kölcsey-levelet — köztük az idé-

zettet is — ismeretlen gyanánt újból kiadtam. (Szabolcs-Szatmári Szemle, 1886. 1. 87 sköv. 1.) Az ismeretlen által a szatmári, ekkoriban Bécsben tartózkodó Kovács Benedeknek (a Társalkodási Egylet egykori tagjának, akinek az ügyvédi vizsga letételét csak 1838-ban engedélyezték) írott levél: Informprot. 1837:1. 8—9.

¹⁵Informprot. 1837: 6.16.; K. F. — Kossuthnak, 1837. április 25. KFÖM III. k. 779—781. 1., KFÖM II. k. 327—329. 1.

¹⁶A felirat (kiadatlan): Kanc. ált. 1837:9509.

¹⁷KFÖM II. k. 320—324. 1.

¹⁸Vö. Takács Péter: *Akart-e Kőlcsey alispán lenni?* It, 1984. 921—935. 1.

¹⁹A három beszámoló: Kanc. eln. 1937: 1031 (Szucs Sámuel beszámolója, amely megtalálható, összefoglalva, Informprot. 1837:30. 15 sköv is); Informprot. 1837:36.11., 1837:32.2. Szatmár megye határozata: KFÖM II. k. 331—335. 1.

²⁰Trócsányi 383. 1.; MOL. Az 1526 utáni gyűjté.ény. Kossuth-gyűjtemény. Vörös Antal. Ia-14. Pest megye határozata: Székely, 20—22. 1., a közgyűlésről részletesen beszámol Alexy Mihály (OSzK Kézirattára Pol. Hung. 1123.).

²¹Pest megye határozata: Székely, 30. 1., az idézetet a Bars vármegyének küldött átiratból vettem; az 1837. augusztus 24-én kelt leirat: Kanc. ált. 1837: 11974. A kormányzatot aggasztotta, s így sokat foglalkoztatta a kezdeményezés: az ügyre ennek megfelelően számos irat található a Kanc. eln. iratsorozatban.

²²Kanc. eln. 1837:1031.; Pest megye határozata: KLÖM VI. k. 993. 1. A közgyűlésen a felsőbbányai Bojthor András tett panaszt eltiltása miatt.

²³Erdmann Gyula: *Lónyay Gábor és a szemléni ellenzék, 1830—1840.* Bölcsész-doktori disszertáció, 1975. ELTE Könyvtár kéziratára. 169. 1.

²⁴KLÖM VI. k. 993. 1. Vö. Kőlcsey véleményével az eredeti javaslatról: „Csanád ideája a küldöttségről eredeti. De itt nálunk valami ilyen nem kivihető. Itt a magistrátusnak, s mindennekelett a két alispánnak befolyása idéz minden. Nemességünk száma nagy, befolyásra kicsiny.” (K. F. — Kossuthnak, 1837. április 25. KFÖM III. k. 780. 1.)

²⁵A Kancellária az 1715:31. tc.-t válasszotta a tilalom jogalapjául: ez a konventikulumokat, kongregációkat uralkodói engedélyhez kötötte (Kanc. ált. 1837:9989). (Ugyanerre a törvény-cikkre hivatkozva vonták utóbb két-

ségbe a Vedeget az általában az előzetes felsőbb jóváhagyás nélkül alakult egyesületek *eo ipso* törvényességét. Az ügyre a Kanc. eln. iratsorozat számos iratot tartalmaz.

²⁶Informprot. 1837: 60. 10 sköv.

²⁷KFÖM II. k. 336—339. 1.

²⁸Kanc. ált. 1837:15274.

²⁹K. F. — Kossuthnak, 1836. szeptember 20. KFÖM III. k. 747. 1.

³⁰*Kossuth az utolsó rendi országggyűlésen.* S. a. r. Barta István. (KLÖM XI. k.) Bp., 1951. 452. 1.; a felirat: Kanc. ált. 1837:9511.

³¹K. F. — Kossuthnak, 1836. augusztus 20. Oltványi, 97—98. 1., Kanc. ált. 1837: 3103 (utalás a megye és a Heiyartótanács többszöri levélváltására), 13947 (a megye 1837. szeptember 11-én kelt felirata, amelyek egyebek között a Kamara által a gyanúsítottakkal szemben követett, „az igazság és törvényeink elvével sem összeférhető” eljárást kifogásolja); Informprot. 1837:60. 13., 1838:1. 12., 1838:42. 10 sköv.

³²Kőlcsey említett felszólalását maga foglalja össze Kossuthhoz 1836. szeptember 20-án írott levelében (KFÖM III. k. 749. 1. Vö. KLÖM VI. k. 849. 1.); KLÖM VI. k. 654⁶⁴; K. F. — Kossuthnak, 1836. december 15. Oltványi, 99. 1.; Kanc. ált. 1837:11207, 1838:11907; Informprot. 1837:60. 13., 1838:42. 10 sköv.

³³K. F. — Kossuthnak, 1837. április 25. KFÖM III. k. 780. 1.

³⁴K. F. — Kossuthnak, 1836. augusztus 20. Oltványi, 98. 1. Vö. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848.* Szerk., bev. Székfű Gyula. Bp., 1926. (a továbbiakban: Székfű) 176—177. 1.

³⁵Kanc. ált. 1837:12913, 13759, 1838:457, 4853; Informprot. 1837:60. 14., 1838: 1. 10—11., 1838:42. 10 sköv. Vö. Székfű, 177—179. 1.

³⁶K. F. — Szemere Pálnak, 1835. január 24. KFÖM III. k. 704. 1.; K. F. — Szemere Pálnak, 1837. szeptember 25. Uo. III. k. 798. 1.; K. F. — Bártfay Lászlónak, 1837. szeptember 24. Uo. III. k. 794. 1.

³⁷Informprot. 1837:34. 29., K. F. — Kossuthnak, 1837. április 25. KFÖM III. k. 781. 1., Informprot. 1838:5. 19—20., 1838:31. 5., 1838:42. 16., 1838:48. 11.

³⁸K. F. — Wesselényinek, 1837. április 25. KFÖM III. k. 785. 1., K. F. — Bártfay Lászlónak, 1837. szeptember 24. Uo. III. k. 794. 1., K. F. — Bártfay Lászlónak, 1837. november 30. Uo. III. k. 802. 1., K. F. — Vörösmartynak, 1837. szeptember 26. Uo. III. k. 800. 1.

³⁰Es geschah recht, dass Kölcsey starb, diese elende Nation verdiente ihn nicht, er war für diese Welt nicht geschaffen... Die Gutgesinnten halten diesen Tod als ein Einschreiten der Vorsehung für das regierende Haus ... Infomprot. 1838:67. 2. Vö. Wesselényi naplóbejegyzésével (idézi:

Szabó G. Zoltán, 67—68. l.) a Pap Endre nyomán elterjedt változattal (uo.), illetve valószínűleg Sztáray Albertnek Ney Ferenc által megörökített megjegyzésével (Ney Klára—Mária: *Ney Ferenc élete és munkássága* (1814—1889) Bp., 1943. 29. l. — Lukácsy Sándor szíves közlése).

Takács Péter

Kölcsey és szatmárcsekei határperek

A Kölcsey-szakirodalom sohasem tudta megkerülni, de tisztázni sem a költő és a csekei jobbágyok 1837-es konfliktusát, amiből 1838 őszén kibontakozott a Szion Honfi álnév mögé rejtkezkedő tudósítójának, Spak Caslantius káplánnak és a Szatmár megyei nemességnek az etikai pöre.

A közvélemény a vita bonyolódását, a vádaskodásokat, és a rágalom cáfolatát Lukácsy Sándor és Kovács Magda kutatásaiból már ismeri, de a konfliktus mélyére még senki nem pillantott le. A vizályt kiváltó okról annyit tudunk, amennyit Kölcsey Simon Pálhoz, Szemere Pálhoz és Bártfay Lászlóhoz írott leveleiből kihámozhatunk. Tudjuk, hogy a Kölcsey-rokonság és Cseke birtokosai 1826-tól bonyolították arányosító pörüket, melyhez 1836-ban hozzácsatolták az úrbéres földek elkülönítését, a tagosítást és Cseke határának a regulációját. Ez a bonyolult, két évtizednél hosszabb ideig tartó folyamat 1836—1837 fordulóján érett meg a végrehajtásra, amikor az előmunkálatok lezárulta után a földmérők fölmérték, és nyilhúzás rendjében kiadták kinek-kinek a birtokát. Az ilyen pörök nemcsak hosszadalmasak, de fölöttébb költségesek is voltak. A Kölcsey-rokonság 16 ezer 549 váltóforintot fizetett a bíráknak, mérnököknek, melyből a költőre 1185 forint jutott.

Mindezek ellenére Kölcsey elégedett volt a munkálatok menetével és a birtokrendezéssel. A „gazdaság új elvei szerént” bonyolított „tagosítást” ugyan 1836 decemberében olyan bonyolult és roppant munkának érzékeltette Szalay Lászlóhoz írott levelében, „mint a bécsi kongresszus embereinek Európa arandérozása”-t, de Bártfay Lászlónak ugyanebben a hónapban vallotta meg, hogy „régí óhajtsa” volt e munkát. 1837 januárjában már arról tudósította Szemere Pált, hogy „a pörnek vége”, majd egy hónappal később arról írt barátjának, hogy „testestől-lelkestől gazdává akarok lenni”. Áprilisra még tovább fokozódott a lelkesedése. A „temérdek bajok és kedvetlenségek közt” lezajló tagosítás és arányosítás ellenére „sok örömet nyertem általa — vallott Szemere Pálnak —; s ha élek — bizakodott —, bizonnyal még sokkal többet nyerek. Tiszta és kirekesztő birtok tulajdonosává lenni, magyar közbirtokosnak előre nem képzelt örömet ad . . . És tudod-e, hogy a birtoktagosítás engemet egyszerre gazdálkodást szerető emberré tett?” Mint a 19. század utolsó harmadának jómódú parasztagzdája, úgy örvendezik „biztos tulajdonának” Kölcsey. Nem győzi sorolni terveit. Hihetnének, hogy annyi csalódás, keserűség és politikai kudarc után megtalálta önmagát.

Az öröm azonban csak néhány hétig tartott, mert 1837. július 11-én ismét hatalmába kerítette a kétségbeesés. Ennek okát legrészletesebben Simon Pálnak írta meg: „. . . június közepe táján — kezdte panaszát —

Kölcsey Mihály fellázasztá a falut; s a lázadás következtetésében marha, ló, sertés stb. vetéseimre hajtattak, s azok, kaszálóimmal együtt, teljesen el vagynak dulva”. 1837 szeptemberében Bártfay Lászlóhoz írott levelében részletezte a kárait, majd decemberben Szemere Pálnak írta meg, hogy szolgabírói becslés szerint 9800 forintot haladja a kára. Ekkor azonban még bízott a veszteség megtérítésében. Csak halála után egy évvel, 1839. augusztus 24-én derült ki, hogy örökösei egyetlen fillér kárpótlást sem kapnak.

1837. április—május és 1839 augusztusa között történtek tehát azok az események, melyek ismerete nélkül nem ítéelkezhünk igazságosan abban az etikai pörben, amelyik káplán Calasantius és Kölcsey tisztelői között bonyolódott.

Az események rendje pedig a következő volt: A határ felmérésével és regulázásával, a tagos birtokok és úrbéres járandóságok nyílhúzás sorrendjében történt kimérésével Csekén Kölcsey Mihály szolgabíró elégegetlen volt. Panasszal fordult a Kancelláriához, ahonnan 1837. március 15-i dátummal kapott választ. A Kancellária megígérte a pör felülvizsgálatát, és a vármegyét kötelezte a pör anyagának felterjesztésére. A megye eleget tett a reá rótt kötelezettségnek, Kölcsey Mihály pedig az Uray Bálint másodalispán elnöklete alatt hozott proporcionális pör bírói döntésének megsemmisítéséért folyamodott, immár ismételten a Kancelláriához.

Ment tehát minden a maga törvényes útján, zavar és zenebona nélkül. Több mint valószínű, hogy meg is oldódott volna minden, ha 1837. június 6-án nem tartanak „tisztújító közgyűlést” Szatmár megye nemesei Nagykárolyban. Időnként azonban tisztújítást is kell tartani, és ez Szatmárban éppen esedékes volt, mert a törvényes 3 év helyett már így is 5 éve szolgált a tisztikar, melynek Kölcsey Ferenc főjegyzője, Kölcsey Mihály pedig a Szamosközi járásban szolgabírája volt. Ezen a tisztújításon a költő alispán, Kölcsey Mihály pedig főszolgabíró szeretett volna lenni.

Tudott dolog, hogy Kölcseyt nem is jelölte alispáni tisztségre Vécey főispán. Kölcsey Mihály azonban jelöltette magát főszolgabírónak a Szamosközi járásban, s miután helyette tunyogi Korda Lőrincet választották meg, kandidáltatta magát az első alszolgabírói tisztségre, de ezt az 1832 óta viselt tisztségét nem tarthatta meg, mert helyette nagykéri Vályi Antal választotta meg a nemesség közfelkiáltással.

Betelt hát a pohár Kölcsey Mihály volt szolgabírónak, s Nagykárolyból hazautazott Csekére. Ez lehetett június 8-án vagy 9-én, és június 10-én „Cseke helység nemes és adózó lakosainak nagy részét... nagy károkat tevő erőszakokra lázasztotta; mely erőszakos lázadások — állapította meg a Csekére július 17-re kirendelt törvényszék — a helybeli, sőt a megyei tisztí hatóságok megvetésével kezdettől fogva egész a mai napig folyvást gyakoroltatnak...”

A lázadás lényege abban foglalható össze, hogy Kölcsey Mihály buzdítására Cseke helység közbirtokos nemesei és úrbéres jobbágjai visszafoglalták a határt, megdézsmálták egy-két nemes — közöttük Tyukody Péterné — jószágait, s lakomáztak belőle. A vetésekre ráhajtották jószágaikat, törtek, zúztak a határban, zenebonáztak a községben. Ahogyan a korabeli törvényszék megállapította: „ezen visszafoglalás alkalmával több kicsapongások, 's rendetlenségek követték el. Egyik a Krisztust, dühös elvetemültségében, másik a' Királyt sértegette. Sokan földesuraikat gúnydalokkal csúfolták ki, s így zabolátlankodva magokat, s több különben jámbor, 's rendszerető visszafoglaló társaikat szinte lázadás bűnébe keverték.” Nemes Tyukody Péter Krisztust sértegette, adózó Tomka Mihály a

„királyt gúnyoló káromkodásba esett. Tót-Kovács János, Tót-Sarkadi János, Tóth János, ifjú Hardon Mihály, Kovács György, Zatskó György, Juhász Mihály, Hardon Gábor, Hardon Mihály, Kovács Mihály, Károly András, Mátyás János, Drabant János, Dvatz János és Julánszky György adózók pedig „gúnydalokat énekeltek”, amivel „a földesúri tekintetét tagadták”. Részesei voltak még a lázadásnak Varjú Zsigmond, Varjú András, Mándy Zsigmond, Katona Péter, ifjú Jakab Ferenc, Csoma Antal, Tyukody György, Mándi Júlianna, Sarkady János, Varjú Imre, Aczél András, Varjú Benjámín és Vári Antal közbirtokos és taksás nemesek. Az adózók közül a már említetteken kívül lázadózott még Varga Pál, Agárdi Mihály, Baráth János, Házik Mihály, Mészáros József, Járai György és Varga Ferenc. Külön vétséget követett el Pintye György és Gyulai József, akik megtagadták „Kölcsy Ferenc főjegyző hivatalos levelének” továbbítását.

A nemesek megtagadták az engedelmességet Almássy János főhadnagynak és Mándy Pál hadnagyuknak. A megye engedélye nélkül elcsapták őket, és Varjú Benjámint választották vezérüknek. Hasonlóan cselekedtek az adózók is. Megtagadták az engedelmességet főbírójuknak, Nagy Jánosnak.

A lázadás híre gyorsan terjedt. Szatmár megye nemessége és tisztikara napok alatt értesült róla, hogy a csekeiek „forronganak . . . és az úri szolgálásokat is megtagadják”. Kölcsy, a költő pedig egyedül maradt elene is támadó, írni-olvasni sem tudó, nemhogy költészetét becsülni szándékozó jobbágyaival.

Szatmár megye frissen megújított tisztikara gyorsan cselekedett. 1837. július 3-ra kisgyűlést hívott össze Nagykárolyba, ahol az egyik központi kérdés a csekei lázadás volt, mert tartottak tőle, hogy a „forrongás több helysegekre is kiterjedni” fog.

Döntöttek is azonnal nemes uramék. Dózsa Péter szolgabírót „haladék nélkül” Csekére küldték, hogy „a dolgok ottani jelen állapotját szorosan vizsgálja meg”.

A bűnösök kinyomozására berzenczei Kovács Sándor elnöksége alatt domahidi Domahidy Antal, mándi Mándy Péter, rápolti Nagy Pál, darvai Darvay Ferenc táblabírák, Szerdahelyi Pál főügyész és Korda Péter alügyész, Korda Lőrinc főszolgabíró, Gabányi Sándor első alszolgabíró, Buday Ignác másod-alszolgabíró, mindkettő esküdt-társával, gróf Dégenfeld Pál első-, Újfalussy Pál második-, Décsy László tiszteletbeli aljegyző, Rozsi Mihály és Jármay Ágoston csendbiztosok rendeltettek ki „törvényszék-képpen” Csekére. Az említett törvényszéket felhatalmazták „büntető pörök” ellátására, summás ítéletek” meghozatalára, „tiszti ügyészi keresetek” indítására, tehát mindazzal a hatáskörrel, amivel egy megyei törvényszék rendelkezhetett abban az időben. Felhatalmazásuk utolsó mondata így szólt: „Előadandó szükség esetére statáriális hatalommal is felruháztatnak”.

A sebtiben összeállított „törvényszék” utasítást kapott, hogy július 17-én szálljanak ki Csekére, s azonnal kezdjék meg tevékenységüket. A törvényszék tekintélyét növelendő, „parancsolatai alá rendeltettek a csendbiztosok mellett lévő pandurok is, és nyolc plagis katona”. „Egyszersmind — szólt a július 3-án foganatosított döntés — a Józsefházán és Apán szállásoló két czug katonaság közül a gyengébbik . . . a közösülés fenntartására Nagypeleskére és Zajtára felváltva, a másik pedig Csekére dislocatio útján rendeltetett”. A katonáknak már július 15-én el kellett foglalniuk a helyüket.

A törvényszék gyorsan dolgozott. Néhány nap alatt felderítették a tényeket, és az alábbi döntést foganatosították: Kölcsey Mihály lázító és a zenebonázó nemesek augusztus 22-re Nagykárolyba idéztettek a megyei törvényszék elé. „Az erőszakos tettekben részt vett adózó személyek közül” pedig Tomka Mihály, Varga Pál, Hordon Mihály, Hordon Gábor, Agárdi Mihály, Zatskó György, Sarkadi János, Baráth János, Házik Mihály, Mészáros József, Járay György, Juhász Mihály, Varga Ferenc, Tótkovács János és Tóth János „még ez alkalommal elfogatni s a csendbiztosok mellé rendelt pandúrok kíséretében fogházba vitetni rendeltettek.”

A Kölcsey Ferenc levélvivő parancsát megtagadó Pintye György és Gyulai József adózók, a vizsgálat befejeztével, még ott, Csekén, a lakosság szeme láttára „24 pálca büntetéssel fenyítették”.

Hiába zúgolódtak a parasztok, hiába tiltakoztak a nemesek. Augusztus 22-én elkezdődött a megyei törvényszéken a nemesek kihallgatása. Az adózók pedig vasban várták sorsukra a megyei tömlőben. A megyei törvényszék ítélete kötelezte Kölcsey Mihályt és a lázongókat a károk megtérítésére, de ennek ellene mondott Kölcsey Mihály, aminek viszont „ünnepelesen ellene mondott” Kende Zsigmond, Kölcsey Ferenc és több csekei birtokos.

Közben a Kölcsey Mihály elleni per megjárta a Kancelláriát is, ahol november 23-án dátumozták a Nagykárolyban december 11-én kihirdetett ítéletet. Az ítélet értelmében a károsultak polgári per útján kereshették a káruk megtérítését. A vasban tartott adózók panasza nem jutott fel a Kancelláriához. Hozzátartozóik kérvényekben könyörögtek férjeik, fiaik kezeik mellett szabadon bocsátásáért, de hiába. A Kancellária azonban 10.226/1837-es számú határozatával elrendelte, hogy mivel „az urbéri birtok nem a legújabb törvény által megszabott módon (1836. évi 6. tc.) adatott ki, az urbéri bíróságnak újra kell bonyolítani a jobbágyföldek elkülönzéséről a pert.”

A per minden szinten tovább bonyolódott. Kölcsey Ferenc kárát 9800 forint fölötti összegben állapították meg. Az adózók csörgették tovább a láncikat. „Cseke helység több birtokosai” pedig ismételten folyamodtak a megyéhez, hogy ejtse meg a határ tagosítását és arányosítását.

A lázadás óta Kölcsey Mihály és Cseke nagytiszteletű református prédikátora egymásra találtak, együtt fújták a követ. Erről emlékezett meg Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz írott levelében 1838. február 14-én, amikor kesernyés öngyasztalással mondotta, hogy poharat ürítettek Pál napján a távoli barát egészségére. Az ünnepségen mindenki részt vett Csekéről, „csak Kölcsey Mihály és a tiszteletes nem voltak jelen; mert e kettő közül az első kirablott; a másik pedig a rabló körül tórlészkedik. Azért őket az avatlanok körébe kicsaptam.”

Az indulatok nem csitulnak. Csekén háború volt ténylegesen is, a szívekben is, amikor Kölcsey 1838. augusztus 24-én elköltözött az élők sorából.

Ha káplán Spak Calasantius lóditott is Kölcsey temetését illetően, ha rágalmazta is a költőt, talán azt is túlzás lenne állítani, hogy az írni-olvasni sem tudó adózók, közbirtokosok és taksások, akik ellen Kölcsey Ferenc felperessége mellett is folyt a pör, nagy tisztelettel és rajongó fájdalommal kísérték volna utolsó útjára a költőt. A kegyelet ugyan megtisztította az időt és Csekét a rágalmaktól. Aligha lenne igazságos bárki, ha Kölcseyben nem a 19. századi Magyarország egyik legnagyobb humanistáját, az adózókért a legtöbb törődést vállaló költőt, gondolkozót és politikust tisztelné. Kölcsey azonban ember is volt. Reformpolitikus, aki tud-

ta az adózók nyomorúságát, aki sejtette a polgári tulajdon emberformáló, mentalitást kicserélő, műveltséget magával hozó hatalmát. Harcolt is a polgári, a sérthetetlen tulajdonért, a jobbágyok törvényesített birtokszerző jogáért. Megélhetésének alapját, jogos birtokát, félérya unokaöccsének jussát azonban nem herdálhatta el. Ez is emberség kérdése.

A tényekhez pedig az is hozzátartozik, hogy az arányosító, tagosító és elkülönöző per folyt tovább, mint ahogyan a kárt megítélő és a lázadást megítélő büntető per is. Harcba volt tehát, perben és haragban Cseke minden rendű és rangú lakója Kölcsey halálakor. Megnyugvást és békét még az 1839. augusztus 24-én — Kölcsey halála után egy évvel — hozott törvényszéki ítélet sem hozott. Kölcsey Mihályt fölmentették. Mentésítették a kártérítés kötelezettsége alól is, ítélvén úgy, hogy a határ rosszabb minőségű területén kimért földjei alacsony hozama miatt ő legalább anynyi kárt szenvedett, mint amennyit lázadásával okozott birtokos társainak. Egyébként is — érvelt az ítélet — az 1715. évi 69. törvénycikk hasonló esetben nem zárja ki „az oppositiot, 's reocupatiot”. Ezzel a jogával élt Kölcsey Mihály — mondták — 1837. június 10-én. 1839. augusztus 24-én, Kölcsey Ferenc halála után egy esztendővel már enyhítő körülményt is talált a lázadásra a megyei törvényszék: „Igen természetes az — érvelt a tiszti ügyész —, hogy midőn egy helység reocupál, az oly csendesen nem mehet véghez, mint midőn egy magános ember tesz visszafoglalást”.

Kölcsey Mihály és lázadó nemes társainak többsége mentesült minden elmarasztaló ítélet alól. A nemesek közül egyedül a „Krisztust sértegető” Tyukody Péter ítéltetett „egy hónapi rabságra, maga kenyerén, nagy vasra, közmunkára”.

Két év után „adózó” Tomka Mihály „királyt gúnyolót” 40 „bot ütlekre” büntették, melyet Csekén, a nyilvánosság előtt kellett elszendevnie. Az 1837. július 17-e óta vasban, megyei tömlöcben tartott 15 adózó lakost pedig, „mint gúnydalnak éneklőit, s e szerint a földesúri tekintet tagadóit” egyenként „30 pálca ütésekkel a hely színén leendő fenytésre” ítélték, s ezen ítélet végrehajtására Korda Lőrinc főszolgabíró esküdt társával, és Jármy Ágoston csendbiztost” rendelték ki Csekére.

Íme hát a pör, a csekei események vázlata. Sem elmarasztalni, sem vádolni, mentegetni sem szükséges Kölcseyt. Tette, amit az élet, a sors, a csekei hétköznapiak róttak rá. És a hétköznapiokban nem feltétlenül kell szentté szublimalódnia a költőnek sem. Vétke, ha volt, csak annyi, hogy a csekei adózók és taksások, közbirtokosok 1837—1838-ban még nem tudták értékelni a polgári, a rendezett, a telekkönyvezhető tulajdont, amiért ő politikusként és magánemberként is küzdött.

Lukácsy Sándor
A Parainesis

*Halgass engem, fiam, és tanuld meg
az értelem tudományát, és az én igé-
imre figyelmezz a te szíveddel.*

Jézus Sirák fia

*Es ist notwendig, daß unser ganzer
Lebenswandel sittlichen Maximen
untergeordnet werde.*

Kant

Kölcsey mindig tisztán látta élete fordulópontjait. Amikor huszonöt éves korában Csekébe költözni kényszerült, rögtön felismerte, hogy elmúltak számára az irodalmi avantgárd aranjú napjai, s élete fogytáig a sáros falu foglya marad. Amikor 1832. december 11-én a pozsonyi Magyar utca 495. szám alatt kicsomagolta holmiját, s elhelyezte írószereit a díztelen fenyőasztalon, azzal a tudattal tette, hogy vége immár a csendes literátorkodás idejének, „álmok helyett való pálya”, a közeleti cselekvés kora köszönt reá. Amikor pedig két év küzdései után, 1835. február 9-én búcsút mondott az országgyűlésnek, hogy a kudarc keserűségével visszatérjen Csekébe, tudnia kellett s tudta is, hogy ismét lezárult egy korszaka, s életstílust kell váltania.

Megpróbált szembeszállni a sorssal, de mivel sem Bihar, sem Közép-Szolnok nem fogadta el követének, s akadémiai titkárságának terve is kútba esett, a diaetai szónokból, immár végleg, mezei gazda lett. „Új principiumok”-at vezet be gazdaságába, kiváltja elzárkosított telkeit, tagosított, birtokát körülárkoltatja, nagy gondot fordít juhai és sertései szaporítására, szilvafákat ültet, átépített házát, fürdőszobát létesít, csinos téglakerítést rakat, meghízik, bizonytalan hír szerint nősülesen gondolkozik.¹

Mindezek csak az élet külsőségei. Az újabb pályafordulat azonban belső változást is hozott. A csekei letelepedéskor, majd az országgyűlés kezdetén Kölcsey a jövőbe tekintett, s a falusi magány, illetőleg a politikai küzdelem előtte álló lehetőségeit latolgatta; most, a kudarc után ismét magányba kényszerülve, a múlt felé tekint, és addigi életéről készít számvetést. 1836. február 23-án Szalay Lászlóhoz írt levelében visszajpillant a csekei elzártság idejére, amikor hiába vágyakozott a pesti irodalmi élet után, de van más felidézni valója is: az országgyűlési évek; „mégis utoljára nyílt pálya, mely lelkennek teljességét foglalatoskodtatta!” A számvetést 1837. február 26-án, ugyancsak Szalayhoz írt levelében, megismétli, immár erkölcsi tanítássá általánosítva: „Sötét órái sokaknak

vagynak, s voltak nekem is [...] Sokat gondolkoztam én; s utoljára is úgy találtam, hogy az embert nem helyzetének szerencsés volta, nem álmainak s reményeinek teljesedése, hanem egyedül az teszi boldoggá, tiszta nyugalom részesévé, ha lelke erejét a lehetőségig gyakorlotta; ha oka van hinni, hogy jelenre és jövőre lehetőségig hatott." Ez már nem pusztá számvetés, ez már filozófia; Kölcsey nevezi annak 1835. november 27-én Szemere Pálhoz írt levelében: „Az a békétlenség nyomorúlt állapot. Tudunk változtatni sorsunkon? Erősek vagyunk fekezni a körülményeket? Rajta! Óriási erőt kifejteni, ha mindjárt szakadunk is bele, dicsőséges érzelem. De vinnyogni, mint gyermek, vagy toporzikálni, mint makacs hölgyecske, s mégis csak szenvedni, ami nyakunkat nyomja — pfuj! ez férfihoz bizonyos illetlen. Vinnyogtam, toporzikáltam én is valaha. Most, hol tennem lehet, tesztek, hol nem lehet, öszvedugom kezeimet, s gondolom magamban: rengj, dörögj, mennykövezz, vagy amit akarsz; de azt nem teheted, hogy én ne legyek én! — Íme, édes Palim, a 45 éves Ferinek filozófiája.”

A levelekben ez idő tájt megsokasodnak az efféle filozófikus gondolatok. Egyik-másik beillenék a *Parainesis*-be, vagy mintha abból szakadt volna ki. „Hatni kell, ahogyan lehet, az idő mindennek mestere” — írja Kölcsey 1837. január 20-án Szemerének; „Idő a nagy mester!” — olvassuk a *Parainesis*-ben.² „Mindég egy véleményt hallani káros; ez egyoldalúvá tesz. A különbözőségnek ismerete nemcsak tudományra vezet, hanem türelemre is tanít...” — oktatja ifjú hívét, Ormós Lászlót;³ ugyanaz a gondolat írói művében: „Idegen véleményt túrni kevés tud; pedig ki túrni nem tud, hogyan kívánhat túretni?” (1138) „Sok szenvedelmte kiérezve, sokat tapasztalva, az életet sokféle helyzetben körültekintve nyugalomban élni...” — így szól Szemeréhez a levélíró:⁴ „Az, ki életében sokat érzett és gondolkozott...” — így kezdi a *Parainesis* szerzője. Az utolsó évek epiztolái és az erkölcsstanító mű ugyanazt mondják; ugyanazon élethelyzetnek — a kudarc utáni számvetésnek és a morális fölülkerekedésnek — tanújelei azok is, ez is.

A *Parainesis* Vörösmartyék folyóiratában, az *Athenaeum* 1837. február 23-i és 26-i, március 2-i, 5-i és 9-i számaiban jelent meg. Az újabb kiadások az 1837-es évszámot írják alája, ez azonban csak a megjelenés dátuma lehet, a keletkezése semmi esetre sem.

Vörösmartyék nagyon fontosnak tartották, hogy megnyerjék Kölcsey támogatását induló folyóiratukhoz, ezért már 1836 októberének végén, majd novemberben ismét kérték közreműködését. A tisztelettel felszólított író december 2-án válaszolt. Szokásos nyűgösségével mentegetőzött, hogy megyei hivatalos elfoglaltságai „félbeszakadások”-at okoznak „literátorkodás”-ában, továbbá az új év két első hónapjában Heckenastnak akar „valamit irkálni”, utána azonban reméli: „időm leszen készen álló irataimból valamit számotokra is szerkeztetni”. 1837. január 4-én Vörösmartye bizakodva nyugtazza az ígéretet, január 24-i dátummal pedig vastag paksamétát vehet kézhez, Kölcsey „beszédei”-nek „csomóját”, mely tucatnyi megyei és országgyűlési szónoklaton kívül olyan „beszédeket” — valójában esszerű írásokat — is tartalmazott (részben már megjelent műveket), mint a *Mohács*, *Vilma*, *Celesztina*, és a lista élén azt, amelyről most először értesülünk: „Kölcsey K.-hoz, parainesis”. Kölcsey szótárában „beszéd” ez is.

Kölcsy tehát prózai életművének szinte a felét elküldte a pesti szerkesztőkhöz; január 20-án Szemeréhez írt levele szerint azért, hogy „beszédei”-ből „1. az Athenaeumban valamit felvehessenek, 2. hogy ha lehet, adják ki.” Bár kevés reményt fűzött a kiadáshoz, annyit mindenesetre megtett, amennyit távoli falujában megtehetett; 1836. szeptember 20-án értesítette Toldy Ferencet: „Beszédeim tisztázva vagynak.”

Mivel Kölcsy a kész írásaiból ígért küldeményt Vörösmartynak, semmi valószínűsége sincs annak, hogy a *Parainesis* volna az egyetlen kivétel, s éppen ez a fontosnak tartott mű, melyet első helyen ajánlott közlésre az *Athenaeumnak*, volna az 1837. év első három hetének mintegy rögtönzött terméke. Bizonyos, hogy korábban, talán már a „beszédek” 1836. szeptember 20-áig befejezett letisztázása előtt keletkezett.

Közelebbről mikor? Kölcsy lassan, nem ritkán kínlódba dolgozott, s a *Parainesis*t, e terjedelmes művet nem írhatta meg egy-két nap alatt. Néhány adat munkatempójáról és elfoglaltságairól: 1835-ben tizenhat tragédiai pályamű elolvasása (akadémiai kötelességből) több mint egy hónapig, május végétől július elejéig tartott.⁵ Nem csoda, hiszen közben a megyei hivatal aprólékos gondjai és háza építésének munkálatai foglalták le ideje nagy részét, ugyanezért nem is írhatott. A következő hónapokban sem. 1835. szeptember 12-én írta Szemerének Nagykarolyból: „nem dolgozom semmi literátori dolgokat. Otthon olvasással töltöttem a napokat; s azt leszek teendő hazatértemmel újlag.” November 27-én megint Szemerének: „Egyik fő hibám a restség. Restség nem gondolkozni, de írni.” 1836. március 11-én újabb levél megy Pécelre: „Karácsonytól február végéig alig tettem egyebet újságolvasásnál.” Augusztus 30-án arról ad hírt barátjának, hogy — bár egy hét óta iszonyú gerincfájdalmak kínozzák (discopathia?) — elkészült Berzsenyi emlékbeszédével, befejező részének megírása „egy egész hosszú új munkájába került” — erkölcsei kötelessége volt, hogy a megbántott költőtárs kiengesztelését időben elvégezze. De a megerőltető munka után december 2-án ismét kénytelen megvallani, ezúttal Szalay Lászlónak: „üres napjaimat is nem írogatásnak, hanem csak olvasgatásnak szentelhetém.” 1837 elején újabb vallomás, Szemerének: „E télen a közdolgoktól megszabadulva, leginkább lord Byronnal töltém időmet, munkáinak nagyobb részét az eredetiben általolvasván.” E levél kelte január 20-a, négy nap múlva pedig már küldi „beszédei csomóját” Vörösmartynak, benne a *Parainesis*t. Ugyan mikor írhatta? Átvilágítottam, amennyire lehet, Kölcsy időbeosztását, levelei segítségével, 1835 tavaszától 1837 januárjáig, s nem találtam meg azt a nyugalmas egy-két hetet, amikor a *Parainesis*en dolgozhatott volna. Nem tudom, mikor keletkezett a nagy mű.⁶

Csak az bizonyos, hogy az országgyűlésből való hazatérte után; olyan tapasztalatok birtokában, melyeket csak a közeleti férfi, a nyilvános pályán, szerezhetett meg. Még az országgyűlés napjaiban, 1834. szeptember 21-én írta Szemerének: „ki a bércre hág, nem azért teszi azt, hogy ott fenn parányi kört vonjon magának, hanem azért, hogy láthatárát a lehetségig messze terjessze. Egyszer majd parányi házam magányából fogom én neked visszaadni azon hatás rezultátumait, mely itt reám munkál.” Ez a rezultátum a *Parainesis*.

Erkölcstanító művet, *parainesis* névvel vagy anélkül, az irodalom ősi kezdeteitől fogva írtak. Közülük néhányat Kölcsy mintájaként emlegetnek.

Mindenekelőtt Iszókratésznek Démonikoszhoz címzett intelmeit, melyet Parainesisnek is szoktak mondani. Iszókratész, akit Platón és Cicero csodált, Quintilianus nagyra tartott, s egy művének lefordításával Erasmus kapcsolt be a humanizmus áramába, nálunk is régóta ismert író. Katolikus prédikátoraink, Káldi György, Illyés András, Illyés István hivatkoznak rá és idézik,⁷ a XVIII. század végén a jezsuita Molnár János részleteket tolmácsolott Parainesiséből,⁸ 1822-ben az ifjú Schedel e mű teljes fordításával lép az irodalmi pályára, a régi protestáns iskolákban a tananyag része, maga Kölcsey már húszéves korában dicseri „széphangú sorait”,⁹ egy későbbi munkájában „ékességgel rakott írásmódját” (663), s hogy az érdeklődés az ő Parainesisének megjelenése után sem szűnik meg Iszókratész iránt, mutatja két újabb fordítása, Taubner Károlyé 1839-ben (a *Társalkodóban*) és Szabó Istváné 1846-ban. Waldapfel János a magyar Parainesis antik mintáját Iszókratész művében vélte fölfedezni,¹⁰ de közös vonások gyanánt csak általánosságokat tudott kimutatni, s inkább Szauder Józsefnek van igaza, aki óvott a két mű túl közeli rokonításától.

Szóba kerültek más ötletek is: Angyal Dávid szerint Cicero *De officiis* című munkája hatott Kölcsey Parainesisére,¹¹ Boross István Conelius Neposra utalt,¹² Bán Imre szerint Apáczai Csere *Magyar Encyclopediájának* (latin nyelvű) előszava hagyott nyomot gondolatvilágán.¹² Kevésé meggyőző feltevések.

Párhuzamba állíthatjuk a Parainesis-szel az ótestamentumi Ecclesiasticus, másként Jézus Sirák fia könyvét is, e nagy hatású művet, melyből 1551. évi fordítása előszavának szerzője, Gyulai István szerint, az ifjúság „több jó erkölcsre való tudománt tanulhat, hogysen mint Platónak és Aristotelesnek nagy hosszú könyveiből”.

Az erkölcsstani iratok hagyományából Kölcsey csak egyre hivatkozik: „Imádd az istenséget! ez legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben.” A görög bölcsnek tulajdonított *Aurea Carmina* Aldus Manutius 1494. évi kiadása óta sokáig népszerű gnómasorozat volt, 1846-ban Kis János fordításában magyarul is megjelent. Kölcsey valószínűleg a debreceni kollégium diákjaként ismerkedett meg vele. Az idézett első aranymondás per sze olyan közhely, mely a mózesi kőtábla első parancsától kezdve még számos más helyen megtalálható. Jézus Sirák fia könyvében: „Teljes életben szeressed az Istent”; Iszókratésznál: „Mindenkör tiszteld az istenséget...”

Más szövegpárhuzamot Kölcsey Parainesisre és a nagytekintélyű régi erkölcsi iratok közt nemigen lehet kimutatni. A hagyományból Kölcsey csak a műfaj formai kellékeit vette át: az intelmeknek felszólító módban való megfogalmazását; a gnómaszerű, szentenziózus előadást; a mű címettjének megnevezését.

Az ótestamentumi szerző „fiam”-nak szólítja olvasóját; Iszókratész Démonikoszhoz, barátja elárvult fiához intézi szavait; Cicero egyetlen fiához, Marcushoz; a magyar Parainesis írója, e példákat követve, Kölcsey Kálmánhoz, testvéröccse árvájához, akit házában tartott, akinek neveléséről gondoskodott, akit szeretett.

Kölcsey Kálmán 1825. március 25-én született,¹³ s már két év múlva árvaságra jutott. A Parainesis keletkezésekor még csak tizedik éve körül járt, az író mégis az éretlen gyermeket választotta műve címettjéül. Többször leírták, hogy szebb útravalót még nem kapott ifjú. Hozzátehetjük: ífjú még nem mutatkozott méltóbbnak ilyen útravalóra. Kölcsey Kálmán 1848 tavaszán-nyarán a „márciusi gyerekek” között jeleskedett,¹⁴

augusztus végén a *Budapesti Divatlap*nak küldött tudósítást a törökbecsei táborból, ezzel a (demokratizált) aláírással: „Kölcei Kálmán, önkéntes hadnagy a győzelemig”;¹⁵ a következő évben Komárom ostromlott sáncainál vesztette életét, bizonytalan híradás szerint kolerában, de lehet, hogy karddal a kezében.¹⁶

Azt is írják, hogy a *Parainesis*, bár Kölcei Kálmán a címzettje, voltaképpen az egész magyar ifjúsághoz kívánt szólni. Kölceynek nagy érdeme lehetett, hogy országgyűlési követként életében először került kapcsolatba ifjakkal, új nemzedék sokat ígérő tagjaival, tisztelőkkel és önkéntes tanítványokkal, akik közül többeket (Szemere Bertalant, Szalay Lászlót, Ormós Lászlót) közel engedett magához; akikhez mini-parainesiseket intézett leveleiben; akiknek törekvéseire „áldását” adta;¹⁷ akiknek sorsáért, amikor néhányukat (Lovassyékat) perbe fogták, aggodalom kínozza. Lehetséges, hogy e kapcsolatok nélkül a *Parainesis* nem is készült volna el. . . . országunk mostani helyzetében — írta 1834. szeptember 7-én, még Pozsonyból, Szemere Pálnak — én inkább óhajtom, hogy a megyéken s országgyűléseinken előítéletlen, szabadelmű, merész lelkű s nem ingó férfiak támadjanak, mint jó drámaírók. [. . .] E hitben szoktam az ifjúság lelkesebbjeit magam körébe vonni. . . .” E pozsonyi beszélgetésekből származhatott a *Parainesis* megírásának terve.

Kölcey művei, már amennyi életében megjelent, a legszűkebb írói körön kívül visszhangtalanok maradtak; a *Parainesis*szel, legalább az ifjak körében, közönségikert aratott. „A *Parainesis*, mely az Athenaeumban megjelent, megújítja bennem azon emlék szentségét, melyet Tekintetes úr munkáinak olvasása bennem gerjeszteni szokott” — írta egyik ifjú híve, Terray Károly.¹⁸ A tisztelt és szeretett író halála után Vörösmartyék gyűjtést indítottak, hogy emlékét szoborral örökíthessék meg. E mozgalomban az ifjúság eredeti módon igyekezett részt venni; Vörösmarty írja 1839. július 15-én Bajzának: „A fiatalság is akar mozogni, s e célra a *Parainesis*t külön kiadni s árulni.”

Kár, hogy csak terv maradt. A *Parainesis* a folyóiratbeli közlés után *Kölcey Ferenc Minden munkáinak* második kötetében jelent meg ismét, 1840-ben. A kiadó-szerkesztők egyike a legmeghittebb tanítvány: Szalay László.

A *Parainesis*, bár műfaji hagyományba illeszkedik, irodalmunk egyik legeredetibb műve, és bár az általánosítás nyelvén szól, az egyik legszelelyesebb.

Az oktatásokat lírai bevezető előzi meg. „Az, ki életében sokat érzett és gondolkozott. . . .” — ez maga Kölcey. A bölcs („gondolkozott”) és a költő („érett”). A bölcs tanít, de a költő beszél; mindjárt az első passzus végén a *Parainesis* ritka hasonlatainak legszebbjével: könyvből szerzett ismereteink csak akkor lesznek szív- és észnemesítők, „ha saját magunkban kiforrvá lényegünkhez kapcsolódnak, mint esti szélhez a virág-illat, melyben megfürdött”.

A bölcsesség tanítói jogát Kölcey szenvedések árán szerezte meg. „Isten a szenvedőnek engedé a vigasztalást: az egész természetből, az emberi tettekből és tanításokból szívben élő tudományt szívhatni.” (1097) Keresztény gondolat; „Pedagogus noster tribulatio” — tehetné hozzá Aranyszájú Szent János szavait. A „szenvedés és kebelszaggató áldozat” tanít meg „sorsunkon felülemelkedni”. „Lesz szenvedő, úgy hívém, kinek vigasztalást nyújtand ezt általam is olvasni; s lehetetlen volt e pará-

nyi írást azon nem kezdenem, midőn számodra írok, szeretett fiam, hogy vidám és bánatos napjaimban gyűjtött parányi kincsemből emléket alkossak." (1097—98)

A *Parainesis* címzettjének megszólítása után Kölcsey a maga élet-helyzetét rajzolja meg: „az én napjaim legszebb része leszállott”, (1098) bármelyik pillanatban követheti a sírba korán elhunyt testvérét, Kálmán édesapját. Annak idején, a *Vanitatum vanitas* írásakor megtanulta a „mortem contemneré” senecai tudományát, és soha többé nem írt a halálról verset; most is nagy lelki nyugalommal tekint elébe: „Nem hívom az órát; de jöttét sem rettegem.” (1098) A *Parainesis* nem a halál könyve, hanem az életé, az erényes élet szabályaira tanít.

Az élet tudományát Kölcsey rövid szentenciákban, gnómákban fejti ki; ezek a tegezve felszólító mondatokban is általános intelmek, mindenkihez szólnak, de itt, e személyes hangú bevezetésben, a szöveg gyakran érezeteti a mű címzettjének jelenlétét (és gyermeki életkorát): „Éveid száma is egymásután szaporodik...” (1098); „kínos fájdalmat okoz keblednek...” (1099); „jókör kell magadat szoktatnod...” (1099); „így fogsz oly erőre juthatni, hogy egykor nagyot is művelj, korodra s a jövődre munkálj...” (1101) Ezt az utóbbi gondolatot Kölcsey, magára vonatkoztatva, meg fogja ismételni a *Parainesis* elkészülte után, Szalay Lászlóhoz írt levelében: az nevezheti magát boldognak, aki „*jelenre és jövőre lehetőségig hatott*”.¹⁹ A szavak egybecsengése mutatja, hogy Kölcsey nem kevesebbet akart, mint önokaöccsét — és a magyar ifjúságot — önmaga képre formálni. Pedagógus noster Kölcsey...

Riedl Frigyes kifogásolta a *Parainesis* laza szerkezetét, „bölcészeti aforizmagyűjtemény”-nek mondta,²⁰ vele vitatkozva Szauder József a nagyobb tartalmi egységek rendjében látta a mű szerkesztő elvét (egyéni erények, polgárerény, az erények mint történelemformáló erők), Rohonyi Zoltán pedig, ugyancsak tartalmi elemzés alapján, „egy háromtétéles zenemű struktúráját”-t vélte fölfedezni benne (egyén, nemzet, emberiség). Ha — tőlük eltérően — a meghatározó formai jegyeket vesszük szemügyre, akkor úgy látjuk, hogy a *Parainesis*, a személyes bevezető után, két nagy részre oszlik: egy szigorúan szerkesztett s tagolt első részre, és egy valóban laza gnómasorozatból álló másodikra.

Az első részben a szerkezetet hat rövid felszólító mondat pillérei tartják:

1. „Imádd az istenséget!” (1102)
2. „Szeretni az emberiséget” (1104)
3. „Szeresd a hazát!” (1105)
4. „Törekedjél ismeretekre!” (1109)
5. „Tudományt a munkás étellel egybekötni” (1110)
6. „Meleg szeretettel függj a hon nyelvént!” (1113)

Ezt az imperatívusok szekvenciájával kiemelt, világos szerkezetet ismerte föl Petőfi, amikor *Egy könyvárús emlékkönyvébe* című költeményét írta. Ebben a boldogság feltételeit ajánlja barátja figyelmébe:

1. „A becsülettől soha el ne térj”
2. „Szeresd híven felebarátidat”
3. „... a drága szent hazát Szívednek legtisztább helyére zárd”
4. „imádd az istent”.

Ezek az intelmek a rövid, tizenkét soros versben megismétlik a *Parainesis* legfontosabb erkölcsi parancsait, azonos szavakkal („szeresd”, „imádd”) utalnak a szoros összefüggésre, s a felszólító mondatoknak a

sorrendje is hasonló — csak megfordítva. A megfordításra Petőfinek azért volt szüksége, hogy előkészíthesse a vers ironikus heinei zárlatát, az utolsó intelmet:

5. „mindenekfelett Áruđ erősen költeményeimet.”

A kis vers nem egyéb, mint a *Parainesis* játékosan és kedvesen kifordított parafrázisa (és mellékesen: Petőfi műértésének pompás tanújele).

„Imádd az istenséget!” Az első imperativushoz fűzött fejtegetések filozófiával alapozzák meg Kölcsey erkölcsstanát. A *Vanitatum vanitas*-ban, mely az életmű legfontosabb viszonyítási pontja, Isten nem kapott helyet. Most mint „végetlenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény” jelenik meg. A világ, melyben „célra sietés” és „célra jutás”, „származatban és enyészetben örök fenntartási rendszer”, „temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemi nyugalom” tapasztalható; (1102—03) a világ, melynek képe, a fizikoteológia nyelvén: „szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig” (1102) — a világ Isten léteinek s teremtő és rendező bölcsességének bizonyítéka, mint az volt Cicerónál, Nagy Szent Vazulnál, Pázmánynál, annyi másnál. Ez az Isten, Kölcsey istene, „lény”, de nem a vallások jutalmazó és büntető isteni személyisége, nem is a *Hymnus* haragvó sorsintézője; imádása nem imádkozás, hanem „a csudálat, tisztelet és hála legmélyebb érzeteinek kimagyarázhatatlan vegyülete”; megközelítése „fejthetetlen sejdítés”. (1103) Ez az Isten a szívben lakik, az *Országgyűlési napló* fohászában: „te pedig ott fenn vagy itt benn, ki mindedig tisztán megőrzéd e kebelt, adj segédet mindvégiglen!”²¹

Az első imperativus után látszólag kiterő következik: Kölcsey szülői tiszteletre inti Kálmánt. „Imádás Isten iránt s hála a szülők jótékony fáradałmaíert . . .” (1103) Ez lehetne pusztán gyengéd figyelmesség, főhajtás a gyermek édesanyja, Szuhányi Jozefin előtt, de nem az, s az intelem nem kiterő, itt van a hagyományos helye. A bibliai tíz parancsolat nem arányosan oszlik meg a kőtáblákon: az elsőn három parancs van, a másodikon hét. Cornelius a Lapide, a bölcs Biblia-kommentátor, erre — Ori-genész, Szent Jeromos, Szent Ágoston vélekedései után — ezt a magyarázatot adta: „post tria praecepta primae tabulae, quae spectant pietatem in Deum, illico primum secundae tabulae praeceptum subjungitur de pietate in parentes, quia parentes sunt viva imago Dei, qui est pater omnium.”²² Az Istenre vonatkozó három első parancs után tehát, minden mást megelőzve, az „Atyádat és anyádat tiszteljed” parancsolatának kell következnie. Kölcsey kőtábláin is ez a sorrend.

Az imperativusok további sorrendje: szeresd az emberiséget! szeresd a hazát! Hányszor elmondták, hogy a *Parainesis* mindenekelőtt hazaszeretetre tanít, s hogy e tanításban „az abszolutizált morális érték a haza”.²³ Valójában Kölcsey inkább az emberiség szeretetét abszolutizálja, „ez minden nemes szívnek elengedhetetlen (!) föltétele” (1104), „minden rény tűzpontja” (1180); ámde az ember véges lény, erejének parányisága csak szűkebb kört jelöl ki számára, ezt töltheti be a hazaszeretettel, „egyike (!) a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek”. (1105) Emberiség és haza Kölcseynél hierarchikus viszonyban áll, akár csak Montesquieu-nél: „elsősorban ember vagyok s aztán francia; szükségszerűen vagyok ember s véletlenül francia.”²⁴ Másként kifejtve: haza és emberiség viszonya részé és az egészé. „Egész világért, egész emberiségért halni: azt isten te-

heté; ember meghal háznépeért, ember meghal hazájaért” — írta Kölcsey már a *Mohács* esszében (1222—23), s most megismétli a gondolatot: „Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidas csak egy Spártaért, Regulus csak egy Rómaért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg.” (1105)

Erdélyi János félreértette ezeket a sorokat. „Mindig csodáltam Kölcsey szép Parainesisét; de azt soha meg nem foghattam, hogy «Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg».” Grammatikai félreértés; az ország neve előtt az *egy* nem határozatlan névelő, hanem számnév, s a mondat értelme nem az, hogy csak a *magyar* ország volt méltó Zrínyi áldozatára, mint Erdélyi János véli, hanem az, hogy több hazáért, egész világot meg nem halhatott. Erdélyi János a *Fóti dal* „minden ember legyen ember és magyar” verssorát veti Kölcsey ellenébe, s nem veszi észre, hogy ez éppen a fogalmaknak a *Parainesis*ben föllállított sorrendje; amikor pedig fejtegetései összegezéséül ezt írja: „A nemzetiség különösségek összelete, véges elem”,²⁵ nem veszi észre, hogy voltaképpen a *Parainesis* „az ember véges állat” (1105) szavait visszhangozza.

Arany János jobban értette Kölcseyt. *Domokos napra* című költeményében a *Parainesis* gondolatait s eszmemenetét formálta verssé, pontosan megismételve imperatívusait és sorrendjüket: „Áldjad a jó Istent... Légy ember... Szeressed hazádat...”

A hazaszeretetnek, ahogyan Kölcsey fölfogta, alapja önerőnk ismerete; a világpolgárság (kozmpolitizmus): szereptévesztés. Hazánkra büszkék lehetünk, de nem azért, mert minden, ami magyar, magasztalást érdemel az idegen ellenében; büszkeségre az ad okot, ha „szabad ország polgára” (1107) vagyunk. „Az ember egyedül, gondolva nem több a magányos vadállatnál” (1107); a haza társas viszony, a birtoklás és az élet biztonságának előnyeivel. Érette fáradozni: jog és kötelesség.

Csekéből el lehetett látni Európába, a nagyvilágba. A *Mohács* íráskor az egyetemes irodalmon gondolkodott Kölcsey, a *Parainesis*ben az egyetemes tudományon. „Most a földkerekség legnagyobb részét erős rendület járja keresztül; [...] egész néptömegek kezdenek gondolkozni; s egy hatalmas egyetemi ország talpkövei tétettek le: az ismeretek országaé.” (1109) Ezért: „Törekedjél ismeretekre!” Kölcsey nem drámáirókat, nem is szobatudósokat kívánt nevelni, tehát: „Tudományt a munkás élettel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfiának törekednie kell.”

Cicero szerint: „Az erény legfőbb érdeme a cselekvés”,²⁶ de ez a tétis nála kifejtetlen marad, Kölcseynél viszont az erkölcsstan egészét át-hatja a tett filozófiája. „Az érzékenység, a *speculatio* s a történetek nyűgöd keresése egyformán elrontanak bennünket — írta 1815. szeptember 1-jén Szemere Györgynek. — Csinálni kellene, csinálni, ifjú barátcskám.” Egy évtized múlva az *Iskola és világban* újra elővette a gondolatot: „Csinálni, csinálni kellene! A cselekedetek, a publikumban forgás formálnak hasznos embert.” (1174) Újabb évek múlva a *Parainesis* lírai párdarabjában Celesztina ajkára adja a szavakat: „tett nélkül a férfiú álomjáró leszen”, tehát „Tégy!” (1184—90) A *Parainesis*nek már a bevezetésében megjelenik a gondolat egyik eleme: „Nem szeretem az ábrándozót” (1102), majd a fejtegető rész antik példákra hivatkozva, Ciceróéra is, fő követelményként írja elő a közéleti cselekvést. „Az élet csak úgy éri célját, ha tetteknek szenteltetik.” (1113) „Többszer mondtam: az élet

főcélja: tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetetlen. Tehát tégy!” (1115)

T. Erdélyi Ilona kimutatta, hogy a „csinálni, csinálni” vezérszó a fichtei „handeln, handeln” fordítása.²⁷ Elhangzott ez már Kölcsey előtt is magyarul, Márton István pápai református professzor erkölcsstudományi könyvében: „CSELEKEDNI! CSELEKEDNI! — ez az a főcél, amire a bölcs természetűtől rendeltettünk, amiért lettünk s itt élünk! — Így szóll Fichte.”²⁸

A közéleti cselekvés mindenekelőtt a köztanácskozásokban való részvétel; eszköze az ékesszólás, a szabad népek művészete. Elengedhetetlen feltétele: „Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél” (1112), tehát „Meleg szeretettel függj a hon nyelvén!”

Ezzel a hatodik imperativusszal véget ér a *Parainesis* jól megszerkesztett első fele. A továbbiakban elmaradnak a tagoló felszólítások, s ha akad is még néhány [„Légy kész egyesülni”, (1118) „Ismérd magadat”, (1129) „Közre élj”, (1137) „Keressed a valót!” (1139)] szerkezetalakító szerepük már nincs. Következik a gnómák kissé csapongó sorozata.

Miért mondott le Kölcsey a világos szerkesztésről? Mondanivalója nem fulladt ki, a második rész nem odacsapott függelék, fontos gondolatokat közöl. Elfogyott az ideje? Gyorsan kellett bevégezni a munkát? Nem tudhatjuk.

A második részben Kölcsey meg-megismétli az első rész egy-egy gondolatát: „A derék egyedüli célja: jeles tett” (1124); „... szüntelen szeretettel viseltessél az emberiséghez” (1126); „Fáradj a hazáért...” (1127) Gyakrabban új témákat hoz elő, melyek nélkül a *Parainesis* tanítása csonka volna.

Az erkölcsant történetfilozófia egészíti ki. *Töredékek a vallásról* című munkája végén Kölcsey epedő hangon faggatta a históriát: van-e célja a szüntelen változásoknak? „Ó tegyétek nekem azon nagy, azon isteni célt csak oly világossá, csak oly látszóvá, mint Herschelnek legtökéleteseb csövén a legtávolabb feltűnő csillagzatnak legparányibb pontja látszatik!” — s a távcső csak örökös körforgást s benne „szédelőg fejú” embe- reket mutatott. (1080) A *Parainesis* írója az antik história három korszakát egybevetve bizakodó következtetésre jut: „nem látod-e a három lépcsőn keresztül az óriási emelkedést?” (1127) A haladáshoz idő kell, de nem passzív idő. „Ki tud várni, az sokat tud; s nemcsak tud sokat, de tehet, s tenni fog sokat.” (1133) Némelykor azonban a történelem ideje meglödul: „Erős rendület viszi véghez nem egyszer, mit hosszú idők békésen nem hajthattak végre.” Ezt az állítást a történelem csak „igazolni látszik”; valójában a rendületet (a forradalmi változást) hosszú idő munkája (evolúció) készíti elő; ha nem, akkor a „korán vagy kor ellen erőszakosan felkényszerített rengést cél nélkül pusztítani” látjuk. A pusztítási természeti katasztrófák képét idézi fel: „Égháború és volkánkirohanás miért és mikor szükségesek? Isten tudja, kinek bölcsesége s ereje millióm világokat kormányoz. Ily égháborúk s volkánkirohanások az erkölcsi világban a néptámadások; s ezek, mint amazok, a sors örök haladású törvényeiben íratlak meg.” Ezeket a mondatokat mint Kölcsey forradalompartíi nyilatkozatát szokták idézni, holott legfőljebb belenyugvást jelentenek, s ezt is csak (az idézni nem szokásos) intéssel ki-

egészítve: „Vigyázz, nehogy valaha szentségtelen kezekkel a történetek forgó kerekéhez nyúlj!” (1133)

Széchenyi, akárcsak Kölcsey, az evolúció híve volt, az időben bízott. Idézem egyik fejtegetését — hogy izlelhessük egy kicsit a két nagy férfi stílusának különbségét: „Ne várjunk rövid idő alatt nagy előmeneteleket, s csak Istenért ne higgyünk azoknak, kik rövid idő és csekély fáradság után óriásiakat ígérnek. Mert hiszen csak az alacsony saláta meg a törpe retek s efféle növény nő szaporán, midőn a fejedelmi cser meg a felséges bükk csak hosszú évsor után terjeszti ki viruló lombjaif a később maradék fölött; s ki ekkép szaporát naggyal, könnyűt tartóssal egybeházasítva jósol: az, ki legyen is egyébiránt bár, nem több, mint álpróféta, millytül őrizzen az ég!”

Az álpróféta: Kossuth; de Széchenyi Kölcseyvel sem értett mindenben egyet. „Sokan forradalmi állapotot égháborúkhöz szeretnek hasonlítani” (világos utalás a *Parainesis*re), „mellyek által mintha tisztulna a levegő. Tán van ebben némi való, nem merném tagadni; hanem hogy égháborús idők különösen alkalmasok volnának gazdaságvitelre, és ilyenek után igen esengne a jó gazda, azon [...] kételkedem...” Forradalmi állapotban nem lehet oly nagy munkába vágni, mint a Tisza-völgy rendezése.²⁹

Kölcsey talán el is fogadta volna Széchenyinek ezt a korrekcióját, hiszen a *Mohács* írásakor mocsárkiszáritást, Duna-szabályozást emlegetett, s a Lánchíd ügyében ő fogalmazta meg az országgyűlés határozati javaslatát; egyetérthetett azzal, hogy ily nagy munkákhoz nyugalmas idő kell. Mégis: az ő principiuma más, mint Széchenyié; nem a munka, hanem a *küzdés*.

Egyik leggyakoribb szava ez, verset is írt *Küzdés* címmel; ez a szó vezeti be az *Országgyűlési naplót* („jöttem munkálni és minden bizonynyal — küzdeni!”); „mi karakterünket küzdés által nyerők” — írja büszkén Wesselényinek, élete utolsó napjaiban;³⁰ „... az élet örök küzdés” — így általánosít a diaetái napló írója,³¹ s a *Parainesis*ben megismétli: „Küzdés az élet!” (1122) A szót tőle veszi át s adja kézről kézre Eötvös, Vörösmarty, Petőfi, Vasvári, Madách.³² A boldogságot Kölcsey nem tudta elképzelni küzdés nélkül.

A boldogságról, mely Petőfi eszméinek, a jakobinus-buonarrotiánus hagyomány szellemében, egyik fő kategóriája volt, Kölcsey ritkán s mintegy tartózkodva elmélkedett. Tudott róla, hogy Terentius Varro s nyomában Szent Ágoston 280-féle boldogságot különböztetett meg;³³ „Az emberek száz meg százfélélt hittek annak lenni” — írja a *Parainesis*ben. (1140) Ismerhette Boethius számtalanszor idézett meghatározását;³⁴ némileg hasonlót ír maga is: „Boldogság fájdalommal s keserűséggel együtt meg nem állhat.” (1140) De azt is tudta, hogy „e szó: boldogság, egyike a legbizonytalanabb s legszűkebb értelmű kifejezéseknek; s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász.” (1141) „Holdvilág csak boldogságunk” — írta a *Vanitatum Vanitas*ban, s ettől a véleményétől nem tágitott. A köznap emberek boldogságát, a szerencsét, mint állhatatlan és méltatlan kegyet elhárította magától; mi több: a boldogságot ernyesztő, s ezért az erkölcsre veszélyes tényezőnek tartotta. „Szakadatlan boldogság az emberiség tiszta érzelmeit kifejleni nem hagyja” — mondotta egy beszédben.³⁵ Ami Kölcsey szerint mégis megérdemli a boldogság nevet, az a küzdések árán szerzett *nyugalom*; szótárában ez a boldogság szinonimája, csereszava. „... az embert — írta Szalay Lászlónak — nem helyzetének

szerencsés volta, nem álmainak s reményeinek teljesezése, hanem egyedül az teszi boldoggá, tiszta nyugalom részesévé”, ha küzdött és hatott.³⁸ Ez személyes reflexió, saját életéről; erkölcsi útmutatásként a *Parainesis*-ben így fogalmazta meg: „Teljesített kötelesség s nemes törekvések önrésze küzdés s bánat közt is nyugalmat tenyész; s ha e nyugalommal, boldogság cím alatt, megelégszel: annak megnyerése szép, jó s erős léleknek keresés nélkül, csupán tettei következtében bizonyos.” (1141)

A boldogságról elmélkedve Kőlcsey előveszi a *Vanitatum vanitas* „buborék” szavát: „egy ember, mint egy buborék, mely támad, ide s tova hanyatlik, s pillanat múlva széjjelpattan...” (1141) A percnyi lét nem ígér boldogságot. Ámde a buborék parányiságával Kőlcsey szembeállítja a tengert: „Az emberiség, mint egy óceán, melynek ezredeki, miriádokig tartó élet rendeltetéke...” (1141)

„Ez ellentétben vigasztaló gondolat fekszik. Mert saját kicsiny voltunk érzete az egész nagyságára vetett tekintet által magasztaltatik fel; [...] bár minden küzdéseink mellett magunk számára jobb napokat nem vívhatánk ki, de tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk főcélja nem is ez vala, nem nézünk átokkal vissza a pályára, mely ha nekünk töviset hozott is, nemünknek most vagy jövődében virágot és gyümölcsöt teremhet.” (1141)

Ezzel a gondolattal ér véget a *Parainesis*. Már csak az elköszönés van hátra: „Most pedig, szeretett gyermek, isten veled!” (1141) A gyermek-évű Kálmán majd felnő, bájos álmaiból fölébreszti a tapasztalás. „Ha majd e felébredés kínos óráiban e lapokat előveend, jusson emlékeztetbe: miképpen a felébredés kínos órájának gyötrelmeit én is teljes mértékben szenvedtem; azonban szerelmemet az emberiség s bizodalommat az örök sors iránt híven megőrizni törekvém; s hidj el nekem, ki e kettőt bírja, az füstbement remények után sem fog vigasztalás nélkül maradni.” (1141—42)

A *Parainesis* utolsó szava: vigasztalás.

Kőlcsey *Parainesis*e műfaji rokonai közt is páratlan a világirodalomban. Mert költői mű.

Nemcsak poétikus hasonlatai, világító erejű történelmi és természeti példázatai, nemcsak klasszikus mondatritmusai által. Ezeket a világi és egyházi retorika kétezer éves hagyományából megtanulhatta más is. Ami a *Parainesis*t a rétorok munkái fölé emeli, az nevelési eszménye, melyet Hellász örökségéből a magyar költő alkotott.

Leveleiben, a *Celesztinában*, a *Parainesis*-ben számtalanszor leírta ezt a szókapcsolatot: „szép és jó”. A *kalokagathia* eszménye ez, a teljes emberé. A *Parainesis* a „szép és jó szerelmé”-nek (1101) magvait hinti el, „szív- és észnemesülés”-re tanít. (1097) Kőlcsey pedagógiájában a „Törekedjél ismeretekre!” jelmondatnál nem kevésbé fontos az „Igyekezzél kebledet magas érzelmekkel megtölteni”. (1102) Tanítványának, mint Jézus Sirák fia, az értelem tudományát nyújtja, de elvárja, hogy a szívével is figyelmezzon reá, „szívben élő tudomány”-t szerezzen. (1097) Példaértékű önnön életét két szóval jellemzi: „sokat érzett és gondolkozott”. A cselekvés parancsához fontos kiegészítést fűz: „Meleg kebelled tégy mindent, amihez fogsz...” (1139) „Lángolni, és mindég jobban, mindég tisztábban lángolni kell az embernek, hogy rendeltetéséhez képest nagyot és szépet művelhessen. Ezért minden, ki valaha a mindennapi élet

körén túlhatott, kisebb-nagyobb mértékben *költői* helyzetben érezte magát." (1194) Nagy Sándor, Plátón, Coriolanus, Szondi és Zrínyi tettei: megannyi „költői léleklobbanás”. (1195)

A nevelő és önnevelő munka, mely teljes embert formálhat, maga is művészi tevékenység: „mint nagyszerű művész az előtte függő példány látásán felmelegszik; s annál inkább, mennél tisztább valóságban tűn elébe minden vonás, mely azt halhatatlan művé alkotja. Ily felmelegülés, ily emelkedő érzelem nélkül művész nem lehet; s éppen így nem lehet senki más, ki a köznépiségen felülni akar, ki magát nemes, s ha a sors engedi, nagy tettek cselekvésére készíti.” (1102) Ismeret, érzelem, nagy tett: Kőlcsey szentháromsága.

A köznapi fölé emelkedés esztétikai minőséget ad az életnek, a tevékenységnek. „Emberi szép tett” — írta Kőlcsey, gróf Károlyi Györgyöt köszöntő versében; hasonlót nem írt le más magyar toll. „Mi szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi köréből kiemelkedik” — így kezdte Kazinczyról mondott emlékbeszédét (713); a gondolatot a *Parainesis*-ben az erkölcsi kötelesség szintjére emeli: „ki fennérzést nyere sorsától, ki magasba törekedő társaságban a szép és jó példáit jókor szemlélhet: annak kötelessége úgy élni, hogy a pornépen felülemelkedve, a mindennapiság keskeny köréből kiléphessen, s nevének maradandó emléket szerezzen. Hazát s emberiséget csak jelesek boldogíthatnak...”

Önportróját — a *Parainesis* költőjének arcképe — Kőlcsey a költőtársáról, Berzsenyiről szólva rajzolta meg. Érzelmek, vizsgáló tekintet, való élet, szép és jó: együtt van itt valamennyi vezérszáva. „... ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak s az örök dicsőségnak szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúljadjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jötevője az emberiségnek...” (725)

Kőlcsey erkölcsi ambíciója, miként szelleme, határtalan.

JEGYZETEK

¹L. Kőlcsey leveleit Szemere Pálhoz 1835. szept. 12-én, nov. 27-én, Szalay Lászlóhoz 1836. dec. 2-án, Szemeréhez 1837. ápr. 25-én. In: Kőlcsey Ferenc Összes Művei (a továbbiakban: KFÖM) I—III. k. Bp., 1960., III. k. 723—724., 728—731., 758—759. és 777—779. 1. — Kőlcsey nőülési szándékáról Deák Farkas tudósít (*Fogságom története*. Kolozsvár, 1869. 162. l.); ő a josephstadti börtönben hallott róla rabtársától: Jablanczy Ignáctól, aki azzal dicsekedett, hogy a kiszemelt arát, egy bécsi bankár leányát elűtötte Kőlcsey kezéről. Ebből csak annyit bizonyos, hogy Jablanczy ismerte Kőlcseyt, sőt — mint levelei tanúsítják (*Kőlcsey Ferenc levelezése*. Sajtó alá rendezte Szabó G. Zoltán. Bp., 1990. 195—196. és 202—203. l.) — tegeződő viszonyban volt vele, egyébként az egész valószínűtlen mendemonda.

²KFÖM I. k. 1333. l. — A továbbiakban az idézetek leőhelyét e kiadás első

kötetének lapszámaival jelzem a főszövegben.

³Levél Ormós Lászlóhoz, 1837. dec. 29. KFÖM III. k. 809—812. l.

⁴Levél Szemere Pálhoz, 1838. márc. 25. KFÖM III. k. 822—825. l.

⁵Levelek Döbrentei Gáborhoz, 1835. máj. 25. és júl. 6. KFÖM II. k. 718 és 720. l.

⁶Angyal Dávid bizonyítás nélkül azt állítja, hogy Kőlcsey 1834-ben írta a *Parainesis*-t. (Budapesti Szemle, 1903. 113. k. 229. l.) Ismervé Kőlcsey országgyűlési elfoglaltságát, ez az állítás képtelenség. Szauder József (*Kőlcsey Ferenc*. Bp., 1955. 231. l.) kritika nélkül átvette Angyal Dávid datálását, idézett kiadásában viszont az 1837 évszámot tüntette fel. Tekintélyes elődeihez csatlakozva Rohonyi Zoltán is 1834-et teszi meg a keletkezés évének. (*Kőlcsey Ferenc életműve*. Kolozsvár, 1975. 184. l.) Különös Riedl Frigyes véleménye.

nye: szerinte a *Paranesis* Kőlcseynek az 1820-as évek közepén írt reflexióiból (?) nőtt ki. Ezeket eredetileg önmagának írta, „később pedig ad hoc összeszerkesztette Kőlcsey Kálmán számára”. (*Kőlcsey Ferenc*. Magyar Irodalmi Ritkaságok, XLII. Bp., 1938. 75. k. A könyvecske Riedl 1909–1910-ben tartott egyetemi előadásait közli, egy diákja jegyzeteiből.)

⁷Káldi György: *Az innepekre való predikációknak első része*. Pozsony, 1631. 26., 46. és 540 l. — Illyés András: *Megrövidítettett ige*. Bécs, 1696. I. 492. l. — Illyés István: *Sertum Sanctorum* Nagyszombat, 1708. II. 256. l.

⁸Terpovszky Sándor urhoz Molnár Jánosnak tizen-öt levelei. Pozsony—Kassa, 1776. 119—123. l. Molnár János: *Magyar könyv-ház*. III. szakasz. Pozsony, 1783. 615—621. l.

⁹Levél Kazinczyhoz, 1810. márc. 9.

¹⁰Waldapfel János: *Kőlcsey Paranesisének antik mintája*. EPHK 1904. 425—427 l.

¹¹Angyal Dávid i. m. 229. l.

^{11a}Boross István: *Kőlcsey Paranesise és forrásai*. A mezőtúri református gimnázium értesítője, 1937. 15—29. l.

¹²Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp., 1958. 177. és 556. l.

¹³Kőlcsey Kálmán születésének dátuma nagybátyjának egy leveléből derül ki. IK, 1967. 468. l.

¹⁴Nemzeti, 1848. júl. 30.

¹⁵Budapesti Divatlap, 1848. aug. 31.

¹⁶Kőlcsey első életrajzírója, Vajda Viktor szerint Kőlcsey Kálmán „fiatalon hűnyt el 1849-ben Komárom alatt cholérában”, de jegyzetben hozzáteszi: „Némelyek szerint az ütközetben esett el.” (*Kőlcsey élete*. Bp., 1875. 281. l.) Ebből a vagylagos közlésből későbbi szerzőknél gyakran egyértelműen hősi halál lett.

¹⁷Levél a pataki ifjakhoz. 1834. szept. 7. KFÖM III. k. 673—674. l.

¹⁸Terray Károly levele Kőlcseyhez, 1837. júl. 9. In: Csorba Sándor—Takács Péter: *Kőlcsey és Sztámár megye*. Nyiregyháza, 1988. 132—133. l.

¹⁹Levél Szalay Lászlóhoz, 1837. febr. 26. KFÖM III. k. 774—775. l.

²⁰„Az egésznek nincs valami centrális gondolata [...] Gondolat gondolat után következnek, mint az aforizmak szoktak az aforizma-gyűjteményekben.” Riedl Frigyes, i. m., 75. l.

²¹*Országgyűlési napló*, 1832. dec. 13. KFÖM II. k. 345—346. l.

²²Cornelius a Lapide: *Commentaria in Proverbia Salomonis*. Venetia, 1761. 23. l.

²³Takács Péter: *A teljességre törekvő lét etikai szintézise*. In: Csorba Sándor—Takács Péter, i. m. 97. l.

²⁴Montesquieu szavaihoz és Kőlcsey felfogásához hasonló szöveg Magda Pálnál: „szébb s nagyobb dolog embernek lenni, mint görögnek, római polgárnak, franciának, magyarnak, oláhnak, zsidónak.” Felső Magyar Országai Minerva, 1825. május, 181. l.

²⁵Erdélyi János *Válogatott művei*. Bp., 1986. 811—812. l.

²⁶„... virtutis enim laus omnis in actione consistit” Cicero: *De officiis*, lib. I. cap. 6.

²⁷T. Erdélyi Ilona: *Kőlcsey és a tett filozófiája*. In: *A Hymnus költője*. Tanulmányok Kőlcseyről. Szabolcs-Szatmár Megye Tanácsa. 1974. 54—56. l.

²⁸Márton István: *Keresztényen theologusi morál*. H. n. 1796. XXVI.

²⁹Széchenyi István: *Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg*. Pest, 1846. 68—69. l.

³⁰Levél Wesselényihez, 1838. júl. 6. KFÖM III. k. 829—831. l.

³¹*Országgyűlési napló*. 1833. május 23. KFÖM III. k. 550—552. l.

³²Vö. Lukácsy Sándor: *Andalgás—küzdés—kudarc*. Tiszatáj, 1984. 8. sz. 47. l.

³³*Kőlcsey Ferenc Kiadatlan írásai*. Bp., 1968. 181. l.

³⁴„... beatitudo status est omnium aggregatione perfectus.” Boethius: *De consolatio philosophiae*, lib. III. prosa II. Idézete Lépes Bálint, Pázmény Péter, Illyés András, Csúzy Zsigmond, Padányi Bíró Márton stb.

³⁵KFÖM II. k. 54. l.

³⁶Levél Szalay Lászlóhoz, 1837. febr. 26. KFÖM III. k. 774—775. l.

A Vanitatum Vanitas és a magyar kritika

A magyar kritika változó paradigmájának, azaz előfeltevései, fogalmi és értékkritériumai rendszerének egykori alapvonására derít fényt a művekkel szemben támasztott világnézeti normák öröklődésének vizsgálata. A múlt századi irodalombírálatoknak, főként a kiegyezésig, egyik legszembeötlőbb sajátossága az a szinte leküzdhetetlen idegenkedés, amelyel a sötét világképű, vigasztalan vagy kétségbeesett végkicsengésű műveket fogadták. Legfogékonyabb kritikusaink is csak nehezen s mintegy kivételképpen bocsátották meg egy-egy általuk egyébként nagyra becsült műnek, hogy kétségbe vonni látszott a lét megnyugtató végcélját, az emberi törekvések értelmét, vagy akár csak a történelem igazságosságát és fejlődését. A költészetnek, hangoztatta Gyulai Pál, nem diszharmoniót kell kifejeznie, hanem összhangot, melynek egyik forrása a hit, hogy „ha egyes ember, egész nemzedék, egész korszak, egész polgáriassodás semmi-lyes lesz is, azért az emberiség hanyatlása, az erkölcsiség végromlása nem következik be”.¹ A történelem kifürkészhetetlen intezőjébe vetett bizalom meg-megrendülhet, de mindent túlél a XIX. századi magyar irodalom történetfelfogásában és világnézetében a reformkortól a kiegyezésig; ekkor a költők még kétségbeesésük víziói közepette is abba a hitbe kapaszkodtak, hogy „Az nem lehet, hogy ész, erő, / És olly szent akarat / Hiába sorva-dozzanak / Egy átoksúly alatt” (Vörösmarty), illetve „Az nem lehet, hogy milliók fohása / Örökké visszamálljon rólad, ég!” (Arany). Csak elvétve, s így is csak a kiegyezés után lehet majd ironikus feldolgozás tárgya a végső bizalom e hittételszerű megvallása,² melyben mindenféle *theodicaea* legfőbb gondolati előfeltevése lappang: *az nem lehet*, hogy a Teremtő műve fogyatékos volna.

A magyar kritika világnézeti alapkövetelményét és számos értékítéletét innen magyarázhatjuk. Lett legyen szó Vörösmarty vagy Petőfi világgal meghasonlott verseiről, Kemény Zsigmond kétkedő regényéről, Arany némelyik elkomorult költeményéről, vagy éppen *Az ember tragédiájáról*, az elismerő értékítélthez szinte mindig valószínűs védőbeszéd során jut el (ha eljut) a kritikus, olyan ellenérvek számbavétele és elhárítása révén, amelyek az elismerést végül mégis óhatatlanul mérséklik. Többnyire a kortársi világirodalom elismert nagyságai sem részesülnek kedvezőbb bánásmódban, ha a világfájdalom bélyegét sütötte rájuk a hazai kritikai köztudat; a tisztelet némileg vonakodó marad, s csak nagy ritkán válik feltétel nélküli hódolattá. A nemzetet szolgáló irodalom eszményéhez a kritikában egy főként hatáskritikai³ beállítódás társul, mely arra figyel, s aszerint értékelt, hogy egy-egy mű milyen változást idéz elő befogadójában. E beállítódás korabeli változata elsősorban békéltetést várt el a mű-

vektől, mégpedig a derűs, pozitív, harmonikus világnép létigenlő és létigazoló végkicsengése által. Ezzel szolgálhatott az irodalom erőforrásaként a reformkor küzdelmeiben, majd a szabadságharc leverése utáni nehéz időkben. A harmóniához persze a meghasonlott művész maga is lelki erőfeszítéssel emelkedhetett fel; elvárták tőle, hogy önfegyelmel elfojtja személyes kétségbeesését veszteségei fölött, belássa a közös emberi lét-helyzet kényszerűségének megváltoztathatatlan hatalmát, lehetőleg műve megírása előtt, vagy annak folyamán, de mindenképp a végső szemléleti egész kiteljesedéséig. A harmóniához szükséges önfegyelmet, a Gyulai emlegette „önmegalázódást”⁴ többféle szellemi ihletésből merítették, a keresztény rezignációtól a sztoikus sorsvállalásig, de sosem a teljes lemondás, hanem a bizakodás hanghordozásával, s a legyőzhető bajokon való felülkerekedés érdekében.

I. Szerző és mű: a világnézeti felelősség problémája

Mi sem áll távolabb ettől a világnézeti alapnormától, mint annak elfogadása, hogy minden hiábavaló; éppen ezért mi senkieszerűen jobban szívvallásra a magyar kritikai paradigma világnézeti elkötelezettségét, mint amikor egy elismert és vitathatatlan erkölcsi tekintélyű alkotó műve látszik sugallni e csüggesztő tanulságot. Esettanulmányként szemléltetheti tehát az alapszabvány megfogalmazódását és alkalmazásának módozatait Köllesey *Vanitatum Vanitas* című költeményének fogadtatása, megírásától (1823) az egész XIX. századon keresztül, sőt tovább. A mű, amely az öszökvetségi Prédikátor könyvéből felidézti a Salamon királynak tulajdonított tanítást minden dolgok hiábavalóságáról, hogy azután, legalábbis állításai felszíni jelentése szerint, sorra kicsinynek és semmisnek láttassa az egyetemes és magyar történelem nagy eseményeit és magasztos eszményeit, követendő magatartásként buzdítván egykedvű, mindent megvető érzéketlenségre. Ez a világszemlélet, melyről találoan jegyezték meg, hogy túllép a sors viszontagságait megvető sztoikus magatartáson és eljut az ókori görög cinikus és szkeptikus filozófiai iskola hirdette teljes ataraxiáig,⁵ mindenre kiterjeszti közönyét, számára immár semmi sem szent, bármi kerül elébe, érintésére azonnal viszonylagossá és jelentéktelenné, végül is értelmetlenné zsugorodik. A hazai kritika szemében enyhítő körülménynek számíthatott volna, hogy mindez egy költeményben, tehát a másféle elbirálás alá eső szépirodalmi nyelvhasználat fiktiiv közegében fogalmazódik meg, ráadásul a kiinduló tétel egy bibliai szereplő szájába adva, tehát felelősséget áthárító utalásként, sőt tiszteletet parancsoló idézetként, s a továbbiakban ennek játékosan komoly kipróbálása zajlik, a látszólag magabiztos állítások ellenére úgyszólván feltételes módban, legfeljebb mintegy ironikusan, fenntartással helyezkedve bele a salamoni tanítás vágyott és félt következményeibe. Akár egy keserű gondolati kísérlet: mi mindent kellene hiábavalóságnak tartanunk abból, ami nekünk kedves, sőt szent, ha elfogadnánk, s újabb világunkra alkalmaznánk a salamoni bölcsességet? Egy általános szentencia konkrét tartalmának feltárása, s ezzel ad abszurdum vitele, mignem ráeszmélünk romboló és kismizmiző hatására, s a módszeres értékfosztás végigvitele után kő kövön nem marad. Nyugalmunk ára: pusztá vegetálás és értelmetlen halál.

Egy vigasztaló hatásúként ismert szemléletmódnak a vártnál összetettebb lélektani következményeit mutatja be a vers, akár egy ősrégi gyógyoszeret üdvös és káros mellékhatásaival együtt, s mert közvetlen és

kifejtett minősítő állásfoglalás nélkül teszi ezt, nem tudni pontosan, hogy pártolja-e a veszélyes gyógymódot, vagy éppen meg akarja fosztani hiteltől. A mindenkori olvasó hangoltságától függ, hogy az értelmezés két véglete közül melyik lehetséges modalitáshoz húz jobban: a költemény enigmatikus kijelentéseiben egy keserű, de jótékony szer *javallatát* látja, s ekként reagál rá meggyőződése szerint, vagy *elrettentő* példázatként olvassa, s mint ilyet veti össze saját világszemléletével. Mint az úgynevezett romantikus irónia körébe tartozó alkotásoknál mindig,⁶ végső és egyértelmű jelentést ezúttal is hiába keresnénk, mert eleve eldönthetetlen. Mégis, e költemény fogadtatástörténetének tanúsága szerint az egyes kritikuskokban többnyire oly hamar és magától értetődően dőlt el, hogy melyik beszélhelyzetet képzelik a szöveg jelentésmeghatározó kontextusának, hogy az értelmezés dilemmáit általában észre sem vették, s utólag is legfőjebb az eltérő vélemények összehasonlításából derül ki, hogy a kritikai fogadtatás egésze (mint visszatekintve rekonstruálható kollektív bölcesség) azért mégis tudott a mű beszédhelyzetének eredendő többértelműségéről. Eszménytagadó állításainak e rejtélyes és többszörösön közvetett nyelvi státusa ugyanakkor nem mentette fel a verset a világnézeti alapmora szigorú számonkérése alól, sőt mintha olaj lett volna a kritikusai tűzre. E különös vers láthatólag feleléstette a régi aggodalmat, mely már Platont nyugtalanította,⁷ hogy amikor a költő nem saját nevében szólal meg, hanem valaki más szerepében, vagy amikor nem tudjuk biztosan, kinek a véleményét képviseli, akkor *kéi* a *felelősség* a befogadóra gyakorolt hatásért.

A romantikus költészetszemlélet szerint mindenképpen a *költőé*; ezt látszhatott erősíteni a vers átfütötte személyes hangvétele, a jóval Salamon után bekövetkezett és kifejezetten magyar történelmi példák felsorolása, s magának a költőnek néhány idevágó levélbéli nyilatkozata. Mai irodalomelméleti felfogásunk értelmében e kérdés eldöntéséhez már nem lenne okvetlenül mérvadó, hogy egy költő a megíráskor, vagy későbből visszatekintve miként nyilatkozik művéhez fűződő viszonyáról, vagy éppen a mű értelmezéséről, a romantikus irodalomszemlélet azonban még annyira szerzői önkifejezésnek tekintette a költészetet, hogy külön problémát jelentett számára a költő fölmentése, valahányszor a mű világképét el kellett itélnie. (Ugyanezért hivatkozhatott a költő közismerten feddhetetlen erkölcsre, ha mentséget keresett a mű világnézetére.) Kölcsey tíz év távlatából visszatekintve *saját*, bár csak *átmeneti* érzéseiként vállalja azt, aminek vétkes világnézeti következményeitől megpróbálják majd őt elhatárolni. „Ezen epochában jöttél egyszer Csekébe,” írja az 1818 és 1823 közti korszakáról Szemere Pálnak 1833. március 20-án kelt önéletrajzi levélében, „s láttad dalaim elsőt, s láttad a *Vanitatum* elejét; mi a sokat vesztett keלבől azután származhatott, minekutána vesztésegeit az emberi élet neveltséges parányiságához és mulandóságához mérve, nyugalmas megvételssel tekinthette.” Az egykori élmény mély nyomokat hagyhatott benne, mert siet hozzáfűzni: „Ezen érzésnek, mit ez utolsó szavak nagyon csonkán fejzenek ki, nyomait láthatod sok akkori verseimben.”⁸ Akkori versein kívül a *Vanitatum* előtt befejezett⁹ prózai *Előbeszéd* is sokat őriz a fogantató lelkiállapot végleteiből. Kölcsey ezt „iróniás darab”-nak és „valóságos szatíra”-nak szánta; talán számára is szokatlan bonyolultságát jelzi, hogy megírása után maga sem tudta, hányadán áll vele („írásaim közt egy sincs, ami felől ennyire nem tudnék ítéletet hozni”¹⁰). E művének leginkább önvalomásként olvasható részében beszámol ellentétes hangulatok és értékítéletek közti gyakori hányódásáról („Itt egy vidám órámban mindent hittem: ott egy setét pillanatban mindenben kételkedtem”), majd életműve egy maj-

dani kommentátorának képzelt véleményeként idézve szinte tételes ismeretelméleti relativizmussá emeli e kedélyhullámzás következményeit: „szép és rút, nagy és kicsiny, egyező és ellenkező többnyire csak a pillanat színeiből, alakjából, s temperamentumából folynak ki.”¹¹ Legalább annyire árulkodó, hogy az önéletrajzi levélben maga Kölcsey eredeteti labilis kedélyét a hiábavalóság élményéből: a benne naponként növekvő szeszélyt „a keserű napok, s az emberi élet hiúságaiba mély pillantás okozta”.¹²

Számos jel utal arra, hogy nem az 1818 és 1823 közti válságos „epochában” fedezte fel magának a megnyugvást ígérő salomoni szentenciát; korábban is vívódva töprengett e látásmód lehetséges hatásairól, s végül ambivalens viszonyult hozzá. Saját bőrén korán megtanulta, hogy a magányosnak kétes vigasz a hiábavalóság filozófiája, s a meg sem kóstolt családi örömkért nem kárpótol a sivár ataraxia védőburokként szolgáló, de el is szigetelő egykedvősége. Amikor Kazinczy és mások nőülésre bátorították, 1814-ben egy válaszlevélben a vanitatum vanitas gondolata megindító összehasonlítás eredményeként marad alul az élet édességével szemben. „Boldog az, kinek sok köteléki vagynak az életben, kinek sok kicsinyesség azok által fontos leszen, s sok amit a stoának vagy a religiónak bölcsei hiábavalóságnak kiabálnak, öelőttek a legmagához vonzóbb alakban jelenik meg. Igaz, hogy nehezebben fogja majd a sors viszontagságait, s egykor az elválást szenvedni, *de élt, de élt*, s egy pillantatnyi keserv, mi az éve-kig tartott boldogsághoz képest. Nekem nincsenek kötelékim, s ez az *epicurus*i cinizmus vagy *cinikus*i epikurizmus (...) elvette még könnyeimet is, az öröm és szenvedés könnyűit egyeránt.”¹³ Jól kivethető, hogy eddigre már sokszor átgondolta, megszenvedetten, mit nyerhet és milyen áron, azaz együttal mit veszítene e bölcsességgel. (Önmagában nem volna perdöntő, de mindezen adalékokkal összhangban jelentőssé válik, hogy korabeli szemtanúk szerint a költőnek még külső megjelenése is ilyesféle élményre vallott. „Képe sápadt, s a cynicismus vonásait viseli!” — jellemzi Toldy Ferenc 1826-ban; feje a Szókratészére hasonlít, egész alakja „a világtól elkeserített, de mélyen gondolkodó férfit képezi.”¹⁴)

Ha tehát mai fogalmaink szerint nem szükséges is mindenáron firtatni, hogy a mű érzelemvilága életrajzi hitelességgel megfeleltethető-e a költőnek, s még kevésbé következtetnénk egy ilyen megfelelésből arra, hogy a mű világképe egyetemes tanítás akart lenni, azért érdemes megfigyelnünk, hogy az értékek megtagadására készítő végletes elkomorulás valóban nem volt idegen a *Hymnus* vagy a *Parainesis* erkölcsi emelkedettségű szerzőjétől. A magyar kritika világnézeti alapnormájával összeütközött mű szerzői felelősségét nem háríthatjuk el tehát Kölcseyről egyszerűen azzal, hogy a költemény műfaja a drámai monológhoz áll közel s így elvégre nem közvetlenül a költő szólal meg benne. Ha elvben nem is feltétlenül ő maga beszél, mindazt, ami elhangzik, éppenséggel ő is mondhatná. Tőle vett egyéb idézeteinkből és a vers szövegéből sem következik azonban, hogy Kölcsey bármikor (szándéka szerint vagy attól függetlenül) *ajánlotta* volna a „minden hiábavaló” világnézetét. Maga a költemény ad abszurdum viszi, s ezzel legalább annyira ironizálja e bölcséletet, azaz leszámol vele, mint amennyire elfogadását sugallja. Csupán annyi bizonyos, hogy a költőnek sokféleképpen volt személyes köze a versében megidézett tanításhoz. A vétkes költemény szellemiségének ódiáját így nemcsak a megszólaltatott bölcs Salamon viseli, s nem csupán a cinikus—szkeptikus bölcséleti iskola, hanem életének legalábbis egy nehéz szakaszában Kölcsey Ferenc, a költő és az ember.

II. 1 „Prédikáció” vagy „örület”: Bajza és Toldy vitája

Lássuk hát, mit tudott kezdeni e világnézetileg zavarba ejtő emberi jelenléttel a múlt század elején formálódó modern magyar kritika. Bár az első reagálások lelkesedése zavartalan sikert jósolt, a világnézeti probléma fölfedezése nem sokáig váratott magára. Szemere Pál még gyanútlanul magasztalja. „Mely szép darabokat küldtél Messetich-től; mely gyönyörűeket a mostani postán!” — írja barátjának 1823. június 12-én. „A Vanitas vanitatum’ egyetemenleg szőlland mindenkihez.”¹⁵ Még Bay György is arról tudósítja a költőt ugyanez év október 5-én, hogy egy hivatalos megyei ünnepség utáni poharazáskor fölolvastván a költeményt, Perényi Zsigmond beregi alispán „szép tömötséget” vett észre benne, „s ezt többen is kedvelték”.¹⁶ Mi több, amikor 1826. június 10-én Vörösmarty, Fáy, Toldy (még Schedel néven), s maga a költő jelenlétében Szemere fölolvasta Kölcsy néhány művét, köztük a *Vanitatum Vanitast*, Vörösmartyék „lángoló arczokkal s meredő szemekkel hallgatták”, s az elragadtatásával alig bíró Toldy még e költemények elképzelhetetlen szépségéről számol be Bajzának írott másnapi levelében, külön kiemelve a *Vanitatumot*, mely „Kölcsy bús lelkének leghatöbb panassza”.¹⁷ Még a teljes elfogadás jele, sőt tán egyenesen a világnézeti helyeslése, ahogy a következő év tavaszán Fábrián Gábor lelkesedik a versért: „előttem olyan kedves munka, hogy az lesz ezután a mindennapi énekem és imádságom”.¹⁸ Amikor azonban Toldy elküldi e verset Bajzának, barátja (aki addigra Szemere Miklóstól is kapott belőle példányt) meghökkenítő fanyalgással válaszol. „Szeretnék belőle néhány strophákat kihagyni, úgy mint a 3. 5. és 6-dikat s a 4-diknek végső során változtatni, s ekkor a darab remek lenne”, fejtegeti hűvösen 1827. április 20-án, azzal indokolván, hogy a kihúzásra ítél versszakok „az embert kikapják azon lelket intő komolyságból mely a dalnak többi sorain előntve van.” S talán e lelket intő komolyság szellemi forrásvidékét keresve, Bajza hosszan idéz a *Cur mundus militat* kezdetű latin vallási énekből, melyet nagyapja egyik régi énekeskönyvéből szeretett meg gyerekkorában.¹⁹ A költemény tehát alaphangulatával őt egy olyan műre emlékezteti, mely a halál utáni mennyei jóhoz képest láttatja sorra kurtának, veszendőnek és látszólagosnak a világ sokféle dicsőségét és minden földi javainkat. Ami persze, világnézetileg, még mindig rendben volna.

Toldy elképed: a nem várt kifogás ugyanis ráébreszti arra, hogy bár ő rajong a költeményért, eszébe sem jutott volna tanításként komolyan venni; sőt, válaszából arra következtethetünk, hogy rajongásának egyik szükséges, bár öntudatlan feltétele éppen az volt, hogy nem érezte komolyan veendőnek a költemény szerinte abszurd eszmeiségét. „A mi a Vanitas-ról hozott itéletemet illeti, az ugyan balabb nem lehet”, vág vissza április 24-én. „Te lelket intő komolyságot keressz tónusában; azt pedig ki lehetné, hogy a kit örület nem bánt komolysággal prédikálná ezeket.” A versben szerinte „egy elsötétült, elkomorult” lélek „húmorá” nyilatkozik meg, „melly minden nagyot lelök polczáról mert a világgal már számot vetett s tőle semmit sem vár”; ez a lelkeség tehát „verdüstert”, nem pedig „ernst”, s ha a költemény valahol mégis „ernst” akarna lenni, akkor éppen ott lenne a hiba! „Furcsa philosophia volna valóban, mely így hangzik: Minden épül hitványságon, azért semmi sem nem rosz és sem nem jó.’ Ez a halál philosophiája, s nem élet-philosophia” — szörnyülködik Toldy, nem is értvén, miként vehette ezt Bajza egy pillanatra is komoly tanításnak, s hogyan olvashatta a költeményt „philosophikus-didaktikus éneknek”. Úgy véli, a kifogásolt versszakokban Bajzának a nyúl, patkány, darázs, kakas

és más effélék szúrtak szemet, nyilván ezeket érezte „nemtelen kitételek”-nek, holott „a morális és esztetikai nemtelen nem egy”, s nincs olyan szó, vagy idea, „melly *aesthetikai* mívben helyén s karakteristikus jelentéssel nemtelen lehessen”.²⁰

Bajza azonban nem ezt vonta kétségbe; következő levelében igyekszik eloszlatni a félreértést, s vitájuk lezárásával pontosan meghatározní nézetkülönbségük lényegét. A műben helyén lévő szó vagy idea valóban nem lehet „aesthetice nemtelen”, s valóban a kontextuson is múlik, hogy mi szép, vagy mi rút, hártja el a kioktatást június 4-én, s éppen ezért ő a patkány, vagy a kakasviadal emlegetését sem kárhóztatta volna, ha nem lenne ugyanezen költemény első, második, s néhány többi versszakában mégiscsak komolyság. Márpedig lehetetlen nem észrevenni a vers komoly részeit, győzködik Bajza, hiszen például „a 8-ad. stropha is olly hangú, hogy egy igazán szép morális predikációban is használhatnám, igen nagy sikerrel”. Kiderül, hogy Bajza az esztétikai helyénvalóság jegyében értelt a felemáság ellen, s elfogulatlanságára jellemző, hogy az össze nem illő felek bármelyikéről hajlandó lenne lemondani. „Vagy ezen komolynak kell kimaradnia, vagy a kakas, darázs, patkánynak; a kettő ugyan egymás mellett soha meg nem áll.” A Toldy által idézett és halálfilozófiának nevezett részt ő sem a komolyakhoz számítja, de el tudná fogadni, ha az első két versszakot meg lehetne változtatni, ezek ugyanis egészen másra készítik elő az olvasót, s „mikor ezekről által megyen az ember a többin, egészen összezavarodik, s nem tudja mit gondoljon.”²¹

Mi volt hát a tétje a *Vanitatum Vanitas* fölötti vita e nagy első felvonásának, melyben az ifjú (23, illetve 21 esztendő) résztvevők egyikéből a kései reformkor vezérkritikusa lesz, másika pedig a szabadságharc és kiegyezés közti korszak mindmáig ható irodalomtörténésze? Nem csupán, s nem is elsősorban egy költemény értékének vagy irodalmi rangjának megállapítása. Erre nézvést a felek végülis nem tudtak megegyezni, hiszen ami Toldy szemében remekmű volt és maradt, az Bajzában elhibázott alkotás, amelynek egyharmadát ki kellene hagyni. Mint a kritikátörténetben annyiszor, ezúttal is sajátosabb és tartalmasabb eredménye a kritikai tevékenységnek az ítélethez tudatosított előfeltevések és normák megmértése, s ezek révén egy addig lappangott irodalomszemlélet és világnézet megfogalmazása, vagyis a kritikus szellemi önmeghatározása, mint maga az ítélet. S lám, részben mennyire hasonló kritikus világnézet tűnhet elő homlokegyenest ellenkező kritikai ítéletek mögül! Mindketten egyetértenek abban, hogy az irodalomban a szavakat, sőt az eszméket nem önmagukban, hanem esztétikailag, azaz műbeni helyük szerint kell értékelni. Paradox módon azonban a kérlelhetetlen Bajza, aki össze nem illő hangvételek keverésében marasztalja el a művet, nemcsak következetesebben használja az esztétikai helyénvalóság elvét (hiszen kifogása nem világnézeti megfontolásból származik), hanem megütözés nélkül hajlandó komolyan venni, sőt elfogadni olyan eszmei tartalmakat is a versben, amelyek komolyan vétele a versről sokkal kedvezőbbben ítélő Toldynak eszébe sem jut, sőt amelynek már a gondolatától visszaborzad. A „minden épül hitványságon” kiábrándult végkövetkeztetése, a „sem nem rossz, sem nem jó” erkölcsi közömbössége, vagy a „minden hiábavaló” egyetemes pesszimizmusa Toldy szemében oly távol vannak az elfogadható, vagy akárcsak épp ésszel mérlegelhető világnézettől, hogy a versben találkozva velük automatikusan egy másféle beszédmód megnyilvánulásaiként olvasza őket, melynek értelmében eleve mentesülnek az erkölcsi és filozófiai megmértetés következménye alól. Szörnnyülködő fejtegetéséből azonban ki-

érezdik, hogy *ha* ezt a szerinte morbid eszmeiséget komolyan kellene vennie, akkor műbeni helyénvalósága is hiába volna: mi sem menthetné meg a költeményt az elutasítástól. Talán ezért érezhetünk némi apológiát abban, hogy Toldy nagy irodalomtörténete majd egyetlen mozzanatként a „finom iróniai hangot”²² említi (találón) a verssel kapcsolatban; az ironikus állítást eleve nem lehet betű szerint érteni, az ilyen állítás látszólagos, azaz ebben az értelemben valóban nem „komoly”. (Több mint valószínű, hogy Toldy itteni szóhasználatában a „komoly” nem a „tréfás” elentéte akart lenni, hanem az „ironikus”-é.)

A két pályakezdő kritikus érezhetően nem egyforma jelentőséget tulajdonít az irodalmi mű világnézeti ellenőrzésének. Bajza számára a mű bármit állíthat komolyan, hiszen a műbeli állításnak úgysem a külvilágra vonatkozó igazságtartalma számít, hanem a mű stílári, hangvételi és szemléleti egységébe való beilleszkedése. Toldy számára az esztétikai engedékenység mintha csak egy határon belül érvényesülne; nála a műbeli állításnak világnézeti helyt kell állnia magáért, s létezik egy határ, melyen túl a mű komolyan nem állíthat semmit, mert akkor kilépne a *normális* emberi tartományából. Mélyen jellemző rá, az is marad, hogy az *őrület* birodalmába utalná a költeményt, ha eszmeiségét komolyan kellene vennie; negyedszázaddal később ugyanilyen szellemben nevezi majd lelki *aberrációnak*²³ a *Nagyidai cigányokat*: habozás nélkül, az elhatárolás, kirekesztés és megbélyegzés riadt gesztusával. Átmeneti kedélyállapotként, egy elkészerített lélek megható panaszaként nagyra tudja becsülni a verset, lélektani tünetként felfogott világnézetét is megbocsátja, sőt hangvételi összetettségét Bajzánál sokkal megértőbben fogadja, ám már nála fölrémlik az a világnézeti alapkövetelmény, amely a magyar kritika nemzeti paradigmájában a XIX. század folyamán minden esztétikai, lélektani, vagy egyéb megfontolás hallgatólagos vagy szóvá tett kiegészítője lesz: az élet és a történelem végső értelmébe vetett hitnek és az elfogadott erkölcsi rendnek tiszteletben tartása. A tagadás, vagy ahogy Toldy nevezte: „a halál philosophiája” ehhez képest anomáliának számít, amivel valamit tenni kell. A fiatal Bajza (egyelőre) tisztábban esztétikai szempontú, illetve Toldy (mindvégig) erősebben világnézeti kiegészítésű irodalomszemlélete azóta is vitázik egymással a magyar kritikában, uralkodó és hivatalosan jóváhagyott felfogásként azonban a paradigma Toldy beállítódását tette magáévá s hagyományozta tovább.

II. 2 Világnézeti elutasítás: Szontagh Gusztáv és Erdélyi János

Toldynál e beállítódás még nem vezetett a *Vanitatum Vanitasnak* mint költeménynek az elutasításához, a világnézeti norma szerepének további növekedésével azonban már a költemény is veszélybe került. A magyar „egyezményes” filozófia egyik megalapítója, Szontagh Gusztáv (1793—1858) irodalomkritikusként is merőben bölcséleti és ideológiai szempontból vizsgálta a művek eszmeiségét, s láthatólag nem hitt abban, hogy a műbeli helyénvalóság bármikor a világnézeti vétségnek szentesítése vagy akárcsak enyhítő körülménye lehet. Munkásságában kezdettől várható volt e vers megsemmisítő bírálata. Előre vetítette már 1827-ben (Tuskó Simplicius álneven) írott elvi cikke, *A literaturai kritikás folyóírásokról*. Itt e folyóiratot „véghetetlen” fontosságát elsősorban abban látja, hogy megítélik, a tudományos és művészi alkotások „*öszveegyezők-e az igaz, szép és jó ideáljaikkal*”, s ennek az ítéletnek szerinte „szükségképpen ké-

méletlennek kell lennie". A cikk zordon utolsó mondatában mintha máris éppen a *Vanitatum Vanitashoz* hasonló művek szerzőit utasítaná ki emberi világunkból. „Aki pedig az emberiséget annyira megromlottnak véli, vagy sorsán annyira kétségbeesik, hogy még a jónak, szépnek és igaznak lehetőségét is tagadja, aki oly boldogtalan ehhez a legvigasztalatlanabb vélekedéshez jutni, az számkivesse magát az emberi társaságból valami magányos pusztaságba”, hangzik a könyörületet valóban nem ismerő kiközösítés.²⁴ Egy olyan költemény, melyben „A virtus nagy tüneményi / Gőz, mit hagymáz lehele”, amely tehát az eszményt beteges fiziológiái okra látszik visszavezetni, s így eleve megfosztaná hitelétől, az hogyan is számíthatna itt *kéméletre*? Szontagh szemében a kétségbeesés sem enyhítő körülmény: az emberrel előfordulhat, írja másutt, de a művésznek (akárcsak a filozófusnak) tilos, ha pedig mégsem tudná elkerülni, akkor fogadja meg a napóleoni tanácsot: menjen sétálni versírás helyett!²⁵

Ezek után igazán nem meglepő, hogy amikor (1839-ben) Szontagh akadémiai székfoglalóként részletes javaslatot nyújt be egy átfogó és kifejezetten magyar filozófia tárgyában, akkor az esztétikának szentelt részben minden diszharmonikus vagy pesszimista világméretű művet kipellengeez, s ezek között éppen a *Vanitatum Vanitashoz* mondja a legkeményebb ítéletet. Megköveteli, hogy az irodalmi műveken a „harmoniai világszemlélésnek befolyása láttassék”; szerinte a művész emelkedjék fel, s minket is emeljen fel az örök harmóniájú erkölcsi világrend magasába, mert a művészet csak így töltheti be hivatását, mely ugyanaz, mint a filozófiáé: a meghasonlott ember kibékítése. Ezzel persze ellenkezne „a’ kétségbeesés és pesszimus” költészete, bár byroni vagy hugói energiával bírjanak is”; az ilyesmi legfeljebb fiatal művésznél és átmeneti lelkiállapotként bocsátható meg, mint a *Werther* vagy *A karthausi* esetében, felnőttnél és állandó világnézethez semmiképpen. S a végképp megbocsáthatatlan eltévelyedés példája, melyet Szontagh ugyancsak magabiztosan, ám Toldytól eltérően immár nem is feltételes módon utasít ki a *normális* világból: „Költőművek végre, mint a’ „*Vanitas vanitatum*” annyira ellenkeznek az igazzal, erkölcsi céljaikkal, ’s az ész’ követéseivel; az előtűkrözött állapot oly teljesen esztelen és nem költészi, hogy azokat bátran a’ lehetetlenek, vagy inkább örültek közé számíthatjuk.” A művet itt semmilyen megfontolás nem menti, a benne foglalt állítások kontextusa, szerepe és helyénvalósága szóba sem jön, a világnézet alapján történő elmarasztalás feltétlen és megfellebbezhetetlen. Legföljebb maga Kölcsey kaphat kegyelmet, amennyiben „neve éppen azért él köztünk oly szent emlékezetben, mert tettei költeménye’ minden sorát megczáfolták”.²⁶

Mindebben nagyon sok van, ami a század közepén kiteljesedő magyar kritikai paradigma meghatározó vonása lesz, s ha nem is feltétlenül Szontagh gondolatvilágából kerül oda, gyaníthatólag itt-ott az ő hatása is belevegyl. A szorosan vett magyar filozófiatörténetben nem hagytak marandó nyomot az „egyezményesek”; tevékenységük az 1830-as évek második felétől az 1850-es évek derekáig terjedt, származékos gondolatvilágú bölcséletük kezdettől erőtlennek mutatkozott, s irányzatuknak Erdélyi János máig tanulságos műve, *A hazai bölcsészet jelene* (1857) adta meg a kegyelemdőfést. Szontagh kritikai előfeltevései azonban még Erdélyire is hatottak valamelyest, s kritikai normáihoz hasonlókat alkalmaznak majd, bár fogékonyabban és méltányosabban, a századközép legjobb magyar ítései. Amikor Szontagh meg van győződve arról, hogy a művészettől „vég irányzatában, kiengesztelést, kibékülést kívánunk mindmagunkkal, a’ világgal és sorssal”,²⁷ akkor olyasmit hangoztat, ami a szabadságharc és ki-

egyezés közti magyar kritikában hallgatólagos közmegegyezésként elfogadott, sőt szó szerint ugyanígy lépten-nyomon meg is fogalmazott világnézeti alapszabvány Arany, Gyulai, Erdélyi, Kemény, Greguss értekezéseiben és bírállataiban, valamint Toldy irodalomtörténeti munkásságában.²⁸ Amikor a napóleoni tanácsot idézve azt kívánja a művésztől, hogy kétségbeesett állapotában sétálni menjen, ne pedig verset írjon, akkor nem mond mást, mint amit Gyulai Pál emleget majd Petőfi világfájdalmas költeményeiről szólva: jobb lett volna, ha ezek megírása helyett kialussza magát vagy sétálni megy.²⁹ Amikor úgy véli, hogy a műben megjelenhet a rút és a rossz, de csak a szépnek és jónak alárendelve, s mintegy ezek végső tényét ellentétükkel kiemelendő,³⁰ akkor nem jár messze attól, amivel Erdélyi bírálja majd a komor világképű műveket; a költő úgy győzze le versében saját kétségbeesését, ahogy Szent György ledöfte a sárkányt.³¹

Mindezeknél is maradandóbbnak bizonyult az a tételesem talán soha meg nem fogalmazott, de Szontagh ítéleteinek előfeltevéseként szolgáló ismeretelméleti bizonyosságérzet, melynek birtokosa ember és világ legnehezebb kérdéseit illetően is folyvást a kétségbevonhatatlan végső igazság és értékrend tudójának hihette magát, s e gnosztikus magabiztoságot mint erkölcsi fölényérzetet átélve csakugyan „kémeletlenül” ítélkezhetett eleve, és holtak tévelygése fölé. A századközép nagy kritikusaival ezen szerencsére sokat enyhít az alázat: szinte mindegyik maga is átélte a belső meghasonlást, megismerte a kétely gyötrelmeit, s így belátóbbá érett a mások esetenkénti elbizonytalanodásaival szemben. Szontagh magától értehető és cáfolhatatlan igazságként tartotta számon, hogy világunkban az erkölcsi világrend munkál, s így „a látszó rendtelenség felett örökös harmonia uralkodik”,³² azaz minden rendtelenség csak látszólagos; szilárdan hitte, sőt tudni vélte, hogy végső lényegét tekintve a világ harmonikus.

Eszerint a művészet hivatásának tekintett kiengesztelő tevékenység az objektív igazság elismertetése jegyében zajlik, a kételkedők fölényes helyreigazítása és megrovása pedig nemcsak az erkölcsi tévelygésnek, hanem a bizonyítható megismerésbeli *tévedésnek* is szól. Rendkívül lényeges, hogy a *Vanitatium Vanitashoz* hasonló művek Szontagh szemében nemcsak „erkölcsi céljainkkal”, valamint „az ész követeléseivel” kerülnek szembe reménytelenül, hanem mindenekelőtt „az igazzal”, a számára nyilvánvaló igazsággal is; ezért merheti oly aggálytalanul lehetetlennek, sőt örültnek bélyegezni őket. Amikor székfoglalójában rá oly jellemző módon kifejti, hogy a „magyar philosophálóknak (...) mindenek előtt a *sceptis*’ örvényétől kell óvakodni”, mert ez eleve megghiúsítaná önnön rendeltetésének megismerését és megvalósítását,³³ akkor a szkepszist nemcsak a szerinte káros következményei miatt utasítja el, hanem azért is, mert *nem indokolt*: rendeltetésünk, ahogy a világ, egészen végső lényegéig megismerhető. Ez a derülátó és magabiztos ismeretelméleti objektívizmus, mely a világ tulajdonságaira és értékeire egyaránt kiterjed, s magába foglalja az emberi léthelyzet egészét, el-elfogja a századközép kritikussait, és óvatlan pillanataikban nemegyszer beszűrődik írásaikba. „Aztán nem kell ahhoz bölcsészeti könyvtárak átbúvárlása”, jegyzi meg az Arany János komorabb verseit bíráló Erdélyi, „hogy valaki, természetesen a szellem embere, tisztába jöjjen a rendeltetéssel”.³⁴ A Kemény Zsigmond regényein töprengő Gyulai Pál azért is teszi föl szóonki kérdésként, hogy „vajjon csakugyan ilyen-e az élet”, mint amilyennek Kemény művei láttatják, mert egyrészt tárgyilagosan eldönthetőnek tekinti, hogy az élet „csakugyan”, azaz *valójában* milyen, másrészt e „sötét” hatású regényekből az eszmények kétségbevonását olvassa ki, miközben Kemény nem állít helyükbe

semmi pozitívát.³⁵ Idegenkedése mélyén ugyanaz húzódik meg, ami Szontaghnak a *Vanitatum*-mal szembeni viszolygását táplálta; úgy érezték, hogy e művek nemcsak eszménytagadók és vigasztalanok, hanem megcsapta őket valami belőlük, amittől a múlt századi magyar kritika világnézetileg mindig visszaborzadt: az agnoszticizmus szele. E kritika paradigmájának a keretében minden költő vagy író szíve joga, hogy pillanatnyi csüggedt, kétkedő, vagy meghasonlott lelkiállapota szerint ábrázolja a világot, de nem sugallhatja, hogy a szubjektíve tán jogos beállítás végülis tárgyszerűen igaz, s még kevésbé sejtetheti, hogy ellenőrzésére és tárgyilagos helyreigazítására nincs módunk.

Ezzel az ismeretelméleti magabiztossággal lát mind Szontagh, mind Erdélyi a magyar költészet világnézeti ellenőrzéséhez, s nyilatkoznak egybehangozóan a *Vanitatum Vanitas* eltévelyedéséről. A kiinduló pontként szolgáló kérdést Erdélyi *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* című tanulmányában (1855) így teszi föl: „vajjon a magyar költészet, mint legnépszerűbb kijelentése a nagy igazságoknak, fölemelkedett-e azon nemes világsemléltre, mely őt a filozófia és vallás mellett illeti?” A kérdésben olyan előfeltevések húzódnak meg, amelyek máris meghatározzák a világnézeti norma döntő szerepét az irodalomkritikában. Eszerint nagy a tét. Ha a költészet igazságokat jelent ki, s ebben csak az különbözteti meg az igazságok kijelentésének egyéb módjaitól vagy összetevőitől, hogy népszerűbben teszi, akkor a költészetben elhangzott kijelentések státusza nem sajátos, nem kíván másféle elbírálást, ugyanúgy ellenőrzendő, mint bármely más kijelentés, sőt talán még szigorúbban, mert tágabb körben hat. S ha ráadásul a vallással és filozófiával kell együvé tartoznia világnézete *nemességében*, akkor a műbeli világnézet kritikai vizsgálatának a legmagasabb eszmények elérését kell számon kérnie. A magyar költészetre vonatkozó kérdésre válaszként Erdélyi egyetértőleg idézi Szontaghot, 1850-ből: költőink műveltsége, ember- és világismerete hiányos, képzeletükön és érzelmeiken nem tudnak uralkodni, elvetik a sulykot, mint egyik sorában Berzsenyi („az kegyetlen, / A' ki szelíd, mikor ölni szentség”), vagy mint Kölcsey, aki „Vanitatum vanitas' című költeményében még nagyobbat siklik, minden tudományt, művészetet és erényt gőznek, bohóságának, hagyományt nevezvén”. Erdélyi számos ellenérvet vagy legalább enyhítő körülményt vonlatathatna föl ellenfelének utóbbi ítéletével szemben. Érvelhetne például azzal, hogy a kárhoztatott Berzsenyi-sort a versben Szilágyi szájából halljuk, ezért nem okvetlenül a költő véleményét fejezi ki, s így világnézeti vétségéről sem beszélhetünk; említhetné továbbá a Kölcsey-versből citált értéktagadó kijelentések érvelésének idézetszerű kiindulópontját és lappangó iróniáját, s ezáltal fölfedhetné a kifogásolt műbeli állítások látszólagosságát. Alighanem azért nem teszi, mert akár igazat ad Szontaghnak az adott esetekben, akár nem, mindenképpen egyetért vele a főtételeiben: a világnézeti „siklás”, azaz eltévelyedés egy költeményben ugyanúgy hiba, mint bárhol másutt. Ezért idézi elismeréssel azt, akivel máskor késhegyre menő polémiákat folytat. Szerencsének tartja, hogy Szontagh felhívta a figyelmet az elterjedt bajra, s a diagnózis jogosságát az idézethez fűzött kommentárjában még egyszer elismeri, hiszen szerinte, úgymond, „a tudomány követeléseit lehetlen nyakából kirázni bármely pogány vagy keresztény költészetnek”. Az a magyar irodalom tehát, amelyre ő vágyott, s amely felé szerinte a XIX. század első három évtizedének magyarosodó, de még idegenszerű és származékos költészete megindult, többek közt e világnézeti eltévelyedésektől is meg lenne immár tisztítva; akkor beszélhetünk majd „remek (klasszikai) magyar költészetéről”, ha

nemcsak rím, ritmus, versforma és egyéb alaki sajátosságok tekintetében talál magára, hanem mindezt össze tudja egyeztetni egy olyan költői eszmeiséggel, mely önmagában is kiállja a közvetlen tudományos és filozófiai ellenőrzés próbáját. „De oly klasszikai magyar kultészet”, vonja le végkövetkeztetését Erdélyi, „mely öszhangzatos egészszé felolvasztva bírja minden elemét a költői művészetnek, mely nyelvünkblől kifejelett, s zenei hajlamunknak megfelelő alakban, az ember és természetvizsgálat kellő készsüglésével, a bölcsészeti gondolatokat befoglaló poétai mélysügléssel szö-laljon meg, azaz egy konkrét klasszikai művészet, az én szemeimben, a jövendöség gyermeke.”³⁶ Klasszikus magyar művészeteszménye valamit mégis magáévá tesz tehát „az egyezményesek”, azaz öszszeegyveztetők egyik apostolának magyar filozófiájából, majd pedig támaszul fog szolgálni Horváth János ugyancsak szintetizáló magyar vagy nemzetü klasszicizmusához.³⁷ Am e reprezentatív igényü kultürideológia korántsem fogadott be mindent: már fogantatásakor ellentmondást nem tüör ismeretelméletü határozottsággal vetette ki magából a *Vanitatum Vanitas* (kritikusaink szerint) komor eszmeiségét és értékosztó perspektíváját, a dolgok végsü értelmének kétségbevonását, amint később is megpróbálja kivetni vagy átalakítani mindazt, ami létigenlő világnézeti normájának ellenszüglü.

II.3 A mű védelmében: Arany János, Gyulai Pál és Horváth János

Az ismeretelméletü objektívizmusba vetett szilárd hitnek, s a ráépülö metafizikai derülátásnak erőforrásként kellett szolgálnia a szabadságharc leverése utáni fojtott évtizedben. A lelki támasz fokozott igénye tovább növelte a kritika ellenállását a minden hiábavaló bölcselkedésével szemben: lélekzüllesztö hatásától lehetett tartani. Amikor Gyulai, egy színházi tárgyú cikkével, heves polémiába keveredett, Csengery Antal ebben a szeltemben kalauzolja a bajba jutottat eröt adó szellemi táplálékhoz, s minösíti erre alkalmatlannak a *vanitatum vanitas* öszzerinte epikureus tanítását, melyet Salamon „az élvekke már bele fásulva, blazirt kedélylyel” hirdetett. Aki még nem jutott idáig, figyelmezteti barátját 1856. december 24-i leveleiben, aki tehát „hiszi, hogy vannak elvek, érdekek, melyeket nem tartunk ‚hiábavalóságnak’”, az vállalja a küzdelmet, s hogy elviselje e nehéz kor csapásait, inkább sztoicizmussal tanácsos felvérteznie magát.³⁸

Mindebböl koraü volna arra következtetnünk, hogy e korszak sajátos lelki szüksüglete nem tudott mit kezdeni Kölcsey versével; némi leleményessügléggel igenis ki lehetett vonni belöle a szellemi erősítöszert. Arany János, akinek Tompával folytatott levelezése a testi és lelki bajok elleni öngyógyítás fortélyainak valóságos tárháza, megtalálta a módját e költemény ilyen hasznosításának. Amikor éppen mindkettejük kedélyállapota mélypontra sülyyed, Arany 1859. június 4-én beszámol egy sokat ígérö felfedezéséről. „Kivált a napokban igen jó kedélyflastromra találtam bukkanni, s ez Kölcsey ‚Vanitatum vanitas’-a, melyet máskor csak tréfára véltem, de most betü szerint hiszem, vallom és követem, kivált utolsó versszakát”. Idézi is (láthatóan emlékezetből) az utolsó elötü (!) versszakot, de épp a számára legfontosabb résznél zárójeles tréfát vegyít bele: „Légy, mint szikla, rendületlen, / Tompa (ez szójáték rád), nyugodt, érzéketlen”. Innen azután olyan humorral füzerezett kommentár következik, melyet egyre lehetetlenebb komolyan venni; a boldogság érdekében valódi „érzéketlen tusková” igyekszik válni, megtagadja a részvétet barátjától, „mert orvosilag tiltva van”, iránta érzett szeretetét az egészsügre még nem ártalmas

mértékgig vonja vissza, s végül arra buzdítja Tompát, feleljen meg a névnek, amelyet visel!³⁹ A költemény eszmeiségét tehát még e magánlevélben is ilyen humorosan kifordított logikával súlytalanítja Arany, azaz mielőtt vállalná, félreérthetetlenül érzékelteti, hogy azért persze mégsem teljes világnézetként s nem egész szavahihetően ajánlja a költői receptet. Szellemes paradoxonnal él tehát: bevezető szavai szerint korábban hitte tréfának a vers mondanivalóját, s most fogadja el szó szerint követendőként, az utólagos kommentár viszont abból ad tréfás ízelítőt, hogy howá vezetne, ha csakugyan komolyan vennék a felkínált bölcsességet. Aranynak ez a megtevésztően könnyed jegyzete, e gondolatilag szinte igénytelennek tetsző szösszenete a „kedélyflastrom” árának vagy mellékhatásainak felvillantásával közelebb kerül Kölcey *Vanitatum Vanitas*ának kimondatlan, mélyszerkezeti üzenetéhez, mint számos nagyigényű értelmezési kísérlet. A költemény látszólag értéktagadó állításainak rejtett irányját veszi át és fokozza föl nyilvánvalóvá ez a levélbeli kommentár, s leplezetlenebb ironiája alighanem ugyanazt a kettős választ adja a salamoni bölcsességre, amit a versé enigmatikusabban sugallt: megnyugvást adna, ha fenntartás nélkül el tudnánk fogadni, hogy minden hiábavaló, de e látásmód le is tarolna mindent, ami fontos volt számunkra, kifosztaná világunkat, mignem az áhitott megnyugváson kívül nem maradna semmink.

Különös figyelmet érdemel a sokáig nagy tekintélyű Gyulai Pál véleménye a költeményről. Egy bő félszázadon át megkerülhetetlen tényezője volt ő a magyar irodalmi gondolkodásnak. A szabadságharc és kiegyezés között szenvedélyes polémiákban dolgozta ki azt a követelményrendszert, amely azután hivatalos irodalmi ideológiává intézményesült és bástyaként meredt a századvég törekvései elé, s az immár öreg Gyulai hősköri legendájú alakjától hitelesítve érezette hatását a századfordulójig, sőt a konzervatív tanítványok jóvoltából még tovább. A salamoni tanítás e roppant hatású kritikus szemében a világfájdalom eszmekörébe tartozik, a világfájdalmas irodalmi műveket azonban nem hajlandó mindentől kárhozvontatni: súlyos világnézeti kifogásait nem hallgatja el, de méltánylandó ellenérvekkel enyhíti saját ítéletét. „A világfájdalom a pessimizmus költészete,” hangoztatja 1855-ben közzétett *Szépirodalmi szemlé-jében*, „mely a megsértett erkölcsi érzület búskomoly vagy humoros hangulatában mintegy örömet leli az embert gyöngeségeiben mutatni fel, (...) s az emberi dolgokban elvesztvén hitét, bölcs Salamonnal kiált föl: minden hiúság a nap alatt!” Mint írja, a meg hasonlítás és tagadás, a kételey és kétségbeesés, az életundor és cinizmus e vigasztalan költészete még a legnagyobb művészeknél, azaz egy Byron, Balzac, Thackeray vagy Heine műveiben sem nyújthat „az értelemlnek általános és jótékony eszmét, a szívnek kibékítő és tartós táplálékot”, mégis nemegyszer kedve támad védeni őket, s némelyek közülük rokonszenvet, sőt bámulatot keltenek benne sőtét, de hiteles érzelmvilágukkal. A költészet ugyan az ő eszménye szerint „nem dissonantia, hanem összhang”, a világfájdalmas költő pedig diszharmonikus, ám így is többet érhet az olyan költőknél, „kiknek nincs szívük, mi meg hasonlójék s összhangjok alapja vakhít, korlátoltság vagy felület”. A magyar költészetben egyébként nincs igazi világfájdalom, szögezi le ismételten a kritikus, a magyar lírában végképp nincsen, legfőképp annak önámító utánzása, s egész irodalmunkban egyetlen regényíró hajlik rá; az utóbbit nem nevezi meg itt, de egyéb kritikáiból vélhetően Kemény Zsigmondra gondol, akinek művészetét mégis nagyra becsüli.⁴⁰

Meglepő, hogy amikor a világfájdalom érzelmét a salamoni *minden hiúság* felkiáltásával jellemzi, nem lát világfájdalmas művet a magyar

költészetben, s Kölcsy *Vanitatum Vanitas*át nem is említi. Évtizedekkel később azonban, Kölcsy születésének centenáriumára írván emlékbeszédet (1890), a világfájdalom korábban adott természetrajzához nagyonis hasonló szellemben értelmezi a költeményt. Egykori újdonságát, irodalomtörténeti jelentőségét és maradandó értékét ("maig felül nem múlt humoros mű költészetünkben") azzal is méltányolja, hogy beszéde szűk terjedelmi korlátai közt viszonylag részletesebben foglalkozik vele, mint a költő bármely más versével. „A *Vanitatum Vanitast* philosophiai ódának tekintették megjelenésekor s erkölcstelennek ítélték, mert lenézi az emberi magasabb törekvéseket s hiábavalónok tartja az életet”, emlékeztet az egykori vádra, hogy azután rögtön meg is cáfolja. „De e költemény sem philosophia, sem erkölcsi tanítás, hanem egy szenvedő és szenvedési fölébe emelkedő lélek keserű humora, mely, az eszményhez mérve, mindent törpének talál, szenvedélyesen játszik az emberi dolgokkal, a fenségesben is meglátja az emberi hiúságot és gögőt, s könnyét nevetésbe fojtva, megnyugszik a világ sorsán.” S amit még hozzáfűz, abban a jellemzés mentetőgő szándékkal elegyedik: „Az ily humor csak eszményi lelkek sajátja s tülerékeny, föllázító szívéké.”⁴¹ Mindebből az ekkorra már kiteljesedett és megszilárdult magyar kritikai paradigma világnézeti alapnormájára, sőt immár előfeltevésére nézvést az a legtanulságosabb, hogy Gyulai még mindig önkéntelenül *szükségesnek* érzi az erkölcstelenség vádját elhárítani. Sőt, hallgatólagosan elfogadni látszik, vagy legalábbis nem vonja kétségbe az előfeltevést, amivel egykor az ifjú Toldy Ferenc nyíltan egyetértett, hogy ha filozófiai költeményként kellene olvasnunk a művet, s a benne elhangzó tanításnak egyetemes igényt tulajdonítanánk, akkor valóban súlyos világnézeti megrovást érdemelne. Szerencsére azonban, sugallja Gyulai, mivel keserű humor láttatja itt az életet, csak korlátozott érvényüként értelmezhetjük a költemény világszemléletét, s elsősorban lélektani elbírálás alá eső érzelmek kifejezésének kell tekintenünk.

Mi több, Gyulai apogetikus érvelésmódjának szóhasználatára még egy mentő körülményt sejtet. Egy megnyugvást kereső lélek belső küzdelmének fogja fel a költeményt, azaz nem közvetlenül és kizárólag Kölcsy alanyi érzelmkitörésének, hanem egy áttételesebb és átfogóbb műfaj példányának, mely talán a lírai monológhoz áll legközelebb, s így olyasmira is megengedhető benne, ami a költői személyiség műfajilag közvetlenebb megnyilatkozásaként irodalmi mivoltában sem kerülhetné el a felelősségre vonást. Ugyancsak mentségére szolgál a költeménynek, hogy alanya végülis felülemelkedik önnön szenvedésén és „megnyugszik a világ sorsán”. Gyulai aligha hitte, hogy a *Vanitatum Vanitas*nak ne lett volna köze a költő személyes élményéhez, de e sajátos műfaji megformáltság révén szerinte mégsem a szerző és világnézete, hanem egy lelkiállapot szólal meg a versben. *Szépirodalmi szemléjében* hasonló különbségre hívja fel a figyelmet, bár nyilvánvalóbb példán: Petőfi *Az örült* című költeménye „egy örült ember lírai monologja, s mint ilyen igen jeles”, a tébolyba *magukat* belelovaló utánzó viszont tévútra jutottak. „Feledték, hogy a mi objectív költeményben helyén van, subjective izetlen és nevetéges is lehet.”⁴² Persze azért a kritikus alighanem érezhette, hogy a lírai monológ fiktív alanyának világszemléletéért a költőre is hárul felelősség, hiszen ő beszélteti magafarmálta teremtményét; talán ezért védi a költeményt (s így részben szerzőjét) Gyulai végül azzal, hogy a keserű humor éppen az eszményeikhez ragaszkodó lelkekre jellemző. A világnézeti alpnorma föl nem adásával sikerült tehát helyet szorítani Kölcsy remekművének. A norma finom, méltányos és leleményes *alkalmazása* enyhíteni tudott eredendő ri-

degéségén, példával bizonyítván, hogy jó kezekben a paradigma helyesbít-heti önmagát.

A költemény megmentésére törekvő érvelés rejtettebb műveleteit érhetjük tetten Gyulai legnagyobb tanítványánál, aki mindvégig küldeté-sének érezte, hogy a múlt század derekán kialakult irodalmi ízlés szemlé-leti hagyatékát átörökítse századunk magyar kultúrájára. Horváth János-ról persze nemigen jut eszünkbe, hogy Gyulainak is tanítványa volt, mert a jelentős tanítványok módjára rögtön továbbfejlesztette, amit átvett mes-tereitől. Manapság alighanem kétes megtiszteltetésnek számítana beava-tott irodalmi körökben Gyulai tanítványának nevezetni, Horváth azon-ban büszkén vállalta. Az volt életrajzi értelemben is: egyetemi szakdol-gozatát hozzá írta, s a szigoráról híres professzor nyilván észrevette az oroszlánkörmöket, ugyanis doktori disszertációvá minősítette, sőt közölte a *Budapesti Szemlében*.⁴³ Hogy a fiatalember mit láthatott idős tanárában, arra 1908-ban közöltett másik korai tanulmányából következtethetünk: az *Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai* már tartalmazta a közös csírá-t, amelyből egymással összefüggő nagy szintézisei kinőttek. „Sok fényes név-re hivatkozhatnánk még”, írja a múltszázadi kritikát latolgotó bekezdése végén, „de álljunk meg az ő nagy nevé-nél, ki még közöttünk él, mint testet öltött művészi lelkiismerete irodalmunk legérettebb, klaszikus korának.”⁴⁴ Amikor első irodalomtörténeti összegzésére készülve 1922-ben *Magyar iro-dalomismeret* címmel megfogalmazza a rendszerezés követendő alapelveit, befejezésül mintegy ihletért és iránymutatásért fohászokva említi nevét. „Arany János és Gyulai Pál a magyar irodalmi tudat már-már évezre-des fejlődményének legtisztább s legteljesebb megtestesítői.” A példaképet ke-reső irodalomtörténészről nem kevesebbet árul el, ahogy „kegyelettel” fel-pillant rájuk: „Ott állanak ketten a fejlődés tetején, nemcsak mint író és kritikus, hanem mint mindketten irodalmi elvű művelői is az irodalom-történet tudományának.”⁴⁵

Az első nagyszabású áttekintés *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, mely 1922—1923-ban íródott (bár egészében csak 1976-ban jelent meg), számos pontján tanúskodik e kötődésről. A nemzeti szellemű és népies formajegyű szépirodalomért alapított Kisfaludy Társaság természetesen fogadhatta vezéréül „ez irány további kitisztulásának és beteljesedésének nagy képviselőit, Arany Jánost és Gyulai Pált, s otthon érezhette magát irodalmunkban csaknem Gyulai haláláig”.⁴⁶ Az utóbbi időmegjelölés már sejteti a problémát, amelyből az irodalomtörténet feladatát eredeztet-heti: a századfordulóra a magyar irodalom szinte elidegenedett nemes hagyományaitól, s nincs aki Gyulai posztját átvegye. Gyulaival lépett színre „a magyar irodalom saját minemiségéhez igazodó, magyar láng-elmék műalkotásaitól eszméletre ihletett, eredeti magyar kritika”,⁴⁷ az ő szellemisége „mellőzhetetlen alakjává” lett a későbbi magyar kritikának, az ő ízlését kodifikálta az újabb tudományos irodalomtörténet-írás, ám a XX. század első két évtizedében a „harcias kritika hiányát nagyon meg-sínylette irodalmunk”. Gyulai ízlésének örökségét, e Horváth János által a *magyar klasszicizmus* vagy *nemzeti klasszicizmus* fogalmába sorolt ízlés-világot megőrizte ugyan a századvégi magyar íróvilág, „de a kritika fegy-verével védelmére kelni — a döntő óra elérkeztek — nem tudott”.⁴⁸ Hor-váth János egész hatalmas életművének egyik fő indítéka valószínűleg ép-pen itt rejlik. A maga szellemi fegyvertárából válogatva, többféle harc-moddal, a Gyulaiénál szelídebb hangnemben, de nem kevésbé szilárdan és szívósan sietett védelmére az új irányzatoktól is fenyegetni látott irodalom-eszménynek. Irodalomtörténeti módszerével ezt mutatta be az egész ma-

gyar irodalmi fejlődés csúcspontjaként, szinte teleologikus végcéljaként; kritikusi szerepben, az első világháború előtt ehhez képest bírálta a Nyugat új irodalmát; az egyetemi katedráról ennek jegyében tanított és nevelt, akár Gyulairól szóló előadássorozatában (1927), akár a nemzeti klasszicizmus irodalomszemléletéről szóló két féléves kollégiumán (1931).⁴⁹

Kölcseyről az 1935—1936. tanévben adott elő, s a nyomtatásban majd bő félszáz oldalnyi pályaképet tanulmánykötetébe is fölvette. Ebben a *Vanitatum Vanitas* (és az *Igazság* című költemény) az erkölcsi eszményeket tárgyaló verstípus ellentétéként jelenik meg, ugyanis „megtagadja az ideális gondolkodást”. Ez a címke azonban inkább csak leíró, s a versek tematikus csoportosítását szolgálja, mintsem megrovó vagy leértékelő minősítés. Az egész elemzésből első pillantásra azt hihetnénk, hogy az irodalomtörténész eltér Gyulaitól (akinek Kölcsey-émlékbeszédét szakirodalomként ajánlja), hiszen az erkölcstelenség egykori vádját nem is említi, s így persze nem is kell cáfolnia. Figyelmesebben olvasva azonban kiviláglik, hogy a költemény jellemzésének szinte minden mozzanata újabb enyhítő körülmény akar lenni, azaz mintha mindegyik egy mindvégig kimondatlan, de így közvetve állandóan a háttérben lappangó világnézeti ítéletet próbálna megfellebbezni. A magas idealizmusból a hiábavalóság filozófiájáig vivő lépést Kölcsey nemegyszer megtette a magány csüggedt pillanataiban, fejtegeti Horváth, költészetében mégis *csupán egyszer*, ebben a versében, s *ekkor sem könnyen* szánta rá magát, hiszen 1823 februárjában és áprilisában, azaz hosszasan írta. Igaz, hogy nagyívű tagadás ez a költemény, de *önmagát* tagadta meg benne, *saját* lángolásait gúnyolta ki. Idealizmusát itt megtagadta ugyan, *ideáljait sohasem*. Célja nem eszményei „kiparódizálása” volt, hanem önmaga meggyőzése arról, hogy legcélszerűbb magatartás érzéketlenné lenni a világi dolgokkal szemben. A már Gyulainál felbukkant mentőérv, hogy az ilyen keserű humor csakis olyan lélekből fakadhat, amelynek az eszmény *fontos*, a tanítványnál védőbeszédbe illő ékesszólással, ritmus és retorika mesterfokán tér vissza: „Soha az, akinek egész élete merő tagadás volt, soha, aki a lelkesedést nem ismerte, nem fog tudni ily költőileg, ily rugalmasan, találóan, szívenütve, s ily kelhetetlenül tagadni.” *Hiba volna önmagában megítélni e költeményt*, s nem Kölcsey személyiségéhez viszonyítva. Különbön is a vers hideg humorába itt-ott belevegyül egy-egy villanásnyi *önkéntelen melegség*, például a Mátýásról, vagy a Zrínyiről szóló sor, mely „tagadás közben is szinte cáfolni látszik a tagadót”, azaz mintha elárulná, hogy a magyarság e nagyjait készakarva sem tudja lekicsinyelni. Hangvételében olykor inkább *elégikus*, mintsem fitymálkozó. Ezek után az értelmezés összefoglaló végkövetkeztetése akkor sem hathatna elutasításnak, ha nem tartalmazna maga is enyhítő utalást arra, hogy Kölcsey mindig az eszmények jegyében élt. „Mintha a felvilágosodás 'Virtus'-bölcseletét, 'nagy lélek'-ideálját, ez egy egész magyar korszakot emelő és lelkesítő laikus erkölcstant degradálná egy rossz órájában az a költő, ki ez erkölcsiségnek szinte a szentségig menő rajongója volt”.⁵⁰ Mindez a bírósági tárgyalások nyelvén: a tettes tehát büntetlen előéletű és hirtelen felindulásában követte el azt a világnézeti kihágást, amivel éppen ezért vádolni sem érdemes!

De ha a vád kimondatlan marad is, a rejtett védőbeszéd összefüggő kidolgozása és leleményes következtetessége a világnézeti alapnorma változatlan érvényéről, sőt illetékességének már tudat alattív süllyedt meggyőződéséről tanúskodik. Ahogy korábban a magyar egyezményes filozófiába, a pozitív világnézet követelménye így épült be immár a magyar nemzeti klasszicizmus művészeteszmenyébe is, mint a reprezentatívnek szánt kul-

turális ideológia pillére. Közben tisztázódott, legalábbis a jobb kritikusok tudatában, hogy e pillér fontos, de nem elégséges támasz: az épület nemcsak ezen áll vagy bukik. Érezhetően szelidültek a számonkérés indulatai, finomodott nyelvezete. Ismeretelméleti előfeltevése még mindig az objektivizmusé: a világot lehet helyesen vagy helytelenül látni; az utóbbi azonban már nem okvetlenül az örültség jele. A *Vanitatum Vanitas* egyébként is sajátos helyzetbe került: költője a nemzeti kultúra eszményvilágának egyik jelképe lett, neve és tőbbi műve, mint a *Hymnus* vagy a *Parainesis*, állandó és vitathatatlan hivatkozási alappá vált. Kölcsey mindörökké bekerült a nemzeti Pantheonba, életműve az irodalmi kánonba. A költeményt tehát annak a normakészletnek a jegyében kellett volna kiutasítani, amelynek legitimitációja immár elképzelhetetlen volt Kölcsey nélkül. Szontagh Gusztáv még kenyértörésre vihette a dolgot, Horváth János már nem; neki már úgy kellett hitet tennie a világnézeti alapszabvány változatlan érvénye mellett, amelyről egyébként szentül meg volt győződve, hogy sem ez az általa is értékesnek tartott költemény, sem költőjének nélkülözhetetlen életműve ne veszítse el rangját. A nemzeti klasszicizmus izlésében persze éppen Horváth János hangsúlyozta az összegegyeztetés mozzanatát; az ő lélektani fogékonyságával és retorikai tapintatával ez nem is lehetett nehéz feladat. Am ő volt az utolsó nagy formátumú kritikusa ennek a versnek, aki e világnézeti alapszabványt, a múlt században kiteljesedett magyar kritikai paradigmának ezt az öröklődő követelményét mélységesen komolyan tudta venni, elfogadta mint veszélyeztetett értéket, és hajlandó volt kiállni érte.

III. Egy kritikai hagyomány vége

A magyar kritikátörténet íróniája (és a történelem tragédiája), hogy Horváth János Kölcsey-előadásainak két évtizeddel későbbi (1956) publikálásakor már hosszú évek óta egy hazug kincstári optimizmus követelménye dúlt és dühöngött az irodalmi (és irodalmon kívüli) életben, s ez viszszaemlékezőleg is átkokkal sújtotta a pesszimizmusnak bélyegzett műveket, olykor könyvtári létüket is felfüggesztve. A *Hymnus* költőjét azonban a diktatúra sem nélkülözhetette, ezért a *Vanitatum Vanitas* is kegyelmet kapott: Révai József erőszakolt átértelmezése révén menekülhetett meg, mint a haladás rendi—nemesi kerékkötőinek szatírája. Révai egykori Kölcsey-tanulmánya, melyben e költeménnyel is foglalkozik, az évtized elejére már a Rákosi-rendszer ideológiájának sokszor publikált és propagált, rendkívüli becsben tartott alapszövegei közé tartozott, kétségbe sem vonható igazságok tárházának illet tartani, amelyet legföljebb a tömjén bódító füstje lenghetett körül. Eredetileg az *Új Hangban* jelent meg (1938), majd több kötetben: *Marxizmus és magyarság* (1946), *Marxizmus—Népiesség—Magyarság* (1948), *Irodalmi tanulmányok* (1950), sőt bevezető tanulmánya lett *Kölcsey Ferenc válogatott műveinek* (1949), majd a Magyar Klasszikusok-sorozat kétkötéses Kölcsey-válogatásának (1951). Az utóbbi kiadás jegyzeteit készítő Szauder József szerint e tanulmány „a magyar marxista irodalomtörténetírás útmutató remeke”, mely végre megvilágította „az író igaz arcát, amelyet a polgári irodalomtörténet elhomályosított és eltorzított”, úgyhogy Révai munkája nyomán már csak „a tisztázott Kölcsey-kép részletes kidolgozása” vár „a szocializmust építő irodalomtörténeiszinkere”.⁵⁴ Tanulmányának célkitűzése szerint maga Révai is Kölcsey „reakciós kisajátítását” elégelte meg, s a költemény értelmezésekor is ennek jegyében fordul szembe azokkal, akik cinikus, illetve humoros verset láttak

benne. „Az a fájdalom torzult benne *gúnyyá*, mely Kölcseyt a magyar nemzeti ellenzék kicsinysege, a nemzeti ellenállás bajnokainak megyei és rendi korlátoaltsága és a magyar haladásért való harcnak — más népek forradalmi harcainhoz viszonyítva — törpe méretei miatt töltötte el.” Kölcsey tehát nem a nagyságot, életet és tudományt vetette meg, folytatódik az érvelés, hanem a „bölcst”, „tompát” és „rendületlen” visszahúzó erőket, „akik csak a szájukkal haladnak”; ezek láttán sodródik újra meg újra „a lemondó hitetlenség hangulatába”, mégpedig szükségszerűen, ahogy mindazok pesszimizmusba süppedtek, akik az ellentmondásos szerepű középirtokos nemességétől csak gondolkodásukban tudtak elszakadni, de nem találhattak még olyan népi tömegmozgalmat, amelyhez csatlakozhattak volna.⁵² Ha el tudunk tekinteni attól, hogy mindezt mint végső bölcsességet tartoznánk fogadni, s hogy az értelmezés a vers világszemléletének enigmatikus iróniájából egy pontosan kirajzolt tárgyra irányuló osztálypolitikai gúnyrajzot csinál, holott az ironia és a szatira elméletileg távol áll egymástól,⁵³ akkor érezhető itt még valami a pesszimizmus vádja alóli mentségkeresésből. De a művelet téjje immár egészen más: messze kerültünk a merőben világnézeti vétség egyetemes bölcséleti értelmezésétől, s minden a történelmi osztályharc *ki kívül van* kérdése szempontjából esik latba. Kölcseyre és művére itt elsősorban a hatalom legitimálása érdekében van szükség. Ahogy a tanulmány elején Révai hangoztatja is, el akarja hódítani a költőt addigi kisajátítóitól, hogy ösként hivatkozhatson rá; szerinte több joggal származtatja saját mozgalmát Kölcsey szelleméből, mint öelötte bárki más tette. „A magyar haladás híveinek nem kell Kölcseyt ‚kisajátítaniok’, nekik nem kell Kölcsey művének *egy* oldalait kiragadniok: nekik semmi másra nincs szükségük, mint arra, hogy megértsék és megszólaltassák a valóságos Kölcseyt, az *egész* embert. Az egész Kölcsey pedig *maga* tanúskodik arról, hogy kinek az őse.”⁵⁴ Akár Petőfiről szóló kiskőrösi emléksbeszédében (1948), ebben sem nehéz felfedeznünk a genealógia általi legitimáció ismerős kísérletét.⁵⁵

A *Vanitatum Vanitas*ról ezután írott nagyobb tanulmányokból (Szauder József, 1968; Horváth Károly, 1985; Lukácsy Sándor, 1990) már teljesen eltűnik a vád, s el az apológia kényszere, ugyanis szerzőiket már egyáltalán nem foglalkoztatja a világnézeti *vétség* kérdése, melynek határát egyébként is máshol húznák meg, mint ama régiek. Ha a költemény világnézetét fürkészik, merőben tudományos megismerés és leírás szándéka ösztönzi őket. Horváth Károly „heroikus tagadás”-t lát benne,⁵⁶ Lukácsy Sándor „heroikus pesszimizmus”-t és „pesszimista heroizmus”-t,⁵⁷ holott a létigenlő világnézeti norma uralmának idején, a fiatal Toldy Ferentől az idős Horváth Jánosig, a tagadás vagy pesszimizmus eleve nem minősülhetett volna heroikusnak. Elődeiket olvasva e világnézetileg másként kötött kor gyermekei az egykori vádat már képtelenek elég komolyan venni, vagy nem is értik, esetleg észre sem veszik, ezért a védőbeszéd téjje homályban marad számukra, anélkül érvei elvesztik meggyőző erejüket, sőt olykor értelmüket, s egyszerűen idejétmúlt tévedéseként söpörtetnek félre. Még hogy „egy rossz órájában” írta Kölcsey e verset, ütközik meg Horváth János (kiragadott) szavain Lukácsy Sándor, majd anélkül, hogy értelmezésükbe bocsátkoznék, vagy indítékukra kíváncsi volna, megsemmisítőnek szánt szónoki kérdéssel vád vissza, ezzel elintéztetnek is tekintvén e számára már nyilván képtelenségnek tűnő minősítést: „vajon Corneille, Prior, Gryphius, Lenau, Norwid is egy rossz órájukban írták vanitas-verseiket, vagy csak Kölcsey?”⁵⁸ A költemény fogadtatásának lélektanán tőprengve Szauder József úgy érzi, hogy „a tárgyasítás, a költőnek a másik-

ba, a történeti vagy bibliai figurába való behelyezkedése nélkülözhetetlen" volt, ugyanis Kölcsey csak így merhetett vállalni olyan kedélyhullámzást, melyben nemcsak végletes érzelmi állapotok minősülnek át, hanem az általuk hordozott „közszenesítette” eszmei tartalmak is;⁵⁹ e leleplezés után azonban az irodalomtörténész már nem siet e veszélyeztetett eszmék védelmére, s Kölcseyt sem igyekszik mentegeni a bibliai személy lepleben elkövetett eszménygyalázás lehetséges vádjá alól. Hasonló világnézeti megkönnyebbülés tanúi vagyunk, amikor Szauder arra biztat, hogy ne vegyük át Horváth Jánostól a mentegető érvet, miszerint „Mátyás dicsó csatázási” vagy „Zrinyi Miklós szent pora” említésekor önkéntelenül átmelegszik az eltökélten hideg humor és akaratlanul szinte visszájára fordul a tagadás; „nem fogadható el, mert ezek nagyonis tudatosan, a szarkasztikus ábrázolás érdekében állnak ott, s éppen nem cáfolják, hanem alapozzák és erősítik az eszmény tagadását”.⁶⁰ Szaudernek ad igazat ebben Lappácsy is, újabb érvekkel támogatva,⁶¹ immár pusztán a szembenálló vélemények igazságtartalmát akarván ellenőrizni, végképp kiszakadtan a vétség, vád és védelem egykori összefüggésrendszeréből, mely az eszménytagadást körülvette. Toldy számára egykor a felmentő ítélet szükséges előfeltétele volt, hogy a költemény világnézetét ne vegyük komoly szándékú és egyetemes igazságigényű tanításnak; Horváth Károly ugyan szintén nem tekinti annak, de ő már e (mondhatnánk) büntetőjogi szempontra ügyet sem vetve foglalkozik a kérdéssel. „Toldynak valószínűleg igaza van, amikor azt állítja, hogy a *Vanitatumot* nem ‚filozófiai-etikai’, hanem ‚esztétikai’ szempontból kell megítélni, azaz mint egy ambivalens lelkiállapot művészigleg sikerült kifejezését”, fejtegeti Horváth Károly; az ő számára a vers esztétikai értelemben őszinte, mint „egy keserű lelkiállapotnak adekvát művészi lenyomata”, s hasonló a jégverte szőlejét doronggal ütlegelő egyszerű szőlősgazda érzésvilágához, az Arany János-i „kétségbeesett kacaj”-hoz.⁶² A mai irodalomtörténész nyilván jól tudja, hogy az ambivalenciáért és keserűségért Kölcseyt is, Aranyt is sokáig elmarasztalták, ám az már egy pillanatra sem merül fel benne, hogy neki is efféle ítéletet kellene hoznia, vagy akár csak megfontolnia. Kölcsey nagysága persze annyira vitathatatlanra nőtt, hogy akkor sem szorulna védelemre, ha valaki felhánytorgatná az egykori vádat. Perújrafelvételről azonban szó sincs. A magyar kritikai tudat történetében ezen a ponton láthatólag megszakadt valami, sőt mint-ha egy átmeneti amnézia folytán már—már emléke is kiveszett volna: nem találjuk többé a létigenlő világnézet számonkérését, vagy akár e norma kivételes felfüggesztésének indoklását.

Ne feledjük persze, hogy irodalomtörténeti tanulmányokból bajos volna az újabb magyar kritika egészének világnézeti tehermentesítésére következtetni. Irodalomtörténészeink manapság már nem Toldy erélyesen *kritikai* irodalomtörténetírását művelik; mennél több értékítéletet örökölték tőle és utódaitól, annál kevésbé folytatói az ő módszérének, mely még a legnagyobbakkal szemben is magabiztosan érvényesítette normáit. Kölcsey versének utóéletéből kiviláglik, hogy e sokkal leiróbbá vált irodalomtörténetírás korában, s a világnézeti számonkérés eltűnte nyomán felszabadult szellemi térben jobbra eszmetörténeti vizsgálódások folytak, még mindig főként a pozitivisták filológia módszereivel, s bármennyi értékes ismerettel gyarapították tudásunkat a költemény eredetéről és motívumainak előtörténetéről, objektivista előfeltevéseik többnyire kizárták a befogadók sokféle reagálásából levonható fogadtatástörténeti, recepcióesztétikai, sőt poétikai következtetéseket. (Objektivista előfeltevésre vall, amikor a maga értelmezéséhez készülődő irodalomtörténész azt írja elődjéről,

hogy „a mű értelmezésének kulcsát nem sikerült meglesni”,⁶³ s ezután mindvégig úgy érvel, mintha a mű zár volna, amibe csak egyféle kulcs illik.) Paradox módon talán éppen az bosszulja meg magát, hogy az újabb értelmezőknek immár akkor sem kell elítélnie a verset, ha a benne foglalt kijelentéseket egyenes állításoknak, egyetemes érvényű igazságoknak, teljes jogú világnézeti tanításnak tekinti. Világnézeti vétség gyanúja híján nincs mire mentséget keresni, s talán ezért nincs mi fedeztesse a kritikus olvasatok eltéréseiből kisejelő sajátosságokat: a vers ironikus mélyszerkezetét, az állítások ezzel összefüggő többértelműségét, és a sugallt értékszemlélet feloldhatatlan belső dilemmáit. Amíg a kritikus vagy irodalomtörténész az apologéta szerepére kényszerült, mentséget keresendő Kölcsey versének világfájdalmas, békétlen vagy értéktagadó eszmeiségére, addig többen észrevették, hogy egységesnek tűnő üzenete csak látszólagos, mert felszíne alatt ellentétes szemléletek vívódása, s a romantikus iróniához hasonló enigmatikus jelentésváltakozás rejlik; amióta apologiára nincs szükség, a szabad és elfogulatlan vizsgálódás csak elvétve jut el adáig,⁶⁴ holott az iróniáról és értékszerkezetről az újabb magyar irodalomelmélet sok találat megállapított, ami e versre is illenek.⁶⁵ Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a maga idejében a létegenlő világnézeti norma termékeny kritikai vitákat váltott ki, s nem vezetett a költemény elvetéséhez (legföljebb a túl merev kritikusi avatatlan kezében), akkor a *Vanitatum Vanitas* fogadtatástörténetéből is arra következtethetünk, amire a múlt századi magyar irodalombírálat átfogóbb vizsgálata mutat: ez a később irodalmon kívülinek, s ezért illethetetlennek ítélt norma a hazai kritikára inkább fejlesztő, mint bénító súlyokat rakott. Megkönnyebbülni végül jó, ha tudunk még mit kezdeni a ránk szakadt szabadsággal, de teher alatt nő a pálma.

JEGYZETEK

¹Gyulai Pál: *Szépirodalmi szemle*. In: Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Bp., 1908. 198. l.

²Vö. Arany László: *A délibábok hőse*. I. 15. II. 28–29. versszakok.

³Abrams, M. H.: *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*. New York. 1958. 3–29. l. Vö. Dávidházi Péter: *Kritikatörténet és filológia*. ItK, 1984. 4. sz. 506. l.

⁴Gyulai Pál; I. m. 198. l.

⁵Szauer József: *Kölcsey Vanitatum vanitas-a*. In: Szauer József: *Az este és az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*. Bp., 1970. 434–435. l.

⁶Vö. Szegegy-Maszkó Mihály: *Romantic Irony in Nineteenth-Century Hungarian Literature*. In: Garber, Frederick (ed.): *Romantic Irony*. Bp., 1988. 205. l.

⁷Platón: *Allam*. (Ford. Szabó Miklós) In: *Platón összes művei*. I–III. Bp., 1984. II. 166–182. l.

⁸*Kölcsey Ferenc összes művei*. S. a. r. Szauer Józsefné és Szauer József. I–III. Bp., 1960. III. 513. l.

⁹Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz. 1823. április közepén. Uo., III. 288–293. l.

¹⁰Uo. III. 291. l.

¹¹Kölcsey Ferenc: *Előbeszéd*. Uo. I. 443–444. l.

¹²Uo. III. 515. l.

¹³Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez. 1814. május 31-én. Uo. III. 145. l.

¹⁴Schedel (Toldy) Ferenc Bajza Józsefhez. 1826. június 10–11-én. In: *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp., 1969. 315. l.

¹⁵*Szemerei Szemere Pál munkái*. I–III. Szerk.: Szvorényi József. Bp., 1890. III. 211. l.

¹⁶Bay György Kölcsey Ferenchez. 1823. október 5-én. In: *Remény s Emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferencről*. Szerk.: Taxner-Tóth Ernő és G. Merva Mária. Budapest—Fehérgyarmat, 1990. 109. l.

¹⁷*Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. I. h. 316. l.

¹⁸Fábián Gábor Stettner Györgyhoz. 1827. május 8-án. In: *Taxner-Tóth Ernő: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*. Bp., 1987. 69. l.

¹⁹*Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. I. h. 405. l. A Cur mundus militat kezdetű ének fordításairól és hazai út-

- járól. ld.: Lukácsy Sándor: *Kölcsey: Vanitatum vanitas*. In: *Remény s Emlékezet*. I. h. 20—21. l.
- ²⁰Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. I. h. 406—407. l.
- ²¹Uo. 416. l.
- ²²Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időktől a jelenkorig rövid előadásban*. I—II. Pest, 1872—1873.³ II. 22. l.
- ²³Uj Magyar Múzeum, 1852. augusztus 1.
- ²⁴Tudományos Gyűjtemény (1817—1841). I—II. Szerk.: Juhász István. Bp., 1985. I. 276., 287., 289. l.
- ²⁵Kisfaludy Társaság Évkönyvei. VI. 167. l.
- ²⁶Szontagh Gusztáv: *A magyar philo-sophia' alapelvei és jelleme*. In: *Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei*. 1838—1840. V. köt. Buda, 1842. 127—129. l.
- ²⁷Uo. 128. l.
- ²⁸Vö. Dávidházi Péter: *Arany János kritikusai világnézete*. ITK. 1985. 1. sz. 38—63. l., főként 39—47. l.
- ²⁹Gyulai Pál: 193. l.
- ³⁰Tornay (Szontagh Gusztáv): *Románok és novellák*. Figyelmező, 1837. I. k. Kötetben: *A magyar kritika évszázadai*. I—III. Szerk.: Sötér István. II. köt. *Irányok. Romantika, népiesség, pozitívizmus*. Szerk.: Fenyő István. Bp., 1981. 215. l.
- ³¹Erdélyi János: *Arany János kisebb költeményei*. In: *Erdélyi János válogatott művei*. S. a. r. T. Erdélyi Ilona. Bp., 1986. 516. l.
- ³²A' *Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei*. 1830—1840. V. köt. Buda, 1842. 128. l.
- ³³Uo. 118. l.
- ³⁴Erdélyi János: I. m. 516. l.
- ³⁵Gyulai Pál: *Kemény Zsigmond regényei és beszédei*. In: *Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850—1904*. Bp., 1927. 33—34., 35—36. l.
- ³⁶Erdélyi János kisebb prózái. I—II. Sárospatak, 1863. II. 20—22. l.
- ³⁷Vö. Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp., 1976. 343. l.; Horváth János: *Tanulmányok*. Bp., 1956. 272—273. l.
- ³⁸Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. S. a. r. Somogyi Sándor. Bp., 1961. 237. l.
- ³⁹Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. köt. Arany János levelezése író-barátaival. I. köt. Bp., 1888. 465—466. l.
- ⁴⁰Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok 1854—1861*. Bp., 1908. 196—200. l.; Vö. Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850—1904. I. h. 30—37., 357—365 l.; Gyulai Pál: *Bírdalok, Cikkek, Tanulmányok*. S. a. r. Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Bp., 1961. 330—337. l.
- ⁴¹Gyulai Pál: *Kölcsey Ferencz*. In: *Gyulai Pál: Emlékbeszédek*. I—II. Bp. 1902. I. 294—295. l.
- ⁴²Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok 1854—1861*. Bp., 1908. 207. l.
- ⁴³Korompay János: *Horváth János (1878—1961)*. In: *A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt főreálgimnázium) Értesítője az 1972—73-as centenáriumi tanévéről*. Szerk.: Nábrádi Mihály. Bp., 1973. 130. l.
- ⁴⁴Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp., 1976. 45. l.
- ⁴⁵Horváth János: *Tanulmányok*. Bp., 1956. 26. l.
- ⁴⁶Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. I. h. 328. l.
- ⁴⁷Uo. 340. l.
- ⁴⁸Uo. 341—344. l.
- ⁴⁹Horváth János e két előadásorozatának még publikálatlan kéziratait Korompay János szíveségéből olvashattam; ezúton köszönöm.
- ⁵⁰Horváth János: *Tanulmányok*. I. h. 187—189. l.
- ⁵¹Kölcsey Ferenc válogatott művei. I—II. Bp., 1951. I. 322—323. l.
- ⁵²Uo. I. 7., 20—22. l.
- ⁵³Vö. Frye, Northrop: *Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton, 1973. (1957^h) 223—239. l.
- ⁵⁴Kölcsey Ferenc válogatott művei. I—II. Bp., 1951. I. 7. l.
- ⁵⁵Vö. Dávidházi Péter: *A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében*. ITK. 1990. 3. sz. 341—359. l.
- ⁵⁶Horváth Károly: *A Hymnus és a Vanitatum vanitas. Kölcsey pályafordulója*. Literatura, 1985. 1—2. sz. 61. l.
- ⁵⁷Lukácsy Sándor: *Kölcsey: Vanitatum vanitas*. In: *Remény s Emlékezet*. I. h. 36. l.
- ⁵⁸Uo. 20. l.
- ⁵⁹Szauer József: *Kölcsey Vanitatum Vanitas-a*. In: *Szauer József: Az este és az álom. Felvilágosítás és klaszszicizmus*. Bp., 1970. 441. l.
- ⁶⁰Uo. 440. l.
- ⁶¹Lukácsy Sándor: I. m. 37. l.
- ⁶²Horváth Károly: I. m. 61. l. Vö. Németh G. Béla: *Az önmegszólító verstínról*. In: *Mű és személyiség*. Bp., 1970. 625. l.
- ⁶³Lukácsy Sándor: I. m. 20. l.
- ⁶⁴Kulin Ferenc: *Kölcsey személyiségének fejlődése — lírája tükrében*. In: *Közelítése a reformkorhoz. Tanulmányok*. Bp., 1986. 103—105. l.; Szegedy-Maszácz Mihály: *Romantic Irony in Nineteenth-Century Hungarian Literature*. In: I. m. 205. l.
- ⁶⁵Veres András: *Mű, érték, műérték. Kísérletek az irodalmi alkotás megközelítésére*. Bp., 1979. 52—53., 191., 197.

IV.

Németh G. Béla

Zárszó*

Valljuk meg, az emlékülés jellegű tudós összejövetelek ritkán szokták valóban lekötni a figyelmet, vagy éppen föl is pezsdíteni az érdeklődést. Magyarországon különösen nem, ahol a névnapi tóoszt és az évfordulás értekezés igen nagy hajlamot mutat mindmáig egy különösen unalmas egybeolvasásra. Csak éppen a magasztaló jelzők és főnevek szoktak — az éppen azidótt futó divat szerint — változni, de a legtöbb ilyen alkalmú előadásban özönnel kerülnek elő és ismétlődnek majd bosszantóan harsány, majd álmosítóan üres egyhangúsággal.

A Kölcsey Ferenc tiszteletére rendezett tanácskozás, örömmel és tárgyilagosan állapíthatjuk meg, jórészt kivétel volt, vagy talán, reményel, azt is mondhatjuk, jó kezdete egy másfajta, egy valóban eszmecserés évfordulói ünneplésnek.

S ez az első vonás, amit a debreceni tanácskozásnak a jellemzői közül szeretnék kiemelni. Az előadásokban senki sem patetizált arról, hogy Kölcsey milyen „nagy hazafi” volt, „milyen igaz magyar”, milyen „népszerű ember”, milyen „közösségért aggódó költő”, milyen „nemzeti ügyet föl vállaló hős”, milyen „identitást kereső gondolkodó” — hogy csak néhányat említsünk meg a mai divatos vezérfrázisokból. Szinte tán egyszer sem fordultak elő oly mondatok, amelyek állítmányai ily pusztán kijelentéses közhelyfogalmakra vonatkoztak volna. Ez viszont e jellemző vonás egy fontos összetevő s kiegészítő elemére is utal. Nem ment itt végbe sem direkt párt- vagy irodalompolitikai vagy bármilyen egyébféle öngigazolói előadás, sem pedig semmifajta iskolás, „népnevelő” didaktizálás.

Ugyanakkor teljesen érvényesült az a Ranke s annyi más nagy történész által megfogalmazott nézet és fölismerés, hogy a történelmet valójában mindig a jövő szemszögéből írjuk. Ez itt valódi történészi módon öltött testet: a tárgyalt jelenségek megválasztásában és elemzésük módjában. S így, ezen a módon mutatkozott meg Kölcsey *akkori* s *mai* aktualitása *egyaránt*. Mily jó volt hallani a történész fölolvasóktól, hogyan vállalta ez a kiváló ember akár rokonai, sőt ama jobbagyok ellenében is, akikért egy életen át küzdött, a népszerűtlen pörös szembekeverülést is, annak tudatában, hogy távlatban az ő törekvése szolgálja ügyü-

* Kötetünk a Magyar Tudományos Akadémia budapesti emlékülésének, valamint a Nyelv- és Irodalomtudományi, Történelmi és Filozófiai Osztályainak a Kölcsey Társaság közreműködésével rendezett kétnapos tudományos tanácskozásának anyagát foglalja magában. Németh G. Béla összefoglalása az utóbbin hangzott el. — A szerkesztő.

ket. Vagy látni más értekezőknél, mint távolodik el korai példaképeitől és eszményeitől az igazság folytonos, önkorrekciós keresésének következetességében. Vagy azt: mint szövi át magánéletét a közélet gondja, s mint fonja át s alakítja a közéleti tapasztalat személyes érzelm- és gondolatvilágát. Vagy azt, miként keresté a maga nehéz lelki helyzetében kapaszkodót a filozófiában s miként kívánt a nemzetnek szellemi támaszt adni a tudomány, a Tudós Társaság, az Akadémia tevékenységében.

Mindezekből s hasonlókból, nagy, patetikus kijelentések nélkül is, szinte kézzel fogható konkrétsággal vált érzékelhetővé, hogy valóban a korszak egyik legnagyobb hazafiáról, egyik legmélyebben gondolkodó gyarájáról, egyik legtöbbet adó nevelőjéről van szó, akinek szava, szelleme, erkölce Széchenyin és Deákon, majd az utódokon, Kossuthon, Eötvösön, Keményen át Babitsig és Bibóig hangzik.

A második örvendetes vonása számomra ennek az összegyűjtetnek az volt, hogy itt a legszélesebben és a legpontosabban értett művelődéstörténeti elem hatotta át az előadások többségét. Hiányzott az a marxista — vagy legyünk méltányosak — az az álmarxista egyszerűsítő, együgyűsítő felfogás, amely minden jelenség és tevékenység értékfokát azon akarta lemérni, mennyire volt az „forradalmi”, illetőleg mennyire állt közel, mennyire vitt a „foradalmisághoz”, ha máshoz nem, a „minden napok [vélt] forradalmiságához”. S az a törekvés is alig volt jelen, amely minden esetben és mindent a termelőerők, módszerek, eszközök milyenségéből, illetőleg azok birtoklási viszonyaiból akart levezetni, s egy kiagyált termelési-társadalmi célképzet, célérték teoleógiájának s messzianizmusának sinein kívánta láttatni a történelem változásainak mozgását.

E tényezők fontosságát, állandó jelenlétét, persze, senki sem tagadta, de az előadók érzékelték és érzékeltették, hogy számtalanszor első helyen s közvetlenül más természetű mozgatóelemek s más jellegű társadalmi folyamatok váltják ki, viszik tovább a történeti változásokat. Összetetten, a dolgok egybefonódásában mutatták be Kölcsey tevékenységét éppúgy, mint annak indítóerőit s más-más terü hatását. A személyes érzelem, az egyedi élmény, az eseti állapot éppúgy helyet kapott a motivációk keresésében, mint a közmentálitáshoz való ösztönös alkalmazkodás vagy ellenkezőleg: az azzal való tudatos szembefordulás; a művelődési fokozatok különbözőzése éppúgy, mint a helyi családi relációk vagy a társasági magatartásformák sajátossága. A keserű kétely s az elszánt akarat birkózása, a kereső erőfeszítés s a csöggedt rezignáció váltakozása éppúgy számbavéve, mint a pesszimiztikus lélekállapot s a hitben segítséget találó pszichológiai helyzet kényes egyensúlya is.

A érzés- és élményfajtáknak az a táblázatos értékbrükrikázása, mely oly könnyűvé tette a történész munkáját, oly hiteltelenné eredményeit, ezúttal alig került elő. Az adott helyzet összetevőit szembesítették az írói, a politikusi, a gondolkodói törekvésekkel s azok mentalitást, lelkiületet, erkölcsiséget alakító eredményeivel. Úgy szakadtak el az elmúlt negyven év szabványmódszereitől, hogy nem váltottak át vagy vissza egy pusztán pszichológizáló szellemtörténetbe vagy csupán fakticista módon leltározó pozitívizmusba.

Ez különösen a tanácskozás harmadik kiemelkedő vonásában lett világossá. A helyinek és az országosnak, a hazainak és európainak, az egyedinek és a közönsnek rétegzett és tagolt, árnyalt és arányos szembesítésében. Ez az mutatkozott meg, hogy ez a világ végére szorult író milyen érthetően fogadta be a korszak európai nagyjainak gondolatait,

milyen mély érzelmi átéléssel és értelmi áteszméléssel vonatkoztatta őket a ragyogóan elemzett hazai állapotokra. Mindenekelőtt a liberalizmus ideakincsét tette magáévá. Láthattuk itt, hogy Kölcsey jól tudta, ezt megkerülni nem lehet, s véle ugyanakkor azt is, ezt csak az aufklärerista-romantikus vegyülésben lehet igazán irányadónak tekinteni. S itt nem elsősorban a nemzeti hagyományok becsüléséről és kultuszáról van szó, s nem is a fölvilágosodás redemptorisztikus értelem- és észhitéről, hanem arról a filozófiai kereső magatartásról, amely a nagy romantikusokat jellemzi. Azokat, akik az értelemért, a bizonyosságért való küzdelem érdemességét, lehetőségét, reményét s a gondolkodás bizonytalansági tényezőit meg a létezésnek az ésszel alig megfogható, alig magyarázható összetevőit egyszerre tudták látni, érzékelni. Az élet társadalmi s egyedi kibontakozását, a személyiség megteremtését lehetővé tevő egyensúlyát akarták megalkotni. Azt a bölceleti magatartást, amelyet a nagy romantikusok Kantnál véltek látni, s amelynek révén szinte valamennyien Kanthoz vagy Kanhoz is hittek és akartak kapcsolódni. Hasonlóan, mint Kölcsey. A *Vanitatum Vanitas*ról szóló dolgozatok magukban is, de különösen társadalmi-közéleti vonatkozású társaikkal együtt jól mutatták, az értelemre, a megértésre, a bizonyosságra való törekvés s a kétely, a bizonytalanság jelenléte állandó érzetének kettőségét s egyensúlytartó erőfeszítését.

Azt mondja mindez, hogy ez az évfordulós konferencia csupa páratlanul nagy eredményt hozott? Hogy e tekintetben fölötte állt számtalan társának? Egyáltalán nem; jelentős eredményei ellenére sem. Hanem azt, hanem annyit, hogy egy nyomasztó és gátló, mélyen beidegződött modor- és módszerbeli hagyománytól való megszabadulást tapasztalhattunk itt. Egy nyitott és a különböző szempontú, tárgyú és metodikájú stúdiumok igen jó egybedolgozását, egymásra támaszkodását. Ezt nem egyszerűen valaminő irányzati elhatározás eredményezte, hanem az a tény, hogy az előadók alaposan és sokoldalúan ismerték tárgyukat, s fölkészülésükben ennek megfelelően alakították ki módszerüket, és a jelzett történeti szemlélet alapján foglalták egységbe következtetéseiket.

Köszönet fáradozásaikért, köszönet a szervezők körültekintő munkájáért s végül, de nem utolsó sorban köszönet a Református Kollégium és Egyház, valamint a Kölcsey Társaság és a Déri Múzeum nagyvonalú, mégis szolid vendéglátásáért.

The text on this page is extremely faint and illegible. It appears to be a dense block of text, possibly a list or a series of paragraphs, but the characters are too light to be transcribed accurately. The layout suggests a structured document, but the content is unreadable.

ISBN 963 04 0824 4

Felelős kiadó: Taxner-Tóth Ernő

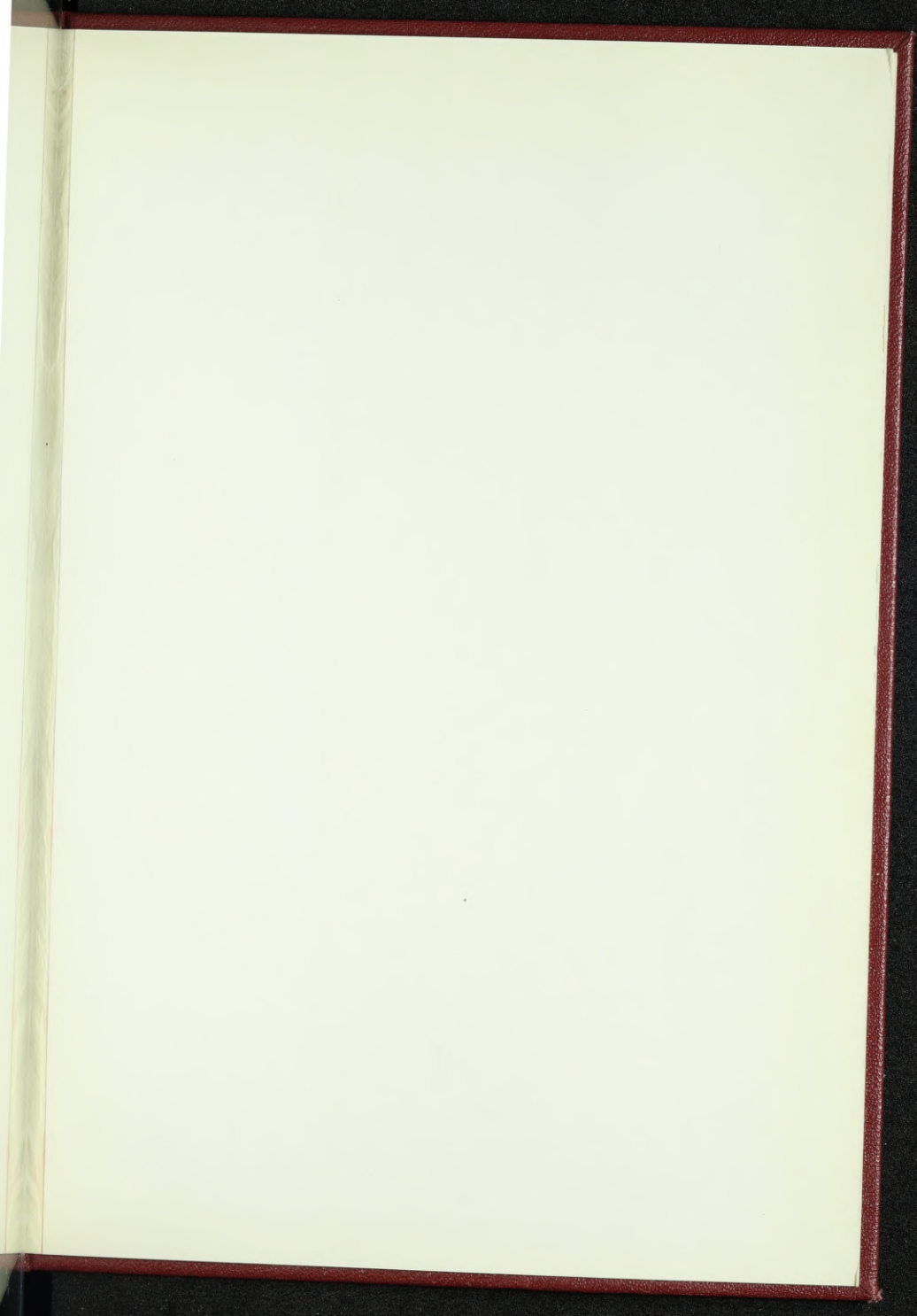
Műszaki szerkesztő: Imolay Lenkey István

Készült a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata
nyomdaüzemében, Debrecen 90-1904

Felelős vezető: dr. Gere Kálmán igazgató

2436-3

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL: 773-936-3200

130,-Ft

